

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1985 **1-2** letnik 39

YU ISSN 0350-5774

UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

LETNIK 39
LETO 1985

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih (tehnični urednik)
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. 7. 1985.

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), Milan Pahor (italijanščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 1600 din, za društvene člane 1120 din, za društvene člane-upokojenca 840 din, za društvene člane-študente 560 din (vse cene za letnik 39/1985)
Cena te številke v prosti prodaji je 840 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, oktober 1985

Naklada: 1600 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

JUBILEJI — ANNIVERSARIES — ЮБИЛЕИ

Bogo Grafenauer, Fran Zwitter — osemdesetletnik	5—7
Fran Zwitter — an Octogenarian Франу Цвиттеру восемьдесят лет	
Nataša Stergar, Bibliografija dr. Frana Zwitterja za obdobje 1966—1984	8—11
Dr. Fran Zwitter's Bibliography for the Period 1966—1984 Библиография д-р Франа Цвиттера за период 1966—1984	

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

Jože Koropec, Iz zgodovine dolnjega slovenskega Posavja v prvi polovici 16. stoletja ..	13—17
From the History of the Sloven Lower Sava Territory (Posavje) in the First Half of the 16th Century Из истории нижнего словенского района реки Савы в первой половине 16-го в.	
Ivanka Počkari, Slivarji	19—23
The Plum — People Сливары	
Janko Prunk, Radić in Slovenci 1919—1928	25—34
Radić and the Slovens 1919—1928 Радич и словенцы 1919—1928	
Vlasta Dejak, Gorjanski bataljon	35—39
The Battallion of the Gorjanci Highlands Горьянский батальон	
Vinko Rajšp, Dosedanje raziskave zgodovine prometa na Slovenskem	41—47
The Up to the Present Researches of Traffic History in Slovenia Исследования истории транспорта в Словении, проведённые до сих пор	
Štefan Trojari, Primerjava zasnov skupnih programskih jeder s slovenskimi učnimi na-	
črti za pouk zgodovine v osnovni in srednji šoli	49—54
Schemes Comparison of Joint Programme Nuclei with the Slovene Curricula for Lessons in History at the Elementary and Secondary School Сравнение проекта общих программных ядер со словенскими учебными планами обучения истории в начальной и средней школе	
Prvenka Turk, Interesne in družboslovne dejavnosti v osnovni šoli in srednjem izobraže-	
vanju	54—60
Sociological and Activities of Interest at the Primary and Secondary School, Любительские и общественные деятельности в начальной школе и среднем образовании	
Marija Krčmelnšek, O prvih izkušnjah družboslovnih dejavnosti na srednji usmerjeni	
šoli	60—62
On First Experiences of the Sociological Activities at the Secondary Vocation Oriented School О первом опыте общественной деятельности в средней направленной школе	
Anka Muhvič, Vloga zgodovinskega krožka na srednji vzgojiteljski šoli v Ljubljani in	
vključevanje učencev v gibanje »Znanost mladini«	62—64
The Role of the Historical Circle at the Secondary Pedagogical School in Ljubljana and Including of the Pupils into the Movement "Znanost mladini" ("Science to the Young") Роль исторического кружка в средней школе для воспитателей в Любляне и вклю- чение учащихся в движение „Наука молодёжи“	
Milan Pahor, Kratak opis mladinskih raziskovalnih taborov med Slovenci v Italiji	65—66
Short Description of the Youth Research Meetings of the Slovenes in Italy Краткий отчет о молодежных исследовательских лагерях среди словенцев в Италии	
Vasilij Melik, Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi	67—73
Some Data on Prices, Wages and Culture in the Period before the Revolution of March Несколько слов о ценах, окладе и культуре в домартовский период	
Eva Holz, Plačevanje ljubljanskih mestnih uradnikov v drugi polovici 19. stoletja	75—78
Wages of the Ljubljana City Clerks in the Second Half of the 19th Century Жалование городских чиновников в Любляне во второй половине 19-го в.	

Marjan Matjašič, Bančništvo na začetku gospodarske reforme 1965	79—82
Banking Business at the Beginning of the Economic Reform 1965	
Банковое дело в начале хозяйственной реформы 1965 г.	
Milan Kražčovič, Nastanek in razvoj alianse zatiranih narodov Ogrske—1890—1901. . .	83—110
Formation and Development of the Hungarian Oppressed Nations Alliance—1890—1901	
Возникновение и развитие альянса угнетённых народов Венгрии — 1890—1901	
Petko Lukovič, Slovenci i srpsko-bugarski rat 1885. godine	111—138
The Slovenes and the Serb-Bulgarian War in 1885	
Словенцы и сербско-болгарская война 1885 г.	

IN MEMORIAM — IN MEMORIAM — В ПАМЯТЬ

Franc Šebjanič (Ignacij Voje)	139—141
Franc Šebjanič	
Франц Шебянич	
Izbor iz bibliografije Franca Šebjaniča (Nataša Stergar)	141—143
Selection out of the Franc Šebjanič Bibliography	
Выбор из библиографии Франца Шебянич	

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ — SOCIETIE'S ACTIVITIES, CONGRESSES AND SYMPOSIA — ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 1982—1984 (Vasilij Melik, Jurij Perovšek, Jasna Fischer, Stefan Trojar, Marjan Drnovšek, Jera Vodusek-Starič, G. R. Fugger, Marjan Cigoj, Branko Marušič, Jože Jazbec, Vlado Horvat, Matjaž Rebolj)	145—151
Historical Associations' Union of Slovenia 1982—1984	
Союз исторических обществ Словении 1982—1984	
Delovanje Zgodovinskega društva Ljubljana od 7. junija 1984 do 16. maja 1985 (Darja Mihelič)	151—152
Activity of the Historical Association Ljubljana from June 7th, 1984, till May 16th, 1985 (Report from the General Meeting)	
Действие Исторического общества Любляна за период от 7. июня до 16. мая 1985	

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND RAPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

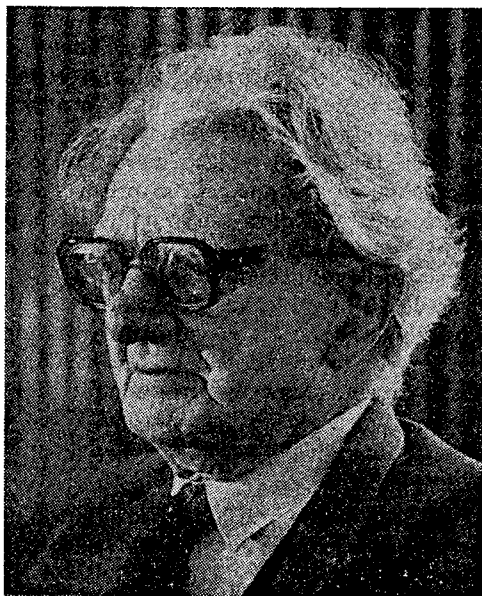
Stane Gabrovec — Drago Swoljšak, Most na Soči (S. Lucia) I (Davorin Vuga)	153
Spisi dubrovačke kancelarije (1282—1284) (Ignacij Voje)	153—156
Marija Jankovič, Episkopije i mitropolije srpske crkve u srednjem veku (Ignacij Voje) ..	156—158
Olga Zirojevič, Crkve i manastiri na području pečke patrijaršije do 1683 (Ignacij Voje) ..	158—159
Branko Marušič, Primorski čas pretekli (Eva Holz)	159—161
Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete 17 (Andrej Vovko)	161—162
Goriški letnik 10 (Andrej Vovko)	162—163
Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa 1—12 (Avgust Lešnik)	163—165
Partizanska bolnišnica Franja (Andrej Vovko)	165—166
Zdravko Klanjšček, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941—1945 (Miroslav Stiplovšek)	166—167

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestilo o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	169—170
--	---------

IZVLEČKI — ABSTRACTS — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 39, 1985, 1-2	I—VI
---	------

FRAN ZWITTER — OSEMDESETLETNIK

Dne 24. oktobra letošnjega leta 1985 poteka osemdeset let, odkar je bil na Dolenjskem v Beli Cerkvi rojen slovenski zgodovinar Fran Zwitter, po očetu Korošec iz znane in za koroške Slovence v našem stoletju izredno pomembne in zaslužne družine iz Zahomca v Ziljski dolini, po materi dolenjskega rodu. Po svojem znanstvenem delu spada med majhno število najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev vseh časov, kot akademski učitelj na Filozofski fakulteti v Ljubljani je bil med 1937 in 1975 profesor velike večine zgodovinarjev, ki delajo bodisi v srednjih in na visokih šolah, bodisi v različnih ustanovah, bodisi kot znanstveni delavci. S svojim organizacijskim delom je kot dolgoletni predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo (1948—1966) postavil na noge povojno organizacijo slovenskih zgodovinarjev, kot prvi predsednik Zveze zgodovinskih društev Jugoslavije (1954—1956) je opravil to tudi v širšem jugoslovanskem merilu in od 1969 do 1975 je kot predsednik jugoslovanskega nacionalnega komiteja za zgodovinske vede uravnaval tudi razmerje jugoslovanskih zgodovinarjev do mednarodne zgodovinarske organizacije in posebej skrbel za vse stvari v zvezi z našo udeležbo na dveh mednarodnih kongresih za zgodovinske vede (1970 v Moskvi in 1975 v San Franciscu). Njegovo delo v znanstvenem pripravljajanju diplomatskega boja za slovenske meje po koncu druge svetovne vojne in v tem boju za zeleno mizo samem pa je v resnici tolikšno, da se v tem pogledu ne more primerjati z njim noben drug udeleženec teh pol desetletja trajajočih pogajanj.

Ko smo ob šestdesetletnici svojemu profesorju posvetili poseben zbornik, je bil v treh njegovemu delu posvečenih prispevkih podan pregled njegovega znanstvenega dela, posebej pa še njegovega dela za rešitev vprašanj slovenskih mej po drugi svetovni vojni in njegovega vodstvenega in znanstvenega dela v Znanstvenem inštitutu pri IOOF na osvobojenem ozemlju. Ob povzemanju analiz tega dela, ki smo jih storili »nam vsem v poduk in vzpodbudo«, smo izražali prepričanje, da so se v tem delu šestdesetletnika že dokončno izklesale njegove temeljne poteze, čeprav smo

seveda opravičeno pričakovali od tedanjega slavljence še obilo novih rezultatov njegovega značilnega intenzivnega in premišljenega znanstvenega dela. Na bibliografijo 179 publikacij (10 knjig, okrog 70 razprav in okrog 100 člankov, ocen in poročil) oprta analiza je pokazala štiri poglobljena področja Zwitterjevega znanstvenega dela: iz srednjeveške zgodovine problematiko srednjeveških mest in meščanstva na Slovenskem, v novem veku sociološko zgodovino pisje, oprto na statistične metode in usmerjeno zlasti v probleme razvoja populacije na slovenskih tleh, na to metodo oprto obravnavanje živih vprašanj sodobnega življenja (npr. Koroško vprašanje, 1937; Nemci na Slovenskem, 1938, itd.) — torej najpristnejšo »sodobno zgodovino«, ki si v povojnem času nikakor ne zna opomoči in prispeti do vsaj približno takšnih globinskih in metodološko dozorelih obravnay temeljnih vprašanj, končno problem oblikovanja in dozorevanja slovenskega naroda od 18. do 20. stoletja, ki je prehajal tudi v temeljne sinteze slovenskega zgodovinskega razvoja (npr. v 18. stoletju, slovenskega Primorja od srede 19. do začetka 20. stoletja) ali v obravnavanje te problematike v širšem zgodovinskem okviru (zlasti knjiga o »nacionalnih problemih v habsburški monarhiji«). Za vse to znanstveno in publicistično delo je bila značilna intenzivna zavezanost sodobnemu slovenskemu življenju in nalogam, ki jih je nagljal boj za obstoj in uveljavljanje slovenskega naroda. V teh pogledih morajo danes zadostovati ti poglobljeni naglasi, za podrobnejšo podobo pa napotek na Zwitterjev zbornik (ZČ 19—20, 1965—1966).

K temu pregledu priložena bibliografija s preko 100 objavami iz zadnjih dvajsetih let dokazuje, da so bila naša pričakovanja ob šestdesetletnici še kako opravičena (o nekaterih posledicah starosti — dosti majhnih — priča le nekoliko spremenjena struktura objav: 1 knjiga, 33 razprav in sintez, 70 člankov, diskusij, ocen in poročil). Tudi po svoji vsebini se te objave skladno uvrščajo v dotedanje življenjsko delo, čeprav z delnim premikom pri kvantitetnih težiščih. Zgodovina srednjeveških mest je še predstavljena s kritičnim pretresom povojnega dela na zgodovini »začetkov ljubljanske meščanske naselbine«. Delo na zgodovini prebivalstva na Slovenskem zastopa zlasti temeljita analiza virov in literature za to problematiko v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I (1970), ob kateri nam je še danes žal, da čas ni dovolil, da bi v istem delu obdelal sam tudi razvoj populacije od 18. stoletja naprej (v nekaterih pogledih bi bila ta obravnava gotovo bogatejša od objavljenih); v isti problematiki je težišče tudi v nekaj razpravah (posebej o Koroški in ocenah. Najpogosteje se je vračal v svojem delu k zgodovini nacionalnih vprašanj, bodisi pri Slovencih, bodisi v avstro-ogrskem širšem okviru, kar je bilo delno zvezano tudi z različnimi obletnicami (propada Avstro-ogrške in nastanka Jugoslavije, stoletnice dualizma itd.), pa tudi z obravnavanjem nekaterih posebnih vprašanj, obravnavanih v sporni obliki v naši historiografiji (npr. problem avstromarksizma). Ta problematika odseva tudi iz njegovih dosti pogostnih prispevkov k temeljnim potezam vprašanja koroških Slovencev in njegovim zgodovinskim in družbenim podlagam. Novi potezi sta v vsebinskem delu v bistvu le dve: delo na zgodovini »višjega šolstva na Slovenskem do leta 1918« in problematika, ki stoji že na meji med spominjanjem in zgodovino — roški Znanstveni institut in problematika njegovega dela (v zvezi z vprašanji slovenskih meja). Seveda je poleg tega še veliko drobnih stvari s področja slovenskega zgodovino pisja (nekrologi in podobni pregledi dela nekaterih zgodovinarjev) in še posebej zgodovinarske metodologije.

Kot pred dvajsetimi leti, tudi danes ta skopa opozorila na poglobljene vsebine obsežne bibliografije ne povedo vsega. Morda celo bolj kot v nekdanjem času, čeprav se Zwitter nikdar ni izogibal nalogam v organizaciji zgodovinarjev in zgodovinarskega dela. V zadnji dve desetletji spada Zwitterjevo vodstvo jugoslovanskega nacionalnega komiteja za zgodovinske vede (1969—1975), vodstvo Inštituta za občo in narodno zgodovino pri SAZU (sedaj Zgodovinskega inštituta Milka Kosa na Znanstvenem raziskovalnem centru pri SAZU), vodstvo Slovenske matice ((1974—1978)

in še posebej delo v zvezi s še nedokončanimi pogajanja za izvršitev Arhivskega sporazuma med Avstrijo in Jugoslavijo iz l. 1923 (in Protokola o izpolnitvi tega sporazuma iz l. 1958). Prav ta pogajanja, pri katerih prof. Zwitter že ves čas od njihovega resničnega začetka 1975 vodi slovenske izvedence ter še posebej predseduje skupini jugoslovanskih izvedencev za štajerske arhive, so mu v zadnjih desetih letih nalagala gotovo največ dela, ki se ne kaže v različnih bibliografskih enotah. Zgodovina teh pogajanj, oprta na zapisnike različnih domačih sestankov, pa še posebej na zapisnike sej štajerske skupine ekspertov ter sej mešane plenarne komisije bo pokazala tako obseg tozadevnega Zwitterjevega dela kot tudi njegov pomen za ta del boja za kulturno dediščino slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov. Odgovorno vodenje domačih priprav na ta pogajanja in strokovnih razprav na različnih skupnih sejah o različnih skupinah arhivskega gradiva je bilo vseskozi glede priprav znanstveno izredno zahtevno in pri mešanih sejah neredko tudi naporno. Prineslo pa je poleg pridobitve različnih fondov za naše arhive tudi še druge koristi slovenskemu zgodovinopisju pri njegovem navadnem delu: razvid o virih za slovensko zgodovino v Avstriji je danes gotovo bistveno obsežnejši, podrobnejši in boljši, kot je bil pred začetkom teh pogajanj. S Zwitterjevim domačim organizacijskim delom na področju zgodovinopisja pa je zvezan tudi dovolj obsežen in podroben načrt objave virov za zgodovino Slovencev, čeprav poteka njegovo uresničevanje bolj počasi, kot bi to želeli.

Poleg bogatih in pomembnih rezultatov lastnega znanstvenega dela (posebej še danes temeljna obravnava razvoja prebivalstva na vsem slovenskem ozemlju in njegovih gospodarskih in družbenih zgodovinskih podlag, vrsta pomembnih in za poznanje slovenske zgodovine bistvenih razprav o slovenskem narodnem vprašanju v 19. stoletju, v svetovnem zgodovinopisju zelo opažena knjiga o »nacionalnih problemih v habsburški monarhiji«, prva znanstvena obravnava slovenske zgodovine v 18. stoletju ter bistven premik v poznanju Linhartovega mesta v slovenskem zgodovinopisju, je le nekaj primerov teh rezultatov) je treba podčrtati še drugo, širšo stran izraza Zwitterjevega dela v slovenskem zgodovinopisju. Prav iz njegovega znanstvenega dela in njegovega skoraj štirideset let trajajočega akademskega učiteljskega dela na Filozofski fakulteti izhaja namreč značilna preusmeritev slovenskega zgodovinopisja pri obravnavanju zadnjih dveh stoletjih zgodovine Slovencev z značilno uporabo statističnih socioloških metod in nanje oprtih globinskih analiz. Delo Vasilija Melika in Janka Pleterskega in danes že tudi njunih učencev pri obravnavanju zgodovine 19. in prvih dveh desetletij našega stoletja, je v tem pogledu dovolj nazoren vzgled o pomenu te preusmeritve raziskovanja, ob čemer se sprašujemo, kdaj se bodo te metode učinkoviteje uporabile tudi pri preiskovanju zgodovine Slovencev v času stare Jugoslavije (kot jih je sam Zwitter že pred 1941!) in še posebej pri snovni in metodološko tako nesrečno zanemarjeni »sodobni zgodovini« po osvoboditvi. Tudi za Zwitterjevo znanstveno delo značilni interes za primorske in še posebej koroške Slovence se je prenesel na vrsto njegovih učencev doma, pa tudi v Celovcu.

Ob svojem visokem življenjskem jubileju se torej lahko ponosen ozira nazaj. V vseh pogledih — kot znanstveni delavec, kot profesor svojih študentov, kot živ in angažiran pa vselej kritičen človek ob doživljanju in sooblikovanju življenja svojega naroda v vsem času svojega javnega dela, kot Slovenec in posebej koroški Slovenec. Njemu in sebi želimo, da bi nas tak, kakršen je, s svojim delom in razsodno kritiko ter modrimi nasveti spremljal še čim dlje.

Bogo Grafenauer

BIBLIOGRAFIJA DR. FRANA ZWITTRA ZA OBDOBJE 1966—1984

Ta bibliografija je nadaljevanje bibliografije profesorja Zwittera za čas 1925—1965, ki jo je pripravil profesor Bogo Grafenauer in je izšla v Zgodovinskem časopisu 1965—1966, str. 15—21.

Zwittrove bibliografije za posamezna desetletja oziroma leta so objavljene v Bibliografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, I. knjiga, Ljubljana 1957, str. 77—79, II. knjiga, Ljubljana 1969, str. 33—34 in III. knjiga, Ljubljana 1979, str. 59—60 in v Letopisih Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Bibliografija je urejena kronološko, enote istega leta pa po abecednem redu, s tem da so na konec uvrščene diskusije; spremne besede in knjižne ocene.

- Arhivska konvencija z Avstrijo iz leta 1923 in vprašanje njene izvedbe.** — Jugoslovanski istorijski časopis 1966, št. 3—4, str. 9—30. (Tudi v ČZN 1967, str. 270—286)
- Die nationalen Fragen in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1900—1914).** — Zbornik Die Nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918. Budapest 1966, str. 11—37; 343—344.
- Neskladja interesov in sadov.** — Naši razgledi 15. 1. 1966. (O IV. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije)
- Slovenački politički preporod XIX veka u okviru evropske nacionalne problematike.** — Godišnjak (Sarajevo) 1966—67, str. 281—313. (Prevod dela razprave iz ZC 1964, str. 75—153)
- Začetki ljubljanske meščanske naselbine.** — Razprave SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede, V. Ljubljana 1966, str. 217—238.
- [O narodnostnem vprašanju in o vprašanju določevanja meja] — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, str. 268—269. (Diskusija na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti v Ljubljani od 28. do 30. aprila 1966)
- Ocena: Čudna ocena. — Delo 20. 2. 1966. (O oceni knjige J. Pleterskega »Narodna in politična zavest na Koroškem«, ki jo je objavil Robert Barbo v Carinthii I. 1965)
- Ocena: Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem. Ljubljana 1965. — Razprave in gradivo 1966, št. 4—5, str. 129—131.
- Alma Sodnikova.** — Zgodovinski časopis 1967, str. 235—238. (In memoriam)
- Konferenca o nacionalnem problemu v habsburški monarhiji v XIX. stoletju v Bloomingtonu (Indiana, ZDA).** — Zgodovinski časopis 1967, str. 261—266.
- Simpozij v Marburgu o socialni problematiki nacionalnih gibanj okrog leta 1848.** — Zgodovinski časopis 1967, str. 260—261.
- Slovenci in habsburška monarhija.** — Zgodovinski časopis 1967, str. 49—67. (V prevodu izšlo v Austrian history Yearbook 3, part 5. Houston 1967, str. 159—188)
- [O položaju leta 1940]. — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1967, str. 455—457. (Diskusija na znanstvenem posvetovanju ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije v Ljubljani od 2. do 4. novembra 1967)
- Diskusija. — Zbornik Ujedinjena omladina srpska. Novi Sad 1968, str. 595—597.
- [O odnosu Svetozarja Miletića do Avstrije in odnos velikih sil do Balkana]
- K programu dela pri proučevanju sodobne zgodovine.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1968—1969, str. 219—226; 227.
- Konferenca o metodoloških vprašanjih historiografskega dela.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1968—1969, str. 219—226; 227. (Sodelovali B. Grafenauer etc.)
- Ne komercializacije! Kadri pomembnejši kakor pa organizacija.** — Naši razgledi 20. 4. 1968. (Ob tezah za republiški zakon o raziskovalni dejavnosti)
- Nekaj opomb o stanju v historični znanosti v Jugoslaviji.** — Studije i prilozi 11, (Beograd) 1968, str. 35—36.
- Sodnik Alma.** — Enciklopedija Jugoslavije, 7. Zagreb 1968, str. 425.
- Vzroki in posledice avstrijsko-ogrskega sporazuma.** — Zgodovinski časopis 1968, str. 1—24. (Tudi v Historicky časopis (Praha) 1968, št. 1, str. 16—40)
- [O nastanku narodov v zahodni, srednji in vzhodni Evropi ter o vzhodnem vprašanju in Ilirskih provincah] — XIIe Congrès international des Sciences Historiques V, Actes. Wien 1968, str. 120—121; 256—257. (Diskusija)
- La formation de l'état Yougoslave.** — Revue d'histoire moderne et contemporaine, Paris 1969, str. 114—124.
- Naš razgovor.** — Srečanja 1969, št. 17, str. 35—38. (O zgodovinskem raziskovanju slovenske zahodne meje)
- Nekaj beležk o Koroški v zgodovini in sedanjosti.** — Planinski vestnik 1969, str. 444—448. (Skrajšan tekst tudi v Koroška in koroški Slovenci. Maribor 1971, str. 73—79)

O razvoju trializma u okviru habsburške monarhije — osvrt na referate. — Naučni skup u povodu 50 godišnjice propada Austro-Ugarske monarhije i stvaranje jugoslovenske države. Zagreb 1969, str. 289—291.

Ob šeststoletnici Novega mesta. — Novo mesto 1365—1965. Maribor ; Novo mesto 1969, str. 5—11.

Prezrta obletnica. — Prostor in čas 1969, št. 1—2, str. 73—76. (Ob petdesetletnici propada Avstro-Ogrske)

Primorsko vprašanje v luči zgodovinskih dejstev. — Srečanja 1969, št. 19, str. 51—59.

Višje šolstvo na Slovenskem do leta 1918. — Zbornik Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919—1969. Ljubljana 1969, str. 13—51.

Sodelovanje in vloga humanističnih ved. — Anthropos 1969, št. 1—2, str. 75—76 ; 79—81. (Diskusija)

Sedanje in bodoče mesto humanističnih strok. — Anthropos 1969, št. 3—4, str. 81—83. (Diskusija)

Delo in pomen partizanskega Znanstvenega inštituta. — Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja 1970, str. 151—155. (Tudi v Vojnoistorijskih glasnik (Beograd) 1970, str. 235—241)

Etnične in družbene osnove koroškega vprašanja. — Koroški plebiscit. Ljubljana 1970, str. 7—36. (Tudi v Večer 10. 10. 1970 ; Naši razgledi 9. 10. 1970)

Kakšen model družbe in socializma. — Anthropos 1970, št. 2, str. 101. (Odgovori na anketo)

Kolonizacija in populacija ; Viri in literatura. — Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog ; I. Ljubljana 1970, str. 34—58 ; 59—62 ; 63—64 ; 65—67.

Mednarodni kongres o avstrijsko-ogrskem sporazumu v Bratislavi 28. VIII. —1. IX. 1967. — Zgodovinski časopis 1970, str. 281—283.

Mednarodni znanstveni kolokvij Evropa v novembru 1918 v Reimsu 9.—11. novembra 1968. — Zgodovinski časopis 1970, str. 283—285.

Razsežno kot še nikoli. — Naši razgledi 23. 10. 1970. (Trinajsti mednarodni kongres historičnih ved v Moskvi)

Zavzemanje za pravice naših manjšin in nacionalizem. — Naši razgledi 25. 12. 1970. (O dogodkih v Italiji in Avstriji)

Znanstveno zborovanje ob petdesetletnici razpada Avstro-Ogrske in ustanovitve jugoslovenske države v Zagrebu 27. do 28. decembra 1968. — Zgodovinski časopis 1970, str. 285—287.

Spremna beseda. — Preporodovci proti Avstriji. Ljubljana 1970, str. 5—9.

Causes et conséquences du compromis austro-hongrois. — Zbornik Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. Bratislava 1971, str. 45—75. (Diskusija o Bismarckovem stališču do Avstrije str. 288 ; o motivih za avstrijsko-ogrski sporazum str. 423—424 ; o razvoju prebivalstva in o statističnih podatkih str. 577—578 ; o možnostih »avstrijske nacije« str. 1008—1009 ; zaključna beseda str. 1054—1057)

Profesor Milko Kos. — Objave Univerze v Ljubljani 1971—1972, št. 1—2, str. 147—149. (In memoriam)

Ude Lojze. — Enciklopedija Jugoslavije 8. Zagreb 1971, str. 414.

Vivante Angelo. — Enciklopedija Jugoslavije 8. Zagreb 1971, str. 509.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo. — Enciklopedija Jugoslavije 8. Zagreb 1971, str. 624.

Predgovor. — Peter Vodopivec, Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove. Ljubljana 1971, str. 7—8.

Ocena: Marjan Britovšek, Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji. — Zgodovinski časopis 1971, str. 144—151.

In memoriam Milka Kosa. — Delo 28. 3. 1972.

O koroškem vprašanju. — Anthropos 1972, št. 1—2, str. 183—187. (Tudi v Delo 28. 10. 1972)

Uničiti nacizem ali nagraditi ga ? — Delo 12. 2. 1972. (Prevod predgovora in odlomek iz To Destroy Nazism or to Reward it? Beograd 1947)

Zlom avstromarksizma pri Slovencih. — Zgodovinski časopis 1972, str. 103—138.

Predgovor. — Olga Janša, Bibliografsko kazalo k Zgodovinskemu časopisu I—XXV (1947—1971). Zgodovinski časopis 1972, str. 189—192.

Etnična struktura in politična vloga mest v slovenskih deželah od srede XIX. do začetka XX. stoletja. — Jugoslovenski istorijski časopis 1973, št. 3—4, str. 130—138.

Gledanje Giuseppeja Mazzinija. — Italjug (Roma) 1973, št. 9, str. 25—27. (Tudi v italijansčini)

Koroški Slovenci od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. — 9. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1973, str. 13—23. (Objavljeno v dodatku)

Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. — Zgodovinski časopis 1973, str. 133—143.

Pacta sunt servanda. — Naši razgledi 27. 7. 1973. (Ob petdesetletnici neizpolnjenega arhivskega sporazuma med Jugoslavijo in Avstrijo)

- Variacije na temo 8. goriško srednjeevropsko srečanje.** — Delo 15. 12. 1973.
- Zgodovinski razvoj prebivalstva na Koroškem in njegove socialne osnove.** — Zbornik Koroški kulturni dnevi ; 1. Maribor 1973, str. 18—31.
- Melita Pivec Stele.** — Zgodovinski časopis 1974, str. 117—119. (In memoriam)
- Znanstveno zborovanje ob štiristoletnici hrvaško-slovenskega kmečkega upora v Stubiških Toplicah 6.—9. II. 1973.** — Zgodovinski časopis 1974, str. 386—387.
- Spremna beseda.** — Iskra V. Čurkina, Matija Majar-Ziljski. Ljubljana 1974, str. 120—121 (192—193).
- Koroška edina izjema 1945 ; ohranjena dediščina nacističnega režima.** — Slovenski vestnik 9. 5. 1975. (Odlomek iz razprave To Destroy Nazism or to Reward it? Beograd 1947)
- O Beneških Slovencih.** — Zbornik Slovinci v Italiji po drugi svetovni vojni. — Ljubljana 1975, str. 99—103. (Ponatis iz Slovenskega zbornika 1945, str. 449—453)
- Bogo Grafenauer — šestdesetletnik.** — Zgodovinski časopis 1976, str. 233—238.
- Manjšine.** — Jugoslovenski istorijski časopis 1976, str. 13—18. (Predavanje in diskusija na XIV. mednarodnem kongresu za istorične vede v San Franciscu 26. VIII. 1975)
- Marko Kostrenčič (1884—1976).** — Letopis SAZU 27, 1976, str. 137—138. (In memoriam)
- XIV. mednarodni kongres za istorijske nauke u San Francisku 22.—29. 8. 1975.** — Jugoslovenski istorijski časopis 1976, str. 3—11.
- Nationale Probleme und gesellschaftliche Struktur in der Habsburger Monarchie.** — Österreichische Osthefte, (Wien) 1977, št. 3, str. 147—160.
- Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni.** — Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana 1977, str. 258—276.
- Sinteza in problemi.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1977, str. 155—158. (Diskusija na 1. študijskem srečanju. Italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume (1905—1918)
- Današnje naloge Slovenske matice.** — Glasnik Slovenske matice 1978, št. 1, str. 1—2.
- Grga Novak (1888—1978).** — Letopis SAZU 29, 1978, str. 103—105. (In memoriam)
- I. razred — za zgodovinske in družbene vede.** — Delo 9. 12. 1978. (O delu SAZU)
- Nekaj pripomb h knjigi dr. Kermavnerja.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1978—1979, str. 81—84. (Razprava o knjigi dr. Dušana Kermavnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«)
- [O nekaterih vidikih jugoslovanskega vprašanja v habsburški monarhiji 1848—1918]. — Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918. Wien 1978, str. 15—16 ; 60—61 ; 93—95 ; 132—133 ; 171—172. (Po zdravne besede in diskusija na 1. avstrijsko-jugoslovanskem historičnem srečanju v Gössingu 1976)
- Ocena: Franc Petek, Janko Pleterški, Spomini koroškega politika.** — Glasnik Slovenske matice 1978, št. 2, str. 57.
- Diplomatski problem jugoslovansko-avstrijske meje v dobi druge svetovne vojne.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 145—160.
- Dve vprašanji slovenske zgodovine 1904—1914.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 265—266. (Razprava o vprašanjih slovenske zgodovine 1904—1914 na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor 27. 9.—1. 10. 1978)
- Die Kärntner Frage.** — Klagenfurt/Celovec 1979, 62 str. (Prevod razprav Koroško vprašanje. Ljubljana 1937 ; Narodna zavest v novejši zgodovini koroških Slovencev — predavanje na 2. Koroških kulturnih dneih 29. 12. 1970)
- Okoliščine za kulturo med NOB.** — Družbeni pogoji za slovensko kulturo in idejne smeri v njej v dobi pred drugo svetovno vojno in med njo. — Naši razgledi 25. 5. 1979. (Z »Ljubljanskih dni v Trstu« 2., 3. in 4. april 1979)
- Podpredsednikovo poročilo.** — Glasnik Slovenske matice 1979, št. 1, str. 1—4. (Redni občni zbor Slovenske matice 20. 12. 1978)
- Slovinci i stvaranje Jugoslavije.** — Knjige i zbivanja. Beograd 1979, str. 205—208.
- Značaj »plebiscita« v Benečiji.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 281. (Razprava o Beneški Sloveniji v letu 1866 na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Maribor 27. 9.—1. 10. 1978)
- Auersperg Anton Aleksander (Anastasius Grün).** — Enciklopedija Jugoslavije 1. Zagreb 1980, str. 324.
- Austria, el imperio multinacional.** — Historia Universal Salvat. Barcelona 1980, str. 142—150.
- Avstrijsko-jugoslovanski odnosi. Period od XIX do početka XX st.** — Enci-

klopedija Jugoslavije 1. Zagreb 1980, str. 336—340.
Austro-Ugarska nagodba. — Enciklopedija Jugoslavije 1. Zagreb 1980, str. 369—370.

Izvolitev predsednika Josipa Broza Tita za častnega člana Slovenske matice. — Glasnik Slovenske matice 1980, št. 1, str. 5. (Utemeljitev iz dec. 1964)

Linhartova doba, misel in delo. — Anton T. Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije. Ljubljana 1981, str. 303—350.

Diskusija, misli in želje ob knjigi Paole Korošec. — Arheološki vestnik 1981, str. 581.

Costa, Ethin Henrik. — Enciklopedija Jugoslavije 2. Zagreb 1982, str. 682—683.

Costa Henrik. — Enciklopedija Jugoslavije 2. Zagreb 1982, str. 683.

Lojze Ude. — Delo 2. 3. 1982. (In memoriam)

Pozitivizem v družbenih vedah. — Anthropos 1982, št. 1—2, str. 232—233.

Relations entre les continents et les peuples. — Comité international des sciences historiques, Ve Congrès international des sciences historiques. Actes IV (Bucarest) 1982, str. 645—646.

Francuske revolucionarne ideje u zapadnim jugoslovenskim zemljama u vreme francuske revolucije i Napoleona. — Zbornik Jugoslovenske zemlje i Rusija za vreme prvog srpskog ustanka 1804—1813. Beograd 1983, str. 65—88.

Sodobna zgodovinska zavest. — Naši razgledi 11. 3. 1983. (Popravek 8. 4. 1983)

Alan John Percivale Taylor. — Letopis SAZU 34, 1984, str. 69—70.

Cusin, Fabio. — Enciklopedija Jugoslavije 3. Zagreb 1984, str. 170—171.

Dr. Ivo Murko. — Arhivi 1984, str. 111. (In memoriam)

Partizanski znanstveni inštitut. — Nauka i kultura u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji. Skopje 1984, str. 81—87. (Naučni skup Struga, 7—9. oktober 1981)

Znanje v glavah, elaborati v nahrbtnikih. Ob štiridesetletnici ustanovitve partizanskega Znanstvenega inštituta govori direktor te edinstvene ustanove akademik Fran Zwitter o njenem delu, o slovenskem zgodovinopisju, o slovečem členu 7 in še o čem. — Naši razgledi 25. 5. 1984. (Intervju)

Nataša Stergar

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevné zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 450 dinarjev, za posameznike 300 dinarjev, posamezna številka velja 150 dinarjev, dvojna številka 250 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (1e letnik 15/1967 je razprodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove, letnik 1981 po 160 oziroma 250 din in letnik 1982 po 180 oziroma 280 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Črničec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS

Glasilo Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije

Osrednja jugoslovanska historična revija izhaja v štirih številkah letno in objavlja prispevke v vseh jugoslovanskih jezikih.

Naročila: Karnedžijeva 2, Poštanski fah 545, YU-11001 Beograd.

Na istem naslovu sprejemajo tudi naročila za vse tri tujejezične jugoslovanske poveljne zgodovinske bibliografije (1945-55, 1955-65, 1965-75).

Jože Koropec

IZ ZGODOVINE DOLNJEGA SLOVENSKEGA POSAVJA V PRVI POLOVICI 16. STOLETJA

Referat na 22. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Brežice—Krško, 27.—29. 9. 1984.

Mučna in vznemirljiva druga polovica 15. stoletja, doba, v kateri bi na Slovenskem najmanj rad živel, je bila mimo. O naslednjem polstoletju zve naša mladež že precej v šolah. Rad bi se srečal z razpravo, kako so v njem na našem prostoru sodobniki, bilo učeni in razgledani, bilo neuki in nepismeni, spoznavali in dojemali svojo sodobno občo ali svetovno dogajanje.

Kako je tekla domača zgodovina, o tem nekaj misli in besed za 19 minut. Najvažnejše se mi zdi sledeče: Prvi slovenski kmečki upor, posledice mohačke bitke, pojemajoča turška nevarnost, priselci z juga, zemljiška gospodstva, trško in mestno prebivalstvo, zarodki za reformacijo.

Prvi slovenski kmečki upor

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Ljubljana 1980, nam je nedavno razširila spoznanja o njem. Glede na obravnavano pokrajino naj še kaj rečem. Kočevski prekucuhi so okoli 1. marca 1515 ustrelili Jurija Turna, ki je gospodoval tudi krškemu zemljiškemu gospodstvu. Padel je prvi zemljiški gospod na Slovenskem. Na zaostritev puntarskega boja je vplival ogrski krvavi Dožev upor v slovenskem sosedstvu v prejšnjem letu. Tudi podložniki slovenskega dolnjega Posavja so na konjiškem zborovanju na začetku junija vplivali na vsebino pismenih pritožb, med katerimi bi posebej naglasil to, da so proglašali vinograde, njive in kmetije samo in edinole za svojo in vladarjevo last. Na bojnem shodu pri Brežicah na samem robu nemškega cesarstva se je prvič v slovenski zgodovini zbralo okoli 9 000 ljudi. V boju pri Slovenskih Konjicah hitro za tem, je sicer Pirova Stubenbergova zmaga prizadela tudi udeležence brežiškega shoda. Tolkli so vsekakor nad vse časten boj, in se prav zaradi tega odločili za vnovično veliko bojno srečanje z gospodo, za veliko ostro celjsko bitko na osmojuljsko nedeljo. Vest o premnogih padlih razodeva, da je število kmečkih borcev bilo morda še višje od udeležencev brežiškega bojnega shoda. Šele tabori z geslom Zedinjene Slovenije so pritegovali v letih 1868—1871 toliko in več ljudi. Nasploh ima Prvi slovenski kmečki upor najčastnejše mesto v kmečki puntariji svetovnih razsežnosti, čeravno se je najbolj zaradi nezadostne pripravljenosti udeležencev na žrtve tragično končal.

Istega dne, ko je vojska Junija Herbersteina 22. julija pritiskala iz Celja prek Brestanice na Kranjsko, sta se na Dunaju poročala hči in sin ogrskohrvatskočeškega kralja s cesarjevima vnukom in vnučko. Dvojni poroki je sledila zvečer zaroka 35-letnega novopečenega štajarskega deželnega glavarja Sigmunda Dietrichsteina, človeka, ki so ga aprila kranjski puntarji žalili na svojem zborovanju pri Ljubljani, človeka, ki je maja poslal svoje komisarje, da so zmrcvarili že utrujeni konjiški puntarski shod, človeka, ki je še junija pospešil pri vladarju odhod cesarjeve vojske nad kmete in pomagal poveljevati v bojih s koroškimi podložniki, človeka, ki ga bodo deset let kasneje ujeli v veliki nemški kmečki vojni. Priči pri njegovi zaroki sta bila hrvatskoogrskočeški kralj in sam cesar. Gostija za vse tri pare je bila v dunajski palači 15-letne Dietrichsteinove zaročenke. Med svati bi spoznali tudi poljskega kralja, 6 knezov, 2 kardinala in 13 škofov. Dietrichsteinovi zaroki je sledila poroka že naslednji dan. Na Kranjskem so se takrat ob Savi že razdivjale Herbersteinove čete.

V korist v uporabi prizadetih zadolženih kranjskih deželnih stanov so v letu 1515 odslovili Žide iz dežele. Neke vrste kazni za uporabo je bil tudi turški vdor leta 1516. Turki so živo spremljali Prvi slovenski kmečki upor in se tudi zato odločili za pohod na zahodno Kranjsko, v kateri so bili pred tem predzadnjič leta 1499, zadnjič 1511 in za tem znova šele leta 1522. Tudi vojna z Benečani bi se brez Prvega slovenskega kmečkega upora lahko zaključila že leto prej.¹

Z brežiškega sveta zvedemo tudi za zaplembo puntarskega premoženja kot enega izmed maščevalnih ukrepov. V urbarju leta 1525 sta bila popisana tudi 2 grajska vinograda severno od Brežic na Malem Vrhu in Slopnem pri Brezju. Velika sta bila za 80 kopačev, grad ju je vzel puntarjem leta 1515.

Posledice mohačke bitke

Slovensko-hrvatska meja je bila stoletja dolgo večkrat stičišče sovražnih držav. Spomnimo se na Ulrika Orlamündeja, na oblikovanje meje med nemškimi cesarstvom in ogrskohrvatsko državo od Drave do Jadrana, na Belo IV., na vojno s Celjskimi in na kralja Matjaža. Po mohački bitki 1526 so postali Habsburžani spriči skrajne turške napadalnosti vladarska rodbina tudi na Ogrskohrvatskem in na Češkem. Kdo od sodobnikov bi si takrat drznil meniti, da bo pri tem ostalo blizu 400 let.

Že v prvi polovici 16. stoletja so se čutile ugodne posledice nove personalne unije na obeh straneh meje, ki je začinjala že bolj naklonjeno povezovati kot pa sovražno ločiti. Sosedom so se bolj odprla pota, stiki so se pomnožili in poglobljali. Slovence in Hrvate so družili ne le skupni turški sovražnik, ne le več kje za podložnike skupni zemljiški gospodje, temveč še mnogo bolj sproščeno sosedstvo in živahnije gospodarske vezi, zlasti v trgovini. Slovenskohrvatsko sorodstvo je postajalo še tesnejše. Meja ni bila posihodob sovražna ločnica. Koristna Vojna krajina brez personalne unije ne bi zaživela, žumberaških uskokov ne bi bilo, skorajšnja skupna pot hrvatskih in slovenskih podložnikov Bega (= Ambroža) Gubca-Matije bi bila neustvarljiva.

Pojemajoča turška nevarnost

Slovensko Posavje ob hrvatski meji je sicer še vedno trajno živelo v velikem strahu pred Turki. Ti pa sem skorajda vso prvo polovico 16. stoletja niso prišli v večjem številu. Celotno prvo petino 16. stoletja so Slovenci v celoti komajda videli Turke množično na svoji zemlji. Nato so med 1522 in 1532 bili tu bojda prek 50-krat, vendar izrazito na zahodnem Kranjskem. Sicer tudi ti pogostni vdori niso bili več posebej močni. Vzhodna Kranjska in slovenska Štajerska sta tudi ta čas le redko doživeli turške plenilce. V letih 1546 in 1547 so Turki prišli na Kranjsko zopet najbolj v njene zahodne predele. Turki (kdo so to pravzaprav bili) so usmerjali svoje glavne sile drugam, notranjeavstrijska obramba je postajala vedno boljša.

Priselci z juga

V zvezi z boji s Turki je prihajalo do naraščajočega priseljevanja ubežnikov s turške strani. Priselci so napolnjevali vrzeli iz druge polovice prejšnjega stoletja. V brežiškem urbarju iz leta 1498 najdemo le tu in tam kakšnega Cvitkovića, Ibana, Turka in Vogriča. Naslednji brežiški urbar iz leta 1525 je prikazal porastli priliv življa s hrvatske strani. Priselci so bili Bežjaki, Kotolarići, Krabati, Peterkovići, Turki, Veranići, sploh množično ljudje s priimki na -ić v brežiškem spodnjem uradu ob hrvatski meji.²

Seznami davčnih zavezancev leta 1527 so sicer za obravnavano pokrajino prav redko ohranjeni. V njih okoli Brestanice skorajda še ne naletimo na priselce. Mimo-

¹ Jože Koropec, Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635, Maribor 1985.

² Jože Koropec, Brežice v srednjem veku, ČZN 47, 1976 (Jože Koropec, Brežice), 93–116.

grede bi opozoril, da so izrednega pomena za slovenski ženski svet. Šele v njih je žena v popisu enakovredna moškemu. Žene studeniških podložnikov pri Lisci so klicali z imeni Barbara, Gera, Helena, Liza, Lonka, Marina, Marjeta in Zofija.³ Zanimajmo se za nekaj sevniških priimkov v naslednjem 1528. letu: Cimerman, Gordina, Gordinčič, Hrušaver, Jankovič, Kalič, Klugič, Kosolič, Krelj, Krvnik, Logoja, Medar, Osel, Pauše, Pepelar, Prosonik, Ravbar, Rogina, Stopar in Šuštar.⁴

V tridesetih letih poznamo izgubo za kostanjeviški samostan, ko so uskoki dobili v Žumberaku prek 100 kmetij, kar je pomenilo tretjino samostanske posesti.⁵ Iz poimenskih imenjskih cenitev leta 1542 lahko povem o brestaniškem zemljiškem gospostvu, da je kar šestina družin imela uskoške priimke, zlasti in Pesjem in Gornjem Lenartu, v zahodnem sosednjem gospostvu Ruda pri Lisci le redkokateri podložnik.⁶ Če pritegnem še krški urbar iz leta 1570, slišimo, da je v krškem hribovskem uradu že bila petina priselcev, v nižinskem uradu še več. Tu je bilo 11 od 14 krajev skoraj povsem prišleških.⁷

Zemljiška gospostva

V prvi polovici 16. stoletja je bil svet obravnavanih treh zdajšnjih (1984) občin razdeljen na okoli 25 zemljiških gospostev, velikih, srednjih, majhnih in prav neznatnih, domačih, sosednjih in prav od daleč, večina vladarjevih, oddanih začasno drugim.

Sevniški urbar iz leta 1528 ponuja v primerjavi z urbarjem iz srede prejšnjega stoletja naravnost grozljivo podobo, ki pa je pretežno posledica konca 15. stoletja. V zahodnem delu gospostva je število družin opadlo kar na tretjino, ki gospodari na skoraj enakoštevilnih pridruženih puščah kot poseduje aktivne posesti. Pri tem pa so registrirali le 40 pušč, nad 60-imi so že čisto obupali in jih niti beležili niso več. Samo tretjina družinskih poglavarjev je bila poimenovana s priimki, kar je bilo možno takrat le pri redki poseljenosti. Bistveno boljše je bilo proč od Save pri Reštanju.⁸

Oglejmo si mlado vladarjevo zemljiško gospostvo Rudo. Raztezalo se je na prostoru Lisce, še v žebniškoradeškem deželnskosodnem okolišu na štajerski strani. Zaznavno je šele na začetku 16. stoletja. Leta 1542 so ga v prijavi imenjske cinitve sestavljali gozd z lovno in pašno pravico, 59 podložniških družin (7 kočarskih, 34 srednjekmečkih in 18 velikokmečkih) v 22 majhnih krajih, v katerih naletimo tu in tam tudi na druge podložnike. Sestavljalo ga je tudi 46 gorninskih vinogradičev v treh goricah. Pušč ni bilo. Imena hišnih gospodarjev so bila izrazito cerkvena; 25 od 59 jih še vedno ni imelo priimkov. V 7 krajih so bili prvoimenovani s priimkom Supan. Čujmo priimke: Adran, Cadran, Cvišek, Černe, Forstner, Gerinec, Hlebec, Husar, Juralič, Krajcar, Kuhar, Majcen, Mofric, Mojgel, Mulner, Narir, Pider, Pust, Rudar, Strelek, Šuster, Veber, Volk, Voršek, Vran, Zajko in Zumer. Ker je bil Strelek že med pokojnimi, se kot edina žena v popisu javlja njegova vdova, vendar brez imena.

Najvažnejša vrednost v imenju so bile nepremičnine, ocenjene z imenjskimi goldinarji: od 15 do 54 s poprečjem 29. Nepremičnine so pomenile 3 petine podložniškega imenja, živina ostali 2 petini. Preseneča konjereja pri kar 36 družinah. Brez govedi so bile le 3 družine, sicer je bilo po izračunu pri družini poprečno 7 govedi. Takšno poprečje je bilo tudi pri svinjah, ovcah in za glavo manj pri kozah.

Vinogradi so bili ocenjeni od 4 do 17 goldinarjev s poprečjem 10 goldinarjev. Tretjina sogornikov je bila iz vrst lastnih podložnikov, drugi iz zemljiških gospostev

³ Seznam glavarine, Leibsteuer 1527/206, Štajerski deželni arhiv v Gradcu (Šda).

⁴ Urbar za zemljiško gospostvo Sevnice 1528, Zapuščina Milka Kosa, fasc. 26, Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri ZRC SAZU Ljubljana (Sevniški urbar 1528).

⁶ Jože Koropec, Brestanica z okolico in Brestaniški do 17. stoletja, Brestanica, Zbornik, 1982 (Jože Koropec, Brestanica), 59.

⁷ Jože Koropec, Krško v obdobju velikih slovenskih kmečkih vstaj, Krško skozi čas, 1977 (Jože Koropec, Krško), 52.

⁸ Sevniški urbar 1528.

Jurklošter, župnišče Loka, Sava, Studenice, Svibno in iz gospostva Višenjskega iz Radeč, za en vinograd cerkvice svetega Jošta pri Razborju. Tako jo tu prvič srečamo. Vinogradništvo je bilo sredi 16. stoletja na Slovenskem v močnem porastu.

Prijavo za Rudo je podpisal in pečatil zemljiški gospod Krištof Črnomaljski 20. junija 1542. Njegovo gospostvo je bilo ovrednoteno s 74 imenjskimi funti, bilo je majhno. Imenjske cenitve iz leta 1542 so močno vplivale na vsebino poznejših deželnoknežjih novoreformiranih urbarjev. Leta 1543 je Črnomaljski odposlal v Gradec 14. novembra novo imenjsko cenitev, izdelano po novih zahtevanih določilih. Od svojega zemljiškega gospostva Ruda, ovrednotenega takrat le z blizu 68 imenjskimi funti, je dobil letno 42 goldinarjev (= 2 letni plači radeškega mitninskega pisarja), 126 graških četrtov (po blizu 80 litrov) činžne pšenice, 130,5 graškega četrta ovs, 6 graških četrtov rži, 26,5 vedra (po blizu 42 litrov) desetinskega vina, 17 veder drugega vina, 51 kur in 114 činžnih pogač. Ker ni urbarja za obravnavano gospostvo, nam je takšna imenjska cenitev zelo dobrodošla za ovrednotenje podložniških bremen. Najhujša je bila vsekakor oddaja žitaric v poprečju po 2 graška četrta pšenice in tudi toliko ovs. Imena in središča Krištofovo zemljiško gospostvo še ni imelo. Nanj naletimo šele v kmečkem uporu 1573.

Zakaj sem izbral za predstavo prav to gospostvo? Ne zaradi modela. Slovenci smo v zgodovini toliko močni, da lahko za mnoga stoletja raziskujemo lastno preteklost na majhnem slovenskem prostoru kar v celoti. Rudo sem izbral zato, ker je bilo doslej komaj poznano. Vsekakor je zaslužil tudi ta rod podložnikov okoli Lisce, kakor zasluži sleherni rod povsod, ne oziraje se na čas, ki ga je živel in ga živi, da se uvrsti v zgodovino, pa naj gre za družino revnega Matevža Voršeka na Porebru pri Kremenu, ki ni imel ničesar drugega kot nepremičnino za 20 imenjskih goldinarjev, ali pa za družino Mihe z Velikega Podgorja, ki še sicer ni imel priimka, nepremičnin pa dva in polkrat toliko kot Voršek, dalje konja, 4 vole, 5 krav, 2 teleta, 13 svinj, 20 ovac in 15 koz, vendar še vedno manj kot brestaniški Urban Sajevec iz Pustih Ložic, ki je nakrmil konja, 23 goved, 20 svinj, 46 ovac in 15 koz.⁹

Trško in mestno prebivalstvo

Za imenjske cenitve je živel v brestaniškem trgu 16 družin in dvoje hlapcev brestaniškega zemljiškega gospostva, 6 družin brestaniškega obsavskega stolpa in še kakšna družina, vezana na cerkev. Delno od obrti jih je živela polovica, med njimi ranocelnik.¹⁰

Brežice so si 1501 izposlovale pravico do mestnega grba. Mestu je bila priznana tudi pravica do tedenskega sejma ob sobotah in do 2 letnih štiritedenskih sejmov. V uporu leta 1515 je mesto zgorelo. Leta 1525 je živel v mestu le dobrih 50 družin, ki pa so morale opravljati tudi delo za grad do 5 dni na njivah in do 7 dni na travnikih. Med domačimi so živele tudi že hrvatske družine, pa Švab in Esterajher. Mitnica je prinesla letno do 100 goldinarjev (mitnica v Dravogradu 241 goldinarjev), mitninske knjige niso pisali. Leta 1528 je mesto znova gorelo. V obnovo se je iz vojaških razlogov vključil tudi vladar. Mnogo se je zidalo. So se pa še leta 1551 Brežičani čutili za meščane »revnega obmejnega mesteca«.¹¹

V Krško so prihajali tovorniki iz Hrvatske in tu zamenjavali žito za morsko sol kranjskih kmetov. Mestu sta bila priznana 2 letna sejma, leta 1530 še tretji. Zaradi turške nevarnosti so mesto posebej utrjevali. Leta 1570 je živel v njem 146 družin.¹² Brežiški urbar je poznal leta 1525 kot del Vidma Stari trg.¹³ V trgu Sevnici so leta 1448 popisali kar okoli 130 družin. Potem dolgo nimamo vira o njegovem prebival-

⁹ Imenjska cenitev 1542—43 za zemljiško gospostvo Rudo, 39/571, Šda.

¹⁰ Jože Koropec, Brestanica, 56.

¹¹ Jože Koropec, Brežice, 93—116.

¹² Jože Koropec, Krško, 45—58.

¹³ Jože Koropec, Brežice, 108.

stvu. Moral pa je trg trpeti vsaj tako kot okolica. Tako je verjetno bilo sredi 16. stoletja v Sevnici bistveno manj tržanov.¹⁴

Ker poznamo skromna števila prebivalstva za sredino 16. stoletja za Brestanico, Brežice in Krško, smemo s pomočjo primerjave z usodo Sevnice sklepati, da so tudi ta naselja premogla 100 let prej dosti več ljudi. Glede velikosti obravnavanih naselij bi upal meniti, da je sredi 16. stoletja njihov vrstni red bil takle: Krško — 140 družin, Brežice — 50 družin, Kostanjevica, Sevnica, Brestanica — 20 družin.

Zarodki za reformacijo

Mreža župnijskih središč za papeževe kristjane je bila dovolj gosta: Brestanica, Brežice, Leskovec, Loka in Sevnica. Ta so uživala podporo jurkloštrskega, kostanjeviškega in studeniškega samostana. Tudi obravnavani svet je pomagal oblikovati zarodke za slovensko reformacijo. Tržaški škof Peter Bonomo je dal 1527 Primožu Trubarju na razpolago dohodke svoje beneficijske župnije Loke. Tudi z njimi je študiral na Dunaju. V Brestanici se je rodil Adam Bohorič. V Brestanici se je pojavil prekrščevalski služabnik bivšega dvornega maršala salzburškega nadškofa. Leta 1541 je tu ubil Jurija V. Brestaniškega, zemljiškega gospoda Brestanice, Brežic in Kozjega. Nameraval se je nato poročiti z njegovo vdovo. Štiri leta za tem so ga usmrtili v Gradcu. Okoli leta 1547 je v Krškem zagledal luč sveta Jurij Dalmatin. Leta 1551 je začel svojo 15-letno učiteljevanje v krški šoli Adam Bohorič. Nanj je tu zadel njegov najslavnejši učenec Jurij Dalmatin. S temi možmi je našla tudi govorica Slovencev v obmejnem Posavju pot v slovenski knjižni jezik že ob njegovem rojevanju. Jernej Kopitar se je veselil leta 1808 takole: »O da, vrli Bohorič, tebi in tvojim prijateljem se mora naš jezik zahvaliti, da je že pri svoji prvi pojavi prinesel s seboj tisto slovnično pravilnost in doslednost, ki je drugi jeziki niso dosegli niti po mnogih modelih in spremembah.« V oddaljenem Wittenbergu je Adama Bohoriča in Jurija Dalmatina najbolj družilo leto 1584. Zato letos vse do Silvestrovega gaudeamus.

Zusammenfassung

AUS DER GESCHICHTE DES UNTEREN SAVA- GEBIETES IN KRAIN IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 16. JAHRHUNDERTS

Jože Koropec

Als großer Ansporn für den Ersten slowenischen Bauernaufstand von 1515 ist die kriegerische Massenzusammenkunft bei Brežice zu betrachten. Die Folgen von Mochač-Schlacht von 1526 waren für das angrenzende slowenische Sava-Gebiet von Nutzen. Die Türkengefahr nahm ab, die Zuwanderer aus dem Süden füllten massenweise die leeren Stellen aus, die in der zweiten Hälfte des vorangehenden Jahrhunderts entstanden waren. Die Eigentümerstruktur des Grundherrenbesitzes war in Auflösung. Die Landwirtschaft, vor allem der Weinbau, war gegen Mitte des 16. Jahrhunderts wieder im Aufbau. Die Markt- und Stadtbevölkerung lebte dahin. Der Anteil des angrenzenden Sava-Gebietes bei der Geburt des Luthertums war im slowenischen Raum außerordentlich groß.

¹⁴ Milko Kos, *Urbarji salzburške nadškofije*, Ljubljana 1930, 131—134.

¹⁵ Jožko Humar, *Primož Trubar rodoljub ilirski*, Koper, Trst 1980, 554.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 209

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1985 znaša društvena članarina 150 din, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 1120 din. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 560 din. Popust imajo tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 840 din. Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 970 (upokojenci 728 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptujju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

I v a n k a P o č k a r

SLIVARJI

- Referat na 22. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Brežice—Krško, 27.—29. 9. 1984.

Zgodovine ne delajo le kralji, graščaki, vojskovodje, ampak tudi mi vsi. Torej zgodovina ni sestavljena samo iz vojn, ženitev, revolucij, ustav, temveč tudi iz življenja in dela navadnih ljudi.

Beseda gre o slivarjih, ki so kot posamezniki navadni ljudje. V ospredju etnološkega zanimanja so danes predvsem nosilci dejavnosti in ne toliko kulturne sestavine kot odnos do njih. Slivarji so nosilci posebne dejavnosti predelovanja sliv v pri-nele. Če o njih govorimo kot o skupini, gre za poseben način življenja ljudi, ki so se sestajali in preživeli skupaj mesec in pol vsako leto.

Etnološka raziskava o slivarjih se je pričela spomladi leta 1981 zgolj na osnovi stare porumenele fotografije slivarjev v rokah in s slutnjo, da pojav ni malenkosten. Pokazalo se je, da pojav presega občinske in celo regionalne meje. Ker je navzočnost in soudeležba v dogajanju eden najboljših načinov prepoznavanja etnološko zanimivih pojavov, ta pa vsled izumrlosti slivarske dejavnosti ni bila mogoča, smo v septembru 1981 s pomočjo prebivalcev Bizeljskega izvedli uspešno rekonstrukcijo lupljenja in sušenja sliv. Akcija, ki se je zelo naklonjeno udeležilo 25 nekdanjih slivark in slivarjev, je odslikala precej povedno podobo nekdanje slivarske dejavnosti. Podoživljanje preteklih slivarskih sezon je v času akcije ponudilo marsikatero dodatno informacijo, nove vpogleda v raziskovano temo. Ob poteku akcije so bili postopki predelovanja sliv v pri-nele zabeleženi fotografsko in zvočno, istočasno pa je Naško Križnar posnel etnološki dokumentarni film Slivarji (super 8, barvni, 30 minut). Rezultati raziskave so bili poleg publikacije Slivarji predstavljeni z etnološko razstavo Slivarji septembra 1982 v Posavskem muzeju v Brežicah in kasneje še v petih krajih po Sloveniji.

Lupljenje in sušenje sliv je bilo sezonsko opravilo, ki je združevalo tolikšno število ljudi, kakršno pri drugih skupnih kmečkih opravilih ni bilo v navadi. Na Bizeljskem je po II. vojni združevalo delo kar po sto ljudi, večinoma žensk in nekaj moških. Prosti čas po opravljenih poljskih delih in pred trgovijo in kmečka delovna sila sta se izkoristila za zaslužek za izboljšanje življenjskega standarda, ob tem da je glavni smoter in poklic ostal kmetijsko delo.

Dejavnost je izpričana že za prva desetletja 19. stoletja, najstarejši tiskani vir pa sega v leto 1870. »Vojaki so zapuščali Napoleonovo armado in so v Brdih raje lupili in sušili češplje, kot pa šli v ruske mrazove«, piše P. Vallig.¹ Najstarejši znani zapis o sušenju olupljenih češpelj je članek, objavljen v Bleiweisovih Novicah leta 1870. Poroča o tovorjenju češpelj iz Pivke v Goriška Brda, kjer so češplje lupili, in spodbuja k pisanju o sušenju olupljenih češpelj in njega objavi v Novicah, »da bi se razvidelo, ali je mogoče kranjskim Slovincem, kar je mogoče goriškim«. ² Pokazalo se je, da je bilo to, kar je bilo mogoče goriškim Slovincem, mogoče tudi kranjskim, pa tudi štajerskim Slovincem.

Predelovanje sliv v pri-nele se je kot pomembna dopolnilna dejavnost najprej razvila v Goriških Brdih, v Soški in Vipavski dolini. Lupile so sprva posamezne družine, ki so kasneje tudi najemale delavke za lupljenje. Že za 70. in 80. leta prejš-

¹ P. Vallig, Sadjarstvo na Goriškem. Sušenje in lupljenje češpelj. Gospodarski list, Gorica, marec 1925, leto 4, št. 3, str. 50.

² Novice, gospodarske, obrtniške in narodne, Ljubljana, 21. september 1870, tečaj 28, list 38, str. 303.

njega stoletja je znano, da so skupine Brik pod vodstvom moškega po končanem lupljenju v Brdih odhajale lupit slive še v različne dolensjske, štajerske in hrvaške kraje. Prometne zveze niso bile ugodne. Po ljudskem izročilu je izpričano, da so luparji, ki so ob koncu 19. stoletja hodili s Primorske v Posavje, prehodili precejšen del poti peš: po bližnjicah čez Col in Logatec do Rakeka, spredaj gospodar z nožem v roki zaradi strahu pred roparji, za njim žaudarce »kot desetnice s culo v roki«.³ Od Rakeka proti Posavju so se peljali z vlakom. Tako je izpričano, da je hodil Bric Zahišar s 30—35 žaudarci peš do Škofje Loke in dalje z vlakom do Brežic. Konec 19. in v začetku 20. stoletja so bile med žaudarci, ki so prihajale na Bizeljsko, večidel ženske iz okolice Azide in Sv. Lenarta pri Čedadu. Zadnja skupina lupark, v kateri je bila več kot polovica Benečank, je lupila slive na Bizeljskem leta 1913. Gostujoči primorski češparji so se na vzhodu nastanili na kmetiji, kjer je bilo dovolj prostora in dosti sliv. Po mesecu dni dela so predelane slive z vlakom odvažali s seboj na Primorsko, kjer so jih prodajali goriškim in tržaškim trgovcem.

Dolenjci, Štajerci in Hrvati so pridne Brice pri delu sprva le opazovali, že kmalu pa so se tudi sami poskusili v lupljenju. Tako so v dvajsetih letih prihajali Brici v vzhodne slovenske kraje lupljenje sliv le organizirat, lupili pa so tamkajšnji domačini. Končni izdelek — prinele — so Brici odpeljali s seboj.

Po II. vojni je predelovanje sliv v prinele potekalo v Goriških Brdih in na Bizeljskem preko kmetijskih zadrug, ki so s prinelami tudi trgovale. Lupljenje sliv se je na Bizeljskem ohranilo do leta 1957, v Brdih pa do leta 1959.

Značaj dejavnosti se je s časom spreminjal; od hišne domače delavnosti v Brdih, preko zaposlovanja dodatne delovne sile in nato sezonskih migracij Goričanov v dolensjske, spodnještajerske in hrvaške kraje, do obdobja, ko so vlogo organizatorjev dela prevzemali tukajšnji prebivalci. Ta priprava obrt je v življenje obeh strani vnesla vrsto novih kulturnih sestavin, od kuhinje in oblačenja, izmenjave izkušenj v vinogradništvu, do pesmi, pripovedi, šal, iger in celo medsebojnih porok.

Postopki predelovanja sliv v prinele temeljijo izključno na ročnem delu in sušenju na soncu in zraku. Zrelim obranim sadežem so luparke z ostro nabrušenim nožičkom odstranile kožo, jih takšne metale na trstikove lese in moški so jih prvič požveplali v lesenih, kasneje v zidanih pečeh. Po nekajurnem žveplanju so jih na lesah tri dni sušili na močnem septembrskem soncu. Ko so začele slive pokati, so jih ženske »koščivale«, odvzele so jim koščice (te so šle v mlin za svinjsko hrano ali kavni nadomestek), vsako slivo posebej so razravnale in jih v parih stiskale z notranjima stranema skupaj. Slive, v lepem redu vložene na lese, so spet žveplali in sušili na soncu. Če je bilo vreme slabo, deževno, je bilo potrebno večkratno žveplanje. Dokončno predelane slive so imenovali prinele, prnele, prunele, brebele ali brinele, po opisu Bizeljancev »žute«, »kot žulca glažnate« in »boljše ko med«.

Cena navadnih modrih sliv se je spričo zamudne ročne predelave visoko povzpela, delavci in delavke pri slivah pa so bili mladi in malokdaj siti. Zato tega najslajšega, a tudi najdražjega suhega sadja med delom ni bilo dovoljeno jesti. Po končani luparski sezoni so udeleženci včasih dobili v dar manjšo količino izpod lastnih rok pripravljenih prinel. Tone in tone prinel, zapakiranih v lesene zaboje, obložene s povoščenim papirjem, so za drag denar izvažali na tuje, večinoma v skandinavske dežele, Nemčijo in Ameriko.

Posavje je bilo v prvih desetletjih tega stoletja in v povojnih letih eno tistih območij, kjer je bila možnost zaposlitve silno skopa. Ljudje so z veseljem poprijeli za kakršnokoli delo, ki bi utegnilo pomeniti dodaten vir preživljanja ob kmetijskem delu. Zato je ponudba zaslužka, ki se je pojavila ob prihodu slivarjev, padla na zelo rodovitna tla. Ni nepomembno, da je predelovanje sliv v prinele nudilo zaslužek predvsem ženskemu svetu. Ravno ženske so imele od nekdanj manj možnosti zaposlitve.

³ Boris Orel, terenski zapiski, teren 10, št. zv. 3, 1953 (zap. Andrej Pavlevec).

Slivarke so delale od jutra do večera in pozno v noč; pri delu so hitele, saj so tedaj prihajali »na delo« in ne »v službo«. Več sto družinam je pomenilo predelovanje sliv v prinele, dopolnilno dejavnost kmetijstvu že od začetka 19. stoletja. Ljudsko pričevanje o zaslužku slivarjev je manj natančno za obdobje med vojnama kot za čas pred 1. vojno, vendar pa so ustna pričevanja opisnega značaja v zvezi z dohodkom kljub temu dovolj povedna. Številne družine so s predelavo sliv zaslužile lepe denarje, 200—300 goldinarjev v sezoni. V Goriških Brdih delavcem sprva niso plačevali po kilogramu olupljenih in izkoščičenih sliv, pač pa po predalih na lesah, ob koncu 19. stoletja pa po številu mernikov olupljenih ali izkoščičenih sliv. Za tri mernike nalupljenih sliv, ki jih je bil dolžan nalupiti v enem dnevu, je delavec prejel v povprečju 2 kroni, tako da so bili delavci ponekod plačani kar po številu delovnih dni.

Pređen je slivarska dejavnost prestopila briške pragove, so se z njo preživljale številne družine. Zaslužek jim je zadoščal, da so se pretolkli preko zime. Sposobnejši so si z denarjem dokupili njive in popravili gospodarske stavbe. Zaslužek ob slivah je utegnil močno spremeniti družinsko življenjsko raven in s tem način življenja sploh. Moglo pa se je zasukati tudi na slabše, kajti trgovci so znali cene vedno obrniti v svoj prid: s predujmi so uspevali speljati briške predelovalce prinel, da so vso sezono pridno lepotičili slive v prinele, pri končnem obračunu pa so jim jo laški trgovci zagodli.

Tudi za prebivalce Posavja na dolenski in štajerski strani je imel slivarski zaslužek poseben pomen. Čeprav je bilo slivarstvo le eden od dodatnih virov za preživljanje, je dajalo zaslužek zelo širokemu krogu prebivalcev. Poleg osnovnega, kmetijskega dela je pomenila predelava sliv v prinele na vzhodu in na zahodu Slovenije najštevilčnejše zastopano postransko dejavnost v življenju vinogradniškega prebivalstva. Posebno ženske, ki so se veselile vsake, redko ponujene možnosti zaslužka, so rade hodile lupit slive. Delo je bilo v času med obema vojnama boljše plačano kot težaška dela, ki so jih opravljale ženske v vinogradu, pritegnilo pa jih je tudi to, da je bilo plačilo odvisno od opravljenega dela. Leta 1947 je zaslužek za kilogram olupljenih sliv znašal poldrugi, za kilogram izkoščičenih sliv pa polčetrni dinar

Slivarji pri Oštirju, Brezina 28 pri Brežicah, okoli leta 1935

(kilogram sladkorja je veljal dinar, meter slabšega blaga »drůka« dva din in meter dobrega »štofa« pet din). Leto kasneje je slivarka v sezoni lahko zasluřila 2000—3000 din za lupljenje in približno toliko za kořčićenje. Ena od slivark se spominja, da je takoj po vojni v eni slivarski sezoni zasluřila 7.500 din, k temu znesku dodala 2.000 din izkupička od prodanega vina (in v Zagrebu za ta denar kupila teličko. K slivarjem je šlo sluřit tudi po več žensk iz iste družine; tako so po II. vojni tri ženske z Bizeljskega v eni slivarski sezoni zasluřile za kravo. V prvem letu po povratku iz izgnanstva v Nemčijo je informatorka z zasluřkom pri slivah kupila 2 odeji, 2 rjuhi in rabljeno pohiřtvo. Denar so navadno porabili za obnovo gospodarskih objektov ali nakup živine, obleke in hrane. Nekatere slivarke pripovedujejo, da so »se ble oblekle, obule, mami in atu nekaj kuple, pa še dinar je ostal«. Seveda pa so delale od jutra do večera in pozno v noć.

Poleg zasluřka je lupljenje in sušenje sliv dajalo obilo mořnosti za družabno življenje, ki ga je tkalo skupno delo. Omogoćalo je vrsto pojavnih oblik v okviru družabnosti, kot so bile shajanje med ljudmi, izmenjava informacij (»vse novice so se gori zvedle«), sprostitev, navezovanje stikov (znane so npr. poroke med slivarji). Slivarstvo nosijo sodelujoći v spominu kot čas, ko so se »ljubili, šlogali, jokali, topli«. Prihajali so s pričakovanjem in si vnaprej risali prijetnosti družabnega življenja. Velik pomen je imelo tudi erotično predstavljanje, saj je delo dajalo dosti tovrstnih asociacij.

Veliko raznih pesmi so prepevali. Kljub garaškemu in monotonemu delu je ostalo moći za pesem, ali celo obrnjeno: to svojstveno delo je razvijalo v slivarjih željo, da zapojejo in s pesmijo ubijejo enolićnost delovnih gibov.

Med češparji je bila daleć znana pesem Ludvika Zorzuta, Briški češparji,⁴ ki opisuje češparsko delo, izraća veselje nad njim in razočaranje ob plaćilu. Tu je nekaj kitic:

*Jih lúpimo, jih lúpimo
te naše in te kranjske.
Če zmanjkajo, pa kupimo
še one istrijske.*

*Po eno jih objamemo,
debele in koščene,
jim plavo lubje snamemo,
da so lepó rumene.*

*Peńćáne pa zavijemo
v voščene pergamente,
kasóne vse zabijemo,
jih vagamo na cente.*

*A sreća prevarljiva je,
v nji sama goljuřtija,
nam hrbet obrnila je,
joj! slaba je kupćija.*

*Trgovci so nagajali,
nam dajali kredíte,
a mi presrećni sanjali,
dobićke in profite.*

*Še drugo leto vzamemo
ta kriř na svoje rame.
Če pa se spet »ujamemo«,
hudić naj češpe vzame.*

Predelovanje sliv v prinele je bilo povsem roćno delo, to pa je postajalo iz leta v leto drařje. Konćno predelani sadeř je imel visoko ceno. Informator je leta 1953 skuřal pojasniti zaton slivarske dejavnosti, češ da »ni več gošpodov, ki bi to jedli«. Vendar vzrok za opustitev te dejavnosti to prav gotovo ni, čeprav baje ni več gošpodov. So pa številni sladokusci, ki bi radi segli po prinelah, pa tega ne morejo, ker se pridelovanje prinel pri nas več »ne izplaća« in »prinele niso več interesantne, saj skozi celo leto prihaja v Evropo sveže sadje iz vseh delov sveta«.⁵ Zato pa morda utegnemo skoćiti ponje čez mejo, kjer jim trgovina s suhim sadjem lepo cveti. S tem grenkim priokusom morda le še kdaj doćakamo težje čase, ko bo nekđaj tako cenjeni in donosni dejavnosti vrnjen ugled in priznanje.

⁴ Ludvik Zorzut, Briški češparji. Ptićka bregarca, Sempeter pri Gorici, 1974, str. 27—30.

⁵ Izjava direktorja MMT Slovenija-Sadje tov. Jořeta Skulja.

Zusammenfassung

DIE PFLAUMENVERARBEITER

Ivanka Počkar

Das Sava-Land war in den ersten Jahrzehnten dieses Jahrhunderts und in den Nachkriegsjahren eines jener Gebiete, wo die Berufschancen sehr gering waren. Die Menschen griffen mit Freude zu jeder Arbeit, die als zusätzliche Verdienstquelle ihre bäuerliche Existenz verbessern konnte.

Deshalb ist die Verdienstmöglichkeit, die sich mit der Ankunft der Pflaumenverarbeiter bot, sehr willkommen gewesen. Daß die Pflaumenverarbeitung eine Einnahmequelle für den vorwiegend weiblichen Teil der Bevölkerung bedeutete, ist belanglos. Gerade die Frauen hatten von jeher die wenigsten Berufschancen.

Diese Tätigkeit ist schon für die ersten Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts urkundlich belegt, die älteste Schriftquelle reicht in das Jahr 1870 zurück. Die Fertigkeit und Technik des Pflaumenschälens haben in die Goriška Brda wahrscheinlich die Franzosen gebracht. In den Goriška Brda, im Vipava- und Sočatal hatte das Pflaumenschälen ursprünglich den Charakter einer häuslichen Tätigkeit, im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts jedoch haben die Brda-Bewohner das Pflaumenpflücken auf zahlreiche Orte in Dolenjska, Spodnja Štajerska und Kroatien ausgedehnt, wo sich diese Tätigkeit eingebürgert, verbreitet und verstärkt hat.

In den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts haben die Ansässigen die Rolle der Organisatoren übernommen, die Bewohner von Gorica setzten dagegen das Pflaumenpflücken im Gorica-Gebiet fort. Ein paar Jahre vor dem 2. Weltkrieg, ganz aber nach dem Krieg, haben die Tätigkeit des Schälens und Trocknens von Pflaumen in den Brda und in Bizeljsko die Genossenschaften übernommen. Diese Art der Pflaumenverarbeitung war noch Mitte des 20. Jahrhunderts im Gebrauch, bis sie in den Brda und 1959 in Bizeljsko völlig ausgestorben war. Der Charakter der Tätigkeit änderte sich mit der Zeit: von der häuslichen Tätigkeit in den Brda, über die Beschäftigung zusätzlicher Arbeitskräfte und später saisonbedingte Migrationen der Bewohner von Gorica in die Orte in Dolenjsko, Spodnje Štajersko und in Kroatien bis zum Zeitpunkt, als die Rolle der Organisatoren von den jeweiligen Ansässigen übernommen wurde. Diese eingeführte Handwerkstätigkeit hat in das Kulturleben beider Bevölkerungsteile eine Reihe neuer Elemente gebracht, von der Küche und Bekleidung, vom Erfahrungsaustausch auf dem Gebiet des Weinbaus bis zum Gesang, zu den Scherzen, Spielen und sogar Vermählungen.

Die Pflaumenverarbeitung war nur eine von den zusätzlichen Existenzquellen, bedeutete aber sowohl im Westen als auch im Osten für einen sehr breiten Bevölkerungskreis eine Nebeneinnahme. Neben der bäuerlichen Existenzgrundlage stellte sie in den genannten Weinbau-Gebieten die zahlenmäßig häufigste Nebenbeschäftigung der Bevölkerung dar. Durch das gemeinsame Schälen und Trocknen von Pflaumen ergaben sich neben dem Verdienst noch viele Möglichkeiten fürs gesellige Leben. Das Lebhaftige, das diese Arbeit begleitete, hallte im weiten Sava-Gebiet wider, ihr Echo ist noch heute in den Herzen vieler Pflaumenverarbeiter zu hören.

Arhivsko društvo Slovenije in arhivi Slovenije izdajajo glasilo
ARHIVI.

ARHIVI izhajajo od leta 1978 in prinašajo razprave in članke s področja arhivistike in zgodovine institucij, seznanjajo z arhivskim gradivom in ga objavljajo, poročajo o delu arhivskih organizacij in Arhivskega društva Slovenije ter podajajo bibliografijo s področja arhivistike.

Revijo ARHIVI lahko naročite na naslov: Arhivsko društvo Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1.

ZGODOVINSKI ČASOPIS

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZC):

ZC 1/1947 (ponatis 1977) — 480 din	ZC 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 490 din
ZC 2-3/1948-49 — razprodan	ZC 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 720 din
ZC 4/1950 — razprodan	ZC 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZC 5/1951 — pred ponatisem	ZC 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZC 6-7/1952-53 — pred ponatisem	ZC 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZC 8/1954 — razprodan	ZC 28/1974, št. 3-4 — 480 din (kmalu razprodan)
ZC 9/1955 — razprodan	ZC 29/1975, št. 1-2 — 400 din
ZC 10-11/1956-57 — razprodan	ZC 29/1975, št. 3-4 — 360 din
ZC 12-13/1958-59 — 1000 din (kmalu razprodan)	ZC 30/1976, št. 1-2 — 360 din
ZC 14/1960 — 600 din (kmalu razprodan)	ZC 30/1976, št. 3-4 — 360 din
ZC 15/1961 — razprodan	ZC 31/1977, št. 1-2 — 440 din
ZC 16/1962 — 800 din (kmalu razprodan)	ZC 31/1977, št. 3 — 360 din
ZC 17/1963 (ponatis 1978) — 520 din	ZC 31/1977, št. 4 — 300 din
ZC 18/1964 (ponatis 1980) — 520 din	ZC 32/1978, št. 1-2 — 360 din
ZC 19-20/1965-66 (ponatis 1985) — 1400 din	ZC 32/1978, št. 3 — 300 din
ZC 21/1967 — 800 din (kmalu razprodan)	ZC 32/1978, št. 4 — 300 din
ZC 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 480 din	ZC 33/1979, št. 1 — 360 din
ZC 22/1968, št. 3-4 — 480 din	ZC 33/1979, št. 2 — 320 din
ZC 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZC 33/1979, št. 3 — 300 din
ZC 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZC 33/1979, št. 4 — 280 din
ZC 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 360 din	ZC 34/1980, št. 1-2 — 400 din
ZC 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZC 34/1980, št. 3 — 260 din
ZC 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 880 din	ZC 34/1980, št. 4 — 260 din
ZC 25/1971, št. 3-4 — pred ponatisem	ZC 35/1981, št. 1-2 — 360 din
	ZC 35/1981, št. 3 — 260 din
	ZC 35/1981, št. 4 — 260 din
	ZC 36/1982, št. 1-2 — 400 din
	ZC 36/1982, št. 3 — 300 din
	ZC 36/1982, št. 4 — 300 din
	ZC 37/1983, št. 1-2 — 520 din
	ZC 37/1983, št. 3 — 320 din
	ZC 37/1983, št. 4 — 360 din
	ZC 38/1984, št. 1-2 — 680 din
	ZC 38/1984, št. 3 — 480 din
	ZC 38/1984, št. 4 — 520 din
	ZC 39/1985, št. 1-2 — 840 din

Za prvih petindvajset letnikov ZC je na voljo bibliografsko kazalo.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Za nakup kompleta ZC odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 1000 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Ponatis vseh zvezkov ZC, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Janko Prunk

RADIČ IN SLOVENCİ 1919—1928

Referat na 22. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Brežice—Krško, 27.—29. 9. 1984.

Raziskovati problematiko Radićeve penetracije v Slovenijo pomenja raziskovati eno temeljnih vprašanj slovensko-hrvaškega odnosa med obema vojnama. Ta odnos je bil za slovenski narod v Jugoslaviji zelo pomemben. Preko Hrvatov so Slovenci politično in geografsko vstopili v jugoslovansko državo in ves njihov razvoj v tej državi je organsko bistveno pogojen z njihovim političnim odnosom do Hrvatov. Pomena tega odnosa se je le redko zavedala kakšna odločilna politična sila na Slovenskem, oziroma je le redko vodila takšno politiko, ki bi bila v prid slovensko-hrvatskim odnosom in slovenski in hrvaški uveljavitvi v jugoslovanski državi. Zlasti ni tega počela vodilna slovenska politična sila v dvajsetih letih — Slovenska ljudska stranka.

Tudi slovensko zgodovino pisje do sedaj temu odnosu ni polagalo posebne pozornje, medtem ko je bil odnos do Beograda le že precej analiziran. S svojim referatom želim predvsem odpreti to problematiko za temeljito raziskovanje in prispevati kamenček v mozaik slovensko-hrvatskih odnosov med obema vojnama.

Radićevo prodiranje se je usmerjalo predvsem na Prekmurje in nekatera področja vzhodne Slovenije, Belo Krajino, šmarski, brežiški, krški okraj in dele celjskega okraja. V Prekmurju je ta penetracija nosila neke posebne črte, za katere so značilni najzgodnejši in direktni nastop Hrvaške republikanske seljačke stranke, medtem ko se je v ostalih omenjenih območjih Radičev prodor odvijal indirektno s pomočjo nekaterih slovenskih kmečkih in republikanskih strank.

Ugotoviti je moč, da je Radićevo prodiranje v Slovenijo temeljilo na dveh elementih: Prvi je bila Radićeva želja, uveljaviti se kot kmečka in federalistična stranka med kmeti tudi izven Hrvatske, drugi element pa je bilo prizadevanje nekaterih slovenskih strank, republikancev in samostojnih kmetijcev z naslonitvijo na Radića dobiti oporo v svojem boju proti klerikalni dominaciji v Sloveniji in nekaj časa proti — liberalnemu centralističnemu unitarizmu.

V primeru Posavja je moč ugotoviti, da je časovno in po moči prednjačil drugi element. V Posavju se je iz kroga ustanoviteljev Samostojne kmečke stranke leta 1919 porodila ideja, da se povežejo tudi z Radićem. Samostojni kmečki voditelj Ivan Urek, župan iz Globokega, je s pooblastilom strankinih somišljenikov iz Posavja odšel marca 1919 v Zagreb prosit Stjepana Radića, da razširi svoje glasilo Slobodni Dom tudi na Slovenijo. Pri svojih dveh potovanjih v Zagreb Urek ni uspel vzpostaviti stika z Radićem, ki ga je režim takrat že policijsko preganjal.¹

V tem času, pred volitvami v konstituantno še ni opaziti nobenih neposrednih Radićevih organizacijskih prizadevanj za prodor v Slovenijo, čeprav je v svojih dolgoročnih političnih koncepcijah kmečke države nedvomno računal tudi s Slovenci. Radić je bil eden tistih hrvaških politikov, ki je verjetno največ računal na Slovence, kar dokazuje zlasti njegovo pisanje že v anketi revije Veda iz Gorice 1913. Radićevi pogledi na Slovence so bili izmed pogledov vseh hrvaških politikov najbolj realistični in Slovencem naklonjeni.² V času boja proti sprejetju centralistične ustave je Radić napisal alternativno Ustavo neutralne kmečke republike Hrvatske, ki jo je potrdila skupščina HRSS 9. junija 1921. V njej je bilo zapisano, da državni teritorij republike Hrvatske obsega vseh osem županij banske Hrvatske ter otok

¹ Kmeti list, Nastanek samostojne kmečke stranke v Posavju 7. 7. 1926.

² Veda, št. 7, 1913, str. 265—267.

Krk in Kastavščino. Nadalje je bilo zapisano, kar je važno za Slovence, da se na osnovi načela samoodločbe narodov ta teritorij more razširiti samo s plebiscitom kakšnega obmejnega sodnega okraja v Dalmaciji ali Sloveniji ali kakšnega okrožja v Bosni in Hercegovini, če odobri takšen plebiscit skupščina Slovenije, Dalmacije ali Bosne in Hercegovine.³

Vodilna slovenska politična stranka, ki je sama ravno tako nasprotovala centralističnemu ustavnemu načrtu, se iz dveh razlogov z Radičem ni povezovala, ampak ga je najbolj grobo napadala, o čemer najbolj zgovorno priča članek v klerikalni mariborski Straži: »Hrvaška Radičevščina je priklila iz podobnih razlogov, kakor ruski boljševisem... Taki pojavi so mogoči le samo tam, kjer je ljudstvo politično in kulturno še jako nerazvito, kjer gre bolj za instinkti kakor pa za razsodkom, je socialno in družbeno neorganizirano in vsled tega dostopno vsakemu demagoškemu hujskanju... Dokler bo Radičevščina omejena samo na Hrvaško, ne bo mogla povzročiti večje nesreče in bo slednjič razpadla sama v sebi. Ako pa bi v isti meri kakor na Hrvaškem pognala korenine tudi med Slovenci, povzroči lahko razpad države. Naš kmet ima že znatno narodno in državno zavednost, razume torej, da bi bila samostojna in nevtralna republika Slovenija nemogoča... Za vsakega kdor hoče, da država ne razpade mora biti vsak stik z Radičem izključen«. Na koncu članek opozarja, da bi zmaga programa HRSS imela za posledico: 1. razpad vere in verskega mišljenja; 2. razpad države in 3. razpad slehernega družbenega reda.⁴ Iz vsega povedanega se vidi, da je slovenske klerikalce zelo vznemirjal Radičev program kmečke demokracije, ki je bila laična in protiklerikalna, čeprav ne protiverska, in njegovo radikalno federalistično in republikansko stališče, za katerega so mislili, da bo razbilo mlado državo. Med obema strankama pa je začelo prihajati po volitvah za konstituantó tudi do konkurence. Slovenska klerikalna stranka se je hotela uveljaviti tudi na Hrvatskem. Tesno se je povezovala s sorodno klerikalno Hrvatsko pučko stranko. Hrvatska pučka stranka je na volitvah za konstituantó dobila v Hrvatski-Slavoniji, Dalmaciji in Bosni 9 mandatov in se s podobno Bunjevačko-šokačko stranko, ki je imela 4 mandate v parlamentu, združila s SLS v Jugoslovanski klub, ki je vodil politiko kompromisa in ni podpiral izrazitega Radičevega federalizma in republikanstva.⁵

Po sprejetju vidovdanske ustave in začetku ostre borbe proti njej se je Radič odločil za odkrito politično agitacijo tudi v Sloveniji. Z njo je hotel doseči dvoje: ali direktno razširiti svojo volilno in politično bazo ali pa pritisniti na SLS, da se radikalizira v svojem političnem boju in stopi z njim v skupno proticentralistično, protibeograjsko fronto.

Slovenci na čelu s SLS namreč niso bili pripravljeni na takšno ostro politično borbo kot Hrvati, kar je leta 1922 lucidno opazil avstrijski konzul v Ljubljani, ki je v svojem poročilu na Dunaj zapisal, da se bodo Slovenci postopno sprijaznili z velikosrbskim hegemonističnim režimom, ker jim manjka odločnosti, v nasprotju s temperamentnimi Hrvati, ki se ne bodo. Povedal je še, da je za Slovence zlasti usodno, ker se je njihova mladina sprijaznila z novimi razmerami.⁶

Spomladi 1922 je Radič v Sloveniji intenzivno začel iskati zaveznika. Zaenkrat v Samostojni kmetijski stranki, ki je v Sloveniji konkurirala klerikalcem in imela dokaj podoben socialni program kot HRSS, še ni mogel najti zaveznika ali orodja, kajti vodstvo SKS je v času konstituante in še malo pozneje, zlasti iz osebnih klerikalnih razlogov podpiralo centralistični režim. Toda našel se je disident iz SKS, slovenski pisatelj dr. Anton Novačan, ki je iz nasprotovanja centralizmu in unitarizmu izstopil iz SKS in 18. marca 1922 v Celju ustanovil Zemljoradniško stranko za Slovenijo in začel agitirati v celjski, brežiški, krški in novomeški okolici. Že čez

³ Bogdan Krizman, Korespondencija Stjepana Radića 1919—1928, Knjiga 2, Zagreb 1973, str. 50—51.

⁴ Straža, 31. januarja 1921.

⁵ Branislav Gligorijević, Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919—1929, Beograd 1979, str. 94—107.

⁶ Haus — Hof — und Staatsarchiv Wien, Neues politisches Archiv, Konsularberichte, fasc. 37 Laibach. Poročilo avstrijskega konzulata v Ljubljani zunanjemu ministrstvu na Dunaju 1. marca 1922.

meseč dni je svojo stranko preimenoval v Slovensko republikansko stranko. Izjavil je, da se stranka zavzema za jugoslovansko državo konfederativnega tipa; družbeni ideal pa ji je združništvo. Poudaril je, da bo stranka najtesneje sodelovala s HRSS.⁷

Kakšen je bil v tem času Radičev program? Lahko si ga preberemo iz Ustavnega načrta nevtralne kmečke republike Hrvatske iz aprila 1921.⁸ V njem je govor o ozemlju hrvaške republike, o njenih suverenostnih kompetencah in o konfederalni zvezi s konfederalnimi enotami Srbijo, Slovenijo, Črno goro in delno Bosno. Poleg tega je v tem ustavnem načrtu govor o gospodarskih in socialnih zadevah. Kot temelj vsega družbenega življenja je postavljen kmet. Zato se ustavni načrt zavzema za svobodni kmečki dom, za družino kot »prvi faktor poštene vzgoje, gospodarstva in kulture,« za republiko kot organizacijo gospodarstva in kulture, za agrarno reformo in svobodo poklica.⁹ V tem kontekstu stoji tudi sledeče: »Kmečka večina naroda dela na svojem svobodnem domu. Življenjski interesi te večine so nerazdružljivi od življenjskih interesov vseh ostalih gospodarskih staležev. Kmečka država zasigura pravilno poslovanje vsem granam gospodarstva, zlasti industrijski produkciji ter urejuje vse to z zakonom o delavskem pravu, v katerem se uvažuje ves delavski pokret.«¹⁰

Nadalje je v tem »ustavnem« načrtu govor o neodvisnosti sodstva, o organizaciji šolstva in kulture kot splošnih stvarih vsega naroda, o svobodi in enakopravnosti vsch veroizpovedi, o izvrševanju ljudske suverenosti, z direktno splošno volilno pravico, z izvoljenimi ljudskimi zastopniki in ljudskim referendumom. Poleg teh osnovnih vrhovnih državnih političnih principov pa poudarja tudi princip ljudske samouprave v občinah, ki naj bodo predvsem gospodarske enote, in v županijah, v katere se povezujejo občine.¹¹

SLS se je ustrašila Radičevega prodiranja v Slovenijo s pomočjo Novačanove Slovenske republikanske stranke in poskušala z vsemi sredstvi to stranko onemogočiti. Korošec je 9. maja 1922 poslal k Radiću svojega emisarja, ki je poskušal Radića odvrniti od sodelovanja z Novačanom. Obljubil je celo Radiću, da se bo SLS sama ravnokar proglasila za republikansko in stopila v blok s HRSS.¹² Toda ta intervencija je ostala brez rezultata; Radić se je raje 12. maja 1922 sporazumel z Novačanom in poslal Slovencem posebno poslanico in jim svetoval naj podprejo svojo republikansko stranko, ki bo temeljila na isti človeškosti in kmečki osnovi kot HRSS. V Radičevi poslanici je nadalje rečeno, naj bi obe stranki imeli stalne zveze in bi njihovi predstavniki obojestransko prisostvovali sejam strankinih vodstev.

Oblasti se je zdelo Novačanovo gibanje nevarno in je prepovedala izhajanje njegovega glasila Naša vas.¹³ Toda že decembra 1922 je Novačan začel izdajati novo glasilo Republikanec. Ta je 4. januarja 1923 objavil navdušujoč pozdrav Radiću: »Ko stopaš prvič na slovenska tla kot gost Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev, znaj ti veliki graditelj in bojevnik za kmečke pravice, da ti trepeče nasproti tisoč in tisoč src naših slovenskih kmetov brez razlike strank.«¹⁴

Pokazalo pa se je, da se slovenski kmetje niso kaj prida vneli za Novačana. Ni mu uspelo pridobiti na svojo stran Samostojne kmečke stranke in tudi klerikalna stranka je odločilno pomagala zajezi Radičovo prodiranje. Zaradi tega je v začetku leta 1923 v Slobodnem Domu izšel oster napad na Hrvatsko pučko stranko, ki so jo imeli za Koroščevo podružnico na Hrvatskem. Iz tega članka se lahko preberejo bistveni Radičevi očitki klerikalcem: »Pučkaši (popovci) to so vidovdanski ustavniki, ki ne poznajo hrvatske države, hrvatske samostojnosti, hrvaškega sabora in se tudi

⁷ Naša vas, 7. marca 1922; A. Prepeluh, Kmetki pokret med Slovenci, Ljubljana 1928, str. 20—21.

⁸ Kratak oris Radičevega programa podaja B. Krizman v uvodni študiji h korespondenci Stjepana Radića, knj. 2, str. 53—54. Najnovejšo analizo tega programa je podala hrvatska zgodovinarica Branka Boban v svoji študiji O osnovnim obilježjima seljačke države u ideologiji Antuna i Stjepana Radića. Radovi 13, Sveučilište u Zagrebu, Centar za povjesne znanosti 1980, str. 51—88.

⁹ Ves Radičev program v tako imenovanem ustavnem načrtu HRSS je bil Slovencem posredovan v listu Avtonomist aprila in maja 1923. Ta povzetek se opira na prevod ustavnega načrta v Avtonomistu.

¹⁰ Avtonomist, 28. 4. 1923.

¹¹ Avtonomist, 5. 5. in 12. 5. 1923.

¹² Slobodni dom, 11. maja 1922.

¹³ Arhiv SR Slovenije, fond Pokrajinsko namestništvo, fasc. 2.

¹⁴ Republikanec, 4. januarja 1923.

niso izjasnili za pravo avtonomijo s hrvaškim saborom . . . Niso se izjasnili za to, kar je v vsaki državi srčna aorta, namreč za finančno samostojnost Hrvatske . . . Odšli ste z vašim Korošcem v Beograd, predno smo vas za to pooblastili in prisegli ste kralju, prej predno je kralj prisegel na ustavo. S tem je bila odvzeta vsakršna svoboda narodnim zastopnikom, toda vi se tako in tako niste ozirali na svobodo.«¹⁵

Pred skupščinskimi volitvami 1923 je prišlo zaradi kandidatskih list do spora med Novačanom in Radićem. Radićevi odposlanci so na zboru slovenskih republikancev predlagali za Slovenijo skupno listo SRS in HRSS, katere nosilec bi bil na Štajerskem dr. Vlatko Maček, niso pa hoteli sprejeti slovenskih kandidatov na svojo listo na Hrvatskem. Razšli so se brez doseženega sporazuma. V Republikancu je 1. marca 1923 sledil grenak obtožujoči Novačanov članek, ki je precej zadeto razgrnil bistvo tedanjega spora, pa tudi trajno bistvo hrvaško-slovenskega odnosa. Novačan je namreč zapisal: »Jaz Radiča visoko cenim, toda nočem, da bi Radič bio moj vladar, jaz pa njegov lakaj. Zvezo s Hrvati da in vedno, pod jarem pa nikdar in nikomur več, tudi hrvatski jarem ne!«¹⁶ Za marčne volitve v narodno skupščino 1923 je Radić na Štajerskem postavil svojo kandidatno listo, ki je dobila predvsem v Prekmurju in na Dravskem polju 2 poslance. Slovenske republikance je na volitvah vodil Novačan sam in zabeležil le skromen rezultat 1461 glasov, in s tem precej zaostal za Radićem, kakor tudi za Samostojno kmečko stranko, ki jo je v štajerskem volilnem okrožju vodil Novačanov rojak Josip Drofenik in je dobila 4553 glasov. V Posavju in Posotelju so zmagali kandidati SLS.

Po volitvah, ki so utrdile moč HRSS na Hrvaškem in SLS v Sloveniji, je prišlo že 22. marca v Ljubljani do medsebojnih pogovorov o sodelovanju, ki sta jih vodila dr. Vlatko Maček in dr. Anton Korošec. Sporazum je bil podpisan že 27. marca 1923 v Zagrebu in z njim je bil ustanovljen federalistični blok, ki so ga poleg omenjenih strank sestavljali še bosanski muslimani JMO.¹⁷

Vsi motivi in preudarjanja ob tem političnem zasuku niso znani. Osnovna namera je bila, da se s federalističnim blokom kontrira velikosrbski in centralistični politiki radikalov in demokratov. Verjetno pa je slovenske klerikalce vodil tudi preudarek, da bo sporazum z Radićem slednjega odvrnil od njegove aktivnejše neposredne agitacije v Sloveniji. Obstaja domneva, da je namreč radikalizacija narodnostnega programa SLS v smeri samoodločbe oziroma federativnosti ob skupščinskih volitvah in po njih bila storjena v zvezi s približevanjem Hrvatski republikanski seljački stranki.¹⁸

Sodelovanje HRSS in SLS v federalističnem bloku ni popolnoma odpravilo razlik in rivalstva med obema strankama. Slovenski klerikalci niso bili pripravljeni popolnoma slediti drzni in na videz avanturistični politiki Stjepana Radića, zlasti ne po njegovi poti v inozemstvo in po njegovem vstopu v komunistično kmečko internacionalo. Odkrito pa so obsojali pritisk režima zoper HRSS od poletja 1924 dalje, zlasti napade centralistično in unitaristično usmerjenih slovenskih liberalcev. Karakterističen je npr. članek »K razpustu HRSS« 3. januarja 1925 »Izjemni zakon o zaščiti države (na osnovi katerega so razpustili HRSS) prepoveduje komunistične in anarhistične organizacije, ki imajo namen, da potom nasilnega prevrata izpremenijo obstoječi državni in gospodarski red . . . Le bedak mora trditi, da je Radič komunist. Ne samo, da ni komunist, on se proti komunizmu celo bori in ga je v Slobodnem Domu neštetokrat pobijal, tako glede njegovega gospodarskega programa, kakor glede njegovih nasilnih metod. Komunisti sami so Radića proglasili in proglašajo za »Kmečkega buržuja«. Radič je dejansko največji nasprotnik komunizma, ker mu je otel hrvatske kmetске mase in jih organiziral na privatnolastninski podlagi . . . Če se HRSS strinja s sovjeti glede gesla: Federacija balkanskih republik, je to slučajna

¹⁵ Slobodni Dom, 6. januarja 1923.

¹⁶ Republikanec, 1. marca 1923.

¹⁷ Slovenec, 23. in 28. marca 1923.

¹⁸ Jure Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve neodvisne delavske stranke Jugoslavije (dec. 1922 — april 1923), Zgodovinski časopis 38, 1984, št. 1—2, str. 18, op. 85.

koincidenca, ki ni čisto nič odvisna od kakšnega komunizma...¹⁹ S takšnim izčrpnim komentarjem in razlaganjem Radičevega socialnega programa in njegovega nacionalnega federalizma je SLS dokaj decidno posredno zagovarjala sebe. Na Slovensko ljudsko stranko so doma v Sloveniji stalno pritiskali tudi določeni krogi, naj čim tesneje sodeluje s Hrvati. V letih 1923 in 1924 je bilo to sicer maloštevilno slovensko avtonomistično gibanje s časopisom *Avtonomist*, ki sta ga vodila Albin Prepeluh in dr. Dragotin Lončar. Navduševala sta se za Radičev program, ga propagirala in opozarjala na usodno povezanost slovenskega in hrvaškega naroda. V tem pogledu je zelo ilustrativen članek *Odločilni trenutki*: »Blíža se jesen in z njo se bliža čas, ko bo moral slovenski narod odločiti, kakšno politiko misli odslej voditi nasproti Belgradu... Naj se slovenski narod odloči tako ali tako, nečesa ne sme nikdar pozabiti. Slovenci brez Hrvatov ne bodo nikdar izvojevali svojih zahtev, ker so sami za sebe preslabi! Iz tega pa sledi nujno, da ne smejo Slovenci narediti nobenih korakov, ne da bi se preje sporazumeli o tem s Hrvati. Mi poznamo dobro sedanjo srbsko politiko in vemo, kaj zasleduje. Ona hoče na vsak način odtrgati Slovence od Hrvatov. Za to, da bi zapustili Slovenci Hrvate, bi dali Srbi Slovincem marsikako strankarsko in narodno koncesijo. Ampak pri tem se ne smemo varati. Hrvati so močnejši od Slovencev, hrvaški problem je za Srbe bolj pereč kot slovenski; če bi se hoteli Hrvati sporazumeti s Srbi — bi jim dali Srbi danes na milost in nemilost vse Slovence! Kaj sledi iz tega? Tudi če bi dobili Slovenci danes za to, da pomagajo Belgradu proti Hrvatom, kakšno drobtinico, bi Slovenci pozneje drago plačali vse to. Kajti tudi Slovenci skupaj s Srbi ne bi mogli dolgo vladati proti celemu hrvaškemu narodu. Prej ali slej bi bili Srbi prisiljeni, da se pogajajo s Hrvati. In takrat se ne bi Belgrad nič pomišljal, izročiti Slovence Hrvatom. Kako bi Hrvati plačali Slovincem to, da so jim Slovenci v najtežjem boju padli v hrbet, si ni težko misliti. Slovensko in hrvaško vprašanje je v bistvu isto in se reši najlažje, če korakata oba naroda v eni bojni vrsti... Mi ne smemo nikdar pozabiti, namreč: da smo Slovenci in Hrvati navezani en na drugega, da pa so Hrvati Slovincem bolj potrebni kot Slovenci Hrvatom...²⁰ Seveda je takšno pisanje naletelo na veliko odobravanje v Radičevem glasilu v Zagrebu.²¹ Glede Slovencev je Radič v tem času, kot vedno, poudarjal njihovo narodno samobitnost in njihovo pravico na avtonomijo. Zanimive so njegove misli, ki jih je izrekel 9. januarja 1924 v intervjuju italijanskemu časopisu »Il secolo« na Dunaju: »Jugoslovenska ideja, kakor jo predstavlja Srbija, je pravzaprav prevara in rop. Prevara je v tem, ker se proglašča, da so Hrvati, Srbi in Slovenci en edinstven narod s tremi imeni... Kljub vsem lažnim prerokbam za časa prve svetovne vojne so danes Hrvati in Srbi popolnoma medsebojno ločeni kot dva popolnoma samostojna naroda, tako ločeni, kot še nikoli niso bili v zgodovini. Popolna individualizacija Hrvatov je imela za posledico, da se je formiral tudi slovenski narod kot popolnoma samostojna celota, ki je ni mogoče pretopiti v noben slovenski narod...²²

Za skupščinske volitve februarja 1925 so slovenski klerikalci in HRSS nastopili kot konkurenti. Radiča pa je v Sloveniji podpirala prenovljena Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev, ki so jo sestavljali ostanki Novačanove stranke in pristaši slovenskih avtonomistov Prepeluha in Lončarja. Stranka je 30. novembra 1924 razglasila na konferenci v Zidanem mostu federativno zvezo s HRSS in sklenila nastopiti na volitvah v Sloveniji. Z Radičem se je sporazumela tako, da je sama postavila svojo listo s Prepeluhom na čelu za ljubljansko volilno okrožje, v mariborskem okrožju pa je enostavno podpirala listo HRSS. Prepeluh s 4.139 glasovi ni bil izvoljen, Radičeva lista na Štajerskem pa je s 16.404 glasovi dobila 3 mandate²³ tudi po zaslugi slovenskih republikancev. Še vedno pa je bila radičevščina pretežno ome-

¹⁹ O tem priča pisanje Slovencev in govori poslancev SLS v Narodni skupščini.

²⁰ *Avtonomist*, 1. septembra 1923.

²¹ *Slobodni Dom*, 11. septembra 1923.

²² *Slobodni Dom*, 16. januarja 1924.

²³ Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 17, 19. februar 1925.

jena na Prekmurje in Podravje. V Posavju in Posotelju se je še vedno boljje odrezala Samostojna kmetška stranka, ki pa ni mogla spodrniti SLS.

Po Radičevi uklonitvi pred beograjskim pritiskom, njegovim pristankom na vi-dovdansko ustavo in sestavo skupne vlade z radikali, se je znova v vsej ostrini od-prla klerikalna fronta proti Radiću in njegovim zaveznikom v Sloveniji. Napisanih je bilo veliko politično razgretih kritik na Radičev in hrvaški račun. Toda precej je bilo tudi stvarnih, globoko analitičnih ocen o življenjsko pomembnem slovensko-hrvatskem odnosu. Najbolj direktno govori o tem članek v Slovincu z naslovom Komanda iz Zagreba: »Hrvatje hočejo Slovenijo spraviti pod svojo komando, kot jo zdaj že šest let komandirata Pašić in Pribičević. Vprašamo se: Koliko pa bo Slo-venec na boljšem, če plačuje davke v Zagreb namesto v Beograd, koliko bo Slovenec na boljšem, če bo namesto narodne skupščine v Beogradu hrvatski sabor v Zagrebu z ogromno večino odločal o slovenskih zadevah, o slovenskem gospodarstvu, o slo-venskem kmetijstvu, slovenski šoli itd. Slovenci bodo morali spet ponižno prosjačiti ali se boriti za vsak drobec posebej. Zato moramo nepremakljivo stati na svoji za-htevi: Hočemo avtonomno Slovenijo v okviru močne in neporušljive Jugoslavije. Srb in Hrvat nam bodita brata, ne pa gospodarja. Odklanjamo Pašičev centralizem, ne maramo pa tudi Radičevega.«²⁴

Razhod klerikalcev z Radičem so porabili slovenski Samostojni kmetijci, ki so se po dveh sestankih v začetku marca in maja 1925 združili s Slovensko republikan-sko stranko v Zvezo slovenskega kmečkega ljudstva. Njena voditeljja Albin Prepeluh in Ivan Pucelj sta obiskala Stjepana Radića v zagrebškem zaporu in sklenila z njim najtesnejšo politično zvezo,²⁵ katere glavna politična ost je bila naperjena zoper kle-rikalce in samostojne demokrate. Začela se je doba velike Radičeve popularizacije v časopisu Zveze slovenskega kmečkega ljudstva Kmetškemu listu. Vsi so pričakovali, da je nastopila odločilna etapa Radičevega prodora v Slovenijo. Sam Radić je avgu-sta 1925 prišel na kmečko zborovanje na Krškem polju. V svojem govoru je dejal, da je slovenski kmet prubit na križ: na prvega ga je pribil italijanski imperializem, na drugega advokati liberalnega kova, na tretjega pa slovenski duhovniki. Izjavil je, da je od sto slovenskih duhovnikov morda en sam dober, da zaradi politike seljačke stranke vera ni v nevarnosti, ampak je v nevarnosti popovski žep.²⁶ Klerikalci so že čez dva dni ostro protestirali v Slovincu in dolžili Radića, da začenja kulturni boj.²⁷ Ostro je Radića nato obsodil Anton Korošec na zborovanju SLS 12. septembra v Ljubljani. Očital mu je, da je kapituliral pred srbskim centralističnim nasiljem. Pribil je, da mora, kdor hoče imeti SLS za zaveznico, upoštevati njen slovenski pro-gram. Povedal je še, da »SLS ni istovetna z organizacijo katoliške cerkve. Ona ni verska, ampak strogo politična organizacija. Toda njen program je braniti vse sve-tinje slovenskega naroda in med te ne spada samo njegova kultura, marveč tudi vera. Naš cilj je dati državi mir, in to tako, da damo vsakemu narodu politično svo-bodo, stanovom možnost obstoja, socialni in gospodarski napredek in razvoj.«²⁸

Zdi se, da je Radić čutil za potrebno, da na te Koroščeve proteste pove svoje stališče oziroma svoj program, ko je 21. septembra obiskal Ljubljano. V slovenski zdravici na svoje prijatelje iz Zveze slovenskega kmečkega ljudstva (dr. Marušič, Pucelj, dr. Ravnihar, dr. Lončar) je izjavil, da je Korošec suženj Vatikana, da mora demokracija izpeljati tri glavne naloge: pacifizem, socialno pravičnost in humanost, ter narodno in versko misel. »Hrvatji smo si vzeli pacifizem za podlago svoje poli-tike. Naša država ne bo nobenemu napovedala vojne . . . Socialna pravičnost je har-monija, ki jo prinaša HSS. Napačna je misel, da bo narodnost umrla in na napačni poti so tisti, ki trdijo, da so obračunali z vero, sedaj pa bodo še z narodnostjo. Vera je odnos človeka z bogom, ne pa z duhovnikom. Vera je zavest a ne imperializem.

²⁴ Slovenec, 4. februar 1925.

²⁵ Kmetški list, 16. maja 1925.

²⁶ Kmetški list, 24. avgusta 1925.

²⁷ Slovenec, 25. avgust 1925.

²⁸ Slovenec, 15. september 1925.

Isto je z narodnostjo, ki ni ne imperializem ne šovinizem. Slovenija mora biti enotna, tudi tista, ki je danes ni tu (Koroška in Primorska), Slovenec mora biti gospodar, ne berač. In v interesu nas vseh je, da je Slovenija z nami, saj vnaša v skupnost svojo posebnost, svojo dušo, svojo kulturo.²⁹ Drugi dan je Radič v Narodnem domu govoril še glede notranje politike in gospodarstva in izjavil, da mora država varčevati; vsi nepotrebni državni uslužbenci bodo odpuščeni, število vojaštva se bo zmanjšalo, izenačili se bodo davki, škodljive carine pa odpravile. Slovenci so po kulturi med Jugoslovani na prvem mestu. Imajo najboljše ljudske in srednje šole. Vzdržali so med 70 milijoni Nemcev in 30 milijoni Italijanov. Slovenijo je treba povezati z morjem, posebno z Reko.³⁰

Radičevi zavezniki v Sloveniji, zlasti Pucelj, Prepeluh in Marušič, so bili zelo aktivni. V začetku maja 1926 so na zboru v Celju Zvezo slovenskega kmečkega ljudstva preimenovali v Slovensko kmetisko stranko. Zbora se je udeležil in na njem govoril tudi Stjepan Radič, ki so ga udeleženci navdušeno pozdravljali.³¹ Slovenski kmetijski stranki se je znova pridružil dr. Anton Novačan, ki se je vrnil s svoje dveletne diplomatske službe iz Prage. SKS je po vsej Sloveniji prirejala ljudske shode in popularizirala Radiča, zvezo slovenskega in hrvaškega kmečkega ljudstva ter napadala SLS. Višek teh zborovanj je bilo v avgustu 1926 veliko kmečko zborovanje na Krškem polju, ki je želelo vzbujati spomin na hrvaško-slovensko sodelovanje v Gubčevem kmečkem uporu.³² Udeležili so se ga voditelji SKS in prišel je ter govoril tudi Radič.³³

Vsa ta intenzivna agitacija pa Radiču ni odprla vrat do slovenskih kmečkih množic. Klerikalna stranka je v svoji zagrizeni, toda dokaj spretni kampanji, med slovenskim ljudstvom poskušala Radiča čim bolj očrniti, da je hrvaški šovinist, da je proti veri, da je proti slovenski univerzi in proti slovenskemu narodu; to je imelo svoj učinek pri narodno zavednih slovenskih kmetih. Voditelje Slovenske kmetijske stranke je zmerjala kot Radičeve lakaje. Albin Prepeluh se je trudi in v Kmetiskem listu dokazati, da Radič nikdar ni trdil, da so Hrvatje in Slovenci en narod. Poudarjal je, da je v danih razmerah in ustavnih bojih v državi vsaj v političnih zadevah potrebna solidarnost hrvaškega in slovenskega kmečkega ljudstva. Ugotavljal je, da je SLS naredila napako, ko je sabotirala takšno sodelovanje in da te napake ne bo moč tako hitro popraviti; vsaj ne brez temeljite duhovne preнове v klerikalni stranki.³⁴

Proti Radiču in njegovim zaveznikom je klerikalna stranka aktivno vpregla ves svoj aparat, duhovščino, ki je na slovenskem podeželju imela še vedno izredno avtoriteto. Ko so konec leta 1926 slovenski kmetijci pridobili za svojo stranko nekaj duhovnikov na Gorenjskem in jih nameravali kandidirati za januarske oblastne volitve, je škof Jeglič to odločno preprečil. V svojem dnevniku ima zabeleženo: »Pred dnevi je prišel k meni Prepeluh, samostojni kmetijec in me vprašal, če dovolim, da bo v kranjskem srezu nosilec liste župnik Piber. Ker ta stranka edinost razdira, SLS škoduje in jo slabi, pa bi lista z župnikom volilce begala, sem pismeno odgovoril, da na to željo ne morem pristati.«³⁵ Nekaj dni pozneje je bil pri Jegliču sam minister Pucelj, ki ga je prosil, da bi duhovniki kandidirali na listi SKS. Jeglič se ni dal ujeti v politično zanko in je na Puceljevo vprašanje, če ima zoper to kakšne politične razloge, odgovoril samo: »Ako jaz to storim, izgubim vso veljavo pri večini duhovnikov in pri večini ljudstva, sam sebe pa ubiti ne morem...« Nato Jegličevo premišljevanje: Kaj se hoče, tudi ta nastop je v programu božje previdnosti. Vem da bom od nje dobil za stvar (za SLS, op. J. P.) koristen izid: za mojo osebo, naj bo

²⁹ Kmetijski list, 24. september 1925.

³⁰ Ravno tam.

³¹ Kmetijski list, 5. maja 1926.

³² Kmetijski list, 11. avgusta 1926.

³³ Kmetijski list, 18. avgusta 1926.

³⁴ Kmetijski list, 3. marca 1926.

³⁵ Dnevnik škofa Jegliča, 2. decembra 1926 (Prepis dnevnika v Arhivu CK ZKS).

kar že.³⁶ Jeglič je potem tudi ukrepal proti nediscipliniranemu kranjskemu dekanu Koblerju, ki je agitiral za SKS in za Radića. Razrešil ga je dekanske časti in službe.³⁷

Slovenska kmetijska stranka v tesni zvezi z Radićem je na oblastnih volitvah januarja 1927 dobila v ljubljanski oblasti 12.300 glasov in 5 poslancev v oblastni skupščini, ki je štela 50 poslancev; v mariborski pa 10.000 glasov in 4 poslance, to pa je bil tudi višek, ki so ga slovenski kmetijci predstavljali kot velik uspeh, Slovenska ljudska stranka pa kot hud poraz.³⁸ Po oblastnih volitvah je prišlo v začetku februarja 1927 do spremembe režima; HSS je bila izključena iz vlade in vanjo je vstopila SLS, ki je sedaj še ofenzivneje nastopila proti Radiću in SKS. O tem pričajo številni ostri članki v Slovincu. Med njimi je najbolj karakterističen članek: Radić in katolištvo, v katerem je med drugim zapisano tudi sledeče: »Poleg naštetih drugih problemov imamo v naši državi tudi problem Stjepana Radića. Radić je problem sam zase. Ker vsak človek samega sebe najmanj pozna in ker to kar človek govori, nikoli ni točen izraz njegove duševnosti, ampak jo velikokrat celo zakriva, je jako težko spoznati Radića iz njegovih govorov. Eno pač njegovi retorični izlivi popolnoma nedvoumno odsevajo: kaotičnost njegovega mišljenja. Radić je kaos brez opredeljene oblike, zmožen naštetih oblik, ki se fantastično menjavajo, prelivajo in na svojih skrajnostih ena drugo zanikajo. In Radić je v svojem zadnjem govoru v Zagrebu samega sebe odkril, ko je dejal, da se v svoji čustvenosti nagiba k iztoku. To je točno: Radić in vsa njegova miselnost je iztočna v pomenu antiteze k zapadu; odtod tudi njegova averzija napram katolicizmu. Bilo bi krivično oziroma napačno smatrati Radića za brezverca, fromasona ali načelnega antikristjana. Njega sploh ni mogoče spraviti v nobeno vrsto in red; kajti on je zanikanje vsake urejenosti; on je iztočnjak, ki ne pozna sistema, doslednosti, mere, discipline, samoomejevanja in logike. On je brezbrežno čustvo, neomejena fantazija, drzen kombinator, ki se igraje kreče v irealnem svetu in dejanskost sprevrača po svojih željah...«³⁹ V članku je tudi odstavek, ki razkriva bistvo medsebojnega rivalstva in medsebojni strah in antipatijo: »Iz tega je tudi razumljivo popolnoma krivo Radićevo gledanje na Slovensko ljudsko stranko, v čemer se zлага tudi s srbskim javnim mnenjem... Pri Radiću pa se tudi v tem oziru čisto svojevrstno meša nasprotna iztočna orientacija duha z zlobo, strankarskimi računi in politično rivaliteto; on dobro ve, da bi mu mogla na Hrvatskem izpodkupati tla samo taka in taka organizirana stranka kot je naša...«⁴⁰

Takšno pisanje je doseglo svoj cilj, v vernih in SLS zvestih množicah je bil Radić onemogočen. Njegove vrste v Sloveniji se niso širile, nekaj omahljivih koristolovskih elementov je odpadlo. Nekateri ugledni stari voditelji SKS so zaradi nestrinjanja s kandidatno listo prestopili v SDS, med njimi Ivan Urek z Globokega pri Brežicah in Jakob Kušar iz Notranjih goric.⁴¹ SKS je na volitvah doživela popoln neuspeh. V Štajerskem volilnem okrožju, kjer je bil nosilec liste Radić sam, ni dobil nobenega mandata, na Kranjskem pa si je mandat zagotovil le Ivan Pucelj v svoji tradicionalni velikolaški trdnjavi.

Ko sta po volitvah Radić in SDS sklenila sporazum, so prepiri in očitki SKS nasproti disidentom prenehali; radićevci in demokrati so se pridružili Kmečko demokratski koaliciji Stjepana Radića in Svetozarja Pribičevića in družno napadli klerikalno stranko, ki je s tem, da se je na tihem odpovedala avtonomističnemu programu, ugodno sedela v vladi z radikali. SLS je bila v Sloveniji izpostavljena očitkom SKS, da se je prodala Beogradu in izdala avtonomijo in federalistični program. Klerikalci so vračali z očitki o Radićevem šovinizmu in zanikanju slovenstva, kar ni čisto res. Radić je nasprotno, ob vsaki priliki hvalil Slovence, njihovo visoko kulturnost in njihov pomen za jugoslovanske državo. To je izjavljal januarja 1928 na

³⁶ Dnevnik škofa Jegliča, 4. decembra 1926.

³⁷ Dnevnik škofa Jegliča, 26. januarja 1927.

³⁸ Glej povolilne komentarje v Kmetiskem listu in v Slovincu.

³⁹ Slovenec, 16. februar 1927.

⁴⁰ Ravno tam.

⁴¹ Glej Kmetiski list, avgusta 1927.

veliki skupščini v Zagrebu, marca na zborovanju SKS v Ljubljani in celo v enem svojih zadnjih govorov v Narodni skupščini: »Slovenci su najmanji brojem, ali je njihov jezik pravi literarni cvjetak, jer je brižljivo njegovan i razvijan . . . To je sasvim razumljivo, jer je on tražio ljepotu u samom sebi . . . Mi još nemamo slovenske akademije.«⁴²

Koliko so med ljudstvom v taki konstelaciji rasle ali padale Radićeve šanse, je težko ugotoviti. Volitev ni bilo; normalen politični razplet je presekala atentat na poslance HSS v Narodni skupščini junija 1928. V tem usodnem času se je SKS kazala zelo odločno in popolnoma podprla vse resolucije HSS in Kmečko-demokratske koalicije o preureditvi države. S proglasom načelstva je SKS zahtevala »revizijo ustave, federalizacijo države s popolno zakonodajno in finančno samostojnostjo Slovenije«.⁴³

V do vrelišča povzpeli polemiki med strankami po atentatu so slovenski liberalci SDS in Slovenska kmečka stranka obdolžili Korošca in slovenske klerikalce, ker so se ti spečali z nemoralno beograjsko čaršijo in radikalno stranko, asistenco pri umoru.⁴⁴ Slovenska ljudska stranka je takšne očitke ogorčeno zavrnila in poskušala prevaliti vso krivdo na ramena liberalne SDS in njenega voditelja Pribičevića.⁴⁵ Ob Radićevi smrti je SLS izjavila: »Pokojniku, sinu preprostih kmetских staršev je Stvarnik položil v dušo izredne darove uma in srca, kakor malokateremu drugemu. Dal mu je poleg blesteče inteligence tudi ognjevit temperament, ki ga je usposobil za sijajnega ljudskega tribuna in dar duhovitih domislekov bogatega govora, pa naravnost očarujočo moč na množico. Poln plemenitih lastnosti je šel rad do skrajnosti, bil pa je v svoji izredni dovtetnosti duha odprt vsem vplivom, in često ni videl meja, katere kruta realnost postavlja široki duši . . . Politično delovanje rajnika v novi državi je vsem še sveže v spominu, da ga ni treba objavljati. Mi smo bili njegovi zavezniki, njegovi politični nasprotniki: Kot zavezniki zvesti, kot nasprotniki odkriti in pošteni; kakor nas je zadivljalo njegovo duševno bogastvo, njegov polet, njegova mnogostranost in kakor smo vedno priznavali iskrenost njegovih namenov in globoko zvezanost z ljudstvom, tako smo zelo obžalovali njegove napake . . .«⁴⁶ Z Radićevo smrtjo je nastopila nekakšna zarez v hrvaško-slovenske odnose. Poizkuse njegovega uveljavljanja v Sloveniji bi mogli na kratko oceniti kot malo posrečene, ki mu niso prinesli pričakovanega uspeha, so pa izredno skalili njegove odnose z najmočnejšo Slovensko ljudsko stranko na skupno slovensko-hrvaško škodo. Še danes se lahko pridružimo oceni, ki jo je že leta 1929 zapisal lucidni ocenjevalec političnih razmer Lojze Ude v Svobodni mladini: »Politika SLS pred 6. januarjem in pisanje našega časništva sta hudo zastrupila odnose med Slovenci in Hrvati. Ne trdim, da je krivda samo na slovenski strani, tudi Hrvati bi morali spremeniti svoj ton občevanja s Slovenci. Naučiti bi se morali gledati nanje kot na najbližje, v principu enakopravne brate brez postranskih misli . . . Kljub vsem težkočam na hrvaški strani pa je treba odkrito priznati, da smo Slovenci po SLS nasproti Hrvatom več zakrivilili kakor oni pred nami. To nam je treba popraviti . . . Če je gorje Hrvatov gorje njihove prevelike impulzivnosti in neke politične fantastike, pa je gorje Slovencev, gorje zaradi razuma. V političnem nastopanju smo Slovenci kakor dim Kaj-nove daritve, duh teže je v nas, ki nam ne da poleteti. Premagati ga moramo in poleteti, pa četudi kdaj udarimo preko cilja . . . Lažje je odpuščati napake iz prekipevajoče čustvenosti, kakor grehe iz hladnega računarskega razuma.«⁴⁷

Seveda z Radićevo smrtjo vpliv njegove ideologije in vpliv HSS v Sloveniji ni popolnoma izginil. Še vedno so ostali ljudje in skupine, ki so z njim simpatizirali.

⁴² Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, LXXVII. Redni se stanak, 13. juna 1928.

⁴³ Kmetički list, 21. junija 1928.

⁴⁴ Kmetički list, 4. julija 1928, glej uvodnik 20. junij 1928 in Slovenci in članek na 4. strani Kdo je kriv umora v Beogradu.

⁴⁵ Slovenec, 22. in 23., 26. junija in 7. julija 1928.

⁴⁶ Slovenec, 9. avgusta 1928.

⁴⁷ Lojze Ude, Slovenci in jugoslovanska skupnost, Ljubljana 1972, str. 268—269.

zlasti v vzhodnih predelih Slovenije. To je postalo vidno zopet od sredine tridesetih let, ko je slovensko mačkovstvo znova postajalo dejaven političen subjekt. Njegova socialna baza je bila dokaj heterogena, njegova politična usmeritev pa v glavnem bolj demokratična in leva kot pri njegovi vzornici HSS.

Zusammenfassung

RADIĆ UND DIE SLOWENEN 1919—1928

Janko Prunk

Der Autor beleuchtet in dieser Abhandlung eine bis jetzt noch völlig unbearbeitete Problematik, nämlich das Verhältnis zwischen Radić und den Slowenen. Die Abhandlung wird aufgrund von primären Dokumentar-, vorwiegend Zeitungsquellen, geschrieben. Im Zentrum der Aufmerksamkeit der Abhandlung steht Radić' Verhältnis zu der führenden slowenischen politischen Kraft in dieser Zeit, nämlich zu der klerikalen Slowenischen Volkspartei. Kurz wird Radić' Ideologie dargestellt, sein Standpunkt gegenüber den Slowenen. Besondere Aufmerksamkeit widmet die Abhandlung Radić' Bemühungen um die Gewinnung des politischen Einflusses in Slowenien und der Darstellung verschiedener slowenischen politischen Gruppierungen, die sich für Radić eingesetzt haben: Slowenische Republikanische Partei 1922, slowenische Autonomisten 1923, Slowenische Bauernpartei 1925—1928.

Die Abhandlung kommt zur Schlußfolgerung, daß es zwischen Radić und der Slowenischen Volkspartei an politischer Verständigung und Zusammenarbeit fehlte, zum Nachteil beider Seiten. Den beiden Partnern versperrte ihre verschiedene Ideologie den Weg zueinander und beide zeigten auch die Aspirationen für ihren Einfluß sowohl in Slowenien als auch in Kroatien.

Die Slowenische Volkspartei widersetzte sich erfolgreich dem Eindringen Radić' nach Slowenien, mobilisierte den slowenischen Bauern, den sie noch immer beherrschte, und nannte dabei ganz zu Unrecht Radić antikatholisch und antislowenisch.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdalo publikacijo

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separaten odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 40 din (člani ZDS 30 din, študentje 20 din) na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.

Vlasta Dejak

GORJANSKI BATALJON

Referat na 22. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Brežice—Krško, 27.—29. 9. 1984.

Gorjanci so hribovit predel, ki leži na jugovzhodu Slovenije, razprostirajo se od Kočevskega Roga do Samobora ter so nekaka naravna meja med SR Slovenijo in SR Hrvaško. Ta svet je bil reven in težko je bilo življenje njegovih ljudi. Večina prebivalstva se je skozi stoletja preživljala s poljedelstvom in živinorejo, predvsem pa z vinogradništvom. V višjih predelih so se ukvarjali s sekanjem in izkoriščanjem obširnih bukovih gozdov. Tu ni bilo nikake industrije, zato tudi delavstva ni bilo ali pa je bilo nestalno in povečini sezonskega značaja. Mladina je ostala doma in se ukvarjala s kmečkimi opravili. Že v letih pred vojno so sem prihajali razni intelektualci in se sestajali s svojimi somišljeniki. Zaradi dolgoletnega vztrajnega dela komunistične partije so se napredne ideje širile tudi v teh krajih. Seme narodnega odpora in nastanek organiziranega gibanja za narodno osvoboditev je našlo v teh krajih plodna tla.*

Kapitulacija stare Jugoslavije in okupacija fašističnih sil sta ustvarili v teh krajih posebne razmere. Severovzhodni del Gorjancev ob desnem bregu reke Krke s Krškimi poljem so zasedli Nemci, drugi del podgorjanskih krajev vse do Novega mesta je zasedla Italija. Državna meja med Italijo in Nemčijo je bila strogo določena, zastražena in močno zavarovana z miniranimi žičnimi ovirami.

V dneh razpada in v naslednjih mesecih so komunisti, skojevci in napredni mladinci organizirano pobirali zapuščeno in odvrženo orožje in ga odnašali v skrivališča. Nabrali so ga toliko, da je bil Gorjanski bataljon v letu 1942 ena redkih partizanskih enot na Slovenskem, ki ob ustanovitvi pa vse do števila 300 borcev ni imela težav z oborožitvijo svojih borcev. Dejstvo, da je na območju Gorjancev ob kapitulaciji jugoslovanske vojske bilo očuvanega toliko orožja, izpričuje visoko zavest in politično zrelost prebivalstva, kateremu je bilo že aprila 1941 jasno, da kapitulacija jugoslovanske vojske ne pomeni tudi kapitulacije ljudstva in da se prava borba šele pričinja.

Območje Gorjancev v letu 1941 še ni imelo lastne partizanske enote. Zadnje dni julija 1941 se je na Opatovo goro zatekla skupina aktivistov po izdaji v Krškem, ko so Nemci postrelili 10 članov KP. To so bili Franc Pacek, Milka Kerin, Franci Bizjak-Lesjak, Vladimir Pfeifer, čez nekaj dni pa se jim je pridružil še Edi Zidarič. Tu je zanje poskrbela takrat že dobra organizacija OF. V začetku septembra so ilegale poslali v novomeško partizansko šolsko taborišče na Frati.

Prvo leto NOB pod Gorjanci še ni bilo oboroženega boja proti okupatorju. Bilo je le nekaj protifašističnih akcij, ki so jih izvedli skojevci in mladinci. Italijani so dobro čutili, da jim ljudstvo ni naklonjeno in da je na delu organizirana sila.

V decembru 1941 so bile izvršene zadnje mobilizacijske priprave za odhod prve skupine prostovoljcev v partizane. Zvečer 5. januarja 1942 je iz samotnega mlina pod Pleterjami odšla prva skupina mladih fantov v partizane. To so bili Franc Prhne-Pavle, Tone Rešetič-Pero, Rudi Kromar-Fric, Ivan Stroj in Nace Zagorc-Stari

* Uporabljeni viri in literatura: Ivo Pirkovič: Vstaja pod Gorjanci, Novo mesto 1967; Jože Penca: Zapiski o narodnoosvobodilnem gibanju na področju krajevnih skupnosti Kostanjevica in Podbočje, Novo mesto 1974; Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško. Zbornik Krško skozi čas, Krško 1977, str. 457—546; Naša šola 1854—1964, Podbočje 1964; Spomini Martina Bajca v zbranem gradivu Martina Šlibarja, arhiv IZDG v Ljubljani.

in Tone Tomšič-Kostja. Šli so v partizanska šolska taborišča na Kočevsko, kjer so se začeli organizirano pripravljati na oborožen boj proti okupatorju. Čez tri dni so se jim pridružili iz Kostanjevice še Sandi Medven, Vinko Jordan in Ciril Kolešnik. Medtem pa so aktivisti OF pletli organizacijske mreže po vaseh pod Gorjanci, tako, da so bili ti kraji na to že pripravljene in mladi fantje so se prostovoljno javljali v vojsko.

V začetku februarja je iz Šentjerneja odšla druga skupina, čez mesec dni pa še tretja. Vso pot so se jim pridruževali prostovoljci, ki so jih o odhodu obvestili kurirji. Te prve skupine partizanov izpod Gorjancev so se združile s skupinami iz Novgá mesta in okolja in tako že 11. marca v Jelenici formirale 1. Dolenjski partizanski bataljon, ki ga nekateri prvoborci imenujejo tudi Peti (slovenski). Komandanski bataljon, ki ga nekateri prvoborci imenujejo tudi Peti slovenski. Komandant bataljona je postal Žan More, politični komisar pa Dušan Pirjevec-Ahac. Po ognjenem krstu v Žužemberku se je bataljon razdelil na tri čete, ki so odšle na svoja operacijska območja. Tretja četa, ki jo je vodil Franc Pirkovič-Čort, je krenila v Gorjance, dobila ime Gorjanska ter se nastanila v Pendirjevki pod Miklavžem. Povezala se je s skupino, ki so jo poslali v Gorjance že teden dni prej in jo je vodil Ivan Strojín. Iz Kostanjevice se je v skupino vključilo 15 mladeničev, ki jih je zadnje dni marca zbral član rajonskega odbora OF Martin Bajc-Grega. Po izvolitvi začasnega vodstva je Bajc zbral 14 prostovoljcev, ki so krenili na nemško stran. Pri Šutni so razbili nemško obmejno znamenje »Deutsches Reichsgebiet«, porezali telefonske žice in v Bušeči vasi Kočevarjem zaplenili nekaj konj in streliva.

1. aprila 1942 je prišlo do borbe z Italijani na Miklavževem vrhu. Gorjanska četa, ki je štela 24 borcev, ni slutila, da je bila izdana in da jo obkoljuje 2400 Italijanov 24. polka iz sestava novomeške divizije »Isenzo«. V silovitem boju z Italijani, ki so imeli 8 mrtvih in 4 ranjene, so ustvarili prvo obsežno osvobojeno ozemlje pod Gorjanci in v dolini Krke. Še isti dan so karabinjerji iz Šentjerneja pobegnili k varnejši posadki v Kostanjevici, iz Orehovice v varnejšo postajo v Brusnicah, posadka obmejne Straže pa je izpraznila grad Vrhovo. Pirkovič je združil Strojínove in Gregove partizane v Gorjansko četo. Četa se je okoli 8. mája razdelila v tri vode: prvi je taboril v Polomu nad Kostanjevico, drugi na Pragu v Kobilah in tretji na Trdinovem vrhu. Z ukazom od 9. mája (konferenca vojaških komandantov na Blatnem klancu nad Debencem pri Trebelnem) se je četa preosnovala v četrti ali Gorjanski bataljon Dolenjskega odreda s komandantom Francem Pirkovičem-Čortom in političnim komisarjem Tonetom Šušteršičem-Tinetom Železnikom. Bataljon se je formiral 13. mája na Pragu v Kobilah in imel tri čete. Takoj po ustanovitvi je bataljon odvojil dve desetini z vojaškim in političnim vodstvom, da bi oživil NOB v Beli krajini, ki jo je jeseni omrtvila tragedija na Gornjih Lazah. Gorjanske čete so se razšle: prva ali kostanjeviška z Ignacem Kraševcem-Markom je šla nazaj v Polom, druga ali šentjernejska s komandirjem Maksom Valetom-Fičijem je ostala pri bataljonskem štabu, tretja ali brusniška z Rudijem Kočmanom je odšla v brusniške in gaberske kraje.

Bataljon so sestavljali v glavnem domačini, ki so bili povečini kmečkega porekla. Ob ustanovitvi je štel nekaj nad 150 borcev. Na dan 1. junija je štel že 301 borca. Konec junija je Gorjanski bataljon prišel v sestav Krškega odreda, ki je z Zahodnodolenjskim in Belokranjskim odredom sestavljajl novo ustanovljeno Peto grupo odredov. Bataljon je operiral na območju od desnega brega reke Krke do slemenov Gorjancev na severu in na jugu ter od Podbočja do Uršnih sel na vzhodu in zahodu. Bataljon je večkrat posegel tudi v boje čez Krko, v Belo krajino in na hrvaški Žumberak. Borci Kostanjeviške čete so navezali tesne stike s hrvaškimi partizani in to sodelovanje je trajalo vse do konca vojne. V prvi polovici leta 1942, ko so bile v Žumberku še močne ustaške postojanke, so hrvaški partizani večkrat iskali zavetje in pomoč na osvobojenem ozemlju podgorjanskih vasi. V začetku poletja so za hrvaške partizane organizirali na slovenski strani bolnišnico in sicer najprej v

Avguštinah. Zaradi bližine italijanske posadke v Kostanjevici so bolnišnico prestavili v vinsko gorico Vinjar pod Prušnjo vasjo, nato so jo preselili v Polšnico, odtod pa v Priseko na Hrvaško. Borci so se zdravili tudi v partizanski bolnišnici Apnenik nad Pleterjami in v Pendirjevki pod Miklavžem. S hrano, zdravili in zdravniško nego jo je oskrboval pleterski samostan, ki ga je vodil pogumni prior dr. Josip E. Leopold.

Spomladi 1942. leta je večina mladih ljudi odšla v gozdove. Partizansko gibanje je tako postalo vsesplošno in javno. To je bilo jasno tudi Italijanom, ki so se iz strahu umaknili iz večine majhnih postojank pod Gorjanci in se skoncentrirali v Kostanjevici, Šentjerneju, Stopičah in Novem mestu. Tako je konec maja 1942 v trikotu italijansko-nemško-hrvaške meje nastalo obsežno osvobojeno ozemlje, na katerem se je v varstvu Gorjanskega bataljona začela porajati nova ljudska demokracija. Osvobojeno ozemlje je razvilo lastno civilno upravo z narodnoosvobodilnimi odbori, z zdravstveno službo ter vojaškim in civilnim sodstvom. Za notranjo varnost, obveščevalno službo in boj proti okupatorjevi vohunski mreži je skrbel »leteča patrolija«. Nastanek osvobojenega ozemlja in vzporedna krepitev partizanske vojske sta omogočila nadaljnje utrjevanje OF in NOB.

Najznamenitejša dejanja pa so seveda bataljonoči spopadi s sovražnikom. Kostanjeviška četa je 22. maja 1942 napadla kolono italijanskih kamionov na Dobah pri Kostanjevici. V spopadu je padlo in bilo ranjenih več Italijanov. Istega dne so partizani pri Žerjavinu napadli tudi italijansko pehoto, ki je bila namenjena v Šentjernej. 27. maja 1942 je prišlo do boja pod Oštrcem in Avguštinami, ko je sovražnik zaman poskušal prebiti blokado. V začetku junija je brusniška četa osvobodila brusniško-gaberske kraje. 18. junija 1942 je prišlo do tridnevne boja s fašisti na Ratežu, ki se je končal z miniranjem sovražnikove postojanke in uničenjem posadke pod ruševinami. Tu so belogardisti priskočili okupatorju na pomoč in streljali partizanom v hrbet. Konec junija je brusniška četa odšla v sestav Belokranjskega bataljona in je takoj sodelovala pri napadu na močno utrjeno postojanko fašistov pri samotni gostilni Zajec ob cesti, ki pelje iz Novega mesta čez Gorjance v Metliko. 12. julija 1942 sta Gorjanski bataljon Krškega odreda in Belokranjski odred začela obkoljevati gnezdo belogardizma, Šentjošt, kjer se je nahajal Štajerski bataljon, vendar so partizani našli opuščen tabor. V noči na 23. julij je Gorjanski bataljon pomagal belokranjskim partizanom uničiti fašistično postojanko na Hrastu pri Suhorju. Patrolija 12 partizanov je 4. septembra 1942 pod Vrhpoljem popolnoma razbila italijanski bataljon na pohodu in zasegla bogat plen na vozovih.

Udarec za NOG na območju Kostanjevice in Podbočja je prišel 14. septembra 1942. Tega dne je vas Planino, ki se je že od vsega začetka odločila za sodelovanje in pomoč OF, zadela najhujša nesreča. Ustaši, ki jih je v vas pripeljal partizanski dezertter in izdajalec Pavle Herakovič iz Novih sel, so v vasi pobili 25 moških, naslednjega dne pa še preostale moške, ki so se prejšnji dan rešili. Vas s trinajstimi hišami je bila do tal požgana in izropana, žene in otroci pa izgnani. Istega dne so ustaši napadli tudi slovensko partizansko bolnišnico v vasi Priseka, kjer so pobili 24 ranjencev in zdravniško osebje.

17. septembra 1942, po boju z belogardisti pri Gracarjevem turnu, je vodstvo Gorjanskega bataljona prevzel Anton Kambič-Dušan, ki je bil nekoč kostanjeviški orožnik, politični komisar pa je bil Miroslav Počkaj. Bataljon so izpopolnili s tretjo četo za brusniške kraje, kateri je poveljeval Franc Kavčič-Bomba, in s četrto, pionirsko, z Rudijem Pirkovičem, bataljonskim intendantom.

Pod okriljem okupatorja se je pojavila in številčno krepila bela garda. Nastajajoče posadke bele garde so se nastanile po močnejših stavbah in gradovih, zato je vodstvo NOG izdalo navodilo, naj partizani požgo vse stavbe, v katerih ima bela garda svoja oporišča. Zato zgori 26. septembra 1942 grad Vrhovo, dan kasneje grad Prežek, nato kostanjeviški grad, pozneje pa še druge graščine in stavbe. V noči na 22. september je bataljon manj uspešno napadel belogardistično postojanko na Dolžu. V oktobru so partizani šli na pomoč žumberaškim partizanom. Z jurišem na koto

Sv. Ilije pod Sošicami so ustavili ustaško ofenzivo in tako Hrvatom in Slovencem vlili nove morale. To je bil dotlej največji zmagovit skupni slovensko-hrvaški boj na velikem prostoru. Žumberak je bil rešen.

28. oktobra 1942 se je na tem območju začela italijanska ofenziva in je trajala do 4. novembra, ko je bilo konec velike italijanske ofenzive na vsem Dolenskem in Notranjskem. Poleg italijanskih enot so sodelovale še nemške in ustaške enote ter belogardisti iz »Legije smrti«. Obkoljen se je znašel tudi drugi belokranjski bataljon. Gorjanski bataljon se je razdelil po četah in se premikal po zahodnih pobočjih Gorjancev. Zaradi sovražnikove premoči so se čete razkropile na manjše skupine, ki so se same prebijale iz obroča, tako da so Italijani česali Gorjance brez slehernega uspeha. Vsi, ki so ofenzivo preživel, so se ponovno zbrali pod Špilerjevo špico in nadaljevali z osvobodilnim bojem.

Po italijanski ofenzivi se je vedno bolj stopnjeval teror belogardistov. Sovražnik je začel obvladovati položaj. GP SP čet je poslalo na Gorjance Cankarjevo brigado, ker je bil Gorjanski bataljon prešibak, da bi uspešno zavrli povečano sovražnikovo dejavnost. V drugi polovici novembra je šel Gorjanski bataljon s Cankarjevo brigado in Hrvati v ofenzivo, ki je uničila večino položajev belih. 23. novembra so napadli belogardistično četo v Podbožju. Čez tri dni je sledilo popolno uničenje belogardistične trdnjave na Suhorju v Beli krajini. Z veliko partizansko zmago na Suhorju ni bila uničena le ta postojanka, ampak raztrgan ves sistem belih posadk okrog Gorjancev. 16 belogardističnih postojank »Legije smrti« se je v nekaj dneh skrčilo na 7. Belogardisti so v brezglavem poplahu pozabili na sanje o kraljevanju nad Gorjanci. To je bil vojaški in moralni zlom. Veliki predeli Bele krajine in Dolenske so si že spet oddahnili in zadihali svobodno življenje.

Dan ali dva po suhorski zmagi je bil Gorjanski bataljon na Gaju razformiran. Bataljon pošlje večino svojih borcev Cankarjevi brigadi. Skrči se na teritorialno četo s komandirjem Antonom Kambičem in 35 borci, ki odidejo konec leta 1942 na Žumberak stražiti slovensko-hrvaške partizanske bolnišnice in civilne ustanove. Ta Gorjanska četa se je z Belokranjsko in Roško povezala v Vzhodnodolenski odred. V maju 1943 se je z novimi prostovoljci razrastla v nov Gorjanski bataljon s komandantom Maksom Valetom-Fičijem in postala znova sposobnejša za boje. Po kapitulaciji Italije odide Gorjanski bataljon v Belo krajino, kjer je bil v Dragatušu 28. septembra 1943 vključen v Petnajsto brigado.

Gorjanski partizani, ki so s svojim bataljonom zaključili znamenito poglavje slovenske zgodovine, ne branijo nič več samo svojih domov v deželi med Gorjanci in Krko, ampak vso širno domovino. Njihova imena srečujemo odtlej v Cankarjevi, Tomšičevi, Gubčevi in Petnajsti brigadi.

Zusammenfassung

DAS GORJANSKI-BATAILLON

Vlasta Dejak

Das Gorjanci-Gebiet hatte im Jahre 1941 noch keine eigene Partisaneneinheit. Im Dezember 1941 fanden die letzten Mobilisierungsmaß nahmen statt, um den Aufbruch der ersten Gruppe von Freiwilligen zu den Partisanen im Januar 1942 vorzubereiten.

In Schulungslagern in Kočevsko bereiteten sich die ersten Partisanen organisiert auf den bewaffneten Kampf gegen den Okkupator vor. In der Zwischenzeit bauten Aktivisten der Befreiungsfront ein Organisationsnetz in den Dörfern am Fuß der Gorjanci aus, so daß diese Ortschaften schon vorbereitet waren und die jungen Männer sich freiwillig zur Armee meldeten. Ende März 1942 kam aus dem Schulungslager eine Kompanie, die bald zu einem Bataillon anwuchs.

Am 13. Mai 1942 wurde aus drei Truppenkörpern das Gorjanci-Bataillon gebildet, das gleich mit militärischen Aktionen begann. Die Kämpfer des Bataillons knüpften

enge Beziehungen zu den kroatischen Partisanen an und dieses Zusammenwirken währte bis Kriegsende. Am 1. Juni 1942 zählte das Bataillon 301 Kämpfer.

Bis Ende Mai 1942 hatte das Bataillon schon ein großes Gebiet befreit, das eine eigene Zivilverwaltung mit Ausschüssen des nationalen Befreiungskampfes, Steuer- und Gesundheitsbehörde sowie ein Militär- und ein Zivilgericht einrichtete. Für die innere Sicherheit, den Nachrichtendienst und den Kampf gegen das Spionagenetz des Okkupators sorgte die sog. »fliegende Patrouille«.

Zweite Hälfte November startete das Gorjanci-Bataillon zusammen mit der Cankar-Brigade und den Kroaten eine mächtige Offensive, in der die meisten Positionen der Weißgardisten vernichtet wurden. Am ersten oder zweiten Tag nach dem Sieg bei Suhor wurde das Bataillon aufgelöst und die Mehrheit seiner Partisanen der Cankar-Brigade einverleibt. Das Bataillon wurde auf eine territoriale Truppeneinheit reduziert. Im Mai 1943 füllte sich die Truppe durch neue Freiwillige auf zu einem neuen Gorjanci-Bataillon.

Nach der Kapitulation Italiens ging das Bataillon in die Bela krajina, wo es am 28. September 1943 zu einem Bestandteil der Fünfzehnten Brigade wurde.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepljene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi trije zborniki (št. 13, 14/15 in 20/21). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, saj je njen soizdajatelj Muzejsko društvo.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Situla: razprave Narodnega muzeja

2. Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Ljubljana 1957	300 din
10. I. Pirkovič, Crucium: rimska poštna postaja med Emono in Nevioudunumom, Ljubljana 1968	300 din
13. Kmečki panti na Slovenskem, razprave in katalog dokumentov, 1973	500 din
14./15. Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, 1974	1000 din
16. M. Slabe, Dravlje: grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, 1975	700 din
17. D. Svoljšak - T. Knific, Vipavska dolina: zgodnje-srednjeveška najdišča, 1976	700 din
18. P. Kos, Keltski novci Slovenije, 1977	800 din
19. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, 1978	1000 din
20./21. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, 1980	1500 din
22/1—2. D. Breščak - L. Plesničar, Antične bronaste posode Slovenije, 1982	700 din
23. A. Jeločnik - P. Kos, Zakladna najdba Čentur — C: folisi Maksencija in tetrahije, 1983	800 din

Katalogi in monografije

9. J. Klemenc - V. Kolšek - P. Petru, Antične grobnice v Šempetru, 1972	1000 din
10. V. Stare, Prazgodovina Šmarjete, 1973	800 din
11. M. Urleb, Križna gora pri Ložu, 1974	800 din
13. L. Mikl Curk, Poetovio I, 1976	800 din
14. V. Kolšek, Vzhodni del antične nekropole v Šempetru, 1977	800 din
15. S. Petru - P. Petru, Nevioudunum: Drnovo pri Krškem, 1978	800 din
16. J. Dular, Podzemelj: katalog najdb, 1978	700 din
17. M. Guštin, Notranjska: k začetkom železne dobe na severnem Jadranu, 1979	800 din
18. V. Stare, Kranj: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, 1980	1500 din
19. L. Bolta, Rifnik pri Šentjurju: poznoantična naselbina in grobišče, 1981	800 din
20. Z. Kujundžić, Poetovijske nekropole, 1982	800 din
21. L. Plesničar-Gec in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, 1983	1400 din
22. S. Gabrovec - D. Svoljšak, Most na Soči: zgodovina raziskovanj in topografija, 1983	1500 din

Argo

20—21. številka je posvečena stoletnici Pokrajinskega muzeja v Celju (1882—1982)	300 din
22. številka je posvečena 70-letnici delovanja Pokrajinskega muzeja v Kopru (1911—1983)	300 din

Razstavni katalogi

V. Šribar - V. Stare, Karantansko-ketlaški kulturni krog, 1974	300 din
Promet na Slovenskem, 17.—19. stoletja, 1975	200 din
Slovenci v predmarčni dobi in revoluciji 1848, 1978	300 din
V. Šribar - V. Stare, Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi, 1981	300 din
Taborsko gibanje na Slovenskem, 1981	300 din
M. Žargi, Kositer na Slovenskem: obrt in izdelki, 1981	150 din
H. Štular, Tapiserija v Sloveniji, 1982	300 din
Secesija na Slovenskem, uporabna umetnost, umetna obrt in njej sorodni pojavi v obrtni in industrijski proizvodnji, 1984	500 din
V. Bučič, Meščanska skrinja v Sloveniji, 1984	400 din

Vinko Rajšp

DOSEDANJE RAZISKAVE ZGODOVINE PROMETA
NA SLOVENSKEM

Referat na 22. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Brežice—Krško, 27.—29. 9. 1984.

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani ima nalogo, da v tretji knjigi Družbene in gospodarske zgodovine Slovencev predstavi zgodovino prometa na Slovenskem. Sestavljena je delovna skupina, ki zajema različne strokovnjake s področja preučevanja prometne problematike na Slovenskem od davne preteklosti do najnovejših dni. Ker je to pri nas prvi sistematični pristop k proučevanju prometa, bom predstavil najprej ta načrt, potem pa delo, ki in kolikor so ga posamezni raziskovalci na tem področju že opravili pred tem projektom.

Pojem prometa zajema prevoze, prevozna sredstva, prevozno infrastrukturo, obveščanje, sredstva obveščanja itd. Promet ima funkcijo gospodarske dejavnosti in služi kot sredstvo povezovanja ljudi. Tako razlikujemo različne vrste prometa: kopni, vodni, zračni; osebni in blagovni promet; privatni in javni promet; promet informacij, denarni promet itd.

Promet se je v zgodovini nenehno razvijal v svojih oblikah, namembnosti in funkciji, organizaciji in načinu poslovanja. Razvijala so se prometna oziroma prevozna sredstva, različne so bile posledice in vplivi, različna je bila tudi prometna politika v posameznih obdobjih. Tako lahko zabeležimo dve veliki obdobji v zgodovini prometa. Starejše sega do uveljavitve industrijske revolucije in kaže prevlado tovarništva in voznega prometa na kopnem, plovnihih objektov na vesla in jadra ter splavov v vodnem prometu ter zanj značilna primitivna sredstva in oblike obveščanja. V novejšem obdobju se uveljavi uporaba pogonske parne sile in motorja (bencinskega, električnega, reakcijskega). V tem obdobju dobivajo vedno pomembnejšo vlogo v prometu železnice, avtomobili, motorna kolesa, žičnice, dokončno pa se uveljavi zračni promet, v vseh teh panogah pa tudi moderne oblike in sredstva obveščanja.

V teh obdobjih sta se menjali vloga in pomen prometa, prav tako pa tudi organiziranost gradnje prevoznih sredstev in prevozne infrastrukture in vzdrževanje ter upravljanje prometa.

Obdelane bodo naslednje panoge prometa: cestni promet, rečni in pomorski promet, železnice, žičnice in vlečnice, zračni promet ter promet vesti in informacij.

Cestni promet bo predstavljen po zgodovinskih obdobjih od začetkov, kot jih je mogoče za naš prostor ugotoviti, do današnjih dni. Tu bodo zajete oblike in vrste cestnega prometa, pomen prometa v gospodarstvu in vsakdanjem življenju, vpliv na okolje, prometni tokovi, obseg prometa ter ceste in cestna mreža po posameznih obdobjih. Predstavljene bodo vrste poti in cest po namembnosti in po načinu gradnje oziroma uporabi materiala, tehnična stran gradnje cest, cestni objekti (brvi, mostovi, predori, objekti v trasah cest), prometna opremljenost cest, načini financiranja gradnje ter vzdrževanje in graditelji, prevozna sredstva in uporabniki cest in poti: pešci, osebni prenos blaga, prenos blaga z živino, vprežna vozila, motorna vozila, organiziranost in urejanje cestnega prometa (prisilne poti, skladiščno pravo, prometno trgovske pristojbine, ustvaritev enotnega carinskega ozemlja), skrb za varnost prometa, oskrba prometa (od nekdanjih hospicev do sodobnih objektov ob cestah) ter pravni vidiki cestnega prometa.

Predstavitev rečnega prometa bo zajela plovne reke (jezera), njihovo urejanje za plovbo (gradnja pristanišč, vlečnih poti, vodnih zapor, kanalov), brodarstvo in

splavarstvo, čolnarjenje, njihov pomen v osebnem in blagovnem prometu, turistično čolnarstvo in poklicne prevoznike (brodnike, splavarje, čolnarje). Pomorski promet bo zajel zgodovinski razvoj (antiko, srednjeveško pomorstvo, za katerega je značilna doba velikih jadrnic, dobo parnih in motornih ladij), vrste pomorskega prometa in plovne objekte, financiranje, kapital in lastništvo, privatno in državno, organizacijo pomorskega prometa, pristanišča in pristaniške naprave, pristaniško poslovanje ter vse ostalo, potrebno za pomorski promet, prav tako tudi pravne vidike pomorskega prometa, pomorsko pravo in mednarodno pomorsko pravo ter mednarodne konvencije.

Obsežno poglavje zajema železniški promet. To bo zajelo zgodovinski razvoj železnic, vlogo mest, gospodarstva, države, vojske pri izbiri smeri gradenj železnic, posledice izgradnje železniškega omrežja, tehnično stran gradnje železnic, objektov na progah (mostove, predore, signalne in varnostne naprave, kolodvore, kurilnice); načine vleke (konjsko, parno, diesel in električne lokomotive), vrsto in namembnost vagonov, lastništvo in financiranje, uporabnike in oblike železniškega prometa po vrstah in obsegu: potniški in tovorni promet, industrijski in mestni promet. Pri žičnicah in vlečnicah bo predstavljena poleg tehnične plati še namembnost, prav tako pa tudi lastništvo in financiranje. Raziskovanje zračnega prometa bo zajelo zgodovinski razvoj, prometna sredstva in za promet potrebne naprave, letala in helikopterje; letališča in z njimi povezane naprave, uporabnike in financiranje, potniški in tovorni zračni promet ter športni letalstvo, organizacijo zračnega prometa, gospodarsko in povezovalno vlogo zračnega prometa in drugo.

Raziskovanje prometa vesti in informacij bo zajelo zgodovinski razvoj obveščanja (v antiki, srednjem veku, modernem obdobju do danes), zgodnejše oblike obveščanja, zasebno in državno obveščanje ter oblike obveščanja. Upoštevana bodo tudi avdiovizualna sredstva pri sodobnem obveščanju in njihov razvoj, kakor tudi časopisno poročanje od začetkov do danes. Zajeti bodo začetki in razvoj poštnega prometa, njegove oblike: pisemska, paketna in denarna pošta, prevoz oseb v zgodnejši dobi, poštna postaje, postiljoni, poštni uradi, uporaba znamk, mreža pošt, razvoj in pomen telegrafa in telefona ter tehnični in organizacijski razvoj poštna službe in njeno poslovanje ter gospodarski in pravni aspekti poštna službe.

Dosedanje raziskave prometa na Slovenskem bom predstavil po zgodovinskih obdobjih in panogah. Vprašanje prometa, prometnih zvez, poti, načina potovanja in prevažanja je do neke mere zanimalo vse raziskovalce, ki so se poglobljali v katerokoli obdobje preteklosti današnjega slovenskega ozemlja, če so jih zanimale tudi ekonomske razmere. Zato v prvi vrsti velja: kolikor bolj poznamo kakšno obdobje iz preteklosti tega ozemlja, toliko več vemo tudi o prometnem položaju z njegovimi različnimi značilnostmi. Če neko obdobje slabše poznamo, velja to ponavadi še bolj za promet. Vendar proučevanje prometa od najstarejših obdobji tudi ni odvisno le od volje raziskovalcev. Raziskovati je bilo in je še mogoče le na osnovi preostalih pričevanj. Ta so se pa za različna obdobja različno ohranila. Zato ni čudno, da so vodilni pri proučevanju prometa na Slovenskem od najstarejših časov do vštete antike arheologi, ker smo za ta obdobja vezani predvsem na arheološka pričevanja. Skozi srednji in novi vek do današnjih dni imamo na razpolago vedno več pisanih zgodovinskih virov, ki z ene strani še niso izčrpani, po drugi strani pa tudi ne v celoti ohranjeni. Sicer pa zaenkrat na Slovenskem še nimamo dela ali razprave, ki bi sistematično obravnavalo vire za zgodovino prometa na Slovenskem.

Za predrimsko obdobje in obdobje antike je bilo proučevanje prometa usmerjeno predvsem v smeri odkrivanja starih cest in cestnega omrežja na današnjem slovenskem ozemlju. Najpomembnejše rezultate dosedanjega proučevanja cest na slovenskem ozemlju za to obdobje najdemo v delu »Arheološka najdišča Slovenije«.

Za prazgodovinsko dobo je znana »jantarska pot«, ki je peljala preko slovenskega ozemlja. Prav tako pa imamo za slovensko ozemlje dokazan vozni promet

tudi že za halštatsko in latensko obdobje.¹ Raziskovanje rimskih cest na današnjem slovenskem ozemlju ima že preko stoletno tradicijo. V prejšnjem stoletju so začeli iskati rimske ceste v vseh takratnih slovenskih pokrajinah, nastala pa so tudi temeljna izhodiščna dela do danes.² Rimske ceste v Sloveniji danes dobro poznamo predvsem po zaslugi J. Šašla, ki je posvetil tej problematiki svojo doktorsko disertacijo. Njene izsledke je v skrajšani obliki priobčil v Arheoloških najdiščih Slovenije. Tu najdemo tudi vso pomembnejšo literaturo ter teoretična izhodišča za ocenjevanje rimskih cest.³ Za Štajersko so najpomembnejša dela Stanka Pahiča glede raziskovanja rimskih cest na Štajerskem. V svojih delih navaja tudi bogato starejšo literaturo.⁴ Vodna pota v rimski dobi je prav tako predstavil J. Šašel v Arheoloških najdiščih Slovenije,⁵ rimski most pri Črnučah pa Dr. W. Schmid.⁶

Če je bila posvečena velika pozornost odkrivanju rimskih cest preko našega ozemlja v rimski dobi, pa tega nikakor ne moremo trditi za raziskave, ki bi bile v zvezi z vsebino prometa v rimski dobi na našem ozemlju ter o konkretnem funkcioniranju cestnih služb, kot jih je vpeljala rimska organizacija. Vse premalo imamo raziskano tudi še poštno službo in z njo zvezano poštno organizacijo v rimski dobi.

Po propadu rimske države in zatonu antike v srednji vek se je pomen cest in prometnih povezav preko slovenskega ozemlja temeljito spremenil. V okviru nove politične in družbene organizacije se je spremenil tudi strateški pomen slovenskega ozemlja in s tem prometa na daljave preko slovenskega ozemlja. Pomembne so ostale prometne povezave, ki so vezale slovensko ozemlje z upravnimi središči ali lastniki fevdalnih gospostev, ki so bili večkrat izven slovenskega ozemlja. Rimske ceste v tem času svojega pomena sicer niso popolnoma izgubile, saj so srednjeveške poti potekale največkrat po istih trasah kot rimske, nanje so se velikokrat naslanjale meje gospostev, le stara organizacija glede vzdrževanja je zatonila v pozabo.

Sčasoma pa je oblikovanje dinastičnih teritorijev s spremembami političnih meja glavne cestne črte deloma premaknilo. Dinasti in zemljiški gospodje navezujejo trgovski in drugi promet na svoje gradove, mesta in trge. Tako so na primer speljali Andechsi preko Tuhinjske doline v 12. stoletju cesto, ki je v starem veku vodila preko Črnega grabna, na svoj Kamnik. Tudi Habsburžani so poskušali, potem ko so prišli v 14. stoletju do oblasti v večini slovenskih deželá, usmerjati promet in trgovino na svoja mesta in trge ter na tista pota, ki so jih povezovala, posebno od Trsta in Štivanja preko Ljubljane, Slovenske Bistrice, Maribora, Gradca in Semmeringa na Dunaj. Ceste in pota, ki so vodila v srednjem veku preko slovenske zemlje, kažejo s stališča mednarodnega prometa izrazit tranzitni značaj. Velikih mednarodnih cestnih križišč pri nas ni, mogoče z edino izjemo bogatega Beljaka na Koroškem. Preko slovenskega ozemlja peljeta v srednjem veku dve pomembni prometni cesti. Iz Italije v južno Nemčijo, Avstrijo, Češko in Poljsko vodi cesta od morja (Benetke, Oglej) skozi Kanalsko dolino, spodnjo Ziljo na Beljak, kjer se ena proga odcepi na Zgornjo Štajersko, druga pa prek Tur na Salzburg. Druga velika

¹ Franc Truhlar, *Struktura in razvoj*, v op. 3 navedeno delo.

² Anton Premerstein, Simon Rutar, *Römische Strassen und Befestigungen in Krain*, Wien 1899.

³ J. Šašel, *Pomen raziskovanja rimskih cest za politično, upravno in kulturno zgodovino*, Kronika XX 1972, str. 139—144; isti, *Rimske ceste v Sloveniji*, v: *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975, str. 74—99. Tu obravnava tudi vodna pota; Franc Truhlar, *Stara pota ter poskus rekonstrukcije nekdanje prometne mreže (z zemljevidom)*, istotam, str. 99—104; isti, *Struktura in razvoj cestnega omrežja današnje Slovenije od halštatskega do slovanskega obdobja*, Kronika XXII 1974, str. 156—160.

⁴ Stanko Pahič, *Doslej neraziskan odsek rimske ceste Celeia—Poetovio*, *Razprave SAZU VI* 1969, str. 311—355; isti, *Ostanki rimske ceste v Veleniku pri Pragerskem*, *Arheološki vestnik XXVI* 1975, str. 225—241; Peter Petru, *Rimska cesta Neviodunum—Celeia in vloga Brestanice v starejših arheoloških obdobjih*, v: *Brestanica*, Zbornik člankov in razprav, Brestanica 1982, str. 13—21. Rimske ceste na Koroškem obravnavajo danes večinoma avstrijski avtorji. Nekaj naslovov: Hans Deringer, *Die römische Reichsstrasse Aquileia—Lauriacum*, *Carinthia I.* 139, 1949, str. 193—221 in *Carinthia I.* 140, 1950, str. 171—228; Walter Görlich, *Der antike Strassenzug Aquileia—Virunum—Lauriacum und die Brücke in Villach*, *Carinthia I.* 1954, str. 132—134; Paul Leber, *Der Kärntner Teil der römischen Strasse Celeia—Colatio—Virunum*, *Carinthia I.* 150, 1964, str. 642—663; Johann Viertler, *Der Verlauf des antiken Strassenzuges Aquileia—Virunum—Lauriacum im Raume Velden am Wörthersee*, *Carinthia I.* 159, 1969, str. 423—444.

⁵ Glej opombo 3.

⁶ Dr. W. Schmid, *Die römische Savebrücke bei Črnuče*, *Laib. Ztg.* 4., 5./V. 1911, poročilo v *Carniola N. V.* II 1911, str. 321.

in pomembna cesta veže Ogrsko z Italijo in vodi deloma v smeri stare rimske ceste iz Panonije v Italijo.

V srednjem veku je bila spričo takratnih prometnih zvez izredno pomembna Škofja Loka, ne samo kot središče loškega gospostva, temveč tudi kot kraj, skozi katerega je držala pot, ki je povezovala Štajersko z Italijo. Pot je tekla po Poljanski dolini čez Cerkno, na Tolmin in dalje v Čedad. Za loško trgovino je bila izredno pomembna še pot, ki je vodila iz Škofje Loke proti Reki, ter pot, ki je vodila tovarnike zemljiškega gospoda proti severu, med Škofjo Loko in Freisingom.

Prometni položaj Škofje Loke se je začel spreminjati v začetku 16. stoletja, saj so kranjski deželni stanovji zahtevali ukinitve tuhinjske ceste. Glavni vzrok zahtevane ukinitve je bila slaba vzdrževanost ceste, na kar kažejo pritožbe trgovcev. Najbolj pa je bila ta prizadeta, ko je cesar Karel VI. 1719 ustanovil svobodno pristanišče v Trstu in na Reki, in v tej zvezi določil nove temelje cestnega režima.

Za srednji vek je značilna obvezna uporaba določenih cest, na katerih so številne mitnice, ki predstavljajo največkrat oviro za medkrajevno in tranzitno trgovino. Kopenski promet je potekal predvsem v obliki tvorjenja in voznega prometa. Vzdrževanje cest in prometnih poti je bilo problematično. To so glavne značilnosti prometa na Slovenskem v srednjem veku, kot ga poznamo. Posebnega dela, ki bi promet obravnavalo, nimamo. Zajet je v delih, ki obravnavajo gospodarski položaj slovenskih dežel ali krajev in v splošnih zgodovinskih pregledih za ta čas.⁷

V 16. in 17. stoletju se razmahne trgovina tudi na slovenskem ozemlju, pospešujejo pa jo na novo odprta pota v prekomorski svet. Promet preko našega ozemlja se usmeri proti zahodu in se ustali, ko si Habsburžani dokončno pridobijo Trst. S tem postane še posebno aktualno vprašanje dobrih cest iz notranjosti države. Nerešeno je ostajalo vprašanje, kdo je dolžan graditi nove ceste in oskrbovati stare. Že od najstarejših časov so bila pota in ceste vladarjev regal in so bile zato teoretično neodvisno ozemlje med posameznimi teritoriji. To je veljalo predvsem za ceste z živahnim prometom (viae regiae) in je o delikatih, izvršenih na teh cestah, razsojalo krvavo sodišče. Ceste bi se naj vzdrževale z dohodki ob cesto postavljenih mitnic, vendar so postale sčasoma mitnice le še vir dohodkov njihovih lastnikov, ceste pa so ostajale slabo vzdrževane. V šestnajstem in sedemnajstem stoletju so začele vedno odločneje v te razmere posegati centralne oblasti z Dunaja. Vendar so, kljub odličnim cestnim gradbenikom, ki so bili nastavljeni kot vodje del, ostale razmere zaradi pomanjkanja denarja nespremenjene. Urejali so jih največkrat le ob občasnih vladarjevih potovanjih. Glavna transverzalna cesta prek Kranjske je bila graška cesta, ki je peljala iz Štajerske, Celja, Vranskega preko Trojan na Kranjsko ter se v Ljubljani priključila tržaški cesti. Na to glavno cesto so se vezale vse druge, kakor dolenska in gorenjska, ki sta imeli stikališče v Ljubljani, ter goriška s priključkom v Logatcu in na Razdrtem. Pod Maksimilijanom I. so izgradili cesto z Dunaja čez Semmering do Gradca, nanjo pa je bilo treba navezati še podaljšek proti Trstu, ki je prav takrat postajal važno avstrijsko pristanišče. Vendar je do končne izpolnitve teh načrtov prišlo šele sredi 16. stoletja. Tedaj so razen te ceste začeli graditi tudi cesto čez Ljubelj in malo pozneje čez Predel, tako da je bilo cestno omrežje na Kranjskem in Primorskem kolikor toliko zaključeno in je bil na omenjenih cestah omogočen vozni promet namesto dotedanjega tovarniškega.

V tem času je potekala preko našega ozemlja trgovina z ogrsko živino in železom iz gorenjskih in koroških fužin. Toda slabe ceste in visoke mitnine, ki so blagu neprimerno dvigale ceno, so promet vedno bolj hromile. Glavna konkurenčna

⁷ Najpomembnejši avtorji so Milko Kos, *Zgodovina Slovencev*. Od naselitve do petnajstega stoletja. Ljubljana 1955; isti, »Cesta« na Slovenskem v starem in srednjem veku, v: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI—LIX*, 1954—57; isti, *Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti*, v: *Geografski zbornik*. IX. 1965; Blaznik Pavle, *Škofja Loka in loško gospostvo (973—1803)*, Škofja Loka 1973; isti, *Prometne zveze preko Poljanske doline v freisinški dobi*, v: *Loški razgledi* 13, 1966, str. 37—43; isti, *Stare prometne povezave med Škofjo Loko in Freisingom, Loški razgledi* 1968, str. 49—55; V zvezi s prometom zajema naše ozemlje tudi Ferdinand Tremmel, *Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs*, Wien 1969; Simon Rutar, *Krains mittelalterliche Handelsbeziehungen zu den Städten an der adriatischen Küste* in drugi.

pot, ki je tudi vplivala na živahnost prometa po naših krajih, je tekla preko Koroške in Kanalske doline v furlanska pristanišča, ki so začela cveteti na račun Trsta in Reke. Na to pot se je začela usmerjati tudi trgovina iz Gorenjske preko Ljubelja.

Večjo skrb je začela posvečati dunajska vlada cestam ponovno v začetku 18. stoletja. 1719. leta sta postala Trst in Reka svobodni pristanišči in se je razmahnila avstrijska pomorska trgovina. Cesar Karel VI. je leta 1724 izdal patent o cestah za Notranjo Avstrijo, v okvir katere so spadale tudi slovenske dežele. V njem ugotavlja, da so dobre ceste potrebne za pospeševanje trgovine, udobnost podložnikov, korist mest, trgov in mitnic ter za preprečevanje nerednosti. Temu so sledili še drugi paktenti, ki so napovedovali graditev osrednje ceste z Dunaja proti Jadranskemu morju.

Enotno se je začela razvijati upravna cestna služba v državi, čemur je pripomogla cestna zakonodaja. K enotni državni cestni upravi so pripomogle leta 1737 ustanovljene posebne c. kr. cestne komisije za gradnjo in vzdrževanje cest v posameznih deželah, ki so se uveljavljale kljub odporom deželnih stanov. To so glavne značilnosti cest v obdobju od šestnajstega do osemnajstega stoletja, kot jih poznamo iz dosedanjih del. Zgodovinska literatura, ki obravnava ceste za to obdobje, ni posebno obširna in ostaja bogato gradivo o cestah v arhivih še neizčrpano. Dela, ki obravnavajo ceste v sosednjih deželah, se slovenskega ozemlja največkrat le okvirno dotikajo, za samo slovensko ozemlje pa so bila doslej opravljena le začetna dela pri raziskovanju razvoja cest v tem obdobju. S splošnega avstrijskega vidika se dotika cest na Slovenskem Dr. Anna Schlesinger. J. Ivanič je opisal funkcijo glavnih cest na Kranjskem za časa Karla VI., pa pri tem ne navaja arhivskega gradiva. Raziskovanje cest na Kranjskem na osnovi arhivskega gradiva se je lotil L. M. Golia, vendar je izšel le prvi del njegove študije o razvoju cestnega prometa na Kranjskem in Primorskem v 16. in 17. stoletju, kjer zajema predvsem splošne odredbe o vzdrževanju cest. Nadaljevanje razprave, za katerega je napovedal, da bo obravnavalo posamezne cestne sisteme na Kranjskem in Primorskem v 16. in 17. stoletju, ni bilo objavljeno. Sistematični pregled modernizacije cestnega omrežja v 18. stoletju in tridesetih letih 19. stoletja je podal Jože Šorn.⁸

Za čas od 16. do začetka 19. stoletja je veliko obširnejša zgodovinska literatura, ki obravnava promet na slovenskem ozemlju ali preko slovenskega ozemlja v sklopu obravnavanja drugih problematik. Na prvem mestu je literatura, ki obravnava trgovino. Tu se poleg cest in načina prevažanja blaga pojavljajo tudi opisi pravne uredjenosti ali neurejenosti prometnih razmer, glavne smernice prometnih tokov, mitnice in njihov pomen in številni drugi momenti, ki so se pojavljali v zvezi s trgovino in prometom. Imamo tudi nekaj opisov množičnih gibanj ljudi v določene kraje, kot so bila to romanja ali krošnjarjenje, in nekaj del, ki obravnavajo kartografijo in povezavo te s prometom. V zvezi s trgovino so od domačih avtorjev predvsem dela Ferda Gestrina, številna pa so tudi dela avtorjev, ki obravnavajo prvenstveno trgovino v sosednjih deželah, vendar pri tem upoštevajo takratni enotni politični prostor in prometni položaj slovenskega ozemlja.⁹ Za 19. in 20. stoletje posebnih raz-

⁸ Dr. Anna Schlesinger, *Die Verkehrs- und Handelswege der österreichischen Alpenländer im 16. Jahrhundert. Mitteilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien*, Bd. 59, 1916; Dr. Josef Ivanič, *Das Strassenwesen in Krain im 18. Jahrhundert*, Carniola 1908, str. 150—187; Ludvik Modest Golia, *Razvoj cestnega omrežja na Kranjskem in Primorskem v 16. in 17. stoletju*, ZC VI—VII/1952—1953, str. 612—618; Jože Šorn, *Modernizacija cestnega in vodnega omrežja v času od leta 1713 do 1830 na ozemlju današnje socialistične republike Slovenije*, v: *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1977*, Maribor 1977, str. 59—86; *Posamezne kraje ali odseke cest obravnavajo naslednje razprave*: A. Melik, *Prometni položaj Račiče v Trubarjevi dobi*, *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952; Rafael Ogrin, *Nova cesta od Vrhniko do Planine*, *Kronika VII* 1959, str. 74—76; isti, *Vrhniški mitničarji*, *Kronika X* 1962, str. 50—54; Vladimir Levec, *Cesta od Smarijane gore v Kokro*, *Izvestja MDK V* 1895, str. 138—143 in *MDK VI* 1896, str. 62—69; A. Koblar, *Cesta čez Ljubelj in ljubeljski piramidi*, *Izvestja MDK III* 1893, str. 218—226; Dr. Walter Schmid, *Der Loibpaß*, Carniola I. 1908, str. 156—163; in druga.

⁹ Ferdo Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*; isti, *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, v: *Viri za zgodovino Slovenecv 5*, Ljubljana 1972; isti, *Prispevek h gospodarski zgodovini Ptujta v prvi polovici 16. stoletja*, *Časopis za zgodovino in narodopisje 5* (1969), str. 228—235 ter druge njegove razprave; Josip Zontar, *Zapora proti kugi v Karavankah v letih 1713—1716*. *Prispevek k zgodovini blagovnega prometa in organizacije trgovine na Slovenskem v 18. stoletju*, *Knjižnica Muzejskega društva v Trzinu 1*, Trzin 1957; Alfons Müllner, *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien*, Wien und Leipzig 1909; Ferdinand Tremel, *Der Frühkapitalismus in Innerösterreich*, Graz 1954; isti, *Der Verkehr über den Platsch in der frühen Neuzeit*, *Zeitschrift des historischen*

prav o cestnem prometu še nimamo. Sumarni pregled tega obdobja najdemo v Zgodovini cest na Slovenskem, sicer pa so občasni in priložnostni članki raztreseni v slovenskem dnevnem in strokovnem časopisju. Podobno velja tudi za osebni promet, kolikor ni povezan s pošto ali železnico, ter za turizem. Podatke za slovensko ozemlje vsebuje delo, ki še izhaja pod vodstvom Geralda Shöpferja, Schriftenreihe der Arbeitsgemeinschaft für Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Drugi zvezek obravnava Štajersko.

Čeprav vseh posledic in aspektov železniškega prometa za slovensko ozemlje še nimamo opisanih, imamo vseeno dokaj obširno zgodovinsko literaturo o železnicah. Najbolj znana sta dva avtorja, Jože Jenko in Ivan Mohorič. Jože Jenko je objavil v »Kroniki« v letih 1959—1966 zgodovino domala vseh železniških prog na Slovenskem. Ivan Mohorič pa daje v svoji knjigi o zgodovini železnic na Slovenskem časovni pregled obdobja železnic na Slovenskem od začetkov do leta 1968. Različne priložnostne zgodovinske sestavke o železnicah najdemo še v Vestniku, ki ga izdajajo železničarji ter v drugem časopisju.¹⁰

V okviru prometa na Slovenskem je igral v zgodovini pomembno vlogo vodni promet, rečni in pomorski. Rečni promet je bil živahen predvsem po osrednjih slovenskih rekah: Ljubljanici, Savi, Savinji, Dravi in Muri predvsem v časih in tam, kjer so bile ceste slabo vzdrževane. Ker ni bilo veliko mostov, so imeli pomembno vlogo tudi brodovi za prevažanje ljudi, živine in blaga. Promet na omenjenih rekah obravnavajo Ema Umek, A. Baš in drugi.¹¹

Za zgodovino pomorskega prometa so najpomembnejše razprave Ferda Gestrina za srednji in novi vek, proučevanju slovenskega pomorstva novejši dobe pa se je posvečal Miroslav Pahor in objavil s tega področja številne poljudno informativne članke.¹²

Pomembno vlogo v zgodovini je imel poštni promet. Žal pa imamo zaenkrat še zelo malo del, ki nam osvetljujejo zgodovino pošt in poštnega prometa na Slovenskem. Za Kranjsko je obdelal zgodovino pošt P. von Radics ob otvoritvi nove pošte v Ljubljani 1896. leta od rimske dobe do tega dogodka v posebni publikaciji. Poštama na Gorenjskem je bila posvečena 21. številka PTT ARHIV-a, kjer so avtorji predstavili zgodovino pošte na Gorenjskem od najstarejših časov do prve svetovne vojne, medvojno obdobje, čas druge svetovne vojne in povojno obdobje. Tu najdemo še sumaren pregled razvoja poštnega prometa za slovensko ozemlje do 19. stoletja,

Vereines für Steiermark XLVII 1966, str. 108—144; Othmar Pickl, Pettau- ein internationaler Handelsplatz des 15. und 16. Jahrhunderts, ZdHV für Steiermark LXII 1971, str. 87—109; isti, Der Viehhandel von Ungarn nach Oberitalien vom 14. bis zum 17. Jahrhundert, v: Internationaler Ochsenhandel (1350—1750) Akten des 7th International Economic History Association herausgegeben von Ekkehard Westermann, Stuttgart 1979, str. 39—81; Helfried Valentinitisch, Der ungarische und innerösterreichische Viehhandel nach Venedig in der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts; Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart. Hrsg. von der Kammer der gewerblichen Wirtschaft für Kärnten. Klagenfurt 1953; Herbert Hassinger, Die Handels- und Verkehrsstellung Villachs bis in die Mitte des 19. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Handels- und Verkehrsgeschichte der Ostalpen, Carinthia I 166. Jahrgang 1976, str. 211—282; Ena izmed razprav o romanjih na Slovenskem, ki navaja tudi literaturo za to področje, je Jože Stabej, Staro božjepotništvo Slovencev v Porenje, SAZU Razprave, Ljubljana 1965; za Koroško pa Csendes Peter, Eine Heiligenvita als Quelle zur Kärtner Verkehrsgeschichte, Carinthia I, 1965, str. 406—408; o potovanjih piše še Franc Sojer, Potovanje skozi Ljubljano med leti 1580 — 1516 in podpore na ljubljanskem magistratu. Kronika slovenskih mest VI 1939, str. 21—24, 100—104, 164—168, 211—214; Kartografijo, ki upošteva tudi ceste, obravnava Branko Korošec, Naš prostor v času in projekciji. Oris zemljemerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem, Ljubljana 1980; Literaturo o romanjih navaja izrpnno še Niko Kuret, Praznično leto Slovencev IV, Celje 1970, str. 464—467.

¹⁰ Jože Jenko, Ob stoletnici proge Pragersko—Kotoriba (Velika Kaniža—Budimpešta), Kronika VII 1969, str. 168—174; isti, 90-letni jubilej gorenjske proge, Kronika VIII 1960, str. 193—199 in IX 1961, str. 20—30 in 113—119; isti, Med Zidanim mostom in Siskom vozijo vlaki že 100 let, Kronika X 1962, str. 94—105; isti, Ob stoletnici koroške železnice, Kronika XI 1963, str. 178—185; isti, Ob stoletnici koroške železnice, Kronika XII 1964, str. 156—164; isti, Ilirske železnice, Kronika XIII 1965, str. 64—77 in 142—156; isti, Zgodovina železniške proge St. Peter na Krasu (Pivka) — Reka, Kronika XIV 1966, str. 83—90; Ivan Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem, Ljubljana 1968 in ostala literatura, ki jo ta dva navajata.

¹¹ Ema Umek, Trgovski promet po Savi v 18. stoletju, Kronika XII 1964, str. 194—200; Ivan Verhovec, Čolnarji in brodniki na Ljubljanici in Savi, Ljubljana 1895; Othmar Pickl, Mur und Drau als Verkehrswege nach dem Südsteten, v: Kultur- und geschichtliche simpozij Modinca 1977, Maribor 1977, str. 225—237 in knjiga Angelos Baš, Savinjski splavarji, Ljubljana 1974.

¹² Ferdo Gestrin, Pomorstvo srednjeveškega Pirana, SAZU 1978; isti, Prispevek k poznavanju našega pomorstva v 16. stoletju iz gradiva italijanskih arhivov (FANO), v: Vjesnik historijskega arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. XIV 1969, str. 163—170; isti, Pregled pomorstva v slovenskem Primorju, v: Pomorski zbornik I—II, Zagreb 1962, str. 1489—1515. Prispevke Miroslava Pahorja za to področje glej v njegovi bibliografiji: Bibliografija dr. Miroslava Pahorja, Zgodovinski časopis 35, 1981, str. 152—156.

patente Marije Terezije o poštni službi (1748—1772) ter regeste dokumentov za zgodovino pošte (1608—1783), za Primorsko in Istro pa imamo poljudno znanstveno delo o zgodovini pošt Frana Juriševiča.¹³

Novo poglavje v zgodovini prometa pomenijo železnice. Z njimi se je spremenila struktura prometa, hitrost in količinske zmogljivosti pretoka blaga in ljudi in spremenil se je odnos do oddaljenosti posameznih področij ali krajev. Železnice so pomenile veliko spremembo na raznih področjih tudi za slovensko ozemlje. Posegle so v gospodarski položaj obcestnih področij slovenskega ozemlja in so prinesle spremembe z ozirom na vključenost slovenskega prebivalstva v promet. Ostale vrste prometa imamo zaenkrat še slabše predstavljene. Izčrpnjših del nam manjka celo za letalski promet. O zgodovini letalskega prometa izvemo nekaj iz knjige Letališče Ljubljana.¹⁴

Kljub opravljenemu delu ostaja še veliko neobdelanega in neznanega na področju zgodovine prometa za slovensko ozemlje. Že iz dosedanjih obravnav prometa na Slovenskem pa je razvidno, da poznavanje te panoge ali problematike v preteklosti ni in ne more biti nekoristno. Že od srednjega veka sem je namreč čutiti dilemo, ali bo slovensko ozemlje znalo pravilno oceniti prometni položaj ter iz tega potegniti možne gospodarske in družbene učinke ter koristi, ali pa bo to prepuščalo sosednjim konkurenčnim območjem.

Zusammenfassung

BISHERIGE FORSCHUNGEN AUF DEM GEBIET DER VERKEHRSGESCHICHTE IN SLOWENIEN

Vinko Rajšp

Im ersten Teil des Referats stellt der Autor den Forschungsplan des Historischen Instituts Milko Kos beim Wissenschaftlichen Forschungszentrum der Slowenischen Akademie der Künste und Wissenschaften dar, der die Erforschung der Verkehrsgeschichte im Rahmen des Projekts Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Slowenen betrifft. Anschließend erörtert er die Ergebnisse der bisherigen Forschungsarbeit an der Verkehrsgeschichte in den slowenischen Ländern nach geschichtlichen Zeitabschnitten und Wirtschaftszweigen. Der Autor stellt fest, daß die Frage des Verkehrs bis zu einem bestimmten Grad alle Forscher der Wirtschaftsgeschichte des slowenischen Raumes angezogen hat, daß es jedoch relativ wenige systematische Forschungsarbeiten über den Verkehr gibt, was ganz besonders für die jüngere Zeit gilt.

¹³ P. von Radics, Die k. k. Post in Krain und ihre geschichtliche Entwicklung. Anlässlich der Eröffnung des neuen k. k. Post- und Telegraphen- Amtsgebäudes in Laibach, Laibach 1896; PTT ARHIV 21, Beograd 1978/1979; Dr. Fran Juriševič, S pošto skozi preteklost slovenskega Primorja in Istre, Koper 1981; A. Koblar, Donesek k zgodovini pošte na Kranjskem, IMK 1893, str. 54—59.

¹⁴ Dr. Avguštin Lah, Jure Mežnaršič, Letališče Ljubljana. Izšlo ob osemdesetletnici letalstva in dvajsetletnici ljubljanskega letališča Brnik, Ljubljana 1983.

PROPOSTE E RICERCHE

Fasc. XIV, inverno — primavera 1985

Sommario

Tra agricoltura e suggestioni industriali: strategie economiche dei mezzadri marchigiani, a cura di Sergio Anselmi. Contributi di: Carlo Vernelli, *Dall'Appennino a Senigallia, 1900—1983: la Famiglia Massi*; Luigi Rossi, *Da 'mezzadri ricchi' a 'poveri operai': un caso del Ferrmano*; Sergio Pretelli, *Dal podere alla piccola industria: una famiglia delle Marche settentrionali*

Stampa periodica, informazione, istruzione agricola nelle Marche. Le giornate di studio di Jesi e di Sarnano (20 aprile e 10 novembre 1984). Contributi di A. M. Napolioni, *"Il giornale delle arti e del commercio" dell'Accademia Georgica di Treja*; L. Rossi, *"La Gazzetta della Marca" e l'agricoltura*; R. Paci, *Don Angelantonio Rastelli, dalla rettorica all'agronomia*; S. Anselmi, *Contributi marchigiani agli "Annali di agricoltura" di Filippo Re*; C. Leonardi, *Progetto di un centro per l'istruzione agraria teorico-pratica a Urbania negli anni della unificazione*; A. Palombarini, *Ghino Valenti e la "Rassegna provinciale"*; G. Crescentini Anderlini, *Sull'insegnamento agrario impartito dall'Accademia Agraria di Pesaro*; F. Bonasera, *L'azienda agraria dell'Istituto Tecnico "Pietro Cuppari" di Jesi (1879—1979)*

Ricerche

Vincenzina Giulioni, *L'evoluzione dei contratti agrari e l'affermazione della mezzadria a Jesi nel Cinquecento*
Marco Moroni, *Recanati in tempo di fiera*

Museologia rurale

S. Anselmi, S. Gaiolini, G. Volpe, *A Morro d'Alba: dalla materia ai singoli attrezzi della mezzadria. Ferro, legno, cuoio, pietra, fibre, canne, venchi, paglia*

Convegni, seminari, strumenti

Un seminario C.N.R. di storia dell'agricoltura (v.b. e s.p.); *Un convegno di studi su "Le strade nelle Marche" (v.b.)*; *I primi dieci fascicoli del lessico Etimologico Italiano (LEI), di Max Pfister: a-altus (a.m.m.)*; *Un dibattito a Urbino: storia economica del paesaggio; fattori naturali, ambiente e tutela del territorio (g.r.)*

Attività della Sezione Rassegna bibliografica

Proposte e Ricerche izdaja Sezione di storia dell'agricoltura e delle società rurali del Centro Beni Culturali Marchigiani della Università degli Studi di Urbino. Naslov: Sergio Anselmi, 60010 Scapezano di Senigallia (AN), Italia.

Razprava o zgodovini v šoli na 22. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Brežice—Krško, 27.—29. 9. 1984.

Štefan Trojar

PRIMERJAVA ZASNOVE SKUPNIH PROGRAMSKIH JEDER S SLOVENSKIMI UČNIMI NAČRTI ZA POUK ZGODOVINE V OSNOVNI IN SREDNJI ŠOLI

1. Vloga skupnih jugoslovanskih jeder in pouk zgodovine v SR Sloveniji

V zadnjem desetletju so se večale razlike med jugoslovanskimi republikami in pokrajinami tako glede šolskega sistema kot tudi glede na zasnovanost učnih načrtov. Zato so bile dane pobude, da bi se z medrepubliškimi dogovori usklajale osnove vzgojnoizobraževalnega sistema v SFR Jugoslaviji. Tako je medrepubliška konferenca zavodov za napredek šolstva vzpodbujala komisijo za programiranje šolstva, da izdelava skupna jugoslovanska programska jedra. Vloga skupnih programskih jeder je bila utemeljena s sledečimi izhodišči: a) Na celotnem področju Jugoslavije je potrebno zagotoviti večjo prisotnost tistih vzgojnoizobraževalnih vsebin, ki prispevajo k bratstvu in enotnosti naših narodov in narodnosti, ter k boljšemu medsebojnemu spoznavanju. b) Na celotnem področju naše države naj bi bil zagotovljen takšen šolski sistem, da omogoča učencem ob prehodu iz ene v drugo republiko neovirano nadaljnje šolanje. c) Poenotenje učnih načrtov naj bi prispevalo k bolj racionalnemu opremljanju šol z učnimi sredstvi ne glede na republiške meje in k izmenjavi pedagoških izkušenj.

V dokumentih je bilo posebej poudarjeno, da imajo jugoslovanska jedra orientacijsko vlogo za izdelavo učnih načrtov v republikah in pokrajinah in da ne morejo biti podrobno izdelana do stopnje izvedbenih učnih načrtov. Vendar je hkrati zapisano, da so programska jedra skupna osnova učnih vsebin, ki se vgradijo v učne načrte vseh republik in pokrajin. V učnih načrtih za pouk zgodovine naj bi te skupne teme predstavljale vsaj 60 % učnega gradiva. Znano je, da je v februarju in marcu 1983 potekala razprava o tej problematiki in da so družbenopolitični in strokovni dejavniki v SR Sloveniji izrazili odločne ugovore glede metodologije pri oblikovanju skupnih programskih jeder. Zagovarjali so avtonomnost republik in pokrajin pri izdelavi predmetnikov in učnih načrtov ter nasprotovali centralističnemu učnosnovnemu normiranju učnih vsebin. *Usklajevanje učnih načrtov med republikami in pokrajinami naj bi bilo zasnovano tako, da bi programska jedra opredelila predvsem temeljne cilje in bistvene vsebine za posamezne predmete.* Tako bi bila zagotovljena skupna minimalna raven glede zahtevnosti znanja. Ni pa sprejemljivo procentualno odmerjanje obsega učnih vsebin in centralistično določanje predmetnikov.

Tradicionalna učnosnovna metodologija pri izdelavi jugoslovanskih programskih jeder je pokazala svoje slabosti tudi pri oblikovanju orientacijskih učnih načrtov za pouk zgodovine v osnovni in srednji šoli. *Jugoslovanska jedra za pouk zgodovine v osnovni šoli temeljijo na predmetniku SR Srbije, kjer traja pouk zgodovine od 5. do 8. razreda* in ima ta predmet na razpolago približno 40—50 ur več pouka kot v Sloveniji. V tako razširjenem času je mogoče uresničevati cilje in teme, ki jih v slovenskem programu ni mogoče. Zato se ob teh primerjavah kar samo vsiljuje vprašanje: Ali je v petem razredu bolj ustrezen predmet spoznavanje družbe ali zgodovina?

Jugoslovanska programska jedra za pouk zgodovine v osnovni šoli tudi po formulacijah povzemajo teme srbskega učnega načrta, zato niso samo orientacijska.

Tudi v skupnih izobrazbenih osnovah srednje šole so jedra učnosnovna, toda teme so zapisane mnogo manj določno in bolj posplošeno.

2. Pouk zgodovine v osnovni šoli po napotkih jugoslovanskih programskih jeder

2.1. Vzgojnoizobraževalne naloge in temeljna zasnova pouka zgodovine

Osnovni cilji predmeta so v jedrih izraženi podobno kot v slovenskem učnem načrtu zgodovine. Učenci naj bi spoznali zlasti zgodovino narodov in narodnosti Jugoslavije, iz evropske in svetovne zgodovine pa tiste teme, ki so pogoj ali okvir za razumevanje zgodovinskega razvoja naših narodov. Vzgojne naloge so izražene podobno kot v slovenskem načrtu, toda posebej je poudarjena kulturna tradicija in oblikovanje kulturno-zgodovinske zavesti.

Slovenski učni načrt pa bolj poudarja metodično-operativne naloge. V obeh učnih načrtih je temeljna zasnova kronološko-progresivna, s poudarkom na obširnejšem in bolj poglobljenem proučevanju obdobja od kapitalizma dalje. V obeh učnih načrtih so prisotne tudi strukturalne teme (politični sistemi, imperializem, fevdalna mesta itd.). V programskih jedrih je učno gradivo razvrščeno tudi po razredih. V 5. razredu naj bi učenci spoznali praskupnost in sužnjelastniški sistem, v 6. razredu: fevdalizem in zgodnji kapitalizem do konca 18. stoletja, v 7. razredu: kapitalizem do začetka 20. stol. in v 8. razredu čas od prve svetovne vojne do sodobnosti.

Jugoslovanska jedra so zaradi večjega fonda ur v odnosu do slovenskega učnega načrta v osnovni šoli maksimalistična. Zlasti za obdobja antike in fevdalizma omogočajo obširnejšo in bolj problemsko obravnavo. Zlasti proučevanju kulture civilizacij Bližnjega Vzhoda dajejo 70 % več prostora, še posebej pa grški in rimski zgodovini. Močno je razširjena v jedrih tudi zgodovina naših narodov v fevdalnem obdobju. Učna snov v jedrih je tudi tematsko bolj razredčena in omogoča zato tudi več aktivnih oblik in metod pouka, več možnosti za vključevanje krajevne zgodovine.

2.2. Prisotnost zgodovine naših narodov in narodnosti v skupnih jedrih in v slovenskem učnem načrtu

Ob primerjavi obeh učnih načrtov je mogoče ugotoviti precej podobnosti. V obeh načrtih so tematizirane glavne etape zgodovinskega razvoja vseh jugoslovanskih narodov in poudarjena njihova specifičnost.

Razlike pa so v tem, da *programska jedra zaradi večjega fonda ur vključujejo več narodov kot slovenski načrt*. Tako je v jedrih posebej tematizirana zgodovina Albancev, Slovakov, Romunov in drugih narodnosti v Jugoslaviji, pa tudi nekatera obdobja nekaterih sosednjih narodov (Bolgari, Romuni itd.). Kljub temu pa slovenski učni načrt v glavnem ustreza temeljnim izhodiščem jugoslovanskega jedra glede na razpoložljivi čas. Nekoliko različnosti je opaziti med obema načrtoma glede na sfero zgodovinskega dogajanja. Jedra tematizirajo v večji meri politično-vojaško dogajanje, slovenski načrt pa posveča večjo pozornost gospodarsko-socialnim procesom in problemom. Te razlike se kažejo bolj v fevdalnem obdobju, medtem ko je narodna zgodovina od 19. stol. dalje zelo podobno zasnovana. Pač pa zasledimo v jedrih dodatne teme o sodelovanju naših narodov v boju proti turškim osvajalcem, o sodelovanju nacionalnih gibanj v 19. stol. in podobno.

2.3. Zastopanost evropske zgodovine v jedrih in slovenskem učnem načrtu

Zlasti v starejših obdobjih je evropska ali svetovna zgodovina bolj na široko tematizirana v jedrih kot v slovenskem načrtu. Glavni razlog je večji fond ur zgodovine v jedrih. Poleg razširjene antike imajo jedra sledeče teme, ki jih ne zasledimo v slovenskem učnem načrtu: Bizanc do 12. stol., Južni Slovani v odnosu do sosedov in staroselcev, razredni boji v fevdalizmu, turška država in družba od 16. do

18. stol., islamizacija jugoslovanskih dežel itd. V *novejših obdobjih je odnos med nacionalno in občo zgodovino dokaj podoben, ker je tudi fond ur zgodovine v 7. in 8. razredu izenačen.*

2.4. Kakšne so razlike o tematizaciji novejših obdobj?

Jugoslovanska programska jedra problematizirajo bolj določno nacionalno vprašanje in gibanja v 19. stoletju. Posebej je tematizirano nacionalno vprašanje v Avstro-Ogrski, razvoj jugoslovanske ideje kot tudi nacionalna gibanja naših narodnih manjšin. Kljub temu pa slovenski učni načrt v glavnem pokriva učno snov jeder. Tudi *narodno-osvobodilni boj naših narodov v letih 1941—45 ima slično zasnovo v obeh učnih načrtih.* Jugoslovanska jedra terjajo nekoliko obširnejšo obravnavo izdajalske vloge buržoazije ob zlomu stare Jugoslavije in teror okupatorjev, osvobajanje južnih in vzhodnih predelov Jugoslavije, vlogo narodnosti med NOB in politiko KPJ do njih, kot tudi sodelovanje jugoslovanskega osvobodilnega gibanja z odporničskimi gibanji pri sosednjih narodih. *Povojni razvoj socialistične Jugoslavije je v obeh projektih precej podobno tematiziran, čeprav so ponekod besedne formulacije različne.* V jedrih je bolj podrobno izpostavljen informbirojski napad na Jugoslavijo in enoten jugoslovanski odpor, pa tudi povezanost naše države z naprednimi silami v svetu.

2.5. Kvalitetne strukturalne in primerjalne teme o kulturnem življenju in o etnogenezi v programskih jedrih

V jugoslovanskih jedrih so bolj obširno problematizirana vprašanja, ki imajo pomembno vlogo pri oblikovanju in utrjevanju kulturne zavesti. Na primer: pokristjanjevanje južnih Slovanov in njihova zgodnja kultura, značilnosti fevdalne kulture pri naših narodih, razvoj jugoslovanske ideje, primerjava kulturnega življenja pri naših narodih itd.

2.6. Podobnost med obema načrtoma in možnosti uskladitve

Slovenski učni načrt zgodovine v osnovni šoli je v temeljni zasnovi dokaj podoben jugoslovanskemu jedru. V obeh projektih je zagotovljena enakopravna zastopnost jugoslovanskih narodov s poudarkom na obširnejši obravnavi zgodovine lastnega naroda. Slovenski učni načrt sicer ne tematizira zgodovine naših narodnosti, kar pa je glede na manjši fond ur didaktično razumljivo. *Jugoslovanska jedra programirajo štiriletni pouk zgodovine v osnovni šoli in zato po obsegu precej presega slovenski fond učnih ur zgodovine.* V jugoslovanskih jedrih so zato razširjene tematike starejših obdobj, evropske okvirne teme kot tudi kulturna zgodovina. *V kolikor bi morale navedene presežne teme jugoslovanskih jeder postati obvezna sestavina slovenskega načrta za pouk zgodovine ob sedanjem fondu ur, bi bilo takšno zgoščevanje tem z didaktično-metodičnega vidika nesprejemljivo.* Tematska prenatrpanost bi vodila v površno obdelavo snovi, v abstraktni shematizem in v osiromašenje metodične strani pouka. V primeru, da bi tudi v naši republici poučevali zgodovino od 5. do 8. razreda, pa bi nekatere dodatne teme iz jugoslovanskih jeder pomenile kvalitetno dopolnitev.

3. Kako pojmujejo jugoslovanska jedra pouk zgodovine v skupnih osnovah srednje šole?

3.1. Utemeljitev vzgojnoizobraževalnih nalog pouka zgodovine

Jugoslovanska jedra mnogo manj usmerjevalno in določno nakazujejo pouk zgodovine v srednji kot pa v osnovni šoli. Majhen fond ur (140) v obeh razredih ne omogoča načrtovanje takšnega drugega kroga, ki bi hkrati vsebinsko širil obseg učne snovi in hkrati zagotavljal bolj poglobljeno spoznavanje ter aktivne metode

in oblike poučevanja. Skupna jedra naj bi s pomočjo sodobnih didaktičnih sistemov načrtovanja in v korelaciji z drugimi družboslovnimi predmeti (samoupravljanje s temelji marksizma, geografija) nakazala didaktično učinkovit sistem nadgradnje osnovnošolskega cikla zgodovine. *Ugotovimo pa lahko, da imajo jugoslovanska jedra v primerjavi s slovenskim učnim načrtom dokaj splošno in manj razčlenjeno definirane naloge pouka zgodovine na tej stopnji.* V njihovih pojasnilih k učnemu načrtu je rečeno, da veljajo za pouk zgodovine v srednji šoli iste značilnosti kot za zgodovino v osnovni šoli, le da se vzgojnoizobraževalne naloge uresničujejo sedaj bolj vsestransko in globoko. To pomeni poglobljeno ponavljanje snovi pri izbranih temah ob bolj prisotni strukturalno-sociološki analizi zgodovinskih procesov in pojavov.

3.2. Razlike v tematizaciji učne snovi med slovenskim načrtom in jugoslovanskimi jedri

Jugoslovanska jedra zajemajo starejša obdobja v zelo splošne, makrosociološke teme. Na primer: bistvene značilnosti sužnjelastništva, dosežki ljudstev starega sveta v gospodarstvu, družbi in kulturi itd. Takšno tematiziranje omogoča pri avtorjih učbenikov v raznih republikah zelo različno podrobno razdelavo učne snovi. Slovenski učni načrt zgodovine za skupne izobraževalne osnove v srednji šoli je mnogo bolj didaktično utemeljen. *Jugoslovanska jedra dajejo glavni poudarek temam nacionalne zgodovine in le malo povečajo obseg okvirnih tem. Slovenski načrt pa skuša planetarno zajeti zgodovino človeštva in s tem preseči tradicionalni evropocentrizem.* Priznati pa je treba, da so ti cilji glede na razpoložljiv fond ur maksimalistični in metodično težko uresničljivi. *Namesto makrosocioloških tem v jugoslovanskih jedrih, so teme v slovenskem načrtu problemsko zožene in terjajo tudi za starejša obdobja proučevanje konkretnih zgodovinskih situacij v določenem času in prostoru.* Slovenski načrt se razlikuje od jugoslovanskih jeder tudi v tem, da stremi po bolj celovitem prikazu družbenega življenja v preteklosti. Mnogo bolj sistematično tematizira gospodarske, družbene procese, demografske probleme, migracijske tokove, razvoj proizvodnih sil, kulturno življenje in kulturno tradicijo. Tako je politična in vojaška zgodovina izpostavljena le v določenih obdobjih in situacijah.

3.3. Razlike v razmerjih med starejšimi in novejšimi obdobji

Razumljivo je, da dajeta oba učna načrta več časa novejšim obdobjem. Saj je v zadnjih dveh stoletjih veliko zametkov sodobnemu družbenemu življenju. *V obeh učnih načrtih je snov globalno razporejena tako, da odpade na drugi razred srednje šole čas od druge polovice 19. stol. dalje ali drugače povedano: polovica razpoložljivih učni ur za zadnje stoletje.* To pomeni, da je samo za ta obdobja v II. razredu srednje šole približno toliko ur za ponovno obdelavo kot v 8. razredu osnovne šole. *Starejša obdobja pa imajo povprečno trikrat manjši fond ur kot v osnovni šoli. Zato tudi za novejša obdobja ni velikih razlik med obema učnima načrtoma.* Jugoslovanska jedra tematizirajo probleme bolj posplošeno, manj razčlenjeno. Slovenski učni načrt kljub drugačnim jezikovnim formulacijam snovno in problemsko pokriva tematiko jeder. Zasedimo pa v njem vrsto tem, ki presegajo jedra: razvoj kmetijstva ob koncu 19. stol., medcelinsko preseljevanje, meščanska in proletarska kultura, razvojne težnje v svetovnem kapitalističnem gospodarstvu itd. *Precej drugače pa je ob primerjavi zasnov starejših obdobj, ki so uvrščena v I. razred srednje šole. Splošne teme jugoslovanskih jeder so omogočile, da je razdelava v učbenikih raznih republik dokaj raznovrstna* tako glede bolj ali manj posplošene tematizacije kot tudi glede prostora, ki ga odmerjajo učbeniki starejšim obdobjem. Avtorji hrvaškega in bosanskega učbenika so namenili obdobjem od praskupnosti do zgodnjega kapitalizma le približno eno šestino prostora celotnega ciklusa, medtem ko zajamejo v slovenskem učbeniku ta obdobja okoli 40 % prostora celotnega ciklusa. Tudi sama zasnova in

vsebine tem so v slovenskem načrtu toliko drugačne v odnosu do jeder, da jih skoraj ni mogoče primerjati. Jugoslovanska jedra tematizirajo najbolj splošne značilnosti posameznih družbenih redov, medtem ko slovenski načrt tematizira časovne in krajevne specifičnosti zgodovinskih situacij.

3.4. Razlike v razmerjih med občo in zgodovino naših narodov

Tudi v tem pogledu so velike razlike pri tematizaciji starejših obdobij. V učbenikih, ki so zasnovani na jedrih, so zlasti obširno prikazane fevdalne družbe in države Južnih Slovanov. Zato odpade pri njih v teh obdobjih skoraj polovico prostora na nacionalno zgodovino. V slovenskem učnem načrtu in v učbeniku pa močno prevladuje snov iz obče zgodovine. Nacionalna zgodovina ima v njem vlogo le kot konkretizacija in kot vzorčni primer v okviru svetovnega dogajanja. Pri novejših obdobjih pa hkrati s sličnimi zasnovami tem tudi ni bistvenih razlik v razmerju med nacionalno in občo zgodovino v obeh programih.

3.5. Razlike in podobnosti med obema učnima načrtoma za pouk zgodovine v srednji šoli

Ob primerjavi jugoslovanskih jeder in slovenskega učnega načrta za zgodovino ugotavljamo zlasti za starejša obdobja mnogo temeljnih razlik, zato ju ni mogoče uskladiti. *Jugoslovanska jedra dajejo glavno vlogo zgodovini naših narodov, medtem ko slovenski načrt stremi po predstavitvi zgodovine človeštva* in tako nadgraditi program zgodovine v osnovni šoli. Jugoslovanska jedra terjajo predstavitev bistvenih značilnosti družbenih redov, slovenski načrt pa zahteva v kronološkem zaporedju spoznavanje konkretnih zgodovinskih situacij. Zato prihaja pri razdelavi programov in pisanju učbenikov do različnih interpretacij glede tega, koliko prostora je treba odmeriti starejšim obdobjem. *Razlike med obema načrtoma so najbolj izrazite v učnem gradivu za I. razred srednje šole, medtem ko v II. razredu teme slovenskega načrta pokrivajo tematiko jugoslovanskih jeder.* Slovenski učni načrt je učno snov precej bolj podrobno razčlenil in jo didaktično osmislil s pojasnili, toda glede na razpoložljivo količino učnih ur je tematsko preveč zgoščen in glede na široko populacijo učencev tudi z didaktičnometodičnega vidika preveč zahteven. Skupna jedra pa v bistvu nakazujejo ponovitev in poglobljeno obravnavo izbranih tem učnega načrta osnovne šole. Starejša obdobja v bolj abstraktni sociološki strukturi, zadnjih sto let pa v bolj zgodovinsko konkretni zasnovi.

Zusammenfassung

VERGLEICH DER KONZEPTION GEMEINSAMER PROGRAMMRAHMEN MIT DEN SLOWENISCHEN LEHRPLÄNEN ZUM GESCHICHTSUNTERRICHT IN GRUND- UND MITTELSCHULE

Štefan Trojar

Der Autor erklärt die Ausgangspunkte jugoslawischer Programmrahmen und deren Bestreben, die Lehrpläne in Republiken und aut. Gebieten zu vereinheitlichen, er erläutert auch die Einsprüche der SR Slowenien und deren Widerstand gegen eine zentralistische Festlegung von Fächerkanons und Lehrplänen.

Ein Vergleich des slowenischen Lehrplanes zum Geschichtsunterricht in der Grundschule mit den jugoslawischen Programmrahmen zeigt, daß diese Geschichtsunterricht von der 5. bis zur 8. Klasse vorsehen, während Geschichtsunterricht in Slowenien nur von der 6. bis zur 8. Klasse erteilt wird. Mit Hinsicht auf diesen kleineren Fonds von Geschichtsstunden in Slowenien ist verständlich, daß die jugoslawischen Programmrahmen eine Reihe von Themen enthalten, die über den Lehrplan in Slowenien hinausgehen, vor allem in Antike und Feudalismus. In der neueren Zeit (19. und 20. Jh.) gibt es keine größeren Unterschiede zwischen den beiden Lehrplänen.

Die jugoslawischen Programmrahmen für den Geschichtsunterricht auf der gemeinsamen Stufe der Mittelschule sind weniger bindend, weisen jedoch ganz andere didaktische Ausgangspunkte als der slowenische Lehrplan für diese Schulstufe auf.

Während die jugoslawischen Rahmenvorschläge eine vertiefte Wiederholung bestimmter Themen, vor allem die Nationalgeschichte betreffend, fordern, strebt der slowenische Lehrplan eine Darstellung der Geschichte der Menschheit an. Am stärksten machen sich die Unterschiede zwischen den beiden Lehrplänen in der ersten Klasse, d. h. von der Urgeschichte bis zur zweiten Hälfte des 19. Jh. bemerkbar.

Beide Lehrpläne geben den Vorrang der jüngeren Zeit, so daß die geschichtlichen Zeitabschnitte der letzten hundert Jahre gleich die Hälfte der Unterrichtsstunden einnehmen.

Prvenka Turk

INTERESNE IN DRUŽBOSLOVNE DEJAVNOSTI V OSNOVNI ŠOLI IN V SREDNJEM IZOBRAŽEVANJU

V svojem prispevku se bom omejila na dejavnosti ob pouku in pri pouku zgodovine v osnovni šoli in v srednjem izobraževanju. Obravnavam zgodovinske krožke kot sestavni del programa življenja in dela osnovne šole in družboslovne dejavnosti kot specifično obliko in vsebino družboslovno-jezikovnega vzgojno-izobraževalnega programa.

Zgodovinski krožki

V skladu z opredeljenimi cilji in nalogami programa življenja in dela osnovne šole usmerjam učence v različne organizacijske oblike, med katerimi so tudi zgodovinski krožki. Šole si oblikujejo program interesnih dejavnosti v skladu z možnostjo, nalogami in cilji, izhajajoč iz specifičnosti okolja. Poleg tega obstaja v SR Sloveniji načrtno programsko usmerjanje zgodovinskih krožkov, ki z zastavljenimi cilji pomeni nadgradnjo programa interesnih dejavnosti šole. Dovolite, da vas seznanim z obliko dela zgodovinskih krožkov, ki poteka kontinuirano vrsto let, upoštevajoč vsakoletna republiška srečanja, pri čemer so vidni rezultati zlasti na področju osnovne šole.

Program zgodovinskega krožka temelji na monografski raziskavi teme, posebej izbrani za vsako šolsko leto. Raziskovalne teme so posegle v različna področja družbenega, gospodarskega in kulturnega življenja. Izbrane so tako, da širijo in odkrivajo nova spoznanja lokalne zgodovine, ožjega ali širšega družbenega okolja, kjer deluje šola. Tematika se iz leta v leto povezuje in prehaja iz ožje v širšo predstavitev (npr. Šolstvo v NOB, Otroci v NOB, Mladina pri obnovi domovine, Gospodarske in družbene pridobitve kraja v obdobju petletke). Največ tem je obravnavalo obdobje NOB in ljudske revolucije. Lanskoletna in letošnja raziskovalna tema pa sta prvič posegli v raziskavo povojne zgodovine.

Izbor teme opravi širša strokovna komisija za delo zgodovinskih krožkov pri Svetu Zveze pionirjev Slovenije, v katero so vključeni predstavniki Marksističnega centra, Zavoda SR Slovenije za šolstvo, predstavniki muzejev in inštitutov ter drugih družbenopolitičnih organizacij in strokovnih društev. Zveza prijateljev mladine, ki deluje pri Svetu Zveze pionirjev Slovenije, omogoča organizacijsko izvedbo: izbor teme, objavo razpisane teme v pionirskih in mladinskih glasilih, organizira posvet mentorjev zgodovinskih krožkov, se povezuje z občinskimi organizacijami Zveze prijateljev mladine Slovenije, ki so vsakoletni gostitelji srečanja pionirjev zgodovinarjev v republiki. Strokovna komisija predlaga nositelja teme, ki je znanstveni delavec in raziskovalec s področja tematike, ki je zajeta z razpisano temo.

Vključitev mladih zgodovinarjev v raziskovalno delo zahteva temeljite priprave. Pri tem je najpomembnejša vloga mentorja, ki z dolgoletnimi izkušnjami vodenja zgodovinskega krožka spozna in osvoji način, kako pridobiti mlade za zgodovinsko raziskovalno delo. Nositelj raziskovalne teme pripravi tekst z napotki za razpisano temo. Hkrati z drugimi člani strokovne komisije pripravlja posvetovanje mentorjev

zgodovinskih krožkov. Mentorji, ki se usposabljaajo v vsakoletnih posvetovanjih, dobijo okvirna navodila, kako naj se učenci zgodovinskih krožkov čim bolj uspešno lotijo raziskovalne teme. Seznanijo se z namenom in temeljnimi smotri raziskovalne teme. Dobijo napotke za oblike srečanja mladih zgodovinarjev, ki vse bolj temelji na raziskovalni nalogi in njeni predstavitvi. Na posvetovanju je namenjena posebna pozornost metodam dela z učenci, ki se vključujejo v raziskovalno delo. Znanstveni delavci arhivov seznanjajo učitelje s stanjem arhivskega gradiva obdobja in območja, ki ga učenci raziskujejo, in možnostjo njegove uporabe.

Srečanje pionirjev zgodovinarjev v republiki ima vzgojno-izobraževalni in manifestativni namen. Vzgojno-izobraževalni del srečanja pionirjev zgodovinarjev vključuje pristop učencev k izbrani tematiki, izdelavo metodologije za obdelavo teme, delo na raziskovalni nalogi in predstavitev.

Učenci zgodovinskih krožkov z metodami dela, ki jih uporabljajo pri svoji raziskovalni dejavnosti, poglobljajo znanja, globlje spoznavajo družbeno problematiko, posebnosti stroke in se s tem tudi poklicno usmerjajo. Zbiranje zgodovinskih virov na terenu, ki ga opravijo učenci, ima več namenov. Glavni smoter pa je vključevanje učencev v raziskovalno zgodovinsko delo. Z vzgojnega vidika je zlasti pomembno, da učenci globlje spoznavajo probleme svojega kraja, jih pravilno in kritično ocenijo in hkrati bogatijo svoja spoznanja z vrednotami obdobja, ki ga raziskujejo. Pri zgodovinskem raziskovalnem delu si učenci pridobijo izkušnje, ki jih prenašajo na delo v razred in na novo raziskovalno temo v naslednjem šolskem letu. Permanentno delo z učenci v zgodovinskih krožkih vpliva na uspehe dela pri redni in zunajšolski dejavnosti.

Za dosego ciljev mentorji podredijo oblike in metode dela raziskovalni temi in vsebini. Učence navajajo na interdisciplinarni pristop. Zaradi pomanjkanja literature in arhivskega gradiva uporabljajo tudi etnološko metodo. Prav ustni viri so pogosto podlaga, na kateri učenci oblikujejo in dograjujejo nova spoznanja o raziskovalni temi in hkrati obdobju, ki ga raziskujejo. Intervjuji in anketiranje so v raziskovalnih nalogah najpogostejša oblika in metoda dela. Zapisi intervjujev se prepletajo z različnim dokumentarnim gradivom, ki je značilno za obdobje in hkrati podrejeno temi. Učenci se na terenu usmerjajo na zbiranje še neevidentiranega gradiva. Seznanjajo se z objavljenimi gradivi v literaturi. Priredijo izbere člankov iz časopisov in drugih glasil, ki se nanašajo na raziskovalno tematiko. Pripravijo vprašalnike in vrše analize odgovorov. V elaborat vnašajo posebej pripravljene tabele, grafikone in topografske karte.

V raziskovalno nalogo se vključujejo poleg učencev zgodovinskega krožka tudi učenci drugih interesnih dejavnosti (člani literarno-novinarskega krožka, kluba OZN, marksističnega krožka, likovnega krožka, geografskega krožka, tehničnega krožka itd.). Število članov posameznega zgodovinskega krožka je različno. Njihovo delo je učinkovitejše ob večjem številu učencev. V krožek se praviloma vključujejo učenci na predmetni stopnji. Uspešno pa je tudi sodelovanje učencev na razredni stopnji.

Tematika, ki se obravnava in raziskuje v zgodovinskem krožku, presega znanje učencev, zato mora učitelj posebno pozornost posvetiti dograjevanju pojmov. Seznaniti jih mora z obdobjem obravnavane tematike, v kolikor ta še ni bila obdelana pri rednem pouku. Sočasnega usklajevanja med obravnavanimi vsebinami pri rednem pouku in interesnih dejavnostih ni. Zaradi lažjega razumevanja pojmov morajo učenci spoznati temeljno literaturo, jo obravnavati zaradi globljega razumevanja vsebine, ki jo bodo raziskovali.

V krožku je pomembno načrtovati delo. Učenci si v manjših skupinah porazdelijo delo na terenu pri anketiranju, izboru pisnih in ustnih virov, obiskih muzejev in arhivov, obiskih delovnih organizacij itd. Kljub delitvi dela se vsaka skupina seznanja z osnovnimi oblikami in metodami dela, da bi lažje dosegla celovitost dogajanja določenega obdobja. Pri končnem oblikovanju naloge sodelujejo vsi učenci zgodovinskega krožka, pa tudi učenci drugih interesnih dejavnosti na šoli. Učenci

likovnega in tehničnega krožka opravijo tehnično ureditev naloge. Literarno-novinarski krožek pripravi izbor tekstov za objavo v šolskem glasilu.

Krožki oddajo raziskovalne naloge, ki so rezultat večmesečnega dela, strokovni komisiji, ki jih pregleda, oceni in razvrsti po določenih kriterijih za priznanja, pri čemer upošteva sistematično razporeditev vsebine, zastopanost različnih oblik dela, izbor dokumentarnega gradiva in estetski videz naloge. Na srečanju mladi zgodovinarji predstavijo raziskovalne naloge. Predstavitev vključuje razstavo nalog in gradiva, ki ga učenci zbero, in pogovor o delu na raziskovalni temi. Učenci dobijo ob razstavljenem gradivu in predstavitvi najboljših nalog z izmenjavo izkušenj spodbudo, kako bi svoje raziskovalno delo še bolj izpopolnili. Predstavitev je omejena na naloge, ki se posebej odlikujejo po izboru gradiva, ki z ustreznimi oblikami in metodami dela zajamejo specifičen prikaz dogajanj. Na srečanju mladi raziskovalci ekipno rešujejo testna vprašanja, kar zahteva širše poznavanje značilnosti obdobja.

Oblike dela zgodovinskih krožkov, ki so se uveljavile ob srečanju pionirjev zgodovinarjev, vplivajo tudi na druge interesne dejavnosti, zlasti na Gibanje znanost mladini, kamor usmerjamo mlade zgodovinarje na srednji stopnji izobraževanja. Oblike srečanja mladih zgodovinarjev se spreminjajo, dopolnjujejo in dograjujejo v smislu poudarjanja vrednot zgodovinskega raziskovalnega dela. Ob spremljanju dela zgodovinskih krožkov ugotavljamo, da že vrsto let izstopajo iste šole oziroma zgodovinski krožki, ki so razvili že pravo raziskovalno tradicijo in bi njihove šole lahko postale mali eksperimentalni centri raziskovalnega dela mladih zgodovinarjev.

Vsakoletna raziskovalna tema prinaša še neodkrito dokumentarno gradivo. Raziskovalne naloge posameznih šol so pravi znanstveni elaborati, ki bi bili primerni za objavo v strokovni literaturi. Raziskovalnemu delu v zgodovinskih krožkih je odmerjeno premalo časa, da bi nastale še bolj poglobljene raziskave, kljub temu pa bi posamezne naloge lahko postale vzor raziskovalnega dela, ustreznih oblik in metod dela ter poglobljanj znanj tudi na višji stopnji izobraževanja.

Na temelju spremljanja dejavnosti zgodovinskih krožkov ugotavljamo tudi pomanjkljivosti. Raziskovalne naloge ostajajo v arhivih šol. Del zbranega dokumentarnega gradiva evidentira Muzej ljudske revolucije. Potrebna bi bila nadaljnja kritična presoja zbranega gradiva in večje razumevanje stroke za dejavnost mladih zgodovinarjev, ki uresničujejo zastavljene vzgojno-izobraževalne smotre in izpolnjujejo praznino prav za tista obdobja, ki niso dovolj raziskana.

Srečanje pionirjev zgodovinarjev poteka kontinuirano od leta 1969 dalje.* Vsebinsko usmerjanje ima globlji vzgojni vidik. Izbor vsebine je v skladu s smotri sre-

* PREGLEDNICA SREČANJA PIONIRJEV ZGODOVINARJEV

Leto	Kraj	Naziv teme	Število oddanih nalog	Nagrajene šole (izbor najboljših nalog)
I.: 1969	Ptuj	MOJ KRAJ V PRETEKLOSTI	9	
II.: 1971	Kamnik	LJUDSKA VSTAJA V MOJEM KRAJU	29	Stranje
III.: 1972	Cerkno	30 LET PIONIRSKÉ ORGANIZACIJE 1942—1972	—	Stranje, 7. korpus — Žužemberk, Cerkno, Fara, L. Seljak — Kranj
IV.: 1973	Tolmin	LE VKUP. LE VKUP UBOGA GMAJNA — KMEČKI PUNT	40	Velenje, Stranje, 7. korpus — Žužemberk, Cerkno
V.: 1974	Ljubljana	MOJ KRAJ V ILEGALI	72	Stranje, 7. korpus — Žužemberk, Cerkno
VI.: 1975	Postojna	ZAKLJUČNI BOJI IN OSVOBODITEV	34	Postojna, L. Seljak — Kranj, 7. korpus — Žužemberk, Polhov Gradec

čanja pionirjev zgodovinarjev. Število raziskovalnih nalog se je spreminjalo in ob posameznih temah (npr. Moj kraj v ilegali, Šolstvo v NOB, Partizanska saniteta) doseglo kulminacijo, ki je odraz uspešnosti organizacijskih oblik, prizadevanja stroke in mentorjev za doseganje višjih izobraževalnih in vzgojnih ciljev.

Leto	Kraj	Naziv teme	Število oddanih nalog	Nagrajene šole (izbor najboljših nalog)
VII.: 1976	Brestanica	NAŠI IZSELJENCI IN IZGNANCI	40	
VIII.: 1977	Trbovlje	SLOVENSKI KOMUNISTI PREVZAMEJO ODGOVORNOST ZA USODO SLOVENSKEGA NARODA	58	V. Vodnika — Ljubljana, Trbovlje
IX.: 1978	Velenje	NOB NA SLOVENSKEM JESENI 1943	60	Velenje, Nova Gorica, Novo mesto (Bršljin)
X.: 1979	Novo mesto	PARTIZANSKA SANITETA	69	V. Vodnika — Ljubljana, 7. korpus — Žužemberk
XI.: 1980	Ljubljana	PARTIZANSKA TOPOGRAFIJA — KARTE DOGODKOV IZ NOB V DOMAČEM KRAJU	40	Bršljin, Dol pri Ljubljani, Prestranek, Radovljica (podatki o nagrajenih nalogah: Pionir, Lj. 1980/81, št. 2)
XII.: 1981	Ptuj	SOLSTVO MED NOB	72	Stranje, 7. korpus — Žužemberk, Cerkno, Prestranek, J. Premrla-Vojka — Koper (podatki o nagrajenih nalogah: Pionir, Lj. 1981/1984, št. 2)
XIII.: 1982	Sevnica	OTROCI MED NOB	40	V. Vodnika — Ljubljana, Kamniški bataljon — Stranje, T. Čufarja — Ljubljana, Postojna, A. Aškerca — Titovo Velenje, 29. ok. - Šmarjeta — Novo mesto, J. Slak — Trebnje, I. Cankar — Maribor, S. Kladnik — Sevnica, E. Kardelj — Dutovlje, M. Šobar-Nataše — Novo mesto, M. Sušteršič — Ljubljana, I. Premrla-Vojka — Koper
XIV.: 1983	Nova Gorica	MLADINA V OBNOVI DOMOVINE	42	M. Štrukelj — Nova Gorica, M. Sušteršič — Ljubljana, J. Premrla-Vojka — Koper, 7. korpus — Žužemberk, A. Aškerc — Titovo Velenje, D. Kobala — Maribor, I. Cankar — Maribor, Bratov Polančič — Maribor (podatki: Prosvetni delavec, Lj. 6. 6. 1983, št. 10)
XV.: 1984	Koper	GOSPODARSKE IN DRUŽBENE PRIDOBITVE KRAJA V OBDOBJU PETLETKE	42	I. tankovske brigade — Dekani, J. Premrla-Vojka — Koper, Padlih prvoborcev — Žiri, B. Kocena — Ponikva, M. Štrukelj — Nova Gorica, D. Kobala — Maribor, I. Kovačič-Efenka — Celje, M. Sušteršič — Ljubljana, I. Cankarja — Maribor, 7. korpus — Žužemberk, Postojna (podatki: Prosvetni delavec, Lj. 11. 6. 1984, št. 11)

Sole so se vključevale v republiška srečanja pionirjev zgodovinarjev s celotnega slovenskega področja, vendar je njihova udeležba po pokrajinah in krajih zelo različna. Po kvaliteti in kvantiteti raziskovalnih nalog prednjači primorsko in štajersko področje (Koper, Nova Gorica, Cerklje, Postojna, Maribor). Pomembno vlogo v zgodovinskem raziskovalnem delu pri realizaciji vzgojnih in izobraževalnih smotrov so razvile tiste šole, ki se uspešno vključujejo in povezujejo s svojim družbenim okoljem (Stranje, Žužemberk, Cerklje, Valentina Vodnika Ljubljana, Prestranek, Antona Aškerc Titovo Velenje, Vojka Premrla Koper, Bršljin Novo mesto, Milojke Štrukelj Nova Gorica, Milana Šušteršiča Ljubljana, Antona Tomaža Linhart Radovljica). Objave najboljših raziskovalnih nalog v strokovnih glasilih bi bile vsekakor spodbuda mentorjem zgodovinskih krožkov za nadaljnje delo in prispevek k slovenskemu zgodovinopisju.**

Družboslovne dejavnosti

Pri interpretaciji se opiram na smernice družboslovnih dejavnosti, ki so sestavina vzgojno-izobraževalnega programa.

Leto	Kraj	Naziv teme	Število oddanih nalog	Nagrajene šole (izbor najboljših nalog)
XVI.: 1985	Murska Sobota	RAZVOJ LJUDSKE OBLASTI OD KOČEVSKEGA ZBORA DO PRVE SLOVENSKE USTAVE	58	A. Aškerc — Titovo Velenje, M. Šušteršič — Ljubljana, Cerklje, 7. korpus — Žužemberk, Šmarje pri Kopru, M. Šobar-Nataše — Novo mesto, J. Premrla-Vojka — Koper, N. heroja Rajka — Dol pri Hrastniku, J. Premrla-Vojka — Črni vrh nad Idrijo, S. Kosovel — Sežana, Ledina — Ljubljana, dr. J. Potrč — Ljubljana, D. Kobal — Maribor, J. Mihevc — Idrija, IX. korpus — Nova Gorica, M. Štrukelj — Nova Gorica, M. Broz — Bistrica ob Sotli, D. Slemenjak — Murska Sobota, Postojna, B. Kidrič — Ajdovščina, Padlih prvorcev — Škofja Loka, B. Juhart — Šempeter v Savinjski dolini

VIRI IN LITERATURA

- Tomaž Weber: *Teorija in praksa pouka zgodovine*, str. 166—169, DZS Ljubljana 1981. Program življenja in dela osnovne šole, 3. zvezek, str. 72—77, družbenoekonomsko vzgojno-izobraževalno področje, Zavod SR Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1984.
- Prvenka Turk: *Raziskovalna tema: Šolstvo NOB*. 12. srečanje pionirjev zgodovinarjev. Prosvetni delavec, 22. 6. 1981.
- Andrej Vovko: *Obilica zbranih podatkov o šolstvu*. Rezultati lanske raziskovalne naloge Šolstvo v NOB. Pionir 1981/82, št. 2, str. 39.
- Matija Zgajnar: *Otroci med narodnoosvobodilnim bojem*. Nova raziskovalna naloga za mlade zgodovinarje. Pionir 1981/82, št. 5, str. 14—15.
- Nataša Urbanc: *Mladina pri obnovi domovine*. Nova raziskovalna naloga. Pionir, oktober 1982, št. 2, str. 30—31.
- Nataša Urbanc: *Zgodovinarji so se zbrali v Novi Gorici*. Ocena raziskovalne naloge Mladina pri obnovi domovine. Pionir, junij 1983, št. 10, str. 6—7, 10.
- Prvenka Turk: *Mladina pri obnovi domovine*. Srečanje pionirjev zgodovinarjev. Prosvetni delavec, 6. 6. 1983, št. 10.
- Prvenka Turk: *Zgodovinski krožki*. Strokovna in manifestativna narava srečanja pionirjev zgodovinarjev. Vzgoja in izobraževanje 1983, št. 5, str. 46—47.
- Zdenko Čepič: *Gospodarske in družbene pridobitve kraja v obdobju prve petletke (1947—1951)*, Pionirski list, 8. 12. 1983, št. 14, str. 14—15.
- Liana Kalčina-Srhaj: *Srečanje pionirjev zgodovinarjev*, Glasilo DPM, maj 1984, št. 5—6, str. 16.
- Vladka Durjava: *Zanimiv skok v zgodovino*. Srečanje pionirjev zgodovinarjev v Kopru. Pionirski list, 31. 5. 1984, št. 35, str. 10—11.
- Prvenka Turk: *Najboljše šole z raziskovalno tradicijo*. 15. srečanje pionirjev zgodovinarjev. Prosvetni delavec, 11. 6. 1984, št. 11.
- Zdenko Čepič: *Za pionirje zgodovinarje*, Ljudska oblast od Kočevskega zbora do prve slovenske ustave. Pionirski list, 25. 10. 1984, št. 8, str. 16—17.

Družboslovne dejavnosti so novost in specifična oblika v družboslovno-jezikovnem programu srednjega izobraževanja. Uvajajo učence v proučevalno in raziskovalno delo in pomenijo dopolnjevanje in nadgradnjo tradicionalnega pouka v razredu. Družboslovne dejavnosti omogočajo kot oblika vzgojno-izobraževalnega dela sistematično pridobivanje, razširjanje in poglobljanje splošne in strokovne izobrazbe ter praktičnih znanj. Razvijajo sposobnosti in spretnosti za proučevalno in raziskovalno delo, poglobljajo razumevanje temeljnih zakonitosti razvoja narave, družbe in človeka. S predmetnikom se uvrščajo v 3. in 4. letnik družboslovnega jezikovnega vzgojno-izobraževalnega programa družboslovne usmeritve srednjega izobraževanja.

Namen družboslovnih dejavnosti je čim bolj celovito analizirati in sintetizirati pojave in spoznanja družboslovne vzgoje in izobraževanja v neposrednem življenjskem in delovnem okolju.

Družboslovne dejavnosti temeljijo kot organizirana oblika vzgojno-izobraževalnega dela na letnem delovnem načrtu šole. Podrobni učni načrt družboslovnih dejavnosti pripravijo učitelji družboslovnih predmetov v sodelovanju z učitelji drugih predmetov, učencev in tudi zunanjih sodelavcev. Pri podrobnem učnem načrtu upoštevajo učitelji specifičnosti lokacije šole (krajevno skupnost, občino, medobčinsko regijo). Koordinacijo dela pri načrtovanju in izvajanju vodi mentor družboslovnih dejavnosti.

Družboslovne dejavnosti obsegajo v vsakem šolskem letu 5 dni na oddelek. V družboslovne dejavnosti se vključujejo vsi družboslovni predmeti. Družboslovno vsebino dopolnjujemo z vsebinami jezikovne vzgoje in naravoslovja. Z družboslovnimi dejavnostmi povezujemo aktivnosti s področja interesnih dejavnosti na šoli, kot so zgodovinski krožki, geografski krožki, klubi OZN, marksistični krožek, klubi mladih raziskovalcev, gibanje Znanost mladini itd., ki z oblikami dela vplivajo na aktivizacijo učencev in pomenijo hkrati vsebinsko in metodično obogatitev družboslovnih dejavnosti.

Smotri družboslovnih dejavnosti poudarjajo poglobljanje izobraževalne osnove s področja družboslovja, upoštevanje raznovrstnih družbenih disciplin pri načrtovanju družbenega razvoja, pridobivanje spretnosti za terensko, proučevalno in raziskovalno delo. Vsebinska družboslovnih dejavnosti mora biti v skladu s smotri in je integralni del družboslovnih predmetov s poudarkom na interdisciplinarnih razmerjih. Raziskovalno področje je regija, krajevna skupnost, občina ali mesto. V vzorcu načrta pa je v raziskovalno enoto možno vključiti tudi širše področje. Izbor vsebine se veže na aktualno problematiko dogajanja raziskovalnega področja, kjer upoštevamo različne družboslovne vidike (zgodovinski, geografski, sociološki, samoupravni, etnološki, psihološki).

Smotri in vsebine zahtevajo različne metode dela. Delo na terenu, delo z viri in literaturo, vodeni razgovor, delo v arhivu, obiski muzeja in ekskurzije aktivirajo in motivirajo učence za raziskovalno delo in jih obenem poklicno usmerjajo. Vzgojno-izobraževalna organizacija se mora pri izvajanju posameznih oblik dela povezati z drugimi organizacijami (strokovnimi društvi, muzeji, raziskovalnimi organizacijami, poslovnimi združenji, krajevno skupnostjo, družbenopolitičnimi organizacijami). Pri tem upoštevajo učitelji spoznanja samoupravljalne prakse na šoli, naravoslovnih, obrambnih in kulturnih dejavnosti. Učence razdelimo v skupine z opredeljenimi nalogami. Delo poteka tudi v vzporednih skupinah učencev, ki rezultate med seboj primerjajo in oblikujejo skupna poročila. Pod vodstvom mentorjev učenci opravijo končno sintezo in zaključke.

Smernice za izvajanje družboslovnih dejavnosti so teoretično izhodišče za izpeljavo novih sestavin vzgojno-izobraževalnih programov. Ob uvajanju družboslovnih dejavnosti ugotavljamo pozitivne premike glede na preseganje tradicionalnega pouka. Opažamo pa tudi pomanjkljivosti, ki jih bo potrebno odpraviti z dograjevanjem družboslovnih dejavnosti. Šole nimajo dovolj izkušenj v organizacijski izpeljavi. Odstopanja so zlasti pri izboru vsebine, ki premalo upošteva interdisciplinarna

razmerja. Učiteljem, mentorjem družboslovnih dejavnosti, je potrebno svetovati in strokovno pomagati, kako bi družboslovne dejavnosti ustrezno izpeljali v praksi.

Družboslovne dejavnosti zahtevajo kot novost in specifična oblika družboslovnega-jezikovnega vzgojno-izobraževalnega programa nadaljnje dopolnjevanje v sodelovanju s stroko, z ustreznimi institucijami in z družvi.

Smernice za družboslovne dejavnosti in uvajalni seminar za učitelje, mentorje družboslovnih dejavnosti pomenijo začetek dela na novih organizacijskih oblikah, ki zahtevajo od učiteljev dodatne napore v organizacijski, vsebinski in metodološki izpeljavi. Njihovo ustrezno izvajanje bo hkrati pomenilo kvalitetne premike usmerjenega izobraževanja.

Zusammenfassung

GESCHICHTS- ARBEITSGEMEINSCHAFTEN UND DIE GESELLSCHAFTSKUNDE IN DER GRUND- UND MITTELSCHULAUSBILDUNG

Prvenka Turk

Geschichts- Arbeitsgemeinschaften und Gesellschaftskunde sind Bestandteil des Programms für Leben und Arbeit in der Grundschule und der Mittelschulausbildung.

Das Programm der Geschichts- Arbeitsgemeinschaft basiert auf der monographischen Erforschung eines Themas. Die Themenwahl ermöglicht das Aufdecken neuer Kenntnisse zur Lokalgeschichte. Die Mentoren der Geschichts- Arbeitsgemeinschaften lenken die Schüler beim Entdecken und Sammeln von nichtevidentiertem Material und Angaben, beim Wählen mündlicher und schriftlicher Quellen, bei aktiver Arbeit in Museen und Archiven.

Das Grundziel der Arbeit der Geschichts- Arbeitsgemeinschaften ist das Bekanntmachen der Schüler mit geschichtlicher Forschungsarbeit.

Die Gesellschaftskunde ist ein Bestandteil der Kenntnisse der Gesellschaft und Sprachen in der Mittelschulausbildung. Sie führt die Schüler in die Forschungsarbeit ein und vermittelt ihnen eine berufsbezogene Bildung. Der Inhalt der Gesellschaftskunde legt den Schwerpunkt auf interdisziplinäre Verhältnisse. Die Ziele und der Inhalt erfordern verschiedene Arbeitsformen und -methoden: Terrainarbeit, Arbeit mit der Quellen- und Sekundärliteratur, gelenktes Gespräch, Arbeit im Archiv, Besuche von Museen und Exkursionen.

Marija Kremenšek

O PRVIH IZKUŠNJAH DRUŽBOSLOVNIH DEJAVNOSTI NA SREDNJI USMERJENI ŠOLI

V učni načrt tretjega in četrtega letnika usmerjenega izobraževanja družboslovno jezikovnega programa je vključena tudi družboslovna dejavnost. V smernicah za izvajanje družboslovne dejavnosti so navedena obsežna izhodišča, organizacija in smotri, metode dela ter vsebina družboslovnih dejavnosti. Nakazani so nosilci izvajanja dejavnosti, obveznosti udeležencev in čas trajanja dejavnosti.

Pri organizaciji družboslovnih dejavnosti za 3. letnik Srednje šole za družboslovje in splošno kulturo Vida Janežič v šolskem letu 1983/84 se je pred učence in učitelje postavilo vprašanje, kako vsebinsko in organizacijsko izvesti novo obliko vzgojnoizobraževalnega dela. Smernice za oblikovanje dejavnosti so bile bolj teoretično in splošno napotilo za delo. Dober pripomoček je bil vzorec načrta družboslovnih dejavnosti, ki ga je pripravila, deloma na temelju etnoloških vprašalnic, republiška svetovalka za zgodovino, ter razgovor na seminarju, ki ga je organiziral Zavod za šolstvo.

V pripravah na družboslovne dneve smo se učitelji družboslovnih predmetov soočili zlasti z dvema problemoma: a) kako organizirati in metodično pripraviti vse-

bino družboslovnih dejavnosti z interdisciplinarnega vidika družboslovnih predmetov in b) kako razporediti množico učencev (216), da bodo v aktivno delo enakomerno pritegnjeni, enako obremenjeni in angažirani.

Raziskovalna enota, ki so jo učenci skupaj z učitelji zbrali po navodilih Smernic, je bila Mesto Ljubljana in življenje v njem. V proučevanje enote so bili vključeni zgodovina, geografija, umetnostna zgodovina, psihologija, sociologija, samoupravljanje s temelji marksizma, slovenski jezik s književnostjo, etnologija, knjižničarstvo in informatika. Za posamezna področja raziskovalne problematike iz navedenih predmetov za mesto Ljubljana so se učenci sami odločili, se povezali v skupine in si razdelili delo. Teme so bile zato zelo različne, kar je bila glede na smernice pomanjkljivost. Temeljna navodila glede obsega teme, osnovne literature in metode dela so učenci dobili pri učitelju mentorju. Pri zbiranju gradiva za temo so se učenci seznanjali z iskanjem in citiranjem literature. Dobili so napotke, kako voditi razgovore na terenu, kako dobiti material v muzeju, arhivu, v znanstveni instituciji itd. V ta namen je bila organizirana tudi ekskurzija v muzeje in arhiva v Ljubljani, v nekatere časopisne redakcije in v RTV ter razgovor s profesorji psihologije na Filozofski fakulteti. Učenci so spoznavali zbiranje in skladiščenje informacij in raznega materiala, obnavljanje prizadetega materiala, nastajanje časopisnih poročil ter vrsto drugih delovnih procesov in metod dela, kakor so intervjuvanje, anketiranje in popisovanje.

Izvedba dejavnosti je bila razporejena v štiri dele. Prvi del je obsegal iskanje, zbiranje in seznanjanje z literaturo in drugim gradivom za izdelavo teme. Drugi del je bil namenjen delu na terenu, anketiranju, intervjuvanju, obisku muzejskih zbirk in arhivov, obisku galerij, knjižnic in ustanove RTV, geografskemu terenskemu delu in obisku ter razgovorom v nekaterih znanstvenih institucijah. V tretjem delu so učenci individualno ali skupinsko sintetizirali gradivo v obliki seminarske naloge ali kakega drugačnega pisnega izdelka. Analiza zbranega gradiva in sintetiziranje je predstavljalo za učence težji del. V zaključni fazi so učenci predstavili rezultate dela v razredu. Tako je bil razred seznanjen s temami vseh skupin in s problematiko dela raznih družboslovnih predmetov. Na koncu je bila narejena tudi analiza o vsebini, organizaciji in načinu izvedbe družboslovnih dni.

Kakšni so bili rezultati družboslovnih dejavnosti? Mnenje učencev je, da so tako kakor pri kulturnih in naravoslovnih dejavnostih pridobili veliko novih izkušenj v podrobnejšem spoznavanju strokovne vsebine, v organizaciji dela in v delovanju nekaterih znanstvenih in kulturnih institucij. Vse skupine, v razredu jih je bilo po pet, in učenci vseh skupin niso enako zavzeto sodelovali. Motiviranost za tako obliko dela je bila različna, pri nekaterih učencih je sploh ni bilo. Delali so, ker je to obvezno. Nekaterim bi, po izjavah, odgovarjala drugačna oblika dela z drugimi metodami in raziskovalno enoto. Torej obstaja pri učencih glede družboslovnih dejavnosti tudi negativno mnenje, vendar gre v tem primeru le za posameznike. Še enkrat: večini učencev se zdijo izkušnje, ki so jih pridobili dragocene, ker so jih navajale na samostojno iskanje, svobodno oblikovanje zaključkov in preizkušanje teoretičnih dognanj predmeta v praksi. Ta oblika dela jih je veliko bolj angažirala, kakor jih lahko pouk v enakem času v razredu. Za učence je to poskus vključevanja v samostojno raziskovalno delo, ki zahteva neprimerno več dela, iznajdljivosti in poglobljenosti, kakor klasična oblika pouka.

Uspeh družboslovnih dni pa ni odvisen le od učenčeve pripravljenosti na to obliko učnovzgojnega procesa, temveč tudi od teoretične izdelanosti in organizacijske pripravljenosti delovnega načrta. V našem primeru je glede vsebine prišla premalo do izraza interdisciplinarna zasnovanost raziskovalne enote. Zavedali smo se, da metode in kriteriji za izdelavo posamezne teme niso bili dovolj izdelani in da med družboslovnimi predmeti ni bilo dovolj metodološke povezave v smislu raziskave in osvetljevanja nekega družboslovnega področja mesta Ljubljane z vidika različnih družboslovnih znanosti. Delni razkorak med zamislijo in prvo realizacijo

družboslovnih dni pri nas vidim v veliki množici učencev, ki jih ni preprosto usmeriti vse le na nekaj ožjih raziskovalnih tem. Glavni razlog za pomanjkljivo interdisciplinarno naravnost našega programa pa iščem v pomanjkljivi in v preozki strokovni usposobljenosti učnega kadra za tovrstno delo v šoli ter v preskromnih izkušnjah družboslovcev za usklajevanje in skupno programiranje družboslovnih predmetov. Tudi povečana obremenjenost učiteljev, ki je nastala z izvajanjem raznih novih oblik dela v usmerjenem izobraževanju povzroča težave pri načrtovanju in izvedbi dejavnosti. Razen družboslovnih gre še za kulturne, naravoslovne, telesno-vzgojne in obrambne dejavnosti. Še tako dobra organizacija razporeditve dela na šoli ne more skrčiti povečanega obsega dela. Pride lahko le do skrajne poenostavitve izvajanja teh različnih dejavnosti na nekatere pomanjkljivo pripravljene in formalne ekskurzije in podobno, kar pa seveda ni cilj tovrstnih novih oblik učnovzgojnega dela v usmerjenem izobraževanju.

Čeprav družboslovne dejavnosti v 3. letniku na naši šoli niso potekale v celoti po predlogu Smernic, smo bili z rezultati zadovoljni. Čeprav interdisciplinarne metode nismo v celoti razvili pri izbiri in obdelavi tem, pa v zvezi z družboslovnimi dejavnostmi učitelji sorodnih predmetov le začno delo med seboj usklajevati, se izogibati podvajanju in skupaj iskati najprimernejše metode in oblike dela. V uvdbi družboslovnih dejavnosti za družboslovno jezikovni program vidimo zlasti prizadevanje usmerjenega izobraževanja, da bi z novimi, samostojnejšimi in manj šolskimi oblikami dela vzpodbujalo učenčevo motivacijo za ustvarjalnost, iskateljstvo ter povezovanje in preverjanje teorije s prakso. Zamisel ni povsem nova, le da je sedaj v 3. in 4. letniku družboslovno jezikovnega programa usmerjenega izobraževanja to učna obveznost. S tem se postavlja vprašanje ali smo učitelji družboslovnih in humanističnih predmetov strokovno dovolj usposobljeni, pedagoško tolerantni in osebno ustvarjalni, da motiviramo večino učencev programa za pristopanje k samostojnemu raziskovanju in da jim s svojo problemsko pristopnostjo, inovativnostjo in vprašljivo zastavljajočo tematiko družboslovnih dni omogočimo oblikovati svobodno, odgovorno, ustvarjalno in vsestransko razvito osebnost.

Zusammenfassung

ÜBER DIE ERSTEN ERFAHRUNGEN DER GESELLSCHAFTSKUNDE

Marija Kremenšek

In dem Bericht stellt die Autorin die ersten Ergebnisse der Gesellschaftskunde dar. Die Erfolge der neuen Form des Bildungs- und Erziehungsprozesses für das Programm Gesellschaft-Sprachen der berufsbezogenen Schulausbildung hängen von der inneren Motiviertheit der Schüler für ein aktiveres Vertiefen in die Gesellschaft und deren Probleme ab, weiterhin von der Organisation des Faches sowie von den Fachkenntnissen und pädagogischen Fähigkeiten des Lehrers bei seiner Arbeit als Mentor.

Anka Muhvič

VLOGA ZGODOVINSKEGA KROŽKA NA SREDNJI VZGOJITELJSKI ŠOLI V LJUBLJANI IN VKLJUČEVANJE UČENCEV V GIBANJE »ZNANOST MLADINI«

Za uvod v poročilo izkoriščam naslednjo misel: »Delala sem z veseljem in sem zadovoljna, ker sedaj vem o mojem kraju mnogo več in zato mi je v njem vse bliže in lepše.« Izrazila jo je Katja Benčina, ena od petih učenk iz tretjega letnika, ki so se v preteklem šolskem letu s svojim delom vključile v gibanje »Znanost mladini«.

V šolskem okviru so delale v zgodovinskem krožku. Vendar to njihovo članstvo ni imelo odločujočega vpliva na pristop k mladinskemu raziskovanju.

Zgodovinski krožek na naši šoli ne more delovati tako kontinuirano kot na marsikateri osnovni šoli. Srednješolske interesne dejavnosti se morajo ne samo prilagajati, ampak celo podrežati objektivnim činiteljem kot so: prostorske zmogljivosti šole, didaktična opremljenost učilnice, vsebina strokovne knjižnice, urnik, oddaljenost učencev od šole oziroma lokacija šole in še marsikaj. Od subjektivnih činiteljev je treba omeniti vedoželjnost, zainteresiranost in aktivnost učencev, prizadevnost mentorjev in odnos samoupravnih organov šole do izvenšolskih dejavnosti. Ker so našeti dejavniki spreminjajoče narave ter v medsebojni povezanosti in odvisnosti, tudi delo krožkov ne more biti dolgoročno načrtovano. Velja tudi omeniti spoznanje, da je sedanost bolj naklonjena naravoslovno-matematičnim dejavnostim kot pa družboslovnim.

Tako je delo zgodovinskega krožka marsikdaj le občasno in največ namenjeno učencem samim in njihovim željam po poglobljenem seznanjanju specifičnih zgodovinskih tem, problemov in procesov, česar si ne moremo dovoliti med učnimi urami zaradi najnovejšega okrnjenega učnega programa — saj v četrtem letniku vzgojiteljske šole zgodovine ni več v predmetniku. Prav iz tega vzroka načrtujemo v okviru krožka tudi obiske kulturnih in znanstvenih ustanov. Ker se pretežna večina učencev vozi v šolo iz manj ali bolj oddaljenih krajev (Kranj, Tržič, Škofja Loka, Grosuplje, Trbovlje, Zagorje, Kamnik itd.), je delo krožka tudi časovno ovirano. Prav zaradi težjih pogojev dela imamo mentorji s člani krožka več individualnega dela. Z nasveti jim pomagamo tudi pred poukom in po pouku.

Ker smo mentorji tudi učitelji, skušamo vse učence seznaniti z načini strokovnega dela in jih uvajati v to. Želimo, da bi se vsak učenec seznanil s strokovno literaturo, z različnimi zgodovinskimi viri in da bi se srečal z ljudmi, ki še vedo kaj zanimivega povedati. Zato dobijo kot obvezno domače delo referat z naslovom: Moj domači kraj. Vsebina referata se nanaša na obdobje, ki ga obravnavamo po učnem načrtu. Učni načrt razširjamo v skladu z interesi učencev in ga dopolnjujemo v okviru interesnih dejavnosti. Ta razširjeni program je obvezujoč za učence, ki se prostovoljno vključujejo v interesne dejavnosti. V referatu morajo obvezno prikazati uporabljene vire in literaturo ter jih znati tudi citirati. Ta zadolžitev naših učencev naj prispeva k uspešnosti opravljanja poklicnih nalog bodočih vzgojiteljev. Saj je za kvalitetno vzgojno delo z najmlajšimi nujno, da vzgojitelj pozna zgodovinski razvoj kraja, krajevne posebnosti in kulturne znamenitosti in da sodeluje pri ohranjanju revolucionarnih tradicij.

Iz povedanega sledi, da obstaja znotraj šole povezanost med rednim vzgojno-izobraževalnim delom in delom zgodovinskega krožka. Zato se marsikateremu učencu ni težko odločiti za širše raziskovanje domačega kraja in njegovih posebnosti in se s tem vključiti v gibanje »Znanost mladini«. Pri tem svojem delu morajo nujno uporabljati zgodovinske vire, ki jih hranijo Arhiv SR Slovenije, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja ali Muzej ljudske revolucije in druge njim sorodne institucije. Naštete institucije so z razumevanjem sprejemale naše mlade raziskovalce in jim nudile ustrezno strokovno pomoč pri uvajanju v raziskovalno delo. Vsem smo za to hvaležni in se jim ob tej priliki iskreno zahvaljujemo.

Več težav pa imajo učenci pri iskanju virov na terenu. Nekateri se že marsičesa ne spominjajo več, nekateri ne želijo pripovedovati, marsikateri vir ali dokument, ki bi bil zelo dobrodošel pri raziskovalni temi, pa se je žal izgubil. Do teh ugotovitev prihajajo učenci zlasti, kadar obravnavajo obdobje NOB ali povojno obdobje. Kljub vsem težavam in naporom pa večina mladih rada dela ustvarjalno in se veseli uspehov. Je pa nujno, da je mentor vedno ob njih, jim pomaga in svetuje.

Tako delamo na naši šoli od l. 1975 dalje. V vseh teh letih so se posamezniki ali skupine iz zgodovinskega krožka vključili ali v tekmovanje med srednješolci ali v gibanje »Znanost mladini«. Pristopili so k raziskavi raznovrstnih tem kot npr.:

Boj v Jelenovem žlebu, Zahodni del Bele krajine v letu 1941, Ustanovni kongres KP Slovenije na Čebinah, Dejavnost in vloga SKOJ v Ljubljani med obema vojnama, Problemi okrog novomeških Romov, Življenje v požganem Ravniku, Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Obnova prve požgane slovenske vasi Rašica, Občina Polje pri Ljubljani v obdobju prvega petletnega gospodarskega načrta (1947—1951); in še nekaterih drugih.

Ob vsakoletnem razpisu tem, ki ga nam posredujejo organizatorji gibanja »Znanost mladini«, se skupno z učenci odločamo za temo oziroma naslov naloge. Po odločitvi sledi iskanje literature in virov ter sodelovanje z omenjenimi institucijami. Dela so se učenci vedno lotili odgovorno, zagnano. Naloge so bile vsebinsko zelo bogate, sistematično razvrščene in estetsko urejene. Zaradi tega so učenci dosegli dobre rezultate na republiškem srečanju in se s svojim ustvarjalnim delom uvrstili večkrat tudi na zvezno srečanje.

Toda v dnevih končne predstavitve nalog in srečanja mladih raziskovalcev na republiškem nivoju postanemo celo nekoliko malodušni, ker začitimo osamljenost. Vsako leto znova spoznamo, da sta z nameni in cilji gibanja »Znanost mladini« pre-malo informirani tako širša javnost kot stroka. Verjetno je vzrok temu premajhna povezanost med znanstveniki in učitelji zgodovine. In tudi ni nikogar, ki bi se zanimal za te raziskovalne naloge mladih, ki marsikdaj prikazujejo nekaj povsem novega. Z malo dobre volje bi bile te naloge lahko vključene kot »priloga mladih raziskovalcev« v posamezne strokovne revije ali revije družbenopolitičnih organizacij.

Da je gibanju »Znanost mladini« posredovano sorazmerno malo nalog s področja zgodovine, je po vsej verjetnosti krivo dejstvo, da mentorjevo delo ni stimulirano, in pedagoška preobremenjenost današnjega šolnika. Smemo pa tudi ponovno omeniti sedanje zapostavljanje družboslovnih dejavnosti, in to celo v okviru gibanja znanost mladini na zvezni ravni. Na letošnjem XX. srečanju mladih raziskovalcev v Beogradu je potekalo delo komisij po posameznih strokah. V interdisciplinarno skupino so uvrstili: zgodovino, arheologijo, etnologijo, marksizem, novatorstvo. Ob zaključni predstavitvi dela teh komisij in uvrstitvi posameznih nalog te skupine še omenili niso. Kljub vsemu temu pa je učenka (Irena Resnik), ki je tudi sodelovala pri letošnji raziskovalni nalogi Občina Polje pri Ljubljani v obdobju prvega petletnega gospodarskega načrta, dejala: »Pri tej nalogi sem dobila veliko pozitivnih izkušenj in ni mi žal, da sem se odločila za sodelovanje.« Ta misel nam mora biti vodilo v prihodnje, saj šole skupaj z učitelji morajo vzpodbujati in organizirati raziskovalno delo mladih na vseh področjih.

Zusammenfassung

ROLLE DER GESCHICHTS- ARBEITSGEMEINSCHAFT AUF DER MITTLEREN PÄDAGOGISCHEN SCHULE IN LJUBLJANA UND DAS HERANZIEHEN DER SCHÜLER ZUR BEWEGUNG »WISSENSCHAFT DER JUGEND«

Anka Muhvič

Die regelmäßige Erziehungs- und Bildungsarbeit in der Schule steht in Zusammenhang mit der Arbeit der Geschichts- Arbeitsgemeinschaft. Die Geschichts- Arbeitsgemeinschaft wirkt auf der Schule schon seit dem Jahr 1975. In allen diesen Jahren haben die Schüler als einzelne oder in Gruppen durch Mittelschulwettbewerbe an der Bewegung »Wissenschaft der Jugend« teilgenommen. Die Ergebnisse der Forschungsarbeiten sind interessant und originell und könnten als »Beilage junger Forscherarbeiten« einzelnen fachlichen Zeitschriften einverleibt werden.

Milan Pahor

KRATEK ORIS MLADINSKIH RAZISKOVALNIH TABOROV MED SLOVENCMI V ITALIJI

Mladinski raziskovalni tabori so z letošnjim (1984) dopolnili četrto leto svojega obstoja in razvoja. Govoriti tako o obstoju kot o razvoju je v našem primeru povsem umestno. Prireditelji (Slovenski raziskovalni inštitut, Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici, Društvo slovenskih naravoslovcev in tehnikov »Tone Penko«, 1984 se pridruži še novonastalo Društvo mladih raziskovalcev) so se morali stalno spopadati s težavami in ovirami. Predvsem gre za dvojno težavo: težavo pri uveljavljanju vloge taborov v širšem družbenopolitičnem okolju Slovencev v Italiji in ožjem šolskem področju; težavo finančnega značaja. Navedena ovira ni bila nikoli povsem premagana. Na drugi strani pa je res, da omenjene težave same niso uspele zavreti razvojnega procesa, ki je v sicer kratkem obdobju taborov očiten in izrazit. Štiri leta so resnično kratko obdobje, vendar se dajo potegniti že nekateri zgovorni podatki in rezultati.

Mladinski raziskovalni tabori med Slovenci v Italiji so se začeli v letu 1981, do sedaj so bili izvedeni: Barkovlje 1981, Doberdob 1982, Benečija 1983 in Dolina 1984. Zamisel o taborih je nastajala že nekaj časa. Dozorevala in razvijala se je ob poletnem delu srednješolskih dijakov in univerzitetnih študentov v sklopu Slovenskega raziskovalnega inštituta in Odseka za zgodovino NŠK. Poleg tega smo se naslanjali na že utečeno pot mladinskih raziskovalnih taborov v Sloveniji, v matični domovini, kjer so bili med udeleženci dijaki slovenskih višjih srednjih šol iz Trsta in Gorice.

Osnova vsega je bila želja in potreba, da naši mladini ponudimo izkušnjo raziskovalnega dela, ki je pomembno dopolnilo šolskemu pouku oziroma njegovo nadaljevanje. Udeleženci neposredno na terenu spoznavajo obravnavano tematiko, z lastnim raziskovalnim delom se lahko dokopljejo do osnovnih rezultatov. To je v praksi preizkušanje že prej osvojenega teoretičnega znanja. V zaključni fazi pa sami mladi raziskovalci tolačejo in zagovarjajo dosežene rezultate. V sklopu naših mladinskih raziskovalnih taborov smo rezultate vedno preverjali z domačini na zaključnem prikazu. Na ta način terensko delo ne omogoča le neposredno spoznavanje problemov (od ljudi in okolja), temveč nudi možnost povezovanja med samo klasično izobraževalno ustanovo, kot je šola, z družbeno celovito stvarnostjo nekega območja.

K vsemu temu je treba dodati ugotovitev, da so pač naši tabori prilagojeni razmeram in potrebam Slovencev v Italiji. Po splošnem priznanju se pravzaprav uvrščajo med najbolj značilne in uspele redne interdisciplinarne akcije na Slovenskem. (Pri besedi interdisciplinarnost bi morda kazalo v bodoče še razmišljati ali ne gre morda za multidisciplinarnost.) Potreba po interdisciplinarnosti je bila objektivne narave. Pomisliti moramo na realnost, v kateri delujemo. Vsako področje ima še kak drug stranski cilj in pomen. Nadalje velja upoštevati dejstvo, da smo priča vedno večjemu drobljenju znanosti. Težnja in potreba nas silita, da isti problem obravnavamo z več zornih kotov. Mladi raziskovalci so na ta način spoznavali metodologijo dela skupine, v katero so se prijavili; med samim potekom tabora pa še z vsebino in načinom dela ostalih skupin ob sprotnih prikazih dela.

Začeli smo s štirimi interesnimi skupinami: etnološko, geografsko, naravoslovno in zgodovinsko. Takoj drugo leto smo dodali še sociološko, letos pa smo vpeljali še arheološko in tako dosegli točko šest. Pred nami pa je vprašanje uvedbe jezikoslovne skupine, saj se vsi zavedamo, kako nam je potrebna.

Od raziskovalnih taborov ni nihče pričakoval kratkoročnih rezultatov. Doseženi izsledki so v glavnem potrjevali že znane stvari, vendar so nekako le na novo dopolnjevali sliko območja, ki nam je bila poznana. Vedno pa je prihajalo na dan kaj novega, kaj nepoznanega; to pa potrjuje ugotovitev, da tudi take pobude služijo na

znanstveni ravni. Naši tabori so v bistvu podlaga za globalnejše spoznavanje zamejske stvarnosti. Lahko bi rekli, da gre za dokumentirano samoodkrivanje in samodokazovanje. Mladi raziskovalci so odkrivali svoje lastno okolje in okolje območij, kjer prebivajo Slovenci v Italiji. Nikoli ni bilo izrazitega poudarjanja narodnostne problematike, ki pa je itak dihala iz vsakega elementa iz vsakega raziskovalnega področja. Nikjer se namreč nismo izognili osrednjemu vprašanju: kakšna je bila vloga Slovencev pri vseh procesih in kakšne so bile posledice le-teh na narodnostno podobo obravnavanega območja.

Raziskovalni tabori so doslej obiskali vse tri pokrajine, kjer živijo Slovenci v Italiji. Povsod so bili glede na področje izpostavljeni določeni vidiki, sama vsebina in metodologija dela pa je ostala nespremenjena. V skupnem pogledu lahko rečem, da so vse skupine spoznale izbrano območje preko štirih raziskovalnih prijemov: proučevanje obstoječih pisanih virov in arhivskih podatkov, anketiranje, kartiranje in neposredna udeležba v pogovorih z ljudmi. Neposrednost stikov je bila vedno zaželeno, saj stalno poudarjamo, da nočemo biti tujek na področju, ki ga raziskujemo. V tem pogledu smo stalno uspevali, kar dokazujejo predstavitve ob zaključkih taborov.

Nekaj misli za konec. 1. Mladinski raziskovalni tabori med Slovenci so se trdno uveljavili v prostoru in okolju, lahko že govorimo o nekaki tradiciji. 2. Tabori so z vsakim letom pridobivali na kakovosti, to je pot, po kateri moramo iti in vztrajati. 3. Mladi so potrdili, da jim take pobude ležijo in se radi odzivajo. To ugotovitev potrjujejo številke: Barkovlje 1981 17 udeležencev, Doberdob 1982 24, Benečija 1983 30, Dolina 1984 36. 4. Delo med letom in rast taborov sta doprinesla k ustanovitvi Društva mladih raziskovalcev. 5. Sodelovanje mentorjev iz našega prostora in iz matične domovine (tu gre poudariti pomoč gibanja »Znanost mladini« iz Ljubljane), je obrodilo zanimive sadove. Na žalost pa je še vedno premajhen odziv srednješolskih profesorjev z naših šol. Pomisliti bo treba na večjo prisotnost univerzitetnih študentov. 6. Ugotovljeni rezultati postajajo vse bolj primerljivi, to se pravi da lahko že samo preko do sedaj zbranih podatkov določimo ali in v čem obstajajo razlike v razvoju Slovencev v Italiji. To je po svoje izjemen pojav, saj je razvojnih raziskav in pregledov zelo malo v našem prostoru. Prav zato je važno, da jih objavljamo v posebnih brošurah in jih tako posredujemo širšemu okolju. Poleg tega imamo interes, da podatke posredujemo večinskemu sonarodu, zato smo sklenili, da bodo naslednje brošure o naših taborih dvojezične.

S o m m a r i o

SEMINARIO GIOVANILE DI RICERCA SUL CAMPO

Milan Pahor

Sono già cinque anni di esperienze positive e di un nuovo approccio allo studio della realtà quotidiana, della storia e del patrimonio culturale da parte dei giovani. Il seminario di ricerca si svolge ogni anno in località diversa, dando eguale spazio a tutte e tre le provincie interessate: Trieste, Gorizia e Udine. Dapprima i gruppi di lavoro erano: etnologia, geografia, scienze naturali e storia. Poi sono stati aggiunti: archeologia e sociologia. Lo scopo principale consiste nell'avvicinare i giovani al lavoro di ricerca. I risultati vengono sempre presentati al pubblico locale che può così sincerarsi personalmente del lavoro svolto dai giovani ricercatori. I nostri seminari di ricerca sono in sintesi un'ottima occasione per una conoscenza reale del mondo in cui viviamo.

Vasilij Melik

NEKAJ O CENAH, PLAČAH IN KULTURI
V PREDMARČNI DOBIReferat na posvetovanju o zgodovini denarstva in banč-
ništva na Slovenskem. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

I

Glavna denarna enota v predmarčni dobi na našem ozemlju je bil goldinar (gld) ali forint (ft) konvencijske veljave, ki se je delil na 60 krajcarjev (kr). Konvencijska veljava ima svoje ime po konvenciji med Avstrijo in Bavarsko, sklenjeni leta 1753; ki so se ji pridružile pozneje še nekatere druge države. V veljavi je bila vse do leta 1858. Konvencija je določala, da bodo iz kölnske marke čistega srebra (na Dunaju 0,23389 kg) kovali 20 goldinarjev. En goldinar je imel torej 11,6945 gramov srebra. Kovali so srebrnike po 2 in po en goldinar; čistina je znašala pri obeh 833 tisočink. Srebrnik za 2 gld je tehtal 28 gramov, srebrnik za 1 gld pa 14 gramov. Srebrniki za 20, 10, 5 in 3 krajcarje so imeli manjšo čistino: srebrnik za 20 kr 583 tisočink, srebrnik za 10 krajcarjev 500 tisočink, srebrnik za 5 kr 438 tisočink, srebrnik za 3 kr 344 tisočink; v vojnih časih so bili kovanci za 3 krajcarje iz bakra, brez srebra. Drobiž je bil bakren. Kovali so novce po 1 krajcar, po pol in četrt krajcarja. Četrt krajcarja je bil torej najmanjši znesek, ki se ga je dalo poravnati z denarjem. Bankovce so tiskali po 1000, 100, 50 in 10 gld. S papirnatim denarjem so bile v času francoskih vojn velike težave. Tiskali so papirnat denar tudi za manjše zneske, za 2 in 1 gld, pa tudi za še manjše vrednosti. Natiskali so mnogo preveč denarja, posledica je bila inflacija. Stanje se je popravilo šele po letu 1816, ko so ustanovili privilegirano avstrijsko nacionalno banko. Večino predmarčne dobe je poleg konvencijske veljave obstojala tudi dunajska veljava za papirnat denar iz leta 1811 (tako imenovani Einlösungs-scheine) in 1813 (Antizipationsscheine). Ta papirnat denar je bil vreden le dve petini konvencijskega denarja. Konvencijski in dunajski denar sta krožila istočasno, zato moramo biti pri branju zneskov iz predmarčne dobe zelo previdni, saj jih nekje navajajo v konvencijski veljavi, nekje v dunajski, nekje pa brez pojasnila, tako da smo v zadregi, ker ne vemo, za katero veljavo gre. Na Štajerskem je bilo denarja dunajske veljave veliko, na ozemlju nekdanjih Ilirskih provinc pa ne, vendar zneske tudi tu kdaj pa kdaj navajajo v dunajski veljavi. Konvencijsko veljavo navajajo s kraticami CW, CM (Conventionsmünze), MM (Metalmünze) ali s podatkom »v srebru«, dunajsko s kratico WW (Wiener Währung). Tu bomo vsekoli govorili samo o goldinarjih konvencijske veljave. Kako bi ta goldinar primerjali z današnjim dinarjem? Popolnoma se je spremenil denarni sistem, spremenilo se je življenje, spremenilo se je vrednotenje. Zato je primerjava vrednosti nekdanjega in sedanjega denarja težek problem, ki tare vse gospodarske zgodovinarje. Ponuja se obilo rešitev in metod, toda vsaka ima svoje slabe strani. Ne bomo razpravljali o tem. V času posvetovanja o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem, 11. decembra 1984, ko sem govoril to, kar je tu zdaj v nekaj razširjeni obliki zapisano, je bila za prvo silo in ob vzporejanju nekaterih cen in plač kar sprejemljiva primerjava: 1 goldinar konvencijske veljave = 1000 jugoslovanskih dinarjev (novih dinarjev) = 100.000 starih dinarjev, ki se jim v vsakdanjem življenju nikakor ne moremo odpovedati. 1 krajcar bi bil potemtakem 16,67 dinarjev ali 1667 starih dinarjev, četrt krajcarja, najmanjši novčič, pa bi veljal dobre 4 (nove) dinarje ali 417 starih dinarjev. Ta primerjava pa je zaradi padanja vrednosti našega dinarja vsak dan manj ustrezna.

II

Med prehrabene artikle, ki so še nekako najbolj ohranili svojo veljavo, spada prav gotovo kruh. Seveda se moramo zavedati, da je v predmarčni dobi večina prebivalcev jedla doma pečen kruh. Kupovali so ga le v redkih neagrarnih krajih in v mestih. Mestni peki so bili po stari tradiciji pod stalnim in strogim nadzorom oblasti. V Ljubljani so na podlagi žitnih cen za vsak mesec vnaprej določili, kolikšne morajo biti žemlje in hlebci ali štruče kruha. Danes je masa kruha in žemelj stalna, spreminjajo pa se cene — takrat pa je bilo ravno narobe. Žemlje so bile od junija 1818 naprej po pol krajcarja in po krajcar, štruče po 3 in 6 krajcarjev, maso pa jim je vsak mesec vnaprej določila posebna komisija, mestni magistrat pa je predpis razglasil. V času do marčne revolucije so torej male navadne žemlje stale pol krajcarja ali 8,33 (novih) dinarjev = 833 starih dinarjev (po zgoraj opisani primerjavi), tehtale pa so najmanj 52 in pol grama (1847), največ pa slabih 138 gramov (1825), če primerjamo vsakoletne septembrske cene. Po isti primerjavi septembrskih cen je največkrat v predmarčni dobi stal kilogram najcenejšega kruha 4 krajcarje (6667 starih dinarjev). Včasih je bil seveda tudi precej dražji, tako zlasti v letih 1815—1817 in 1847. Septembra 1816 je stal kilogram 9,9 kr (16.500 starih dinarjev). Včasih pa je bil tudi cenejši, tako zlasti v dvajsetih letih. Septembra 1824 in 1825 je stal kilogram najcenejšega kruha le 2,4 kr (4000 starih dinarjev). Tako nizkih cen, kakor so bile v dvajsetih letih 19. stoletja, ni bilo pozneje nikdar več.¹

Razen za kruh so ljubljanski mestni predpisi določali mesečne cene tudi za meso, toda samo za govedino. Taka uradna govedina je bila navadno trikrat do štirikrat dražja od najcenejšega kruha. Navadno je stal kilogram govedine v predmarčni dobi 13 in pol krajcarjev (22.500 starih dinarjev). Tudi pri mesu so bila dvajseta leta najcenejša: septembra 1822 in 1824—1830 je stal kilogram mesa 9,8 kr (16.333 starih dinarjev). O kvaliteti mesa ljubljanske mesne tarife ne govorijo. Kako je bilo s teletino, svinjino in drugimi vrstami mesa? Kakšna je bila preskrbljenost z mesom? Zdravnik Lipič, ki je 1834 izdal zelo podroben opis Ljubljane, piše, da je pred francosko dobo smelo prodajati meso v Ljubljani samo sedem meščanskih mesarjev. Pod Francozi pa so dovolili tudi podeželskim mesarjem po nižji ceni sekati in prodajati v mestu in vsakdo je lahko svobodno uvažal meso naprodaj. Tako je ostalo tudi po obnovi avstrijske oblasti. Ta svoboda je po Lipiču pomenila propadanje ljubljanskih mesarjev, slabšanje kvalitete mesa in tudi dražje mestno meso.² Kaj od tega je res? Določene težave so gotovo bile. Emil Korytko, mlad Poljak, konfiriran v Ljubljano, je pisal 5. oktobra 1837 staršem: »Tukaj je velika revolucija mesarjev. Na Ogrskem vlada živinska kuga; živina pa v Ljubljano prihaja iz Ogrske. Mesarji nočejo prodajati mesa za manj kot 10—11 kr konv. veljave, postavljena pa je cena 9 kr konv. veljave. Trdijo, da imajo izgubo. Ljubljanske gospodinje so preplašene.«³ Te cene v pismu veljajo seveda za funt. 9 kr za funt pomeni 16,1 kr za kilogram (26.782 starih dinarjev), 10—11 kr za funt pa 17,9—19,6 kr za kilogram (29.757—32.733 starih dinarjev). Toda Korytko je v prikazovanju ljubljanskih cen svojim domačim rad nekoliko pretiraval. Za september in za oktober 1837 predpisana cena je bila 7 in pol krajcarjev za funt, torej 13,4 kr za kilogram (22.332 starih dinarjev).

Za kosilo (goveja juha, kos kuhane govedine in pečenka z zelenjavo ali solato; brez kruha) je plačeval Korytko 14 gld na mesec.⁴ Tako se je pogodil v začetku leta 1837. Aprila se je preselil na hrano k advokatu dr. Crobathu. Gospodinja je namreč zahtevala več in namigovala, kakor da je iz usmiljenja pristala na 14 gld. Crobath je dajal kosilo za isto ceno, vino pa je bilo zraven zastoj.⁵ Taka cena bi pomenila

¹ Podrobneje o vsem tem v članku V. Melik: Ljubljanske cene kruha in mesa v predmarčni dobi, Kronika 29, 1981, str. 27—33.

² W. Lippich: Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach, Laibach 1834, str. 91.

³ E. Korytko: Korespondenca z družino, izd. M. in H. Leeming, Ljubljana 1983, II. knjiga, str. 73.

⁴ Korytko str. 35.

⁵ Korytko str. 48.

po naši primerjavi na dan 47.000 starih dinarjev. Za bivanje sta Korytko in njegov prijatelj najprej najela sobo in majhno predsobo, plačevati pa je bilo za to treba 16 gld na mesec.⁶ Policijsko poročilo govori o dveh sobah in 14 gld.⁷ Pri Crobathu sta dobila malo večje in lepše stanovanje za isti denar.⁸ Decembra 1837 se je Korytko sam preselil iz sobice pri Crobathu v večjo sobo pri Schmalzu; za to opremljeno sobo je plačeval po 7 gld na mesec (brez kurjave). Za kurjavo je plačeval okrog 5 gld na mesec.⁹ Pomladi 1838 sta se Korytko in njegov prijatelj pogodila za stanovanje pri oficirju Schweigerju v kazini: za dve sobi in predsobo naj bi plačevala 18 gld na mesec.¹⁰ Ves čas poudarja Korytko, da je v Ljubljani zelo težko dobiti stanovanje.

Prešeren je leta 1828 stanoval pri Kastelcu. Tomo Zupan je zapisal besede Lenke, Prešernove sestre: »Košto je imel doktor pri Kastelcu. Opoldan kosilo, pa zjutraj kafé. Plačeval mu je za stanovanje, za opoldan pa zjutraj 12 goldinarjev na mesec.«¹¹ Po primerjavi s številkami, ki jih navaja Korytko, bi rekli, da se Lenkin znesek 12 gld nanaša samo na hrano (opoldan pa zjutraj), ne pa na stanovanje; tudi o tem govori Lenka, da je za hrano brat preveč plačeval.

Kilogram bele istrske soli je stal do 1. novembra 1829 5,54 krajcarjev (9.233 starih dinarjev), odtlej pa 6,32 krajcarjev (10.533 starih dinarjev).¹² Leta 1834 je stala kava v kavarni pred ljubljanskim gledališčem 20 kr (33.333 starih dinarjev); kakor pravi tedanji komentar, je bila to draga kava.¹³ Poština za navadno, manj kot 8,75 g težko pismo je znašala najmanj 2 kr (3.333 starih dinarjev), za najbolj oddaljene kraje v notranjem prometu pa 14 kr (23.332 starih dinarjev). Reforma leta 1842 je znižala najvišjo tarifo na 12 kr (20.000 starih dinarjev) in poenostavila računanje razdalj. Naslednje leto so nekatere postavke spet znižali.¹⁴ Dr. Bežek je v Prešernovem zapuščinskem postopku računal svoje zdravniške obiske pri Prešernu po pol goldinarja (30 kr = 50.000 starih dinarjev).¹⁵ Prešernova zlata ura je stala 40 gld.¹⁶ Kazina, zgrajena 1836—1838 v Ljubljani, je stala 70.000 gld. Njeni člani, plemstvo, meščanstvo in uradništvo, so morali plačevati 1 gld 20 kr mesečne članarine (133.333 starih dinarjev).¹⁷

Plače so v predmarčnem času navajali vedno v letnih zneskih — za naše primerjave jih moramo torej deliti z dvanajstimi meseci. V vsem tem času so se spreminjale izredno malo ali celo sploh nič. Pomočnik sodnega sluge je zaslužil na leto 144 gld (na mesec 1.200.000 starih dinarjev), pa še oblačilni prispevek 15 gld.¹⁸ Sodni sluga je dobil na leto 200 gld (na mesec 1.666.666 starih dinarjev), pa še oblačilni prispevek 25 gld in stanovanje. Po 250 gld na leto (2.083.333 starih dinarjev na mesec) so zaslužili: pismonoša, pisar drugega razreda in učitelj okrožne šole v Postojni. Pisar prvega razreda je imel plačo 300 gld (2.500.000 starih dinarjev mesečno). Pisar okrožne blagajne in aktuar drugega razreda sta zaslužila po 400 gld (3.333.333 starih dinarjev na mesec). Prav toliko in vso oskrbo je dobival Anton Murko kot vzgojitelj pri grafu Wickenburgu.¹⁹ Aktuar prvega razreda in davkar v

⁶ Korytko str. 34.

⁷ I. Prijatelj, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 19, 1909, str. 9.

⁸ Korytko str. 62.

⁹ Korytko str. 75, glej tudi str. 37.

¹⁰ Prijatelj IMK str. 14.

¹¹ T. Zupan: Kako Lenka Prešernova svojega brata, pesnika, popisuje, Celje 1933, str. 19.

¹² Sammlung der polit. Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernement-Gebiet, Jahr 1827, str. 350, Jahr 1829, str. 603.

¹³ Slovan 1911 str. 7.

¹⁴ M. Zontar, PTT arhiv 21, Beograd 1978/79, str. 106; v op. 12 cit. Sammlung, Jahr 1842, str. 82, Jahr 1843, str. 22.

¹⁵ A. Žigon: Zapuščinski akt Prešernov, Jahresbericht des k. k. Kaiser Franz Joseph Gymnasiums in Krainburg 1903/4, str. 40.

¹⁶ T. Zupan str. 18.

¹⁷ W. Šmid, Carniola 2, 1909, str. 148.

¹⁸ Večina podatkov, ki je navedena v tem odstavku, je posneta po staležu in plačah uradništva po posameznih razredih okrajnih komisariatov, objavljenih v knjigi J. Polec: Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925, str. 231—232, plačah zdravstvenih delavcev, objavljenih v Lipičevi v op. 2 cit. knjigi (str. 259) in razpisnih pogojih za posamezna mesta, objavljenih v Amtsblattu kot prilogi Laibacher Zeitung.

¹⁹ Murkovo pismo z dne 1. 1. 1839, objavljeno v Zborniku znanstvenih in poučnih spisov Slovenske matice 6, 1904, str. 123.

okrajnem komisariatu tretjega razreda sta imela po 500 gld (4,166.666 starih dinarjev mesečno). Okrajni komisar tretjega razreda, davkar v okrajnem komisariatu drugega in prvega razreda, kontrolor okrožne blagajne in gimnazijski profesor v Kopru so imeli plačo 600 gld (5 starih milijonov mesečno). Primadona je dobivala v času sezone (8 mesecev) v Ljubljani po 80 gld na mesec, kar je zneslo na leto 640 gld.²⁰ Mlajši profesor liceja, okrožni gozdni komisar, okrožni inženir, okrajni komisar drugega razreda in Čop kot vodja licejske knjižnice so imeli po 800 gld na leto (6,666.666 starih dinarjev mesečno); okrajni komisar in Čop poleg tega še brezplačno stanovanje. Na letnih 800 gld je računal Lipič povprečen dohodek samostojnega zdravnika. Okrajni komisar prvega razreda je imel 900 gld (7 in pol starih dinarjev mesečno) s stanovanjem, 900 gld je bila tudi plača srednjega profesorja liceja. Starejši profesor liceja je imel 1000 gld (8,300.000 starih dinarjev na mesec). Najvišja plača univerzitetnega profesorja na Dunaju je bila 1500 gld (12 in pol starih milijonov na mesec). Mestni in deželni svetnik tržaškega deželnega sodišča je imel plačo 1600 gld (13,333.333 starih dinarjev mesečno), predvideno pa je bilo napredovanje do 2000 gld. Višji gradbeni direktor ljubljanskega gubernija je imel 1800 gld (15 milijonov starih dinarjev mesečno), tržaškega gubernija 2500 gld. Deželni protomedik, sanitetni referent, gubernijski svetnik in direktor medicinsko-kirurškega študija na ljubljanskem liceju je imel 2000 gld (16,666.666 starih dinarjev mesečno).

Dr. Gerbec je pisal leta 1846, da se idrijski fant, ki ga s 15. letom vzamejo v rudnik na delo, lahko oženi, ko doseže 16 kr stalne plače na dan (26.666 starih dinarjev); to bi zneslo slabih 700.000 starih dinarjev na mesec. Do te plače je prišel med 25. in 30. letom.²¹ Kaplan Weinhandl se je hvalil, da ima poleg vse oskrbe 52 gld plače na leto, da pa z mašami in različnimi taksami, ki mu jih prepušča župnik, doseže nad 200 gld.²² Za Korytka je menila policija, da v Ljubljani s 50 gld na mesec (toliko jih je dobival od očeta) težko shaja.²³ Čop je v pismu 6. januarja 1834 imenoval svojo plačo (800 gld) slabo. Napisal je, da mora pozimi dati mnogo inštrukcij, da lahko poplača nekoliko lahkomiiselno narejene dolgove zaradi nakupovanja knjig.²⁴ Kakor vemo, je živel Čop zelo skromno, vina skoraj ni pil, precej denarja pa je dajal za knjige, potovanja in podpore sorodnikov.²⁵ Znanstvene knjige so stale povprečno po 2 gld.²⁶ Vožnje niso bile poceni. Anastazija Grüna (grofa Auersperga) potovanje po Angliji, Nemčiji in Franciji, ki je trajalo deset mesecev, je stalo 3.800 gld — »toliko pa je bil ravno dobil od založnika za novo izdajo Po-ezij«.²⁷

III

Glavna kulturna dejavnost Slovencev v predmarčni dobi, je bilo izdajanje slovenskih knjig. Pomoč oblasti je segala le na nekatera področja kot recimo osnovno šolstvo. Kmetijska družba je imela v programu tudi izdajanje poučnih strokovnih knjig za kmeta. Privatni podjetniki (tiskarnarji, knjigovezi, knjigararji) so bili pripravljeni zalagati knjige, za katere so predvidevali dobro in hitro prodajo. Med takimi so bile zlasti nabožne knjige in povesti za preproste ljudi. Dela, ki so bila namenjena ožjemu, bolj izbranemu krogu bralcev, pa dela, ki so se zdela za prodajo tvegana, so navadno izhajala v samozaložbi pisca, ki je plačal papir, tisk, vezavo in druge stroške, skrbel za distribucijo in imel nazadnje izgubo ali dobiček. Mnogi založnika sploh niso iskali, ampak so se brez razmišljanja odločili za samozaložbo.

²⁰ W. Smid Carniola str. 150.

²¹ M. Arko: Zgodovina Idrije, Gorica 1931, str. 139.

²² Weinhandlovo pismo z dne 21. 10. 1837, objavljeno v Zborniku znanstvenih in poučnih spisov Slovenske matice 2, 1900, str. 218.

²³ Prijatelj IMK str. 12.

²⁴ Pismo objavljeno v Zborniku Slovenske matice 1, 1899, str. 128.

²⁵ F. Kidrič, Slovenski biografski leksikon 1, str. 99 (Čop).

²⁶ Izračunano po podatkih, navedenih v Mitteilungen des Muscalvereines für Krain 20, 1907, str. 78 in v Zoisovi korespondenci 1808—1809, ki jo je izdal F. Kidrič (Ljubljana 1939), str. 9.

²⁷ Korytko str. 87.

Kakor je pisal Čop leta 1830, so nabožnih del tiskali navadno po 2000 izvodov, ki so jih v par letih tudi razprodali.²⁸ Nekateri molitveniki so doživeli več ponatisov. Tako je menda priljubljena Baragova Dušna paša s sedmimi izdajami v petnajstih letih (1830—1845) dosegla 30.000 izvodov.²⁹ Tudi nekatere povesti so se dobro prodajale. Ciglarjeva Sreča v nesreči je v štirih letih doživela tri izdaje s 3.050 izvodi.³⁰ Izdajateljji Krajske čbelice, ki so računali na »bolj omikane« kupce, so določili naklado na 600 izvodov. Vendar so bili vsi trije prvi letniki (1830—1832) potrebni ponatisov: prvega so natiskali čez štiri leta še 400, drugega po 16 letih 625, tretjega po 17 letih 400. Četrti letnik je izšel v 1.000 izvodih (1834).³¹ Prešeren je izdal Krst pri Savici (1836) v 600 izvodih, Poezije (1847) v 1.200 izvodih. Smole je izdal Linhartovega Matička v 1.000 izvodih, prav tako Garrickovega Varha.³²

Cene papirja in tiska so bile seveda zelo različne, saj so izbirali različen papir in različen tisk. Tudi tiskarnarji so bili cenejši in dražji. Tudi prodajne politike so bile različne. Celovski Leon je dajal svojim komisionarjem 25 % rabat, na Kranjskem pa niso dajali nič, kakor piše Slomšek, in so bile zato knjige cenejše.³³ Naj navedemo nekaj primerov iz Blaznikove tiskarne v Ljubljani. Tisk in papir Krajske čbelice, od katere je štel vsak zvezek približno sto strani male osmerke, je stal prvo in drugo leto po 42 gld, tretji (nekoliko debelejši) zvezek je stal 45 gld, četrti zvezek v 1.000 izvodih pa 49 gld. Ponatis prvega zvezka je stal 32 gld 30 kr, ponatis drugega zvezka 41 gld. Samo tisk Smoletovega Varha (48 strani) brez papirja je stal 24 gld.³⁴

Za nekatere knjige, zlasti za dela, katerih pisanje ali prevajanje je bilo naročeno, je dobil pisatelj ali prevajalec honorar. Tako je dal Cafu štajerski šolski sklad za prevod računice za drugi in tretji razred osnovne šole 60 gld (1847).³⁵ Celovski tiskarnar Leon, ki je med drugim založil Stojanov prevod Filoteje in Slomškovo Krščansko devišstvo, je plačeval po 4 gld 30 kr (450.000 starih dinarjev) za tiskovno polo, vendar večkrat ne v denarju, ampak v vezanih knjigah.³⁶

Cene so bile, kakor se zdi, navadno tako postavljene, da so bili papir, tisk, vezava, honorarji (kjer so jih plačevali) in drugi stroški približno poplačani s prodajo tretjine naklade ali pa še prej. Prešeren je pisal za Krst pri Savici Čelakovskemu, da so njegovi stroški že pokriti, ker je prodanih blizu 200 izvodov in jih ni dal natisniti več kot 600. Papir in tisk sta stala 27 gld 40 kr. Izvod (34 strani osmerke) je stal 20 kr (33.333 starih dinarjev), toliko kot draga kava. Stroški papirja in tiska so bili torej pokriti že s prodajo 83 izvodov. Stroški za papir in tisk Sreče v nesreči (70 gld) so bili pokriti s prodajo 210 izvodov (bilo jih je 1:050). Leta 1836 sta stala papir in natis 4.000 izvodov Baragove Dušne paše (nekaj nad 500 strani) 460 gld. Izvod so prodajali po 50 kr (83.330 starih dinarjev); za kritje papirja in tiska je bilo treba prodati 552 izvodov. Seveda bi bilo treba računati še druge stroške. Prešeren je plačal za Poezije v zelo lepem tisku in opremi (192 strani 8°) 257 gld 30 kr, za vezavo vsakega izvoda je plačal 3 kr. Prodanih 318 izvodov je dalo 318 gld, toda 10 % prodajne cene je dal Prešeren Blazniku, ker mu je knjige prodajal.³⁷

Knjige so prodajali na različne načine. Navadno so nanje opozarjali še pred izidom z oglasi ali poročili v časopisih in časnikih. Večkrat so zbirali prednaročnike; njih imena so bila pogosto objavljena v knjigi. Med zavednimi Slovenci, med domorodci, kakor so takrat rekli, je bilo mnogo takih, ki so kupili vsako slovensko knjigo, če so le zvedeli zanjo, ne glede na vsebino, zvrst ali kvaliteto. Čeprav so imeli zelo

²⁸ Pismo objavljeno v Zborniku Slovenske matice 5, 1903, str. 96.

²⁹ F. Jaklič: Misijonski škof Irenej Friderik Baraga, Celje 1931, str. 50.

³⁰ Kolaričeva izdaja Sreče v nesreči, Celje 1936, str. 9.

³¹ A. Zigon: Kronološki pregled (Komentar k Prešernovim poezijam), Prevalje 1922, str. 81.

³² A. Slodnjak, Slovenski biografski leksikon 3, str. 386 (Smole).

³³ Pismo objavljeno v Arhivu za zgodovino in narodopisje 1 (Maribor 1930—1932), str. 42.

³⁴ Blaznikov Arbeitsbuch v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

³⁵ Dopis objavljen v Zborniku Slovenske matice 2, 1900, str. 249.

³⁶ V op. 33 cit. Arhiv str. 42, 46.

³⁷ Zigon, v op. 31 cit. delo str. 74, v op. 15 cit. delo str. 10.

različne poglede na svet in življenje, na kulturo in napredek, jih je večinoma povezovalo navdušenje za slovensko stvar. V tem navdušenju so se seznanjali, povezovali, dopisovali, žrtvovali čas in denar za slovensko knjigo. Mnogi so prevzemali vlogo razpečevalcev in akviziterjev: navdušeno so delali reklamo za knjige, zbirali prednaročnike ali kupce, dobivali in razpošiljali izvode, pobirali denar in ga pošiljali avtorjem. Tako so nastale širše in ožje mreže prijateljev in znancev, ki so nadoščeale knjižarne in knjižne oglaste. Zlasti duhovniki so dajali tem mrežam veliko razširjenost. Velik del korespondence naših ljudi predmarčne dobe je posvečen vprašanjem knjige, medsebojnim prošnjam in uslugam pri razpošiljanju, prodajanju, obveščanju.

Eden izredno spretnih organizatorjev je bil duhovnik in profesor Jožef Muršec v Ptujju (1833—1839) in Gradcu (po 1839). Nabiral je deloma osebno deloma po svojih znancih v posameznih krajih prednaročnike in kupce slovenskih in ilirskih knjig, zbornikov in periodičnih publikacij. Svojo *Kratko slovensko slovnico* za prvence, ki jo je izdal 1847 v 2.000 izvodih, je razposlal v Ormož, Radgono, Ptuj, Maribor, Celje, Celovec, Ljubljano in Trst desetim knjigarjem, profesorjem in duhovnikom, da bi jih pošiljali in prodajali naprej drugim. Celjski opat Matija Vodušek je dobil kar 500 izvodov. Vse slovnice so razprodali.³⁸ Knjiga, ki so se zanjo zavzeli dobri organizatorji, se je gotovo bolje prodajala. Pri Prešernovih Poezijah nobenega takega organizatorja ni bilo. Prešeren najbrž ni imel smisla za to, tudi če bi ne bil bolan. Oglas v Novicah je povedal, da se knjiga prodaja v Blaznikovi tiskarni,³⁹ knjižarne pa je niso dobile. Zdi se, da so prodanih 318 izvodov kupili samo Ljubljanci in tisti od drugod, ki so se posebej obrnili na Blaznika, se posebej potrudili, da so prišli do knjige. Stroški izdaje pa so bili tudi pri Poezijah, kakor smo videli, pokriti.

Sredi leta 1843 so začele izhajati Novice. Da bi list priporočali uradniki in duhovniki, se je Kmetijska družba obrnila na gubernij in na škofijske ordinariate.⁴⁰ Začetna naklada je bila 1.000 izvodov, je stalno naraščala in se je 1848 dvignila na 1.800. Za prvi letnik (drugo polovico 1843) je dobil tiskarnar Blaznik za papir, ki ga je stal 110 gld 30 kr, in za tisk od Kmetijske družbe po 17 gld za številko, torej skupaj 442 gld. Za prevajanje in korigiranje člankov je plačevala družba Malavašiču po 5 gld za številko, torej v prvem letu 130 gld. Letna naročnina je bila predvidena na 2 gld za Ljubljance, 2 gld 30 kr za naročnike po pošti. Ker je bilo 958 naročnikov, je dala naročnina najmanj toliko goldinarjev. Ne glede na še mogoče druge stroške so Novice že v prvem letu finančno uspele. Blaznik, ki je zadolženo Retzerjevo tiskarno s kapitalistično sposobnostjo, dostikrat tudi brezobzirnostjo dvignil v veliko in donosno podjetje, je tudi pri Novicah, za začetek katerih se je močno trudil, z instinktivno sposobnostjo podjetnika vedel, da bo uspel — medtem ko je recimo kranjska delegacija Industrijskega društva 14. maja 1840 menila, da bi imel predlagani slovenski tehniški list premalo naročnikov.⁴¹

Slovenski kulturni tisk predmarčne dobe je slonel predvsem na ramenih piscev-samozaloznikov, piscev, ki niso dobivali honorarjev, in na požrtvovalnosti zavednih Slovencev po najrazličnejših krajih, ki so knjige širili in jim iskali kupce. Pri vsem tem je bilo ugodno dvoje: da je bilo piscem mogoče delati zastonj in plačevati tiskanje svojih del, pa da je že prodaja dela majhne naklade krila stroške natiska. Narodnega navdušenja prvih generacij slovenskih rodoljubov ne gre meriti samo z idejami, ampak tudi z materialnimi denarnimi prizadevanji. Tem prizadevanjem se je v veliki meri zahvaliti, da smo dosegli v boju za nacionalno enakopravnost take uspehe.

³⁸ Zbornik Slovenske matice 6, 1904, str. 158.

³⁹ Novice 1847, str. 42. O prodaji glej J. Zigon, *Naši razgledi* 1960, str. 62.

⁴⁰ S. Mihelič, *Slavistična revija* 1, 1948, str. 52; J. Richter, *Casopis za zgodovino in narodopisje*, NV 3, 1967, str. 244.

⁴¹ S. Mihelič str. 36.

Zusammenfassung

EINIGES ZU PREISEN, LÖHNEN UND DER KULTUR IM VORMÄRZ

Vasilij Melik

Der Autor führt einige Preise und Löhne im Vormärz an. Brot und Fleisch waren am billigsten in den 20er Jahren. Die Beamtenlöhne veränderten sich in dieser Zeit sehr wenig oder überhaupt nicht. Der dritte Teil der Abhandlung ist der damals wesentlichen kulturellen Tätigkeit der Slowenen, der Herausgabe slowenischer Bücher, gewidmet. Hilfe der Behörden erstreckte sich nur auf einige Gebiete. Die Bauerngesellschaft hatte auf dem Programm auch die Herausgabe lehrreicher Fachbücher für den Bauern. Privatunternehmer (Drucker, Buchbinder, Buchhändler) waren bereit, solche Bücher zu verlegen, die einen guten und schnellen Vertrieb vorsahen (religiöse Bücher und Geschichten für einfache Leute). Andere Werke wurden gewöhnlich im Selbstverlag des Verfassers herausgegeben, der Papier-, Druck-, Binde- und andere Kosten trug, für die Distribution sorgte und zuletzt von seiner Publikation entweder Gewinn oder Verlust hatte. Die Buchpreise waren meist so festgesetzt, daß die Kosten durch den Verkauf eines Drittels der Auflage oder schon früher gedeckt waren. Auf neue Bücher wurde gewöhnlich schon vor dem Erscheinen durch Anzeigen und Berichte in Zeitungen und Zeitschriften hingewiesen. Öfters wurden Vorbestellungen gesammelt. Unter den nationalbewußten Slowenen gab es viele, die jedes slowenische Buch, ohne Rücksicht auf Inhalt, Gattung oder Qualität kauften, wenn sie nur Kenntnis davon erhielten. Voller Begeisterung für das Slowenentum machten sie Bekanntschaften, verbanden, korrespondierten einander, opferten Zeit und Geld für das slowenische Buch. Viele von ihnen übernahmen den Vertrieb, machten begeistert Reklame für die Bücher, sammelten Vorbestellungen oder suchten Käufer, bezogen und versandten die einzelnen Exemplare, sammelten Geld ein und schickten es dem Verfasser zu. So entstanden mehr oder weniger dichte Netze von Freunden und Bekannten, die Buchhandlungen und Buchanzeigen ersetzten. Vornehmlich die Geistlichen trugen viel zur Ausbreitung dieser Netze bei. Im Vormärz ist ein Großteil der Korrespondenz der Slowenen der Bücherfrage gewidmet, wechselseitigen Bitten und Diensten beim Versand, Verkauf und Benachrichtigungen. Auf der Opferbereitschaft dieser nationalbewußten Slowenen und auf den Schultern der Verfasser-Selbstverleger ruhte die slowenische kulturelle Presse des Vormärz. Günstig dabei war daß es, den Verfassern möglich war, umsonst zu arbeiten und Kosten für die Herausgabe von Büchern zu tragen sowie auch, daß schon der Verkauf eines Werkes in kleiner Auflage alle Druckkosten decken konnte. Für alles Gesagte gibt es im Artikel konkrete Beispiele.

**SLOVENSKI ZNANSTVENI INŠTITUT — Slowenisches
wissenschaftliches Institut**

A-9020 Celovec/Klagenfurt, Bahnhofstrasse 38/II, tel. (4222) 57 142

je v svoji seriji »Disertacije in razprave — Dissertationen und Abhandlungen« doslej izdal naslednja dela:

1. Vida Obid: Die slowenische Literatur in Kärnten seit 1945. — 1979
2. Fran Zwitter: Die Kärntner Frage. — 1979
3. Avgustin Malle: Die slowenische Presse in Kärnten 1848—1900. — 1979
4. Mirko Messner: Prežihov Voranc und die Bauern. — 1980
5. Janko Pleterski: Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten. — 1980
6. Rudolf Vovk: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918 — Bestandsaufnahme der Kärntner utrakvistischen Schulen bis 1918. — 1980
7. Franc Merkač — Marija Jurič: O vaškem vsakdanu (Dob pri Pliberku). — 1984

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani

je izdal drugi ponatis učbenika akad. prof. dr. Boga Grafenauerja

»STRUKTURA IN TEHNIKA ZGODOVINSKE VEDE«, Ljubljana 1960.

Učbenik lahko naročite ali kupite za ceno 200 din na oddelku za zgodovino (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 332-611, int. 209) vsak dan razen sobote od 7. do 14. ure.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je maja 1982 izdala kot posebno publikacijo razpravo, ki jo je za »Zgodovinski časopis 1-2/1981 pripravil Franc Šebjanič

SOLNIK IN DOMOLJUB ADAM FARKAŠ (1730—1786)

Publikacija o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja je v manjšem številu izvodov še na voljo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Cena knjižice znaša 80 din (za člane ZZDS 60 din, za študente 40 din).

Ob 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju je Kulturna skupnost občine Celje v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in z Zgodovinskim društvom v Celju izdala knjigo

Nada Klaić

ZADNJI KNEZI CELJSKI V DEŽELAH SV. KRONE

Knjiga je izšla kot posebna izdaja Celjskega zbornika. Avtorica — ugledna hrvaška zgodovinarica in profesorica zagrebškega vseučilišča je na podlagi novih ali doslej malo koriščenih arhivskih virov podala novo in popolnejšo podobo delovanja Celjskih, posebej še v ogrskih deželah.

Clani zgodovinskih in muzejskih društev lahko knjigo po znižani ceni prejmejo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije.

Eva Holz

PLAČEVANJE LJUBLJANSKIH MESTNIH URADNIKOV V DRUGI POLOVICI 19. STOLETJA

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

V drugi polovici 19. stoletja so v Ljubljani živeli državni, deželni, mestni in privatni uradniki. O dohodkih državnih uradnikov je odločala vlada na Dunaju in ker je Ljubljana po druginji spadala v tretjo kategorijo (v prvo je spadal Dunaj, v drugo Trst, Gradec in druga mesta z nad 50.000 prebivalci, v tretjo kategorijo pa so poleg Ljubljane spadali še Maribor, Celovec, Pulj in Gorica), je moralo biti državno uradništvo plačano temu primerno.¹ Deželno uradništvo mu je skušalo slediti. Mestne uradnike je plačevalo mesto, višina in razponi njihovih plač so bili določeni s pragmatiko. Pri določanju plač se je mestni magistrat deloma le moral ozirati na ostale kategorije uradništva, ki so živele v mestu, kljub temu pa je pri določanju plač ravnal po lastni presoji. Tako je rast plač mestnega uradništva med drugim tudi znak za rast cen na domačem trgu, predvsem za naraščanje cen hrane in stanovanj. Precej umirjeno rast cen v Ljubljani je prekinil potres 1895, ko so nesorazmerno poskočile cene stanovanj, pa tudi hrana se je podražila. Finančni problemi, s katerimi so se spopadali mestni uradniki, predvsem nižji, so bili podobni za vse, ki niso bili v samostojnih poklicih.

Po pragmatiki iz leta 1898 so mestni uradniki in sluge tisti, ki jih je občinski svet z dekretom stalno namestil, župan pa zaprisegel, ali pa jim je občinski svet izrecno dal tak naslov.² Namestitev je bila praviloma trajna.³ Za posamezna področja so bili seveda navedeni pogoji, ki jih je bilo treba izpolnjevati.⁴

V letu 1848 je bilo na ljubljanskem magistratu 22 uradnikov, za plačevanje katerih je bilo porabljenih 7872 gld. Čez deset let, leta 1858 je bilo na magistratu 14 uradnikov, za njihove plače pa so porabili na leto 9380 gld.⁵ Predsednik je v tem času dobil 1500 gld plače, 300 gld funkcijskega dodatka, praktikant pa 120 gld na leto kot podporo.

V naslednjih desetih letih, v času od 1858 do 1868, se je število mestnih uradnikov povečalo na 52. Tako je bilo na magistratu zaposlenih 20 uradnikov, od predstojnika do praktikanta, trije uradniki v mestni blagajni, pet slug, dva tržna nadzornika, osemnajst čuvajev, dva stavbna nadzornika in dva čuvaja pred ognjem. Predstojnik je imel plače 1300 gld, najnižje pa je bil plačan tržni nadzornik, ki je imel 189 gld plače in 111 gld priklade, kar je bilo štirikrat manj kot plača predstojnika.⁶ V letu 1870 se je magistrat preuredil v: konceptno osebje, pomožne urade, sluge, policijske organe.⁷ Konceptno osebje je sestavljalo osem uradnikov, v pomožnih uradih jih je delalo pet, slug je bilo devet, policijskih čuvajev pa dvajset. Tokrat je imel predstojnik 1400 gld plače, najnižje pa je bil plačan sluga, ki je dobil sedemkrat nižjo plačo, 200 gld na leto.⁸ Število uradnikov je bilo zopet nižje, tokrat jih je bilo 32, kar pa še ni pomenilo, da bi se ostalim plače bistveno povečale.

¹ Reichsgesetzblatt št. 75, 15. 5. 1873.

² Službena pragmatika za uradnike in sluge mestne občine ljubljanske. Ljubljana 1898, str. 5. (V nadaljevanju Pragmatika 1898.)

³ Pragmatika 1898, str. 5.

⁴ Pragmatika 1898, str. 6-12.

⁵ V letih 1845 do 1858 se je vsota, ki jo je magistrat plačeval za svoje uradnike, spreminjala. Leta 1845 ... 7830 gld; 1846 ... 8352 gld; 1847 ... 8413 gld; 1848 ... 7872 gld; 1849 ... 8860 gld; 1850 ... 6234 gld; 1851 ... 6211 gld; 1855 ... 7131 gld; 1856 ... 6828 gld; 1857 ... 8344 gld; 1858 ... 9380 gld. Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZAL. LJ. REG. I. fasc. 660, folio 241 in ZAL. LJ. REG. I. fasc. 660, folio 240.

⁶ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 660.

⁷ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 660.

⁸ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 660.

Leta 1885 je mestni odbor razpravljajl v tajni seji o reorganizaciji magistratnih uradov. Nastale so spremembe, hkrati so pa tudi določili plače, ki jih je dobivala posamezna skupina mestnih uradnikov. Tako je I. magistratnemu svetniku pripadla plača 1600 gld, imel je pravico do dveh petletnih povišic, ki sta znesli 10 % plače in sta se šteli tudi v pokojnino. Najnižje je bil plačan zapisnikar, ki je dobil 2,5-krat manjšo plačo, 600 gld in imel priznani dve petletnici po 10 % plače.⁹ Razmeroma neugodno finančno stanje mestnega uradništva se je še poslabšalo po potresu 1895. Njihov težki položaj so začasno reševali z draginjskimi dokladami.¹⁰

Po pragmatiki iz leta 1898 naj bi bilo na ljubljanskem magistratu zaposlenih 52 uradnikov. Odprli so namreč še pet novih mest (mesto tržnega nadzornika, arhivarja, računskega oficijala, pisarniškega kanclista, predstojnika zглаševalnega urada) ter zaposlili šest praktikantov.¹¹ Uradniki so bili razporejeni v šest razredov, vsak razred pa se je delil v tri stopnje. Magistratni svetnik je dobil 3000 gld letne plače, uradniki v šestem razredu pa so prejeli od 825 do 675 gld letne plače, se pravi 3—4-krat manj.¹² Praktikanti niso bili razporejeni in so dobivali od 600 do 480 gld letne podpore, višina te pa je bila odvisna od njihove izobrazbe.¹³ Sluge so bili stalno nameščeni pri magistratu in so se delili v dve kategoriji, prav tako tudi njihove plače, ki so bile od 450 do 400 gld na leto. Mestno redarstvo se je delilo v tri stopnje, plača pa je bila od 600 do 450 gld na leto.¹⁴ Prejemki mestnih uradnikov so bili vezani na naslov, poleg stalne plače so dobivali še aktivitetne doklade, naturalno stanovanje ali pa denarno nadomestilo zanj ter drva. Sluge so dobivali uradno obleko, posebno plačilo za posebej določena dela. Pravico do službene opreme so imeli tudi redarji. Pri njih je bilo tudi navedeno, koliko časa mora zdržati posamezen del opreme. Tako je bila s pragmatiko določena življenjska doba uradnega klobuka 10 let, za močne službene škornje pa 2 leti itd.¹⁵

V začetku 20. stoletja je magistrat ponovno skušal urediti prejemke uradnikov času primerno. Tak poskus, ki je delno uspel, je bil ob 60-letnici vladanja Franca Jožefa leta 1908, ko so se izenačile plače mestnih, državnih in deželnih uradnikov. Takrat so na ljubljanskem magistratu uredili tudi napredovanje in definitivno imenovanje. Prva svetovna vojna je pomenila prekinitev dela na tem področju.¹⁶

Kot vidimo, je število mestnih uradnikov nihalo. Od 22 v letu 1848 na 14 leta 1858, v naslednjem desetletju poraslo na 52, pa se ob reorganizaciji 1870 znižalo na 32, po zadnji pragmatiki v letu 1898 znova naraslo na 52. Ti uradniki, med katere so šteli tudi redarje, so urejali uradne razmere v mestu in skrbeli za red med 26.000 prebivalci, kolikor jih je štela leta 1880 Ljubljana.¹⁷

Uradništvo z dna lestvice se je precej težko preživljalo. Iz težav so se reševali s prošnjami za posojilo, podporo ali pa predplačilo. Vse te prošnje je obravnaval finančni odsek in jih v 70-tih letih praviloma zavračal. Uradniki so prosili za letno pomoč v višini od 60 do 100 gld.¹⁸ V 80-tih letih so se prošnje okrepile. Tako so leta 1882 z računom dokazali, da štiričlanska družina, če sta v njej dva šolarja, ne more živeti z letno plačo 400 gld. Obračun je pokazal, da porabijo 60 % mesečne plače za hrano, za stanovanje porabijo 24 % mesečne plače, za obleko, obutev, svečavo in kurjavo ter za šolo pa bi porabili še 36 % mesečne plače, kar je seveda že več, kot znese le-ta. Če je v družino prišla še bolezen, so bili stroški preživljanja še večji.¹⁹ V 80-tih in 90-tih letih prošenj niso več odklanjali, so se pa o prosilcu temeljito pozanimali, poleg tega pa so o prošnjah tudi zelo dolgovestno razpravljali. Na pri-

⁹ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 808.

¹⁰ Slovenski narod 25. 7. 1895.

¹¹ Ljubljana 1895—1910, Ljubljana 1910, str. 44—45 in Pragmatika 1898, str. 38—39.

¹² Pragmatika 1898, str. 34—35.

¹³ Pragmatika 1898, str. 34—35.

¹⁴ Pragmatika 1898, str. 34—35.

¹⁵ Izvršilni predpis 1898, str. 5.

¹⁶ Ljubljana 1895—1910, str. 44—45.

¹⁷ Spezial-Ortsrepertorium von Krain, Wien 1884, str. 1. Po teh podatkih je štela Ljubljana takrat 26.284 prebivalcev.

¹⁸ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 660.

¹⁹ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 894.

mer, osebje mestnega redarstva II. reda je prosilo za povišanje plače, saj je bila njihova letna plača samo 360 gld. Niso dobivali stanarine, pač pa službeno obleko, za čevlje so jim priznali 8 gld stroškov, stali so jih pa 20 gld. V prošnji so navajali tudi težavnost svoje službe. To prošnjo so na finančnem odseku obravnavali precej dolgo, končno pa sklenili, da bo dobilo pet najstarejših stražnikov po 30 gld za stanarino.²⁰ Če uradniki niso ob pravem času vrnili posojila ali predplačila, se jim je vsota, ki so jo še dolgovali, odtegnila od novega posojila, za katerega so prosili pri mestni blagajni. O takem postopku so odločali na tajni seji mestnega odbora.²¹

Kljub temu, da so bile plače mestnega uradništva, predvsem nižjega, precej slabe, se magistratu ni bilo treba bati za uradniški naraščaj, saj se je za posamezna prosta mesta praviloma potegovalo po več prosilcev. Za nove mestne uradnike je bil potreben razpis, prav tako tudi za mesto, ki se je izpraznilo zaradi upokojitve ali smrti. Leta 1858 se je na prosto mesto tržnega komisarja, ki je imel 600 gld plače, prijavilo 10 prosilcev,²² leta 1859 je prišlo na izpraznjeno mesto mestnega blagajnika, ki je imel plače 840 gld na leto, 9 prijavn. Istega leta je mestni odbor dobil tudi 7 prijavn za izpraznjeno mesto mestnega kanclista, ki je imel plače 420 gld.²³ Leta 1883 je bilo izpraznjeno mesto II. magistratnega svetnika, ki je imel plače 1600 gld, 200 gld doklade in dve petletnici po 10 % plače, ki sta se šteli tudi v pokojnino. Na to mesto se je priglasil le en prosilec, ki je službo tudi dobil. Hkrati je bilo razpisano tudi mesto magistratnega tajnika, ki je imel plače 1200 gld in dve petletnici; na to mesto so se prijavili trije prosilci.²⁴ Leta 1884 je bila na razpolago služba I. in II. mestnega inženirja, plača je bila 1400 oziroma 1000 gld ter dve petletnici, ki sta se šteli tudi za pokojnino. Prijavilo se je 6 prosilcev.²⁵ Pač pa se je leta 1889 za mesto mestnega vrtnarja, ki je imel plače 390 gld na leto, prijavilo 28 prosilcev, leta 1890 pa se je na izpraznjeno mesto uradnega sluga, ki je imel plače 350 gld, uradno obleko in pravico do dveh petletnic po 30 gld, ki sta bili všteti tudi v pokojnino, prijavilo 17 prosilcev.²⁶ O delovnem času uradnikov je odločal župan. Po pragmatiki iz leta 1898 je bil delovni čas 6 ur dnevno, razen nedelje in praznikov. Če je bilo nujno, so morali biti uradniki na razpolago tudi izven uradnih ur. Ob nedeljah in praznikih pa je bilo uvedeno dežurstvo med 9—11 uro.²⁷

Kakšen je bil finančni položaj mestnih uradnikov v primerjavi z državnimi in deželnimi uradniki, lahko ugotovimo ob primerjavi plač teh treh skupin uradnikov. Takoj pa je treba povedati, da je primerjava med državnimi in mestnimi uradniki precej otežkočena, ker se uradniški nazivi ene in druge skupine uradnikov med seboj ne ujemajo. Najvišji naziv mestnega uradnika bi po njegovi plači ustrezal nekako 7. do 8. mestu državnega uradnika (stopnje so od 1. — najvišje do 11. — najnižje), to je bil deželni svetnik ali pa deželni tajnik. Tudi nižje kategorije uradništva se v 50-tih letih niso ujemale, saj je bil uradni državni sluga plačan tako kot mestni blagajniški pisar. Ugodnejša je bila primerjava med deželnimi in mestnimi uradniki.²⁸ Te razlike so se postopoma zmanjševale, vendar pa so se izenačile šele v prvem desetletju 20. stoletja.²⁹ Cene nekaterih živil so bile ob koncu stoletja (1899) (računano za kilogram oziroma liter) take: pusto meso ... 75 kr; mastno meso ... 80 kr; ribe ... 70 kr; mleko ... 9 kr; kruh (bel) ... 25 kr; kruh (ržen) ... 13 kr; krompir ... 3 kr; moka (pšenična) ... 25 kr; moka (ržena, ovsena) ... 20 kr; razne vrste zelenjave ... 20—8 kr; nesorazmerno draga je bila cvetača ... 140 kr.³⁰ Ob takih raz-

²⁰ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 894, folio 676 do 678.

²¹ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 894.

²² ZAL. LJ. REG. I. fasc. 360.

²³ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 660.

²⁴ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 894.

²⁵ Isto.

²⁶ ZAL. LJ. REG. I. fasc. 895.

²⁷ Pragmatika 1898, str. 17.

²⁸ R. G. Bl. št. 10; 19. 1. 1853 in št. 139; 14. 7. 1853 — ZAL. LJ. REG. I. fasc. 660 — Bericht über die Verhandlungen des Krainerischen Landtages zu Laibach in den Monaten Jänner, Februar, März 1863, 12. seja, 7. 2. 1863; 14. seja, 13. 2. 1863; 15. seja 14. 2. 1863.

²⁹ Ljubljana 1896—1910, str. 44—45.

³⁰ Novice 20. 10. 1899.

merah je razumljivo, da so bili uradniki zadovoljni, ko se je osnovalo konsumno društvo za uradnike. Društvo je imelo nalogo kupovati večje količine blaga in ga svojim članom prodajati po nižjih cenah. Dobrodošla je bila tudi težnja tega društva, doseči prepoved prekupčevanja s hrano, ki se je zelo razmahnilo na ljubljanskem živilskem trgu.³¹ Po službenih predpisih iz leta 1898 je moral tržni nadzornik poleg drugih opravil, ki so mu bila določena, paziti tudi na to, da na trgu ni prihajalo do prekupčevanja in da so prodajali živila po zakonitih merah in težah.³²

Po vsem tem se lahko vprašamo, zakaj so se ljudje sploh potegovali za službo na magistratu. Plačevanje ni bilo ugodno, tudi če prištejemo še ugodnosti, ki so jih uradniki imeli v naturalijah. Na drugi strani moramo vedeti tudi to, da je službena pragmatika prepovedovala uradnikom postransko zaslužkarstvo, ki bi ne bilo v skladu z ugledom, ki ga je moral uradnik zbujsati. Ta prepoved je veljala tudi za družinske člane. Lahko bi torej sklepali o tem, da je bilo v Ljubljani kar precej srednje izobraženih ljudi, ki so se potegovali za nižje službe na magistratu, da je taka služba dajala neko stopnjo veljave, ter da je pomenila tudi socialno varnost, čeprav zelo šibko ravno za najnižjo kategorijo uradnikov, saj je bila služba na magistratu praviloma trajna.

Zusammenfassung

DIE BEZAHLUNG STÄDTISCHER BEAMTER IN LJUBLJANA IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Eva Holz

Städtische Beamte und Diener wurden jene genannt, die durch ein Dekret des Gemeinderates angestellt und vom Bürgermeister vereidigt wurden. Kandidaten, die sich um eine Dienststelle bewarben, mußten bestimmte Bedingungen erfüllen. Die Zahl der städtischen Beamten schwankte: im Jahre 1848 gab es 22, im Jahre 1858 14, dafür aber im Jahre 1868 gleich 52 Beamte, während es nach der Reorganisation 1870 auf dem Magistrat nur 32, nach der Pragmatik aus dem Jahre 1898 jedoch wiederholt 52 Beamte gab.

Städtische Beamte wurden von der Stadt bezahlt. Dabei hielt man sich zum Teil an die Löhne von Staats- und Landesbeamten, doch waren städtische Beamte bis zum Ende des 19. Jahrhunderts schlechter bezahlt. Auch die Lohnunterschiede zwischen den einzelnen Gruppen des städtischen Beamtentums waren beträchtlich. Trotzdem brauchte der Magistrat nicht um den Beamtennachwuchs zu fürchten, denn um jede freigewordene Dienststelle bewarben sich mehrere Kandidaten. Das galt vor allem für weniger anspruchsvolle Stellen, für die es auch je 28 Bewerber gab.

Finanzielle Schwierigkeiten lösten die Beamten durch Gesuche um Unterstützung, Anleihe oder Vorschuß, die sie an die Stadtkasse richteten. In den achtziger Jahren wurde ein Konsumverein gegründet, dessen Aufgabe unter anderem war, den Nahrungshandel zu verhindern. Der Ausbruch des Ersten Weltkrieges setzte ein Ende allen diesen Bemühungen.

³¹ Slovenski narod 5. 10. 1887; 12. 11. 1887.

³² Službeno navodilo mestnemu tržnemu nadzorniku. Ljubljana 1898, str. 7.

Marjan Matjašič

BANČNIŠTVO NA ZAČETKU GOSPODARSKE REFORME 1965

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984.

Kljub razmeroma visoki stopnji rasti je gospodarstvo v šestdesetih letih zašlo v kronično stanje disproporcev (disproporc med bazično in predelovalno industrijo, deficit v plačilni bilanci, visoke subvencije države). Izkušnje so vedno bolj dokazovale, da disproporcev v gospodarstvu ni mogoče odpravljati z administrativnimi posegi, marveč je potrebno spremeniti sistem gospodarjenja, ki takšne deformacije poraja. V takšnih okoliščinah bi bilo težko uresničiti ideje 8. kongresa ZKJ leta 1964, ki je odločno terjal deatizacijo gospodarskega sistema, namreč da je treba prenesti sredstva za razširjeno reprodukcijo in s tem v zvezi pravice z državnih in političnih organov na delovne kolektive v gospodarstvu. Pod čedalje hujšim pritiskom idejnopolitične koncepcije ZKJ o samoupravljanju so se v letu 1964 nadaljevale spremembe, pričete že v letu 1961, a zaradi neugodnega razmerja sil so bile še v istem letu upočasnjene in zavrte. Ukinjeni so bili družbeni investicijski fond, reformiran je bil bančni sistem.¹

Eno od spornih vprašanj pri sprejemanju zakona o bankah in kreditnih poslih leta 1965 je bilo vprašanje plasmaja sredstev ukinjenih družbenih investicijskih fondov in v zvezi z njimi vprašanje upravljanja bank. Sprejem zakona bi naj omogočil uresničitev idejne koncepcije, sprejete na 8. kongresu ZKJ, obenem pa tudi osnovno idejo gospodarske reforme leta 1965, da postanejo neposredni proizvajalci nosilci sredstev družbene reprodukcije.

Zato je bilo potrebno vzpostaviti takšne bančne in kreditne mehanizme, kjer bi odločilna beseda bila prepuščena temeljnim nosilcem družbene reprodukcije, to je, gospodarskim organizacijam. V skladu s takšno intencijo je prednačrt zakonskega osnutka o bankah in kreditnih poslih predvideval, da lahko imajo vse družbenopolitične skupnosti od celotnega števila glasov v skupščini banke največ 49 % glasov. V razpravi o zakonskem osnutku se je izkristaliziralo stališče, »da nobena delovna organizacija in druga organizacija oziroma družbenopolitična skupnost ne more v skupščini banke imeti več kot 20 % glasov«.² Število glasov je bilo torej znižano z 49 % na 20 %. Toda delež 20 % glasov v skupščini banke ni veljal za vse v njej zastopane družbenopolitične skupnosti, kot je bilo pred tem v osnutku zakona predvideno z 49 % glasov, marveč za vsako družbenopolitično skupnost posebej. V predhodnem osnutku so delovne organizacije imele zagotovljenih 51 % glasov v skupščini banke. Sedaj je osnutek zakona res izenačeval družbenopolitične skupnosti in delovne organizacije. Vsaka med njimi je lahko maksimalno participirala do 20 % mest v skupščini banke. Toda osnutek zakona je tudi predvideval, da ostanejo sredstva ukinjenih investicijskih fondov družbenopolitičnih skupnosti, ki se sedaj prenašajo v kreditni fond obstoječih bank, osnova za participacijo določene družbenopolitične skupnosti pri osnovanju in upravljanju bank.³

Sredstva družbenih investicijskih fondov so proti koncu leta 1964 znašala 3.391,7 milijard. Od tega je na federacijo odpadel krepko največji delež 2.193,7 milijard. Na ostale družbenopolitične skupnosti je prišlo 1.198 milijard. Na drugi strani so vsa sredstva gospodarskih organizacij v istem časovnem obdobju (leta 1964)

¹ Dušan Bilandžić: Zgodovina socialistične federativne republike Jugoslavije, Ljubljana 1980, str. 291-303.

² Ekonomska politika (odslej EP), 16. januar 1965, 20. februar 1965, 13. november 1965.

³ EP, 20. februar 1965, 1. april 1967.

znašala 956,6 milijard. Na osnovi tega je bilo zakonodajalcu jasno, da bo globalno gledano realno razmerje med delovnimi organizacijami ter družbenopolitičnimi skupnostmi pri upravljanju bank in usmerjanju sredstev bank v razmerju 10 : 1. Če odštejemo sredstva investicijskih fondov v federaciji, je to razmerje 3,8 : 1. Torej že v znatnejšo korist delovnih organizacij. Zato se je med razpravo o zakonskem osnutku o bankah ter kreditnem sistemu izkristaliziralo mnenje, naj bodo merilo za sodelovanje družbenopolitične skupnosti kot nujnega neposrednega akterja in faktorja pri upravljanju bank sredstva iz tekoče delitve, predvsem anuitet iz kreditov, odobrenih iz investicijskih skladov. Tako se je v skupščinski debati o osnutku zakona o bankah in kreditnem sistemu leta 1965 zelo močno uveljavilo stališče, naj se sicer sredstva ukinjenih družbenih investicijskih skladov v celoti prenesejo v kreditne fonde bank, toda merilo za delež glasov pri upravljanju bank naj bodo, tako za družbenopolitične skupnosti kot delovne organizacije dejansko vložena sredstva, torej sredstva iz tekoče razdelitve.

Še posebej naj bi zakon o bankah in kreditnih odnosih razrešil vprašanje finansiranja tako imenovanih strukturnih investicij, ki absorbirajo precejšnja sredstva ob hkratni precej dolgi realizaciji; obenem, imajo takšne investicije tudi manjšo stopnjo rentabilnosti, ter so s stališča bank manj primerna za kreditne plasmane. Vprašanje kreditnih investicij je bilo toliko pomembnejše, ker so se med pripravo zakona pojavile zahteve, naj zakonodajalec dopusti možnost, »da banka ne izvrši nalog političnoteritorialnih skupnosti, če se eventualno pojavlja vprašanje premajhne rentabilnosti določenih investicij.«

Izpeljava zakona o bankah in kreditnih odnosih ter reorganizacija bančne mreže je pokazala, da bodo na splošno prevladale banke, ki bodo svoje delovanje omejevale na področje posameznih družbenopolitičnih skupnosti, torej predvsem občin, s čemer se je zastavljalo vprašanje, ali bodo takšne banke sposobne izpeljati nekoliko obilnejše posege na področju razširjene reprodukcije. Res da se je število bank v Jugoslaviji po sprejemu novega zakona o bankah več kot razpolovilo. Pred sprejemom zakona jih je bilo čez dvesto, sedaj pa okrog 90. Vendar je bila dilema, ali bodo nove bančne ustanove, ki bi se sicer razlikovale od prejšnjih komunalnih bank, kos zahtevam gospodarske reforme; ali bodo zmožne zbrati dovolj finančnih sredstev kot pomoč delovnim organizacijam pri intenziviranju proizvodnje, kajti z reformo predvidena modernizacija tehnoloških procesov je terjala od bank združevanje precejšnjih finančnih sredstev.⁴

Na splošno gledano so v praksi zaživele manjše bančne ustanove, kar je tudi dovoljeval in omogočal zakon s členi o višini začetnega fonda bank. Tako je bila višina zahtevanih vloženi sredstev v ustanovni fond banke relativno dovolj nizka, da so jo mogle zbrati tudi manjše in šibkejše delovne organizacije; **predvsem pa družbenopolitične skupnosti na območju ene ali več občin.** Pri uresničevanju zakonskih obveznosti, pri reorganizaciji bančnega sistema v Jugoslaviji se je izkazalo, da so **družbenopolitične skupnosti precej aktivnejše in agilnejše od delovnih organizacij.** Družbenopolitične skupnosti je pri tem vodila predvsem skrb, da bi z reorganizacijo bančne mreže, ki bi zajemala širši ekonomski teritorij, izgubile vpliv na aktivnost in plasmaje bank, s čemer bi nastala nevarnost, da se zmanjšajo investicije tako za nove kot še za nedokončane objekte (še iz investicijskih fondov) in bi tako nastala nevarnost gospodarskega zaostajanja. Gospodarske organizacije so bile preokupirane z nekoliko drugačnimi problemi. Mnoge so z reformo začele razmišljati o rekonstrukciji in modernizaciji proizvodnje. Sredstva zanjo bi se naj natekla v fonde delovnih organizacij, pač v skladu z gospodarsko reformo, ki je predvidevala večji delež gospodarskih organizacij v nacionalnem dohodku. Številne gospodarske organizacije, ki so se odločale za rekonstrukcijo in modernizacijo proizvodnje, so menile, da se bodo banke orientirale predvsem v kreditiranje novih kapacitet in se je zanje zato postavljalo vprašanje, kje dobiti sredstva za rekonstrukcijo. Mnoge

⁴ EP, 25. september 1965, 26. november 1966, 1. julij 1967, 7. oktober 1967.

med njimi so menile, da so sredstva, ki jih morajo vnesti kot soustanovitelj banke v kreditni fond banke, zanje izgubljena. Prav zaradi te nedorečenosti je bilo za prvo obdobje bančne reorganizacije, ki je ob enem sovpadala z izvajanjem gospodarske reforme, značilno, da so delovne organizacije bile zaradi skrbi za svoja pičila sredstva v fondih pasivnejše pri izpolnjevanju zakonskih določil.⁵

Vprašanje razmerja med delovnimi organizacijami in družbenopolitičnimi skupnostmi pri ustanavljanju bank in njihovem upravljanju ima precej globoke korenine. Za zadnja leta pred gospodarsko reformo je bila značilna precej močna ekspanzija investicij, predvsem v nove objekte, pri čemer so o 75 % vseh sredstev za investicije odločale družbenopolitične skupnosti. Leta 1964 so bili sicer ukinjeni družbeni investicijski fondovi, toda z aktom ukinitve fondov niso mogle ugasniti tudi obveze teh fondov do investicij, ki so jih sedaj prevzele banke. Same banke so zelo težko (zaradi pomanjkanja sredstev) pokrivala obveze do investicij nekdanjih fondov.

Že z nekaterimi prejšnjimi ukrepi, predvsem pa z reformo, se je spremenila razdelitev sredstev med delovnimi organizacijami ter družbenopolitičnimi skupnostmi v korist podjetij (61 : 39). S tem se je spremenil tedaj veljaven sistem razširjene reprodukcije, v katerem so kot nosilke investicijskih sredstev nastopale družbenopolitične skupnosti. Ne nazadnje povečanje cen in sprememba paritete dinarja sta že tako pereče pomanjkanje sredstev za nedokončane investicije nekdanjih fondov še bolj zaostriale.⁶ Družbenopolitične skupnosti z reformnimi spremembami ne razpolagajo več neposredno z zadostnimi sredstvi za razširjeno reprodukcijo, kajti po globalni razporeditvi je večji del narodnega dohodka ostajal v fondu delovnih organizacij. Edini vir za pokritje obstoječih obveznosti so bili fondovi delovnih organizacij.⁷

Vnos sredstev v kreditni fond banke je za družbenopolitične skupnosti tako tudi pomenil dodaten priliv za pokritje še nedokončanih objektov, medtem ko so si delovne organizacije od vnosa svojih sredstev v kreditne fonde na novo ustanovljenih bank obetale reševanje vprašanja trajnih obratnih sredstev, razrešitev vprašanja sredstev za rekonstrukcijo in modernizacijo in prav v tej dihotomiji je vzrok za nekoliko pasivnejše sprejemanje nove bančne ureditve s strani delovnih organizacij in aktivno prizadevanje družbenopolitičnih skupnosti za njihovo čimprejšno uresničitev.⁸

Namen reformiranega bančnega sistema v letu 1965, po ukinitvi družbenih investicijskih fondov, naj ne bi bila toliko reorganizacija bančnega sistema kot »postavitev novih odnosov v procesu družbene reprodukcije...«, kjer bodo dominirali interesi gospodarstva; pač v skladu z idejnimi koncepcijami, ki jih je ponovno postavil 8. kongres ZKJ, in s cilji gospodarske reforme, uradno sicer začete julija 1965, z nekaterimi ukrepi pa dejansko že leto poprej.

Zusammenfassung

DAS BANKWESEN ZU BEGINN DER WIRTSCHAFTSREFORM 1965

Marjan Matjašič

Einer der strittigen Punkte bei der Verabschiedung des Gesetzes über Banken und Kreditgeschäfte 1965 war die Frage des Placements von Mitteln, der eingestellten gesellschaftlichen Investitionsfonds und in Zusammenhang damit die Frage der Bankenverwaltung. Durch die Verabschiedung des Gesetzes sollte die Realisierung der

⁵ EP, 13. november 1965.

⁶ EP, 12. marec 1966.

⁷ EP, 30. julij 1966.

⁸ EP, 7. oktober 1967, 30. julij 1966.

auf dem 8. Kongreß des Bundes der Kommunisten Jugoslawiens beschlossenen Konzeption gewährleistet werden sowie die der Grundidee der Wirtschaftsreform von 1965.

Bei der Reorganisation des Banksystems in Jugoslawien hat sich herausgestellt, daß gesellschaftlich-politische Gemeinschaften viel aktiver und agiler als Arbeitsorganisationen vorgingen. Dabei ließen sich die gesellschaftlich-politischen Gemeinschaften vornehmlich von der Sorge leiten, daß durch eine Reorganisation des Banknetzes ihr Einfluß auf die Aktivität und das Placement der Banken verloren gehen würde. Das würde nämlich für sie die Gefahr mitbringen, daß die Investitionen sowohl in neue als auch in noch nicht abgeschlossene Objekte rückläufig würden.

Ali ste že poravnali letošnja članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
* * *

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 332-611, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
* * *

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšlo v ponatisu že osem letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968, julija 1984 ponatis št. 3-4/1972, februarja 1985 ponatis št. 1-2/1971 in oktobra 1985 še ponatis 19./20. letnika »Zgodovinskega časopisa« za leti 1965—66.

Milan Krajčovič

NASTANEK IN RAZVOJ ALIANSE ZATIRANIH NARODOV OGRSKE — 1890—1901

Proti koncu osemdesetih let moti stabilnost režima tudi vpliv ciklične gospodarske krize. Kaže se postopno oživljanje narodnih gibanj, prihod nove generacije premaguje stagnacijo boja za emancipacijo. Nove ideje in misli o modernizaciji ideološkega boja in politične opozicije Slovanov podonavske monarhije se pojavljajo v študentskih središčih, zlasti na Dunaju in v Pragi, pa tudi v Pešti, Gradcu, v Švici in Nemčiji. Takšna oživitev se je najprej — vzporedno z analognimi težnjami na temelju narodnih gibanj — kazala v aktivizaciji študentskih društev, v akcijah vzajemne solidarnosti, v katerih se kaže tudi solidarnost slovaške mladine s hrvaško, srbsko in slovensko mladino. V Pragi je na primer akademsko društvo Hrvat, ki ga je vodil M. Mandić, že v sedemdesetih letih programiralo češkoslovaško-hrvaško solidarnost. Podobno dejavnost je od leta 1873 razvijalo tudi vsejugoslovansko društvo Balkan. Predstavnik Šumadije, srbskega mladinskega društva v Pragi, P. Bota je 11. 2. 1882 pisal Matici srbski, da se dejavnosti društva udeležuje tudi mladina drugih Slovanov in da se je vanj menda »včlanilo tudi lepo število Bolgarov, Čehov in Slovakov«.¹ Za nadaljnjo posodobitev metod in programov osvobodilnega boja so postajala pomembna nova drobnoburžoazna radikalno napredna gibanja slovanskih študentov, ki so se razvijala v Pragi proti koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let tudi pod vplivom demokratičnega radikalnega poljskega in ukrajinskega gibanja. Na prelomu obeh desetletij doseže vrh tudi mednarodna solidarnost tega gibanja naprednih študentov, kar se je pokazalo kasneje na programskih shodih napredne mladine. Hrvaška in slovaška mladina je bila v tej dobi vrhunca naprednega gibanja še preveč pod vplivom tradicionalnih središč narodne politike in je zato tudi ohranila določeno zadržano stališče do začetkov t. i. naprednega gibanja. Vendar pa so se v vrstah te generacije bodočih predstavnikov osvobodilnega boja utrdili nekateri vplivi teh drobnoburžoaznih radikalnih in mednarodnih demokratičnih gibanj. Tako se je generacija hlasistov na Slovaškem in naprednjakov na Hrvaškem pripravljala za sprejem napredno-realističnih idej češke politike v drugi polovici 90. let.

V praškem središču je jugoslovanska in slovaška mladina pod vplivom naprednega študentskega gibanja in ideologije buržoaznega reformizma prof. Masaryka že v 80. letih začela svojo t. i. slovansko realistično politiko, ki je temeljila na naprednem etničnem načelu nacionalne emancipacije, kar je odprlo nove možnosti za politične poti aktivnosti narodnostne opozicije. Pod vplivom sodelovanja študentskih središč so bile objavljene tudi nekatere hrvaške razprave o Slovakah. Tako je v glasilu t. i. Bunjevcev v Subotici izšel 1890. leta članek, ki je na kratko podal optimistično sintezo o slovaški nacionalni ideji. Pri tem se je tudi slovaško društvo v Pragi obračalo na hrvaško opozicijo v Zagrebu itd.²

Nova aktivnost se kaže tudi v slovanskih krogih na Dunaju. Kroge univerzitetne (in obrtniške) mladine napajajo napredne ideje evropskih radikalnih družbenih in socialnih gibanj in v mnogočem spodbujajo osvobodilna gibanja. Ko je na Dunaju razpadlo vsejugoslovansko društvo Jug, je nastal hrvaški Velebit, s katerim sta sodelovali slovaški društvi Tatran in Napred. Povezana sta bila tudi z organizacijami jugoslovanskih študentov v Gradcu. Policijski organi so leta 1889 posvetili veliko

¹ Rukopisno odeljenje Matice srpske Novi Sad (nadalje ROMS), 16212.

² Neven, Subotica VII, 1890, št. 6, str. 90—91, Slovaci: »slovački narod u mnogom pogledu, smislu zauzumlje prvo mesto među ostalih narodih naše monarhije a poznate su slovačke vrline i u inostranom svitu«, Sveučilišna knjižnica Zagreb, Rukopisno odeljenje (nadalje SKZ RO) 4600, 5622b.

pozornost jugoslovanskim manifestacijam na Dunaju in v Gradcu ob t. i. Vidovdanskih proslavah, »pri katerih naj bi sodelovala tudi druga slovanska društva, in tako se ta Vidovdanski jubilej bitke na Kosovem polju vedno bolj spreminja v velikoslovansko demonstracijo.«³

Studentska mladina zatiranih narodov se je v Pešti v tej dobi aktivizirala v okviru obstoječih društev, ki so jih vodili E. Gavril, S. Cicio Pop, E. Stodola, J. Marković in drugi, ki so postali organizatorji aktivnosti v zadnjem desetletju 19. stoletja. Med najbolj aktivna društva je treba šteti poleg Slovaškega društva in srbske Preodnice tudi romunsko društvo Petru Maior (ustanovljeno 1872). Uresničila so precej skupnih akcij z iniciativnim poskusom oživljenja osvobodilnega boja. Tudi bolj progresivno usmerjeni predstavniki na čelu narodnostnih opozicij niso le registrirali teh novih ideoloških gibanj, ampak jim je bilo, kot homo videli v naslednjem delu, mladinsko gibanje velika spodbuda pri uveljavljanju nove aktivne smeri proti premagani taktiki pasivnosti.

Pri vrednotenju stališča Hrvatov do oživljanja slovaškega narodnega gibanja v času razmaha industrijske revolucije na Slovaškem ter krepitve narodne buržoazije v 80. letih je treba povedati, da so v nasprotju z dosedanjim poznavanjem sklepi te raziskave v historiografiji novi in presenetljivi. Dokazujejo namreč, da sta bila prav hrvaška in jugoslovanska publicistika in politika tista dejavnika, ki sta pomembno mednarodno utrdila oživljanje narodnostnega gibanja na Slovaškem, kar se je pokazalo v programskih izjavah v glavnem političnem dnevniku Obzor ob preganjanju in prepovedi proslav ob 25-letnici memoranduma,⁴ pa tudi pri prvi pomembni in optimistično naravnani konceptijski predstavitvi slovaškega vprašanja evropski javnosti v nemškem glasilu hrvaške opozicije Agramer Tagblatt. Slovaško razstavo 1887 je opisoval v zagrebškem Viencu (str. 553, **Slovačka izložba v Turčan-skom sv. Martinu**) tudi neposredni udeleženeec narodnih posvetovanj med tisoč gosti razstave, novinar Herman Tausk.

I

Aliansno gibanje Romunov, Slovakov in Srbov, Hrvati in Srbi v Banski Hrvaški (Trojednici) in Slovenci

»Hudo je, da nobena hrvaška stranka ne razume prav tega boja na Ogrskem, in da na Hrvaškem temu boju skoraj ne pomagajo ...«

S. Radić-F. Hlaváčku 23. 8. 1895

V družbenem življenju in v evropski kulturi se niso razvijale nove smeri, ki so vplivale na nastopajoče stoletje samo v umetnosti, ampak tudi v radikalnih družbenih gibanjih, saj je konec stoletja (fin de siècle) označeval predvsem individualni anarhistični teror z znanim škandalom septembra 1898, ko je cesarico Elizabeto, soprogo Franca Jožefa, v Ženevi umoril italijanski anarhist. Ta dejstva so netila strah v buržoaziji, pa tudi podžigala radikalizem malomeščanstva.

Zgodovinsko najbolj perspektivna pa so bila vendarle množična proletarsko socialna in socialistična gibanja, ki so temeljila na revolucionarnem nauku proletarskega internacionalizma v delih K. Marxa in F. Engelsa. Socialistično gibanje je po Engelsovi zaslugi (14. julija 1889 je nastala II. Internacionala) položilo temelje razvoja množičnih delavskih socialističnih strank. Zadnje desetletje prejšnjega stoletja označuje tudi dejstvo, da so v evropskih parlamentih poleg zastopnikov buržoazije

³ Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky ČSSR Bratislava (nadalje ŠUA SSR) Belügyminisztérium (BM) 418, res. 1889 krab. 27. Posebno tradicijo so imeli tesni stiki slovenske in slovaške mladine na Dunaju. Slovaki so npr. nastopili na proslavi društva Slovenija 11. 3. 1890. Več M. Krajčovič: *Slováci a Juhoslovania 1890—1900*. V: *Československo a Juhoslavia*, Bratislava 1968, str. 149, Arhív Karlovy university Praha (AKU), Detvan.

⁴ Memorandum slovaškega naroda (Memorandum národa slovenského) je sprejela slovaška narodna skupščina v Martinu (tedaj Turčiansky Svätý Martin) 6. in 7. junija 1861 in je vseboval slovaški narodni program. Namenjen je bil ogrskemu saboru. (Op. prev.)

dobile mesta tudi prve desetine poslancev socialno demokratičnih strank. Revolucionarno perspektivo pa dobi ta doba z razvijanjem nauka o proletarskem internacionalizmu v obdobju imperializma, v leninizmu. Leta 1889 je V. I. Lenin izdal v Petrogradu prvo izmed svojih pomembnejših del: **Razvoj kapitalizma v Rusiji**. V razrednem stališču marksističnega zgodovinarja nima fin de siècle preveč bleščeče fasade, saj se še posebej zavedamo razdelitve družbe »belle époque« na vladajoče in zatirane, izkoriščevalce in izkoriščane. Pri teh drugih tudi »zlata doba« pomeni povečanje zatiranja, ki pogloblja družbeno diferenciacijo v novih kolonijah v Afriki, pa tudi v srcu Evrope in na Balkanu. Na Avstroogrskem in v Turčiji se povečuje tudi socialni pritisk pretežno na slovanske narode.

V tem položaju, ko se je na Slovaškem stopnjevalo narodnostno zatiranje in socialna krivica, je bila glavna zgodovinska naloga družbenega razvoja dobe in objektivna zgodovinska težnja, uresničiti narodno osvoboditev z izpolnitvijo buržoazno-demokratične revolucije in samoodločba slovaškega in češkega naroda po naravnem pravu. Ta stvarnost je bila objektivni zgodovinski interes vseh družbenih plasti in razredov v narodu na tej stopnji njegovega razvoja. To je bila priložnost za izvojevanje demokracije, ki so jo podpirale široke plasti zatiranih narodov. Ker je bilo proletarsko socialistično gibanje šele na začetku svojega oblikovanja (leta 1890 je nastala prva množična vseogrška socialnodemokratska stranka, leta 1897 pa njen prvi slovaški časopis), je ta vloga pripadala domoljubni narodni buržoaziji in inteligenci. Objektivna zgodovinska stvarnost je, da je bila Slovaška narodna stranka (Slovenská národná strana, SNS) edina politična organizacija boja za narodno emancipacijo. Zato marksistična historiografija pozitivno vrednoti aktivizacijo slovaškega narodnega gibanja v 90. letih, obrambni in osvobodilni boj Slovakov, ki ga je SNS organizacijsko vodila po obdobju pasivnosti prejšnjega desetletja prav do aktivizacije v alijsnem gibanju z drugimi zatiranimi narodi Ogrske.

Strokovnjakom, ki se danes ukvarjajo s to zgodovinsko problematiko, je jasno to, kar večinoma predstavnikom te dobe ni bilo. Vodstvo slovaškega narodnega gibanja bi se moralo za zagotovitev uspeha v boju za narodno emancipacijo zavzemati za nedvoumno koncepcijo: opirati se v tem boju na lastno ljudstvo in voditi odločen boj z vladajočimi razredi habsburške monarhije v zvezi z drugimi zatiranimi narodi.⁵

V prehodnem obdobju razvoja kapitalizma v imperializem v 90. letih se je zamajala stabilnost reakcionarnih sistemov. V Evropi so oživila demokratična in socialna gibanja, kar se je v mednarodni politiki izrazilo z aktualizacijo t. i. vzhodnega, balkanskega vprašanja. V cesarski Nemčiji je po skoraj 30 letih padel kancler Bismarck, kar je pomenilo konec posebnega obdobja evropske politike. V Avstroogrski sta morali odstopiti dolgoletni vladi K. Tisze (1875—1890) in E. Taaffeja (1879—1893). V zunanji politiki so se vladajoči razredi monarhije, avstrijsko-nemška buržoazija in ogrski veleposestniki že manj oslanjali na lastne sile in so bolj iskali oporo v cesarski Nemčiji.

Najmlajši slovaški generaciji je v narodnostnem vprašanju Ogrske bila všeč aktivnost Romunov, kar je izrazil M. Hodža v članku **Kako se branijo Romuni madžarizacije**. V njem označuje razvoj oživljanja tega vprašanja s konca 80. let tudi z izjavo predsednika romunskega društva Economist: »Nam je politična pasivnost prišla prav, ničesar nismo zamudili, okrepili smo se in bomo z novimi močmi spet pristopili k učinkoviti dejavnosti v prid našega naroda.«⁶ Leta 1890 so na Ogrskem z napetostjo pričakovali rezultate ljudskega štetja, ki naj bi pokazali uspehe asimilacijskega režima. Število nemadžarov je padlo na 51,4 %. Romuni so ohranili še štiri gimnazije.⁷

⁵ Problematiko sem obdelal v monografiji *Slovenská politika v strednej Európe 1890—1901*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, 304 str. (nadalje Krajčovič). Tam je tudi podrobna dokumentacija, ki je tu ne ponavljam. Navajam v glavnem le tam še ne navedena mesta in dela.

⁶ M. Hodža: *Clánky, reči, štúdie*. I. Praha 1930, str. 36.

⁷ E. Morávek: *Nagy-magyarországnak nemzetiségi múlt és jelen*. Budapest 1934, str. 38.

Delovni ljudje Ogrske so prvič skupno leta 1890. proslavili prvi maj. O tem se nam je ohranil tudi prvi slovaški letak. Razmahu socialističnega gibanja se je sovražno postavila po robu buržoazija vladajočega naroda, napadalnost pa so pokazale tudi konservativne skupine tlačenih narodov; v slovaških razmerah posebej center meščansko-kmečke politike v Martinu. Posledica rasti delavskega gibanja so tudi samostojni politični nastopi klerikalcev (ljudska stranka néppárt).⁸

Pri gospodarski politiki se narodnostna buržoazija povezuje dejansko tudi z vladajočo buržoazijo ter s tem objektivno sodeluje tudi pri izkoriščanju delavcev lastnega naroda. Predstavniki martinskega središča niso samo monopolistično razpolagali s finančnimi fondi narodnega gibanja, ampak so bili združeni z industrijskim in bančnim kapitalom. Predsednik SNS dr. Pavol Mudroň je zgolj za častno predsedništvo v Martinski hranilnici dobival letno 2000 goldinarjev, v odvetniški praksi pa je zaslužil od slovaških občin in od kmetov v njihovih sporih s posestniki na desetisoče. Drugi odvetniki so imeli povprečno letne prejemke 5000 goldinarjev. V nasprotju s tem je Gustáv Augustíny odšel na Sedmograško v uredništvo Tribune v Sibiu (Hermannstadt) s plačo 50 goldinarjev mesečno.⁹

Pobudo za nastanek alianse zatiranih narodov v monarhiji so izrazili predvsem sedmograški Romuni, ki jih je podpirala Bukarešta. 1891. leta je prišlo do prvih političnih stikov s češkimi in slovaškimi krogi in pri akciji romunskega memoranduma v maju 1892. leta je prišlo na Dunaju tudi do uradnih pogovorov opozicijskih predstavnikov Romunov, Slovakov, Srbov, Čehov ter Hrvatov iz Dalmacije.¹⁰ Potem se je septembra 1892 uresničilo tudi zgodovinsko potovanje podpredsednika Romunske narodne stranke (RNS) Eugena Broteja po Slovaški, v Zagreb in v Novi Sad, ki je pripravilo razglasitev alianse na ustanovni koordinacijski konferenci na Dunaju januarja 1893.

Čehi, Slovaki in Romuni so se že na začetku 90. let trudili, da bi h koalicijski aktivnosti spodbudili tudi hrvaško opozicijo. Hkrati z Brotejem prihaja v Zagreb 25. septembra tudi T. G. Masaryk. Dva dni po prihodu v Zagreb, 27. septembra, je sprejel romunskega politika vodja obzoraške opozicije, dolgoletni predsednik JAZU F. Rački, srečal pa se je tudi s predstavniki pravaške opozicije.¹¹ Brotejevo poslanstvo ni prineslo takojšnjih rezultatov, pa tudi konferenca predstavnikov alianse novembra 1892 s Hrvati in Čehi se — kolikor vemo — ni uresničila. Pobudi Romunov se je posrečilo premostiti medsebojne razlike tudi zaradi podpore iz Bukarešte, kamor so novembra 1892 spet odšli sedmograški predstavniki. Izredno pomemben v slovaškem razvoju je proces proti Vajanskemu 17. 12. 1892 v Bratislavi. Vajanský je prišel pred sodišče zaradi članka **Hyenizmus v Uhrách**, v katerem je osramotil brutalnost vlade, ker je onemogočila slavnost ob priliki odkritja nagrobnega spomenika njegovega očeta J. M. Hurbana v Hlbokom. Odlični pisatelj in ideolog SNS je bil nepričakovano obsojen na leto dni ječe. Proces je pomenil začetek mednarodne aktivizacije slovaškega vprašanja v moderni dobi. Oživel je tudi pozornost slovenske javnosti slovaškemu narodnemu gibanju. Dal je priložnost, da se Slovenci izrazijo o nastajajočem aliantsnem gibanju. Odmev preganjanja Vajanskega imamo lahko za preobrat pri zanimanju Slovencev za narodnostno vprašanje Ogrske, za navezovanje stikov z aliantsnim gibanjem, in to na temelju položaja slovenske manjšine na Ogrskem.¹²

⁸ E. Priestrová: *Stručné dejiny Rakuska*. Praha 1954, str. 465. *Národné noviny (NN)* 1890, št. 46—47, *Národná otázka a socializmus*, 1891, 57 *Na mýlních cestách*.

⁹ Literárny archív Matice Slovenskej, Martin (LAMS), K. Ruppeltdtová J. Škultétyju 25. 2. 1925.

¹⁰ Miscarea memorandista in documente (1885—1897). Izd. S. Polverejan, N. Cordos. Cluj 1973 (MMD), str. 205, poročilo Teodora Mihalija 8. 6. 1892. — Tristočlanska delegacija ogrskih Romunov naj bi izročila Francu Jožefu memorandum z opisom njihovega položaja in zahtev, vendar je cesar ni sprejel (op. prev.).

¹¹ SKZ RO, R 4600 b. I. Georgescu: Dr. Ioan Ratiu (1828—1902) 50 de ani din luptele nationale ale Romanilor ardeleni. Sibiu 1928, str. 103.

¹² *Nov dokaz madžarske brutalnosti, (Svetozar Hurban Vajansky pred sodnijo)*, Slovanski svet 1893, št. 18—19 in članek F. Stigla, ibidem 1894, št. 22, str. 435, o procesu tudi str. 58, 80. Veliko pozornost so slovenski časopisi posvetili ječi Vajanskega in izjavam aliantskega gibanja k temu: npr. *Romunske gospodišne Vajanskemu*, Slovanski svet 1894, str. 36. *Svetozaru Hurbanu Vajanskemu na čast*. Ibidem 1894, str. 476—477. O tem je pisal tudi Slovenec 1894, št. 55.

Programska konferenca Romunov, Slovakov in Srbov 10.—11. 1. 1893 na Dunaju je v sprejetih dokumentih in s tajnim programom razglasila boj opozicijskih strank proti dualizmu. Poleg radikalnih drobnoburžoaznih predstavnikov narodnostnih strank (Slovakov Miloša Štefanoviča, Samuela Daxnerja, Jaroslava Minicha, Srba Emila Gavriile, Romuna Eugena Broteja in drugih) sta se udeležila dunajske konference kot opazovalca mladočeh G. Eim in dalmatinski poslanec J. Biankini. Mednarodnopolitično je pomembna tudi težnja proti trozvezi, ki je zahtevala zблиžanje monarhije z Rusijo. Prvikrat je bil oblikovan tudi značaj pripravljane kongresa kot parlamenta tlačenih narodov, ki niso zastopani v ogrskem saboru. Naloga Slovakov naj bi bila pridobiti za pristop h koaliciji Ukrajince in Hrvate.

Historični paralelizem, ki se kaže v tem, da se hkrati z nastajanjem koalicije ogrskih narodnosti kažejo tudi zблиževalne težnje v razdvojeni hrvatski opoziciji, doslej še ni bil ovrednoten. To zблиžanje so šteli posebej romunski krogi za korelacijo svoje aktivnosti pri ustanavljanju alianske demokratične fronte. Agramer Tagblatt je že 3. 1. 1893 prejel pozdravni telegram predsedništva RNS (Sibiu), ki je pozival hrvaške stranke k enotnosti. Tribuna, glasilo RNS, je pomenljivo zapisala: »Romuni stoje na strani Slovanov proti ogrski državni ideji. Posvetujejo se o koaliciji Romunov, Hrvatov, Slovakov in Slovencev.«

Navedena formulacija in arhivski viri vladnega izvora pričajo, da so se predstavniki alianse pri Romunih realno trudili za udeležbo Slovencev v alianskem gibanju. To je tudi logično. Ko so se romunski politiki na Sedmograškem in v Bukarešti, ki so imeli iniciativo pri ustvarjanju alianse, dogovarjali zanj s Čehi, je bila toliko bolj upravičena tudi udeležba Slovencev, saj je del slovenskega naroda (okrog 100.000 ljudi) živel na Ogrskem. Tudi slovaško vodstvo se je v tej zvezi pri nastanku alianse še posebej odzvalo. Objavilo je izpod peresa P. Miklavca v osrednjem organu Slovenské pohl'ady, 1. (1892, str. 118 n.) članek **Hynúca ratolest' Slovencev v Uhorsku** (Umirajoči poganjek Slovencev na Ogrskem). To dejanje narodnega vodstva je javnost na Slovaškem očitno opozarjalo, da imajo svoje mesto v alianskem gibanju tudi Slovacom objektivno in idejno bližnji Slovenci.

Dunajska konferenca alianse je v tajnem protokolu v 7. točki predvidela tudi sprejem hrvaške opozicije v koalicijo. »Der Vereinigten kroatischen Opposition in Agram wird eine Abschrift dieses Protokolles übergeben werden mit der Einladung dem Partei-Verbande beizutreten. Mit der Durchführung dieser Beschlüsse werden die Herren dr. Miloš Štefanovič und Aurel C. Popovici betraut.«¹³ Ta točka dokazuje, da je bilo koalicijskemu vodstvu ogrskih narodnosti močno do pridružitve hrvaške opozicije.

Hrvati so uradno zavezeli do konference pozitivno stališče. Organ zmerne opozicije Agramer Tagblatt z dne 4. 2. 1893 je v uvodniku **Kongres narodnosti** ovrednotil tajni program dunajske konference, ki jim je bil poslan, in polemiziral s Pester Lloydom o mnenju, da nima smisla sklicevati kongresa, ker so narodi zadovoljni. Na temelju te okrepitev stikov s Hrvati se je po posvetih v Budimpešti konec februarja podal na pot v Zagreb dr. M. Stefanovič, kjer naj bi se v smislu sklepov dunajskega protokola pogajal s hrvaško opozicijo. Rezultat teh stikov je prodril tudi med policijska sporočila.¹⁴ Policijsko ministrstvo opozarja na telegram, ki so ga objavile tiskovne agencije iz Zagreba v času nameravane Štefanovičeve poti. Po njem naj se enotna hrvaška opozicija iz državnopravnih razlogov ne bi udeležila načrtovanega kongresa ogrskih narodov v Sibiju.

Tudi napredni češki krogi so preko G. Eima pritiskali na hrvaško opozicijo, da bi se uveljavili dunajski sklepi, predvsem pa, da bi prišlo do ustanovitve velikega nemškega dnevnika kot glasila alianse na Dunaju. Maja 1893 seznanja Eimov me-

¹³ Krajčovič 49.

¹⁴ Státní ústřední archiv Praha, Policejní místodržitelství (SUA PM) 1 16 1, 2535, 6171 skozi 1893.

morandum obzoraše (ob obsežnem pripisu¹⁵) z dosedanjimi organizacijskimi ukrepi in z odločitvijo o ustanovitvi skupnega dnevnika. Navaja, da bi moral dnevnik alianse tlačenih narodov izhajati na Dunaju v jutranji in večerni izdaji. Zategadelj se je ustanovila delniška družba z načrtovanim temeljnim kapitalom 500 000 goldinarjev. Ko govori o razrezu finančnih zneskov na posamezne narode, želi, da bi bili Hrvati udeleženi s 50 deleži po 1000 goldinarjev. Optimistično dokazuje, da bo že v treh letih račun dnevnika aktiven, v čemer ga je podprl tudi Rački, Strossmayer pa ni bil zmožen nabrati takšne vsote denarja.

Vprašanje pristopa Hrvatov k aliansi omenja avgusta leta 1893 predsednik RNS dr. Rafju v intervjuju agenciji Reuter. Po njegovi izjavi je bil glavni problem pri sestavljanju koalicije v tem, da so Čehi zahtevali od Romanov, naj se izjavijo proti trozvezi. Pomembno je tudi, da je ta članek ponatisnil tudi Agramer Tagblatt; odstavek o pogajanjih s Hrvati je potrdil in ga ni demantiral.¹⁶

Po polomu maksimalistične koncepcije načrtovanega dnevnika so udeleženci skušali uresničiti minimalno varianto, t. j. zbiranje denarnih sredstev za ustanovitev nemškega tednika alianse. Na Slovaškem se je razvila predvsem ta etapa agitacije za zbiranje denarja za skupno tiskovno glasilo; ohranile so se mnoge krajevne predplačilne pole z imeni predplačnikov na tednik.¹⁷ Vendar tudi ta oblika iz različnih objektivnih in subjektivnih razlogov ni bila uresničena. De facto se je uresničila tretja varianta ustanovitve tiskovnega organa alianse za informiranje Evrope. To nalogo je delno izpolnjeval renomirani praški nemški časopis Politik, kar je ob narodnostnem kongresu uradno potrdil tudi njen urednik.¹⁸ »Mislim, da bi bilo zelo v prid nemadžarskim narodnostim, ko bi svoje tožbe in težave objavljali v tujini dostopnem časopisu, za to bi lahko odlično služil Politik. Pripravljeni smo objavljati vesti o narodnostnem gibanju na Ogrskem, o zahtevah narodnosti tako pozosto, kot bo to potrebno... Prosim samo, da se potrudite in nam pošiljate iz slovaškega, srbskega in romunskega tabora mnogo tiskovnih vesti — seveda popolnoma zanesljivih...«

Od začetka alianskega gibanja raste število vesti o gibanju in posebej o Slovaki tudi v nemškem organu hrvaške opozicije.¹⁹ Agramer Tagblatt ne prinaša samo telegramov iz Slovaške, ampak tudi iz centra RNS, iz Sibiuja, verjetno po zaslugi G. Augustinyja.²⁰ Upravičeno lahko trdimo, da je tudi hrvaški dnevnik postal za inozemstvo izrazita zavezniška tribuna za informiranje Evrope. Hrvaška opozicija je tako že od vsega začetka akcije dobila zveze in stike z alianso na Ogrskem. Gibanje alianse je zbudilo pozornost tudi v hrvaškem saboru, ko je pri proračunski razpravi pravaš Kumičić navdušeno izjavil, da »pada u pjesničku žar pri isticanju da se u monarhiji dižu Česi, Slovaci, Hrvati i Rumunji.«²¹

Od pomembnejših člankov v Agramer Tagblattu naj opozorimo na uvodnik 18. 3. 1893 (Cerkvena politika in narodnosti Ogrske), v katerem avtor poudarja skupno odporniško gibanje. Tudi maja 1893 v številki 77 v uvodniku »Častna beseda« pisec polemizira z znanim pamfletom nitranskega podžupana G. Koszelskega. Dne 1. 6. 1893 je ponatisnil hrvaški organ pomemben članek časopisa Münchener

¹⁵ Arhiv JAZU, Ostavština J. J. Strossmayer, E. Eim 23. 5. 1893. Korespondenca F. Rački — J. J. Strossmayer I. IV. Izd. F. Šišić, Zagreb (KORS) IV. str. 375 n. — Eimov dokument osvetljuje metodo pristopa in očitno nefunkcionalnost dvomov Z. Urbana v članku *Cesta ke kongresu nemadžarských národností* (pot, h kongresu nemadžarskih narodov) V: *Problémy slovenského národního hnutí* (Problémi slovaškega narodnega gibanja) na koncu 19. st.) Praha 1972, str. 36. — Primerjak s tem 22 strani obsegajoči memorandum Slovaške narodne stranke (SNS) Rusiji o načrtu za izdajo opozicijskega dnevnika s prošnjo za subvencijo. LAMS 37 × 2, 37 × 3, tako da so dvomi Urbana v citiranem članku brez podlage. Tudi cesarsko kraljevska policija je začela raziskovati to akcijo, ter imenovala projektirani dnevnik Confédération na temelju zaplenjenih nemških in francoskih letakov. SUA PM 8 1 16 1, 2622, 1893.

¹⁶ Agramer Tagblatt 177, 1893.

¹⁷ LAMS 37 U 62.

¹⁸ Korespondenca Svetozara Hurbana Vajanskega I, II. Iz. P. Petrus, Bratislava (KOHV) II, str. 105. Praha 26. 7. 1895.

¹⁹ Ibidem, str. 67. A. Pietor, glavni urednik NN se pritožuje zaradi visokih računov za telegrame in korespondenco z zavezniki.

²⁰ Agramer Tagblatt 1893, št. 60, 69, 71, 73, 84 in podobno.

²¹ M. Gross: *Geneza Frankove stranke*. Historijski zbornik (HZ) XVII, Zagreb 1964, str. 54.

Allgemeine Zeitung, **H gibanju narodnosti na Ogrskem**. Ob romunski konferenci je Agramer Tagblatt objavil 11. julija uvodnik **Narodnostni boj na Ogrskem**, v katerem pisec ocenjuje izjemno energijo in velik organizacijski talent pri vodenju boja sedmograških Romunov, saj so ti na izreden način obrnili sebi v prid javno mnenje Evrope. Navzočnost slovaških predstavnikov na čelu z dr. Štefanovičem na tej konferenci je ovrednotil organ hrvaške opozicije 27. julija v uvodniku **Romunsko konferenca v Sibiuju** kot programsko javno razglasitev »zdržitve Romunov s Slovaki«. Ob tem je Agramer Tagblatt reagiral v št. 169 tudi na članek budipeštanskega časopisa Egyetertés, da je bila konferenca izraz romunsko-slovaško-hrvaške združitve. Hrvati so poslali pozdravne telegrame. »Ausser dem Anschlusse der panslavistischen Agitatoren an die dacorumänischen Hetzer gelangte auf der Hermannstadter Konferenz auch der Anschluss der kroatischen Ultras zum Ausdruck«.

Eden najpomembnejših zgodovinskih uspehov z mednarodnim odmevom na začetku alijsnega gibanja je bil ta, da so tudi reprezentativni forumi mednarodnega delavskega gibanja zavzeli pozitivno stališče do tega boja in mu izrazili podporo. Na 3. kongresu II. Internationale v Zürichu 25.—31. 7. 1893, se zdi delegaciji Socialnodemokratske stranke delavcev Romunije dolžnost opozoriti na zgodovinsko resnico, da vladajoči razredi na Ogrskem izvajajo do narodnosti Slovanov in Romunov asimilacijsko politiko, da bi jih popolnoma ukrotili. Na Sedmograškem je 3 milijone Romunov brez političnih pravic in ne smejo poslati svojega zastopnika v parlament.²²

Po romunski konferenci je organ hrvaške opozicije za zamejstvo posvetil precejšnjo pozornost represivnim ukrepom ob proslavljanju jubileja J. Kollarja na Slovaškem. Tak je 21. 7. 1893 uvodnik (verjetno izpod peresa dr. Štefanoviča), ki mu sledijo drugi članki in telegrami iz Slovaške z začetka avgusta. Izmed njih je vse pozornosti vreden uvodnik 5. avgusta **Izjemno stanje na Gornjem Ogrskem**.

Slovaški predstavniki so poslali vabila h Kollárjevim proslavam in prosili za prispevke ob ustanovitvi Kollárjeve štipendije vse slovanske narode, torej tudi Slovence. Slovenci so se tudi ustrezno udeležili načrtovanega podjetja. V zborniku o Kollárju, ki ga je izdalo društvo Tatran na Dunaju, je prispevek M. Murka o korespondenci med Kollárjem in Miklošičem in Kopitarjem (str. 49—56) ter pesem J. Stritarja (str. 95). Tudi to opravičuje našo tezo, da so bila središča slovaško-slovenskih stikov na kulturno političnem področju društva mladih na Dunaju. Slavist M. Murko je objavil za jubilej prispevek tudi v Letopisu Matice slovenske 1894, str. 62—137. V Zagrebu so mladi izdali Spomenicu... Političnemu vidiku teh proslav in akcij alijsnega gibanja se je ustrezno priključil tudi slovenski tisk. Članke so objavili npr. Ljubljanski zvon 1894, str. 319, 448, Slovanski svet 1893, str. 117.

V tujini se je nadaljevala razprava o pristopu Hrvatov k alijski, ki jo je podpiral bukareštanski tisk. Tej problematiki posveča izjemno pozornost tudi Agramer Tagblatt. Iz bukareštanskega časopisa Romanul 2. 8. 1893 povzema mnenje predsednika RNS, po katerem je »koalicija Romunov s Hrvati in Slovaki, skratka z vsemi nemadžarskimi narodnostmi, že precej napredovala.« Zanimiva je kuriozna polemika, ki jo je vodila hrvaška opozicija v Agramer Tagblattu z napol uradnim glasilom Agramer Zeitung. Tagblattov uvodnik **Združenje Romunov in Slovakov zaradi skupne akcije** 4. avgusta odreja Agramerici pravico voditi pogajanja v imenu Hrvatov z Romuni s posredovanjem banovega zaupnika N. Crnkovića. Kakor vemo, so se pogajanja koalicije narodnosti s Hrvati zavlekla tja do pomladi 1894., ko je hrvaška opozicija dokončno sklenila, da se narodnostnega kongresa zaradi državno-pravnih razlogov ne bo udeležila. Glede na stališče močne srbske manjšine v Trojednici odklanjajo podporo tudi glavni zahtevi kongresovega programa — avtonomiji Sedmograške, ker hrvaška buržoazija noče ustvariti precedensa za zahteve

²² Magacin istoric, Bukarest', XII, 1978, št. 11, str. 50.

Srbov na Hrvaškem. Ta zakulisna politična aktivnost je vzbudila precejšnjo pozornost tudi v diplomatskih krogih.²³ (Memorandum A. Goluchowskega iz julija 1894).

Res je, da se je prav v tem času srbska buržoazna politika v Trojednici definitivno pridružila aliansnemu kongresnemu gibanju na Ogrskem. V Sremskih Karlovcih je bilo celo vsenarodno srbsko zborovanje, ki se ga je udeležilo približno 15.000 ljudi, in je podelilo mandat srbskega naroda Vojvodine in Hrvaške delegatom kongresa. Sprejeta resolucija je bila dejanska kodifikacija aliansne podlage srbske politične smeri v habsburški monarhiji. Pobudnik kongresa, urednik Zastave, E. Gavrilica je pripomnil: »dugo je trebalo, da se ubede Srbi iz Trojednice, da treba da se priključe tom pokretu ... i tek pošto je to postignuto i Srbi iz Zagreba su se priključili.«²⁴

V začetku maja 1894 je bilo prav tako veličastno vsenarodno desetisoč glavno romunsko zborovanje v Aradu ob navzočnosti srbske delegacije. Odsev določenih obvez s posvetovanj Romunov in Hrvatov so bili tudi pozdravni telegrami, ki so jih poslali hrvaški krogi. Národné noviny so 8. 5. 1894 zapisale, da se je »zborovanje odvijalo pod geslom srbsko-hrvaško-romunske solidarnosti«. Čeprav se hrvaški predstavniki niso neposredno udeležili javnih političnih akcij v aliansnem gibanju, so vendarle posredno v različnih oblikah sodelovali pri razvijanju politične aktivnosti narodnostnih strank na Ogrskem. To se je končno pokazalo tudi pri naraščanju slovakofilskih prispevkov v glavnem glasilu hrvaške opozicije, v Obzoru.

V aktivizaciji aliansnega gibanja v prvi polovici 90. let so razvile ljudske množice na Slovaškem, na Sedmograškem, v Vojvodini in v Banatu široko aktivnost za sodelovanje med tlačeni narodi. To se je pokazalo na mitingih. Na Slovaškem so bila najpomembnejša ljudska zborovanja v Modri, Mošovcih, v Martinu. Veliki tabor ljudi iz 30 občin in 6 županij srednje in južne Slovaške, ki je bil v Tisovcu, je izbral tudi delegate za kongres. Pomembno je bilo zborovanje Romunov v Sibiuju 16. 11. 1894. Aliansno gibanje, ki se je bojevalo za demokratizacijo javnega življenja na Ogrskem v publicistiki in na številnih demonstracijah ob političnih procesih, je pomagalo na starem Ogrskem prebujati narodne množice za novo aktivnost. Posebej je k temu prispeval alianski nastop na memorandovskem monstre procesu v Cluju (Klausenburg, Koloszvár) na Sedmograškem maja 1894, kjer je bilo obsojeno na ječo vodstvo RNS. Svetovni odmev procesa je prinesel še pred kongresom izrazite zunanjepolitične uspehe alianski dejavnosti.

Končno je tajna konferenca romunskih in slovaških politikov na romunске stroške v oddaljeni Bukarešti (predsednik SNS dr. Pavol Mudroň, dr. Štefanovič, dr. S. Daxner) marca 1895 izdelala akcijski program in strategijo nadaljnjega političnega ravnanja in izdelala tudi proglas trem narodom pred kongresom, ki je bil predviden za 10. 8. 1895. Proglas je julija 1895 sprejela konferenca Romunov, Slovakov in Srbov v Novem Sadu.

Socialistično gibanje je pozdravilo novi kabinet vladne liberalne stranke pod predsedstvom Deziderija Bánffyja s proslavami prvega maja, kakršnih do tedaj še ni bilo. Slovaški socialisti so izdali enega izmed svojih prvih letakov, *Glas slovaškemu delavskemu ljudstvu*, kjer so poleg socialnih in demokratizacijskih zahtev (vsesplošna volilna pravica in osemurni delovni čas) opozarjali tudi na narodnostno zatiranje: »Saj gledajo na Slovaka kot da ne bi bil človek, in to samo zato, ker govori slovaško ... Nimamo slovaških šol, tako da nam vzgajajo takšne učitelje, duhovnike, uradnike, ki se niti prav ne znajo pogovarjati z nami.«²⁵ Novi predsednik vlade je tudi pod pritiskom mednarodnega političnega položaja in ob razvoju krize dualizma skušal potlačiti pozornost tujine za narodnostno vprašanje ter je javno proglasil: »Ne podcenjujem tega gibanja, vendar ni takšno, da bi lahko zbudilo

²³ Iratok a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1867—1913. II., str. 28 1, 23. 2. 1894 pripis bána. Országos levéltár Budapest Miniszterelnök (OL ME) 1902, 1893, poročila poslanca iz Bukarešte 4. 8. 1893 o intervjuju Rafta. Tudi Arhiva istorica centrala Bucuresti, fond Casa regala, dos. 22/1893, str. 47, n. OL, BM III. 478, 1894, so nadaljnji viri o odlozmem dokumentu bana Khuena o pogajanjih Romunov s Hrvati.

²⁴ Politika Beograd št. 8884, 4. 2. 1933, E. Gavrilica, Prva Mala Atlantica.

²⁵ Fővárosi levéltár Budapest, Főkapitány iratok 310, 1895.

resne skrbi... Sicer pa, četudi bi bilo narodnostno gibanje težje kot kdaj prej... je to povezano s cerkveno politiko.²⁶

Tudi pred kongresom so slovaški predstavniki v vodstvu aliantsnega gibanja v stalni zvezi z uredništvu hrvaških opozicijskih časopisov, kar je stalni dejavnik koordinacije narodnoosvobodilnih spopadov.²⁷ Končno so na Hrvaškem pristopile k aliantsnemu gibanju srbske politične stranke. Tudi v hrvaškem političnem taboru kritizirajo radikalni predstavniki malomeščanstva z Radićem na čelu uradno opozicijo zaradi zadržanega stališča do aliantsnega gibanja.²⁸ Temu nasproti pa je Agramer Tagblatt kot neuradni organ aliantskega gibanja za tujino sistematično objavljala informacije. Že drugi dan po objavi Sklica kongresa 24. 7. 1895 prinaša iz Sibiuja originalni telegram o novosadski konferenci alianse. Medtem ko je Obzor zavzel do konference v Novem Sadu bolj pasivno stališče, prinaša Agramer Tagblatt 25. julija uvodnik **Narodnostni kongres na Ogrskem**. V njem navaja program pripravljane kongresa in potrjuje, da se ga hrvaška opozicija ne bo udeležila. Pripominja, da se zavezniki s kongresom odločajo, da bodo že pri naslednjih volitvah opustili politično pasivnost. Ta namig priča, da je bilo vprašanje volilne aktivnosti izredno pomembna točka pri razpravah. Nemško hrvaško glasilo pripominja, da sta prav neenotnost narodnosti in pasivnost prispevala k okrepitvi režima na oblasti. Članek na kraju potrjuje, da dejansko nastaja skupna politična stranka (nemadžarskih) narodnosti, ki je, kot vemo, kasneje imela v novi aktivnosti (1905) pomembno koordinacijsko vlogo. Sicer pa je to pomembno misel v predkongresni aktivnosti aliantsnega gibanja tuji tisk na sploh zelo poudarjal. V obširnem obravnavanju se Agramer Tagblatt ukvarja s stališčem hrvaške opozicije do kongresa in opravičuje tudi njeno uradno odsotnost na kongresu, kar so ponatisnile tudi martinske Národnie noviny 30. 7. 1895.²⁹ Obenem s simpatijami do aliantsnega gibanja Slovakov, Romunov in Srbov definira svoj nazor o različni državnopravni politiki obeh gibanj. »Narodnosti hočejo kot državotvorni element nastopati v strankarskem življenju Ogrske, mi pa si hočemo spet pridobiti našo državnost.« Ne odreka jo nadaljnje podpore narodnostnim silam ter pravijo, da »v tem smislu pozdravljamo tudi prvi narodnostni kongres z željo, da bi lahko uspešno opravil svoje delo.« Jasno je, da je organ hrvaške buržoazije razlagal politične cilje koalicije narodnostnih strank enodimenzionalno, kot da bi šlo samo za njihovo zastopstvo v parlamentu. Srbska Zastava je v mnogih programskih materialih pred kongresom obravnavala daljnosežnejše cilje gibanja. Tudi organ Neodvisne narodne stranke Obzor je prinesel v predkongresni aktivnosti pomembnejši prispevek (uvodnik 30. julija) **Dva kongresa**. Posebej visoko je ovrednotil aktivnost Slovakov tudi z naslednjo formulacijo: »Velik je napredak, što se pojavljaju na površini braća Slovaci u što se je još nedavno jedva moglo vjerovati.«³⁰ Opozarja na spletke oblastniškega aparata, ki so hotele zanetiti spore v aliantsnem gibanju, tako med Romuni in Srbi. Ob sklepu je uradni komentar hrvaške opozicije izrazil popolno podporo temu gibanju: »veselimo se tega kongresa in mu želimo mnogo uspehov.«

Kljub temu, da so Hrvati (iz državnopravnih razlogov) odločno zavrnil, da bi se kongresa v Pešti udeležila njihova uradna delegacija, pa ni prenehal pritisk slovaškega časopisja, naj se Hrvati vendarle udeležijo kongresa. Ko so se Národní listy v dveh redakcijskih člankih ukvarjali z oportunističnim stališčem Hrvatov do kongresa in obsodili odsotnost združene hrvaške opozicije, je to vzbudilo mednarodni odmev. Uradni organ hrvaške opozicije Obzor je odgovarjal na obdolžitve z znanimi državnopravnimi stališči: »Nije od mlitavosti niti od egoizma, ako nisu Hrvati ovo kraj Drave išli na sjezd u Budimpeštu, nego je od opreza, jer nesmiju dopustiti, da

²⁶ Slovenské noviny 46, 18. 4. 1895.

²⁷ Obzor je objavil iz Bratislave 3. 7. 1895 telegram o boju slovaških protestantov za cerkveno-narodno avtonomijo, 11. 7. uvodnik Glasovi iz Ugarske.

²⁸ Archiv národního musea Praha (ANM) F. Hlaváčka, S. Radić, 4. 1. 1895.

²⁹ NN 88, 30. 7. 1895.

³⁰ Obzor 31. 8. 1895, 178, 199 itd. Prim. A. Lebl: Hrvatsko pitanje kroz prizmu ugarskog parlamenta 1892—1918. HZ XVII, 1964, str. 260.

ima medu Hrvati i Ugri zajedinstva i glede unutarnjih posala.« Dejansko se hrvaška opozicija niti s temi fikcijami ni uspela obraniti čedalje večjega poseganja Budimpešte v avtonomijo Hrvaške in madžarizacijskih teženj. Z vidika objektivnih zgodovinskih teženj razvoja naprednih družbenih gibanj je bilo cepljenje sil narodnoosvobodilnih gibanj na Ogrskem napaka. Hrvati so odgovarjali in se branili takole: »Bi li Hrvati u Budimpešti uspeli, to je neizvjesno, ali je izvjesno, da bi time pružili Madžarom povoda, da se i oni upliću u unutarnje poslove Hrvatske, a što bi se iz toga rodilo, ne trebamo pobliže razlagati štovanomu češkome piscu.«³¹

Pomembna ovira intenzivnejšega zблиžanja Hrvatov z alianso je bil tudi trajni konkurenčni antagonizem s srbsko buržoazijo. Tako je na primer v pripravah na kongres njegovega organizatorja, predstavnika srbske stranke Vojvodine, redaktorja Zastave E. Gavriila, Obzor proglasil v članku **Nehrvaški element v Zagrebu** za protihrvaškega šovinista. Tako so tudi spori opozicije na notranjepolitičnem prizorišču na Hrvaškem bili nepremostljiva ovira za intenzivnejšo integracijo narodnoosvobodilnih gibanj. Najpomembnejše programsko obravnavanje tega problema v hrvaški opoziciji je bil uvodnik 2. avgusta v Agramer Tagblatt **Narodnostni kongres in hrvaški Srbi**. Uradni komentator se je čudil, zakaj je kongresno gibanje vzbudilo tako velik odmev pri srbskem prebivalstvu Trojednice, česar menda ni nihče pričakoval. Organ zmerne hrvaške opozicije je celo proglasil, da bi »aktivna udeležba v boju na Ogrskem izpostavila enoten politični narod na Hrvaškem nevarnosti, da ga bodo Madžari postavili na raven narodnosti in bo s tem dana pretveza za kršenje naše avtonomije«. Zato je Agramer Tagblatt imel izjave Srbov iz Rume, Vukovara in drugih mest na Hrvaškem, ki so pozdravljali kongres, za »čuden« in nepremišljen korak. Komentator je celo demagoško proglasil, da si niti predstavniki ogrskih narodnosti ne želijo »takšnega kompromitiranja« svojega boja. Tako sta celotna hrvaška meščanska politika v opoziciji in vladna narodno-unionistična stranka onemogočali in ostro nasprotovali kongresni udeležbi zastopnikom ene tretjine prebivalstva Banovine in se objektivno znašla na stališču ogrskega režima.

Čeprav se Hrvati kongresa niso udeležili, je bila Hrvatska vendarle zastopana z delegati, in srbski predstavniki so poslali telegrame. Zastava je bila v št. 118 navdušena zaradi telegrama, ki so ga poslali organizatorji kongresa iz Budimpešte: »Danas dodjoše Srbi iz Trojednice, da se prijave za kongres. Burno i oduševljeno pozdravljeni. I tuka ne pomože škranje zvanično-stekliških ‚Narodnih novina‘, jer evo dosta dične Srbadije i iz Trojednice«. Zastava je objavila v št. 120—130 na desetine telegramov srbskega prebivalstva iz Banovine (Vinkovci, Vukovar, Mitrovica, Šid, Ilok itd.), pa tudi Srbov iz Dalmacije. Navaja tudi pozitivni članek časopisa Dubrovnik o kongresu, pa tudi uvodnik Glasa Crnogorca, ki je ob tej priložnosti proglasil, da bo rezultat kongresa politična združitev Srbov (tj. liberalne in radikalne stranke Vojvodine).

Očitno je, da je kongres budil v jugoslovanski meščanski politiki tudi diferenciacijo. Pri vsem tem pa odnos hrvaške opozicije do Slovakov ni zabeležil teh sporov in največji hrvaški dnevnik Obzor je prevzel 8. 8. 1895 tudi večji del uvodnika dr. M. Štefanoviča iz Narodnih novin (izpod peresa »jednoga od glavnih sazivača kongresa«). To dejstvo lahko ocenimo tudi kot težnjo, da bi zgladili spore Hrvatov s slovansko politiko v Avstriji glede kongresa. To se zrcali tudi v nadaljnjem pomembnem članku v Obzoru, ki je 9. avgusta objavil programski komentar **Ogrski Hrvati o kongresu narodnosti**. Komentar imamo lahko tudi za znak, da se bodo Hrvati potencialno vendarle priključili k ališansnemu gibanju. Tu reproducira stališče bunjevskega časopisa Subotičke novine: »Tudi mi Bunjevci in Šokci bomo v duhu na kongresu. Saj se vse, kar boli Srbe, Slovake in Romune, tiče tudi nas.«³²

Obsežna agitacijska in organizacijska dejavnost narodnostne opozicije na Slovaškem in v romunskih ter jugoslovanskih krajih Ogrske, pa tudi na Romunskem,

³¹ Ibidem.

³² Zastava 115, 1895. Primerjaj s posebnimi stališči poljskega tiska npr. Nowa Reforma (Krakov), št. 171, 1895, uvodnik, **Kongres w Peszce**.

na Češkem in deloma v Srbiji, je zagotovila reprezentativno udeležbo na kongresu. Med skoraj tisoč delegati treh narodov na kongresu so bili najpomembnejši politični in kulturni delavci iz vseh pokrajin. Predstavniki alianse so uspeli že nekaj tednov pred kongresom ustvariti agitacijsko predkongresno vzdušje v ljudskih množicah. Podporo širokih plasti Slovakov, Romunov in Jugoslovanov je dokumentiralo nad tristo telegramov, ki so podpirali kongresna posvetovanja. Že dovoljenje za nj je bila posledica mednarodnih in notranje političnih pritiskov na vlado barona Bánffyja. Kongres tlačenih narodov Ogrske, ki se je sešel v Budimpešti 10. avgusta 1895 v hotelu National, je bil edini dogodek te vrste v osvobodilnem boju narodov Avstroogrške. Postal je tudi najpomembnejši solidarnostni izraz združene narodnostne opozicije od nastanka dualizma. Trajal naj bi več dni, toda zaradi stališča policije in agresivnih incidentov, ki so jih uprizorili provokatorji, se je omejil na to, da je izvolil kongresno predstavništvo in obravnaval program skupne aktivnosti. Za izvršni organ kongresne alianse je bil imenovan 12-članski odbor (izmed Slovakov dr. M. Štefanovič, dr. P. Mundroň, dr. Samo Daxner, dr. J. Vanovič), ki naj bi nadalje vodil organizacijsko plat koalicijske politike, seznanjal tujino in skliceval nadaljnje kongrese. Baron Bánffy je takoj (že 13. avgusta) v ekskluzivnem intervjuju v Neuer Wiener Tagblatt, ki ga je ponatisnil ves svetovni tisk, pohitel z izjavo, da bo vlada prepovedala izvršni odbor alianse Slovakov in njihovih zaveznikov. Izvršni odbor pa je vendarle s pojemajočo močjo vzdržal do naslednjega stoletja, res da v ilegalni obliki.

Program kongresa je v 22 točkah presegal ozke nacionalno jezikovne zahteve in zahteval široko demokratizacijo celotne družbe na Ogrskem, ki naj bi bila pogoj tudi za realizacijo narodnostnih zahtev. Zahteval je široko kulturno in narodno-politično avtonomijo za tlačene narode, kar je Bánffy pojmoval kot zahtevo po federalizaciji Ogrske. Organ socialnodemokratske stranke na Ogrskem »Volkstimme« je kljub protislovnemu stališču branil kongres pred napadi vladne oligarhije in zapisal, da je to bil prvi kongres v Pešti, na katerem se je javnopravno postavila zahteva po splošni in tajni volilni pravici in demokratizaciji. Od mednarodnega socialističnega gibanja je izrazila podporo kongresu prva zagrebška Sloboda: »Če bo boj združenih narodnosti Ogrske pomenil demokratizacijo Ogrske, jih bodo podpirali vsi napredni ljudje... Mi socialisti kot edini in dejanski branilci pravic vseh narodnosti s simpatijami pozdravljamo to gibanje!«. Na tem temelju tudi zadnje mednarodne marksistične sinteze vrednotijo kongres pozitivno. Bil je podlaga za perspektivno taktično sodelovanje socialne demokracije z demokratičnimi narodnimi gibanji za splošno volilno pravico in za demokratizacijo proti reakcionarnemu sistemu Habsburžanov.

Tudi iz navedenega je razvidno, da so bili najpomembnejši demokratizacijski zahtevki kongresnega programa v 9. točki, ki je zahtevala splošno in tajno volilno pravico ter demokratizacijo, kar je ostala glavna zahteva narodnih gibanj prav do razpada monarhije. Sovjetski zgodovinar Islamov citira policijski material, ki navaja, da Slovaki »iz severnih županij gojijo o splošni volilni pravici upe, ki prese-gajo vse meje.«³³

Po kongresu lahko zabeležimo pomembne komentarje v tisku hrvaške opozicije. Agramer Tagblatt je 12. avgusta objavil o poteku kongresa uvodnik **Narodnostni kongres**. Bolj pomemben se nam zdi članek **Akcija ogrskih narodnosti**, ki je pred tujino odločno branil alianso pred obdolžitvami vladnega tiska, češ da pomeni kongres izdajo domovine. Tudi v kasnejši publicistiki je bilo poudarjeno, da se kongres postavil na načelo integritete Ogrske. Tudi Obzor je 12. avgusta objavil poročilo o kongresu. Značilno je, da je objavil tudi polemični članek s Srbi v zvezi s kongresom, **Strah Srbobrana**. Njegov najpomembnejši material o kongresu z 19. avgusta, članek **Uspeh kongresa nemadžarskih narodnosti**, je verjetno napisal V. Hurban. Pomembno je odmeval kongres tudi v slovenskem tisku. Slovence je spodbudil, da

³³ T. M. Islamov: *Političeskaja borba v Vengerii v načale XX veka*. Moskva 1959, str. 214.

je njihova narodno združevalna politika zavzela globlje stališče do gibanja koalicijske narodnostne opozicije na Ogrskem. To stališče Slovencev v kongresnem odmevu vrednotimo kot prelom v njihovem odnosu do alianskega gibanja, saj stopi v ospredje vprašanje sodelovanja Slovencev z alianso. Tako se za časa kongresnega gibanja kaže nova kvaliteta, ne samo kulturnih, ampak tudi političnih odnosov Slovencev do Slovakov, odnosov dveh malih slovanskih narodov, ki sta lahko samo na temelju demokratičnega načela naravnega prava dosegla cilje narodno-emancipacijskega gibanja. Konkretno kaže to zbližanje tesno sodelovanje študentskih društev na Dunaju in kmalu tudi v Pragi. Leta 1894 je v slovaško društvo Tatran na Dunaju stopilo 12 Slovencev, in v njem so ustvarili samostojni — **slovenski klub Tatrancev**. Na začetku leta 1895 jih je sedem prestopilo v društvo Slovenija, drugi pa so ostali še naprej v Tatranu.³⁴ V tem pomembnem letu se je M. Murko udeležil v Martinu neposredno po narodnostnem kongresu narodnih slavnosti in bilančnega pokongresnega zborovanja SNS. Martin ima tudi tradicionalne zveze z vodstvom Slovenske matice. F. Ilešič piše članke o Slovakih³⁵ in tudi obiše Slovaško.³⁶ To in še drugo kaže, da se je predstavništvo iz Slovenije v imenu 100.000 glave manjšine Slovencev na Ogrskem dejansko priključilo pokongresnemu alianskemu gibanju in v neposrednih stikih in osebnih razgovorih dalo Slovakom v alianskem gibanju polnomočje, da ne zastopa samo interesov Ukrajincev-Rusinov (kar se tudi zrcali v uradnih dokumentih alianse), ampak tudi njim bližnje slovenske manjšine, kjer narodnostno gibanje še ni doseglo takšno raven, da bi imelo v aliansi neposredne zastopnike. Podobno so se npr. izražali tudi subotiški Bunjevci, da aliansa zastopa tudi njih. Toda le spričo represivnih ukrepov reakcionarne države do alianskega gibanja, ki so povzročili po 1896 zaustavitev alianske aktivnosti, je mogoče utemeljiti, zakaj v njej izjave Slovencev niso bile širše znane. Imamo pomembne dokumente, kot npr. članek v Slovanskem svetu o pomenu narodnostnega kongresa, ki zahteva podporo temu gibanju in nedvoumno poziva Slovence, naj se mu pridružejo.³⁷ Članek o slovensko-slovaškem prijateljstvu objavlja tudi v Celju izhajajoča Domovina. Specifične poti odnosov se kažejo v stikih med društvi sv. Mohorja in sv. Vojteha. Katoličke novine posvečajo pozornost gibanju pri Slovencih. Tako so napisali: »...vsi slovenski duhovniki so Slovenci po srcu in po duhu ter so pravi voditelji zatiranega naroda«, ter tako dajejo zgled Slovakom.³⁸ Evangeličanske Narodne novine 23. 7. 1897 izražajo protest proti zapiranju slovenske gimnazije v Celju in podobno.

Potem ko aliansno gibanje ogrskih narodov stagnira, so obrisi novoslovanskih teženj in zborovanja slovanskih novinarjev (1898 Praga, 1899 Krakov) določena organizacijska podlaga za povezavo slovaško-slovenskih kulturnih in političnih sil. Na zborovanju 1902 v Ljubljani je prišla doslej najbolj številna slovaška delegacija z Vajanskim na čelu, kar je dalo priložnost za konceptualno izmenjavo nazorov. Krepitev kulturno-političnih stikov je imela tudi pozitiven vpliv na odnose v literaturi, kjer dosegajo zveze v preteklih desetletjih že raven sistematičnosti. To je vsekakor zasluga koordinacijske in prevajalske dejavnosti P. Miklavca in se kaže v prevodih del L. Podjavorinske, S. Vajanskega in v literarnih motivih, kjer je v ospredju Aškerčeva pesem **Brat Slovak**.^{38a} Vzajemno so publicirane recenzije — v Sloveniji posebej recenzije iz Slovenských pohľadov v Slovanskem svetu.

Najpomembneje vrednoti značaj kongresa kot naprednega mednarodnega dogodka organ hrvaške socialne demokracije v uvodniku z dne 15. 8. 1895. Uredniški komentar Slobode omenja napade buržoaznega tiska, ki zahtevajo: »vlada raztjeraj silom buntovnike... Da su ti vitezi tužnoga lica i sjena onoga što pišu, oni bi pro-

³⁴ NN 134, 13. 11. 1894; 66, 1895.

³⁵ Npr. leta 1890 o slovaškem pravopisu, Slovanski svet 1890, str. 368.

³⁶ LAMS, Pamätnica turčianskeho kasína, No. 522.

³⁷ NN 97—98, 20.—22. 8. 1895.

³⁸ V člankih 20. 1. 1896, 20. 9. 1898.

^{38a} Ljubljanski zvon 1891, str. 577. A. Aškerc, *Lirske in epske poezije*. Ljubljana 1896. Prim. NN, 1907, Slovenský dennik, Budapešt' 111, 1912. Prúdy 1912, str. 363—364.

gramu narodnostih odgovorili drugim demokratičnijim. To uiniti nemogu. Da se u Ugarskoj uvede pa bilo koje vrste obće izborno pravo svi njihovi 'triumfi', sva njihova 'slava' odpuhnila bi kao pljeva na vjetru.« Podobno je tudi eden izmed vodilnih jugoslovanskih zgodovinarjev Branislav Vranešević poudaril: »Demokratični značaj kongresnega programa je priznala tudi svetovna socialna demokracija.«³⁹

Dejansko je eksistirala diferenciacija političnih buržoaznih skupin, ki se je med kongresnim gibanjem le začasno pomirila, vendar se je na kongresu pojavila pri srečanju liberalnih, konservativnih in naprednih sil. Drobnoburžoazni radikali so bili že pred kongresom za volilno aktivnost in kongresna potrditev volilne abstinence je bila »velika politična napaka«, kot se je pomenljivo izrazil v tajnem poročilu iz Pešte tudi predstavnik ruske diplomacije.⁴⁰ Veliko vrednost je prisojala kongresu tudi nemška diplomacija.

Praktično-politični pomen kongresa je bil v tem, da je osnoval povezavo opozicijskih meščanskih narodnostnih političnih strank, ki so bile na čelu narodnih gibanj. Bil je programski temelj koalicijske stranke narodnosti, ki je nastala ob nastopu t. i. nove aktivnosti na začetku 20. stoletja. Kongres je imel prerodni vpliv na notranje politično aktivizacijo posebno pri Slovakah. Národné noviny 13. 8. 1895 so v uvodniku zapisale: »Zares se od slavnih dni 6. in 7. junija leta 1861⁴¹ pa do danes, 10. avgusta, v našem političnem življenju ni zgodilo nič, kar bi se dalo primerjati z današnjim trenutkom!« Zgodovinsko je najpomembnejši mednarodni odmev kongresa. Madžarski marksistični zgodovinar J. Perényi je napisal: »Kongres je zbudil živahen odmev na Ogrskem in v tujini. Odtlej so narodnostno vprašanje na Ogrskem sistematično analizirali tuji časopisi in članki o metodah zatiranja narodnosti na Ogrskem so napravili velikansko škodo prestižu Avstroogrske.« Jugoslovanski strokovnjak V. Vučković je poudaril, da je po kongresu svetovna javnost dojela, da je poleg balkanskega vprašanja nevarnost za svetovni mir tudi ogrsko vprašanje.

Zveze kongresa koalicije narodnosti na Ogrskem z interparlamentarnim kongresom miru, ki je bil 10 dni kasneje v Bruslju, so znane. Za izrazito propagandno akcijo so to priliko izkoristili zlasti romunski krogi. Na evropskem knjižnem trgu so se tedaj pojavila znana kritična in programska dela o narodnostnem vprašanju E. Broteja in G. Ocasianuja. To okoliščino odmevnosti pokongresne aktivnosti je visoko ocenil tudi hrvaški Obzor.⁴² V celoti lahko rečemo, da so stotine časopisov v Evropi in Ameriki s simpatijami pisale o kongresu. Zbudil je vrsto podpornih in demonstracijskih mitingov v Sofiji, Beogradu, na Romunskem, v Italiji in v Oxfordu. Na ječo obsojeni predsednik RNS J. Rašiu si je v dnevniku zapisal visoko oceno, ki jo je prinesel ruski tisk. Samo tisk najbolj nazadnjaških mednarodnih krogov je omalovaževal kongres kot plod ruske politike in oživljal strašilo panslavizma. Podobno so bili zunaj kongresnega gibanja tudi visoki kler in porajajoče se slovaško l'udáctvo. Kritično je treba vrednotiti tudi razredno omejenost pri vodenju kongresne alianse, ki ni znala vključiti v delo tudi delavstva (na kongresu so bili samo kmečki delegati). Demokratski narodni delavci so v pripravah na kongres opozarjali martinski center na potrebo po soudeležbi delavcev. J. Hroboň je pisal Modroňu: »Glede na to, da so v Pešti tudi naši ljudje, delavci, bi se jih utegnilo zbrati precej.« Tudi učitelj Stanislav Zoch je v ljudskem gibanju po kongresu zahteval od vodstva SNS, »da razvije čim širšo agitacijo prav do zadnje delavske bajte!«⁴³ Toda provincialne martinske politike so prevzeli romantični politični nazori, češ da so predstavniki nekakšnega enotnega vsenarodnega gibanja (čeprav je razredna diferenciacija že napredovala in je ni bilo mogoče zaustaviti niti v slovaški družbi), zato so v

³⁹ B. Vranešević: Vedecký příspěvek Milana Krajčoviča, *Novy život* XXIV, Novi Sad 1972, str. 63.

⁴⁰ M. Krajčović: *K problému slovenská otázka v 80.—90. letech 19. a počátkem 20. století*, *Historica* XXII Bratislava 1971, str. 128.

⁴¹ glej op. št. 4.

⁴² *Obzor* 197, 29. 8. 1895, *Na kongresa mira*, *Zastava* 91, 1895.

⁴³ Krajčović 206, 164.

programih namerno izključevali vse težnje in načrte, ki bi zbužali delitev. Zato se je tudi kongresni program dejansko izognil ekonomskim in socialnim projektom kot drugorazrednim problemom, ki naj bi jih rešili po naravni poti — menda z rešitvijo glavnega političnega in narodnega problema. Zato je Népszava s tega stališča upravičeno kritizirala kongresni program in se slovaški socialni demokrati kongresa uradno niso udeležili, čeprav so podpirali demokratični, napredni zgodovinski pomen kongresa. Tako je bil npr. njihov predstavnik J. Polóni na koncu leta 1895 na sodnem procesu obtožen med drugim tudi kot udeleženec kongresa in podpornik njegovega gibanja.

Vladajoči krogi so po kongresu uprizorili t. i. **Protest zavrženih** in notarji in žandarji so po vaseh zbirali podpise »prevaranega« ljudstva proti kongresu. Znak za široko protikongresno kampanjo je bil vladni posvet o kongresu dne 23. VIII. 1895 v Pešti. Njegov namen je bil predvsem preprečevati ljudska zborovanja, na katerih so Slovaki, Romuni in Jugoslovani izražali soglasje s sprejetim programom boja za splošno volilno pravico. Na Slovaškem je prišlo do najpomembnejše pokongresne ljudske demonstracije v Breznu 28. novembra 1895, ko so žandarji s streljanjem razganjali kongresni miting slovaškega ljudstva in je prišlo do prelivanja krvi nedolžnih.

Napredno zgodovinsko sporočilo leta 1895 je še danes v tem, da se je v zgodovini slovaškega narodnega razvoja v sorazmerno širokih družbenih plasteh ostvarilo večstransko mednarodno sodelovanje demokratičnih družbenih gibanj tlačenih narodov (poskus dr. Štefanoviča in srbskih radikalov za stike z madžarsko levo opozicijo, pobuda za nastanek franko-rusofilske stranke) v boju za družbeni napredek in demokratizacijo vse države.

Prva pokongresna konferenca 12-članskega izvršnega odbora kongresa je 27. XII. 1895 načrtovala nove politične akcije, kot je bila izročitev memoranduma vladarju in organiziranje protestnega gibanja proti proslavi tisočletja ogrske države. Konferenca je obravnavala sklic drugega narodnostnega kongresa. Po precejšnjem organizacijskem delu in agitaciji v širokih plasteh je aliansno gibanje prispelo v akcijah proti proslavljanju tisočletja do novih oblik globalnih opozicijskih političnih nastopov. Konferenca izvršnega odbora kongresne alianse v dneh 18. in 19. IV. 1896 je mejnik v zgodovini solidarnostnega gibanja. Poslednjič so bile tu v aliansnem vodstvu zastopane vse politične frakcije treh narodnih gibanj. Iz Slovaške so bili navzoči dr. Štefanovič, dr. S. Daxner, dr. Pavol Mudroň, dr. Matúš Dula. Radikalni krogi so bili za maksimalno aliansno nastopanje, uresničila pa se je zgolj minimalna različica, koordinirana objava Protesta proti proslavi tisočletja. Njegov odmev v tujini in zlasti ideološko koncepcijo šteje buržoazno zgodovino pisje za temeljni idejni dokument razbijanja monarhije. Domnevajo, da je pomembno vplival še čez četrto stoletja na argumentacijo pri mirovnih pogajanjih v Parizu. Po kulturnih dogovorih so **Ograditev** tlačenih narodov Ogrske (od proslave tisočletja) 30. IV. 1896 objavila ne samo dunajski tisk in češki časopisi, ampak po zaslugi Slovakov tudi hrvaška opozicijska dnevnik Obzor in Agramer Tagblatt.⁴⁴ Po velikih demonstracijah proti proslavi tisočletnice v Bukarešti, Beogradu in v zgodovinskem nastopu t. i. generacije 1895 v Zagrebu ter solidarnostnih manifestacijah na Dunaju (9. 6. 1896 — miting 6000-ih), v Pragi, v Innsbrucku in v Zagrebu, je aliansno vodstvo doseglo velik uspeh v svoji aktivnosti z veličastnim mitingom v Parizu 11. 7. 1896. Predsedoval mu je poslanec in bivši minister za zunanje zadeve E. Flourens, udeležili pa so se ga G. Clemenceau, Sansboeuf, Millevoye — ravnatelj časnika La Patrie itd. Národníe noviny so pisale, da ima pariška manifestacija za tlačene avstro-ogrske narode med dotedanjimi tujimi odmevi in uspehi alianse največji pomen, večjega kot »žurnalistično opozarjanje na naše trpljenje. Liste dnevnika bo kmalu

⁴⁴ NN 98, 4. 5. 1896. K stališču diplomacije v Romuniji glej Arhiva Ministerului afacerilor externe Bucuresti, fond 21, vol. 27, str. 82.

prekril neprestani veter dnevnih dogodkov.⁴⁵ V desetinah telegramov v Pariz se je pokazala tudi veličastna podpora jugoslovanske javnosti temu solidarnostnemu gibanju.⁴⁶ Tudi na jugoslovanskem Balkanu se je vedno bolj krepil interes za emancipacijski boj nemadžarov na Ogrskem. Predstavniki protiturskega boja so ta spopad povezovali z lastnim narodnoosvobodilnim gibanjem. Ti subjektivni izrazi objektivnih teženj pri razvoju družbenega napredka v srednji in jugovzhodni Evropi pa tudi povezava osvobodilnih gibanj na Balkanu in v srednji Evropi so se okrepli in na začetku 20. stoletja dosegli visoko raven.

Z vidika naše teme je pomembno, da so se v zadnjem načrtovanem javnem nastopu, t. j. v skupnem memorandumu vladarju, prvič v programskih dokumentih alijsnega gibanja pojavile tudi državnopravne programske zahteve hrvaške opozicije. Načrt memoranduma, ki je bil nedavno objavljen, vključuje kot del narodnostnega vprašanja Ogrske tudi hrvaško vprašanje — »Die Rumänen im Osten, die Slovaken im Norden, die Serben im Süden, die Deutschen im ganzen Lande und nicht minder die Kroaten im Westen — all'diese Millionen sind im höchsten Grade unzufrieden. Sowohl das Nationalitäten -Gesetz in Ungarn, als auch das Ausgleichs-Gesetz mit Kroatien wird nicht eingehalten. Die gesetzlich gewährleistete Autonomie Kroatiens ist eine grosse Illusion, denn dieselbe wird von der ungarischen Regierung willkürlich gehandhabt und der kroatische Landtag dient nur dazu, um durch seine Wahl der Delegierten für den ungarischen Reichstag die Zahl der regierungsfreundlichen Abgeordneten zu vermehren.«⁴⁷ V tem, da je zamirajoče alijsno gibanje ob fin de siècle razširilo svoj program s hrvaškimi programskimi zahtevami, ne da bi hrvaška opozicija spremenila svoje stališče do alijsnega gibanja, je gotovo neka simbolika. Napovedovala je, da bo v novi aktivnosti narodnoosvobodilnega spopada na začetku 20. stoletja prišlo do integracijskega zблиžanja opozicijskih narodnih gibanj na Hrvaškem in Ogrskem.

II

Alijsno gibanje Romunov, Slovakov in Srbov in nastop napredne mladine, naprednjakov na Hrvaškem, hlasistov na Slovaškem

»Meni je jasno, prva etapa mora biti federalistička Austrija. Kad to ispoljujemo mislit ćemo dalje. Kako to je svejedno. Mi smo se utopili malne u tom moru njemačko-madžarske hegemonije. Van moramo. Ali **sredstva moramo upotrebiti**, — sve politične borbe.«

M. Dežman-S. Radiću, Dunaj, 1. pol. 1897, KOSR I, str. 282

Na obnovitev narodnostne opozicije in na razmah osvobodilnega boja v duhu solidarnosti je spodbudno vplivalo gibanje napredne mladine iz univerzitetnih središč. Mladina je vedno bolj dejavna pod vplivom mednarodnih radikalno malomeščanskih demokratičnih gibanj in pobud delavskega gibanja, na Dunaju na ravni posameznih narodnih društev ali tradicionalne Slovanske besede, v Pragi na ravni napredne študentske organizacije Slavia in v Pešti predvsem pod vplivom romunskega društva Petru maior. Študentska središča so se pri gibanju narodnostne mladine Ogrske in v zahodni Evropi vzajemno obveščala o svoji dejavnosti. Med slovaškimi društvi sta bila najštevilnejša Slovaško društvo v Pešti in dunajski Tatra, toda idejno najpomembnejši je bil Detvan v Pragi. Ta društva so se vzajemno trudila, da bi koordinirala svojo dejavnost tako, da bi sprožila vsenarodno generacijsko gibanje mladine, in konec stoletja zaznamo vpliv modernističnih gibanj evropske družbe tudi na provincialno mišljenje na Slovaškem. Najbolj ognjevita so bila s posredovanjem češke interpretacije radikalno-demokratična gibanja Ukrajincev in Poljakov. Drobnoburžoazno napredno gibanje ni bil osamljen in izključen pojav češke

⁴⁵ NN 108, 123, 1896.

⁴⁶ M. Krajičević: *Slováci a Paríž r. 1896*. Svet vedy 1966, št. 6, str. 485—488.

⁴⁷ N. Cordos: *Memorandul nationalitatilor (1892—1988)*. Acta musei Napocensis. Cluj 1972, str. 274.
L. Boia: *Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks 1848—1914*. Bucuresti 1977.

družbe, ampak ga je bilo precej tudi v družbenih gibanjih drugih narodov (L. Wasilewski pri Poljaki, I. Franko pri Ukrajincih, skupina Jászija pri Madžarih in pod.), ki so bili tudi pod idejnim vplivom zahodnoevropske avantgarde. Modernizacija je prodrla tudi v provincialno meščansko mišljenje med narodnostmi Ogrske.

Znano je, da je bil izmed predstavnikov hlasizma in njegovih privrženecv praški dijak samo V. Šrobár, medtem ko je P. Blaha dozoreval kot predsednik dunajskega Tatrana in pod vplivom aktivnosti Romunov. Svojo močno individualnost je M. Hodža oblikoval pod istim vplivom na univerzi v Cluju in kot tajnik Slovaškega društva v Pešti. Voditelj hrvaške radikalne mladine St. Radič je bil zaradi policijskega posega le kratko dobo praški dijak in se je šolal v Pešti, v Parizu in v Rusiji. Izmed drugih predstavnikov je bil Svetozar Pribičević vodilna osebnost mladine v Zagrebu, Lorković, Vilder in drugi pa so bili dunajski dijaki.

Radikalizem mladinskega gibanja glede na oficialno narodno vodstvo se v prvi polovici 90. let »na terenu« še ni pokazal, narobe, dejansko je podpiral aliansno smer in je svojo dejavnost omejeval le na kuloarje društvenega življenja. Zastavo kritike pa je od začetka 90. let nosila notranja opozicija srednje generacije radikalnih krogov, kakršni so bili Slovak M. Štefanovič, Romun E. Brote, Srb E. Gavrila, Hrvat F. Potočnjak. Po njihovih stopinjah je kasneje hodila večkrat tudi bolj umerjena mladina, ki je omenjene predstavnike pogosto imela za svoje voditelje in pohodnike. To atmosfero radikalizma je končno značilno izrazil tudi sin S. H. Vajanskega, ki ga je ta konservativni ideolog celo dolžil hlasizma: »Brez trpljenja v boju ne gre. Šele ko bomo trpeli, ko nas bodo mučili, trpinčili, ko nas bodo pobijali, bo to velika napoved vstajenja. Vsako trpljenje in muke rodijo sijaj in lepoto...«⁴⁸

V začetku dejavnosti mladine je pomenila pomembno vseslovansko demonstracijo ob udeležbi romunskih modernistov 20. obletnica Tatrana. Tatran je poslal vabila ne samo Detvanu in peštanski mladini, ampak tudi mladim Jugoslovanom. K programu proslav je pomembno prispevalo hrvaško mladinsko društvo Zvonimir s svojim tamburaškim orkestrom. Izraz vpliva mednarodnih radikalno-demokratskih tokov na tej slovesnosti je bila tudi navzočnost poljskega društva Ognisko, ukrajinske skupine Bukovina ter jugoslovanskih Zora in Slovenija. Slovaška mladina je sodelovala tudi z dunajskim Zvonimirom in sodelovala pri Gunduličevih proslavah v Dubrovniku.⁴⁹ Tradicionalno središče stikov Slovakov in Slovencev je bil Dunaj. Konec 19. stoletja postane to ob sodelovanju masarikovcev tudi Praga. Slovaški tisk ima stalna pričevanja o sodelovanju društva Tatran na Dunaju s Slovenijo in s Slovenci. Tudi v dnevniku predsednika Tatrana P. Blaha piše npr. 30. 10. 1891 — Slovaki so se udeležili množičnega zborovanja Slovenije. 15. 11. so na večeru Slovenije. Národní noviny 3. XI. 1892 v poročilu o občnem zboru Tatrana pišejo: »v takšnem številu še nismo imeli nikdar priložnosti pozdraviti naše brate. Posebej slovensko društvo Slovenija...«.

Praški Detvan, ki je bil idejna zibka novega gibanja, je posvetil že v času ohladitve uradnih stikov s Hrvati intenzivno pozornost njihovemu problemu. Na zasedanju Detvana 14. 5. 1886 je imel kritični J. Nádaši referat »O novejši hrvaški literaturi od leta 1836 do leta 1860.« V stvarni diskusiji so avtorju očitali, da se je omejil samo na publicistiko, kar je branil L. Paulíny s tem, da »je bila doba čezmerno nemirna in prav to področje je prvenstveno vredno pozornosti.«⁵⁰ V prvi polovici 90. let ni mogoče govoriti o intenzivnem vzajemnem sodelovanju Detvana z maloštevilnimi hrvaškimi študenti v Pragi; Radič je prišel sem leta 1893 in so ga že leta 1894 pregnali. Močna radikalizacija hrvaške mladine in združitvene težnje jugoslovanske mladine se pokažejo v Pragi šele po letu 1896, po izključitvi Hrvatov z univerze v Zagrebu v zvezi z znanimi dogodki. Celotno sodelovanje Detvana s praškim jugoslovanskim mladinskim gibanjem je bila bolj ali manj na ravni češkega

⁴⁸ LAMS Ia A 28.

⁴⁹ ŠUA SSR, BM 418 res, 1899, krab 27. Ibidem, fond P. Blahu 20. 2. 1890 AKU, Praha, Detvan, vabilo 18. 3. 1890.

⁵⁰ Literárny archív Literárnovedného ústavu SAV/LA LUSAV), fotokopije zapisnikov Detvana.

naprednega študentskega gibanja s posredovanjem društva Slavija. Izraz vzajemnosti so bila spočetka predvsem pisma s Hrvaške in Slovaške, objavljena v glasilu Časopis českého studentstva (1889—1892).

Nastopu nove generacije pri Jugoslovanih in Slovakah so bile pogoj socialno-razredne spremembe v družbah Hrvaške, Slovenije in Slovaške, ki jih je ekonomsko povzročila industrijska revolucija. V zvezi z razvojem novih evropskih družbenih gibanj je ta nastop obeležil predvsem vpliv čeških realistov s prof. T. G. Masarykom na čelu. Bodoči predstavniki hlasisma in naprednjaštva so tu dobili skupne ideološke poteze na enotni ravni, t. i. realno slovansko politiko, prakticizem in načelo t. i. večne evolucije — drobnega in sistematičnega dela v prosvetni, narodnobuditeljski dejavnosti in unitarno nacionalno koncepcijo, tako pri Jugoslovanih kot pri Čehoslovakah.⁵¹

Programski izraz mednarodne solidarnosti naprednega gibanja slovanskih študentov je bil shod v Pragi 17.—19. 5. 1891. Udeležilo se ga je 244 delegatov iz univerzitetnih središč. Iz Zagreba je prišel Ante Radić (starejši brat Stjepana). V sprejeti resoluciji je pomembna posebej 6. točka, da smatra študentski shod za pravično težnjo Slovakov po »okrepitvi duševne zveze s češkim narodom ... in po solidarnosti z vsemi zatiranimi nemadžarskimi narodnostmi na Ogrskem.«⁵² Na iniciativo P. Blaha so leta 1891 izrazili tudi solidarnost z memorandumom romunskih študentov Evropi in leta 1892 so vključili slovaško vprašanje v knjigo Replika, ki jo je izdala romunska Liga za tujino. To prijateljsko atmosfero je na začetku solidarnosti z Romuni tudi na ravni naprednega gibanja zrcalila podpora shoda s strani romunskega naprednega študentskega gibanja.⁵³ Razlog, da so naprednjaški shod ostro zavrnilo uradni predstavniki Hrvatov in Slovakov, so bili predvsem radikalni, in tako rekoč preveč »socialistični« nastopi poljskih in ukrajinskih naprednjakov.⁵⁴

Tudi na Romunskem je bila podobna konferenca radikalne nacionalistične mladine, ki je podpirala idejo ališansne aktivnosti tlačanih narodov. Resolucija navaja: »Najprej priporočamo kar najmočnejšo agitacijo za uvedbo splošne volilne pravice. To mora biti meč, s katerim naj naši slovanski in romunski rojaki zlomijo premice današnjih fevdalističnih madžarskih manjšin.« Konferenca študentov iz Romunije in Srbije pod predsedstvom prof. A. Urechiuja iz Bukarešte in prof. A. Antonovića iz Beograda v Turnu Severinu je podprla tudi idejo balkanske konfederacije. Ta podpora priča o tem, da so progresivne demokratične ideje in nastop socialističnega gibanja vplivali na malomeščansko inteligenco tudi pod vplivom neštudentske mladine.⁵⁵ Lahko ugotovimo, da so bile mednarodne solidarnostne akcije naprednega študentskega gibanja tudi v neki meri pobuda za aktivizacijo narodno-osvobodilnega gibanja v Avstroogrski v 90. letih. Ohranjeni dnevnik P. Blaha že leta 1891 dokazuje sodelovanje dunajske mladine ne samo z Romuni, ampak tudi z Jugoslovani. 29. oktobra si je zapisal, da se shaja s Hrvati, pri čemer se je zblizal z naprednjakom Tresić-Pavičićem, ki ga je cenil bolj kot Velikanovića (»aristokrat, poln presodkov, nesimpatičen — Tresićevo pravo nasprotje«). Podobno navaja tudi V. Šrobár v svojih spominih, da je imel v 90. letih prijateljske stike z Radićem in s Srbi.⁵⁶ Lahko predlagamo tudi takšno razlago, da je na pritisk iz Pešte dunajska

⁵¹ Cesi a Jihostováne v minulosti. Od nestaršich dob do roku 1918. Praha Academie 1975 (CJM), str. 490 n. in drugi prispevki V. Št'astného, J. Křížek: T. G. Masaryk a česká politika. Praha 1959, str. 147, 202 n. Primerjaj tudi spominski članek F. Hlaváček: Jihoslovanská pokroková generace z konce minulého a počátku tohoto století a její vztahy k československému kulturnímu a politickému životu. V: Přehled 4, Daruvar 1965—1966, str. 3 n. J. Šidak: Idejno sazrijevanje Stjepana Radića. V: Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća. Zagreb 1973, str. 393 n.

⁵² P. Veselý: Omladina a pokrokové hnutí. Praha 1905, str. 33, SÚA SSR, Pz. P. Blahu, dnevnik.

⁵³ SÚA SSR, Bm 787 res. 1891, krab 4. SÚA PM, 8 5 15 16, 934, 1891.

⁵⁴ V. Št'astný: Počátky tzv. pokrokového hnutí slovanských národů habsburské monarchie v 80. a 90. letech 19. stol. Slovanský přehled 1977, št. 2, str. 146 n. NN 66, 9. 6. 1891, 53, 68, 13. 6. uvodník Ne-zdravé orůdy.

⁵⁵ M. Dan-M. Cordos: O incercare de colaborare politica romanosirba in 1891 V: Acta musei napo-censis 1970, str. 638 n. O zborovanju v Turn Severinu NN 53, 69, 70, 1891.

⁵⁶ SÚA SSR, Pz. P. Blahu. V. Šrobár: Z mého života. Praha 1946, str. 173, Isti: Oslobođené Slo-vensko I. Praha 1931, str. 144. Korespondenca Stjepana Radića. Izd. B. Krizman. Zagreb 1972 (KOSR), str. 199. S. Korporić 22. 6. 1896 razglašá, da se je seznanil s Šrobarjem in z njegovo obljubo, da bo pri-pravil za generacijski časopis gradivo o Slovakah.

policija začasno prepovedala Tatran prav zaradi radikalizacije študentskega naprednega gibanja in sam Detvan je bil že pri nastanku (1882) z okrožnico ministra Tréforta označen za nevarno ilegalno panslavistično organizacijo.⁵⁷

Zaradi radikalizacije češkega političnega življenja po zmagi mladočehov nad staročehi na volitvah 1891, ki se je pokazala 1893 s proglasitvijo izjemnega stanja v Pragi, 1894 s procesom proti Omladini, trdnejša organizacija mednarodnega naprednega slovanskega študentskega gibanja ni trajala dolgo. Drugi shod 5. junija 1892 na Dunaju se ni posrečil. Policija ga je razgnala, vendar pa je dejansko le položil temelje radikalno-napredne stranke (1897). Niso se ga udeležili ne Slovaki ne Jugoslovani, s čimer se shod ni strinjal in je izrazil nezadovoljstvo zaradi počasnega zavzemanja za naprednost pri Slovakah, Slovencih, Hrvatih in Srbih. Celo Detvan je pred shodom v zapisniku 7. maja oblikoval sklep, v katerem navaja, da »se ne strinjamo z naprednim študentstvom«. Videti je, da je bila geneza novih idejnopoličnih nastopov v slovaškem, slovenskem in hrvaškem razvoju zapletena, pa tudi gibanje mladine ni bilo v naprednih težnjah enotno; precej se je kazal vpliv konservativno-liberalnih središč.⁵⁸

Središče nove slovanske politike je bilo na Dunaju in v Pragi. Mladočehi so zaradi lastnih interesov sodelovali pri aktivizaciji slovanske solidarnosti in pri nastajanju parlamentarne slovanske koalicije tudi z Jugoslovani. Hrvaški in slovenski poslanci so se na Dunaju razšli s Hohenwartovim konservativnim klubom. V avstrijskem parlamentu so odmevale 1892. radikalne izjave mladočehov v podporo Jugoslovanov. Mednarodni odmev je doseglo tudi t. i. tretje srečanje naprednega slovanskega študentstva, ilegalni sestanek Poljakov, Slovencev, Srbov in Čehov v Pragi 6. 3. 1893. Ob odsotnosti Slovakov so nastopili v obrambo slovaškega emancipacijskega boja. Zdi se, da je vprašanje o nujnosti organizacije narodnostne koalicije na Ogrskem zrcalilo prevelike upe, ki so jih v teh radikalnih krogih gojili v zvezi z aktivizacijo narodnostnega vprašanja na Ogrskem. Tako je napredno gibanje imelo nastanek alijsnega gibanja za vzporednico in povezavo lastne politične akcije.⁵⁹

Na pobudo študentskih krogov v Bukarešti, Beogradu, na Dunaju in v Pragi za podporo nastajajoče alianse narodnosti Ogrske so se aktivizirali tudi študentje v Budimpešti. Národníe noviny poročajo 21. 6. 1892 o prvem solidarnem slovaško-srbskem večeru in o sprejeti resoluciji. Oktobra 1893 so nemadžarski študentje v Pešti izvedli dve pomembnejši manifestaciji tudi po zaslugi opozicijskega predstavnika aktivistične skupine slovaške politike A. Augustinyja. 13. oktobra 1892 so organizirali romunsko-slovaški shod in 22. novembra zborovanje predstavnikov študentov treh narodnih gibanj.⁶⁰ Po budimpeštanski konferenci alijsnega vodstva konec leta 1893. se je 22. novembra oglasila s političnim nastopom tudi zveza nemadžarskih študentov na Dunaju.⁶¹ Pobudnika te demonstracije solidarnosti sta bila kasnejši vodilni predstavnik aktivnosti P. Blaho, ki je odgovarjal na pozdravni govor Romuna dr. Beua, in vodja generacije t. i. nove aktivnosti A. Vajda-Voevod, ki je povzel dotedanjo zgodovino zaveznitva. Na pobudo predstavnika nove generacije J. Maniuja se je uresničila 5. 12. 1893 v Pešti politična akcija študentske solidarnosti.⁶²

Pomembno je, da se je tedaj, ko je prišel v Pešto iz segedinske ječe S. H. Vajanský, pridružila k solidarnostnim akcijam nemadžarskih študentov tudi hrvaška mladina. Miting 24. 2. 1894 v hotelu Evropa je tako prvi izraz integracije narodno-emancipacijskega boja tudi s Hrvati na tleh študentskega gibanja.⁶³ Po vrnitvi Va-

⁵⁷ NN 28. 129, 1892. LA LUSAV, Detvan.

⁵⁸ LA LUSAV, Detvan.

⁵⁹ NN 30, 1893. Agramer Tagblatt, 61, 15. 3. 1893. P. Veselý: Omladina str. 100, SUA PM 14676 V 54 14, 1894. O vsdržavnih odnosih slovanske politike glej V. Melik: Slovenci v državnem zboru 1893—1904. V: Zgodovinski časopis 1979, št. 1, str. 466 n. O finančni podpori mladočehov Slovencem v parlamentu. Glej J. Havráněk: Protrakouské hnutí dělnické mládeže a studentů a události r. 1893. V: Acta universitatis Carolinae 1961, tom II, fasc. 2, str. 48 n.

⁶⁰ NN 129, 1893. Zastava 172, 1893.

⁶¹ NN 139, 25, 11, 1893.

⁶² Iratok II, str. 101. NN 133, 146, 1893.

⁶³ Zastava 28, 1894.

janskega v Martin moramo med pozdravnimi telegrami posebej navesti poslanstvo onega, ki ga je poslalo peštansko hrvaško društvo Družina in v katerem beremo: »Tvojoj slavi pridružuje se oduševljenim živio, nekoliko Hrvata.«⁶⁴

Kljub temu, da spor t. i. starih in mladih v vodstvu slovaškega narodnega gibanja še ni dobil javne oblike in je bil njegov ventil tudi usmerjanje aktivnosti mladine k podpiranju alianskega gibanja, so v Martinu občutljivo reagirali na vplive čeških realistov in naprednjakov. Vajanský je že leta 1893 v segedinski ječi zelo ostro pisal proti Masaryku.⁶⁵

Vplivi alianse pri aktivizaciji Detvancev so očitni. Aliansno gibanje na Slovaškem so vodili advokati, ki so nasprotovali politiki središča v Martinu (M. Štefanovič, S. Daxner, Š. Fajnor, J. Minich) in pod njihovim pritiskom se je preusmerila tudi politična usmerjenost v Martinu. Ta generacijska skupina pa je vplivala tudi na odločitve v Detvanu, da so se prek Augustinyja neposredno povezali s Sedmograško. 8. 11. 1893 je Minárik predlagal nakup romunske čitanke in slovnice in 13. 1. 1894 jim je Augustiny poslal romunsko slovnico v dar. Osvajanje jezikov bratskih narodov in prek tega krepitev mednarodne solidarnosti naprednih krogov je sodilo k programskim načelom novega generacijskega gibanja, kakor je to jasno izrazil tudi S. Radič. Vpliv alianskega gibanja pri dejavnosti Detvana se je kasneje pokazal pri srbsko-slovaških odnosih. Pod vplivom aliansnih akcij na Ogrskem je na zasedanje Detvana 3. 2. 1894 prišla delegacija srbskih akademikov in Š. Daxner je izrazil, V. Šrobar pa v zapisniku formuliral tole: »Pozdravljamo brate Srbe, ki so s svojim prihodom pokazali, da njihove stare simpatije do nas še niso zamrle, želel bi si, da bi naše društvo čim večkrat počastili s svojimi obiski.« Ti stiki se razvijajo naprej in npr. junija 1895. zaznamuje zapisnik skupni izlet in podobno.⁶⁶ Jasno je, da so imele politične zasnove, ki jih je predstavljala Štefanovičeva skupina, velik vpliv na novo nastajajočo generacijo in posebej na P. Blaha kot enega izmed bodočih hlasistov. V pripravah na zborovanje slovaške mladine pri proslavah Tatrana je novembra 1894. pisal Šrobar Blahu, naj si pridobi podporo Štefanoviča, Minicha itd.⁶⁷

Tako imenovano tretje zasedanje slovaške mladine, ki ga je pripravil Tatran na Dunaju od 5. do 8. 12. 1894, je bilo zasnovano kot pomembna aktivizacijska in narodno integracijska prireditev, saj se ga je udeležilo do 200 ljudi in delegacije mladine drugih narodnosti (tudi Romania juna). Nove težnje aktivizacije je mladina izrazila tudi z vabilom zastopnikov uradnih krogov narodnega gibanja tako iz središča, kot tudi opozicijskih aktivistov v aliansnem gibanju. Zgodovinski pomen tega dogodka povzdiguje tudi pozornost, ki mu ga je posvetila obsežna analiza policijskega ministristva na Dunaju. V Prago je javilo predvsem navzočnost dr. J. Markoviča, S. Kuchte in zlasti Vajanskega, ki se je v kuloarjih parlamenta posvetoval s poslanci. Po teh policijskih informacijah so se hoteli »tukajšnji slovanski politični krogi udeležiti pripravljane slovaškega kongresa, ki je bil usmerjen proti ogrskim razmeram.«⁶⁸

Ta politična akcija nove generacije je imela tudi velik pomen pri koncentriranju napora mladine za politično oblikovanje nove smeri v slovaškem narodnem gibanju. Šrobarjevo pobudo in pomoč Blahe sta tedaj koordinirali obe študentski središči. 13. januarja je na tleh Detvana zvenela Šrobarjeva **Beseda podmladku** in J. Smetanay formulira 26. 2. 1894. v društvu aksiom nove realistične zasnove: »Hočemo si izbojevati lastno Slovaško.«⁶⁹

V študentskem gibanju je zapustil velik vpliv kongres tlačenih narodov v Pešti, ki je ustvaril tudi tradicijo t. i. zborovanj združene mladine narodnosti v Budimpešti. V političnih krogih Ogrske je pomembno oceno dobil t. i. prvi študentski

⁶⁴ NN 24—25, 1894.

⁶⁵ LAMS Ost. Hurbanovec. KOHV II, str. 70.

⁶⁶ LA LUSAV, protokoli Detvana, NN 52 1893, 28. 4. 1894, 13. 4., 7. 11. 1895.

⁶⁷ Š. Janšak: Život dr. Pavla Blahu. Trnava 1847, str. 40.

⁶⁸ SVA PM, 49 praes 27. 12. 1894, NN 66, 1895.

⁶⁹ LA LU SAV, Detvan, prim. NN 110, 1896.

narodnostni kongres, ki je bil 2. 11. 1895 pod predsedništvom Srba Lj. Pavlovića, Romuna J. Mania in L. Bazovskega. Pri poslanicah aliansnemu vodstvu so se predsedniki študentskega zborovanja strinjali z naprednimi načeli kongresa. Pomen te akcije študentskega gibanja poudarja dejstvo, da se je v dopisu ministru šolstva z njo resno ukvarjal tudi premier Bánffy. Predsednik vlade je poudaril, da je bil eden izmed glavnih ciljev tega zborovanja izraz simpatije z zagrebškimi študenti, ki so pri demonstracijah javno sežgali ogrsko zastavo.⁷⁰ Tudi v teh virih iz najvišjih vladnih krogov so poudarjene zveze pokrokači (naprednjaki na Češkem) — naprednjaki na Hrvaškem — hlasisti na Slovaškem. Gre za pomemben izraz solidarnosti porajajoče se nove smeri narodnostne zveze študentov na Ogrskem in združene hrvaško-srbskemu mladine. Pri tem je Zastava (7. 2. 1894) objavila telegrame, poslana romunsko-srbskemu zborovanju solidarnosti v Arad, in to ne samo od Srbov Trojednice, ampak tudi z Dunaja od »ujedinjene omladine«. Številne so tudi izjave solidarnosti novega generacijskega gibanja z narodnostnim kongresom v Pešti. Zastava v št. 123 ni objavila le telegramov iz Zagreba in od uredništva Srbobrana, ampak tudi od »srbske akademske mladine« — na čelu s Pribičevićem in celo od gimnazijcev iz Sremskih Karlovcev.

Kongres Romunov, Slovakov in Srbov avgusta 1895 v Pešti in kmalu zatem demonstracije študentov ob vladarjevem obisku v Zagrebu so označevali eskalacijo narodnostnega vprašanja in aktivizacijo opozicije tlačanih narodov ne samo na ožjem Ogrskem ampak tudi na Hrvaškem. Pojavila se je močna radikalizacija mlade generacije in v letnem semestru 1896 je prišlo v Prago 51 hrvaških študentov s Ž. Bertičem, M. Heimrlom, F. Poljakom, Sv. Korporičem in drugimi na čelu. Središče novih idej, iskanje realnejših oblik, usmerjenost k narodnovzgojiteljski dejavnosti in proti aristokracizmu in pod. se je v narodno emancipacijskem razvoju Hrvatov in Slovakov oblikovalo v letih 1895—1897 v Pragi. Ti novi tokovi v narodnih gibanjih ustvarjajo na enotnem temelju pod vplivom T. G. Masaryka in F. Hlaváčka začetke solidarnosti novih gibanj.⁷¹

Kljub temu, da v praških razmerah pri prihajajočih državno-pravno usmerjenih hrvaških študentih spočetka ni bilo posebno velike potrebe po bilateralnih stikih s slovaškimi študenti, številni dokazi pričajo o tem, da so se na ravni praškega akademskega življenja, realističnega in naprednjaškega gibanja predstavniki obeh generacij vzajemno spoznavali. Prva velika pobuda za sodelovanje pa je bil veličasten nastop radikalnih hrvaških študentov v Pragi v podporo Slovakov in aliansnega gibanja v akcijah proti proslavi tisočletja. V. Šťastný pravilno poudarja, da so idejni koreni naprednjaštva in hlasizma skupni; dokazuje prioriteto zasnove čehoslovakizma pri oblikovanju ideologije unitarnega jugoslovanstva.⁷²

V zgodovinopisju prevladujejo razlike pri vrednotenju obeh zasnov.

Na Dunaju je združena mladina razvila enako široko akcijo proti proslavi tisočletja, katere vrh je bil opozicijski kongres. Njegova policijska prepoved je le še zvišala mednarodni odmev teh solidarnih akcij. Že 2. maja 1896 je bila ob udeležbi P. Blahe konferenca zastopnikov društev slovske mladine (tudi slovenske). Po telegramu novosadskega Branika z Dunaja (št. 45.1896) so na njej sodelovali tudi bolgarski in grški študentje, pričakovali pa so tudi zastopnike iz Srbije, Romunije in Bolgarije. Kljub temu, da je bil miting 4. maja prepovedan, je resolucijo objavil ves svetovni tisk. Po telegramu Národných novín 4. maja se je na mitingu kljub prepovedi zbralo več kot 2000 študentov, prišlo je več kot 200 telegramov, pri čemer so radikalno nastopali Hrvatje.

Z vidika slovaško-hrvaških stikov in nastanka nove generacije »Združene hrvaško-srbske mladine« je pomembno, da se je napredna srbska mladina v Zagrebu, ki je bila do tedaj pod vplivom uradne srbske politike v Trojednici, priključila opozi-

⁷⁰ Iratok II, str. 351 n.

⁷¹ KOSR, str. 154, 174, 184 n. S. Radić: *Současné Chorvátsko*, Praha, 1900, str. 86 n. in druge. *Istorijska Jugoslavija II*, Moskva 1963, str. 547 n.

⁷² ČJM, str. 513 n.

cijskemu gibanju. Tudi po izvornem sporočilu Národných novin 27. marca so srbski slušatelji zagrebške univerze sprejeli resolucijo, ki je zavračala vladno protinarodnostno proslavo tisočletja. Pomembno je tudi to, »da so spodbujali v tem smislu tudi druge nemadžarske študente, da bi se v imenu pravice in prave svobode ne udeležili proslav tisočletja, pač pa da bi v tem času, ko so imeli kongres madžarski študentje, imeli kongres tudi nemadžarski študenti«. Ni znano, ali je bilo to v neposredni zvezi z resolucijo naprednih študentov v Zagrebu, vendar je zgodovinsko dejstvo, da je v letu tisočletja decembra bilo v Pešti zborovanje opozicijskih nemadžarskih študentov. To napredno študentsko gibanje je vplivalo tudi v aktivizacijskih teznjah.

V Pragi so pri otvoritvi proslav tisočletja v Pešti napredni študentje organizirali protestno zborovanje in češka, hrvaška, slovaška in slovenska mladina je izdala resolucijo proti proslavljanju tisočletnice. Radikalno so se izkazali hrvaški akademiki v Pragi tudi ob demonstraciji beograjskih študentov proti tisočletnici. Poslali so pozdravni telegram, kar je nov izraz narodno združevalne ideje in povezanosti narodnoosvobodilnega boja v srednji Evropi in na Balkanu. Zato so bili zaradi nadaljnje opozicijske akcije proti proslavi v disciplinski preiskavi študentje I. Dobžanski, I. Božičević, M. Metelka, Š. Šiletić in V. Skočić.⁷³ Treba je opozoriti, da so v tej aktivizaciji solidarnosti postavljeni tudi institucionalni temelji modernega gibanja češkoslovaške vzajemnosti (1896 je nastala Československa jednota). Solidarnost na ravni naprednega gibanja se je pokazala na že omenjenem velikem mitingu proti proslavi tisočletja 11. 7. 1896 v Parizu. Izmed številnih telegramov, ki so prišli v Pariz iz Avstroogrške, naj navedemo sporočilo združene akademske hrvaške in srbske mladine v Zagrebu, v katerem piše, »da se pridružujemo vašim načrtom proti prevladi Madžarov na Ogrskem.« Opozorimo naj tudi na hrvaški glas iz Gospića, pozdrav srbske mladine iz Dalmacije in združene mladine z Dunaja.⁷⁴

Po množičnem prilivu Hrvatov, kasneje pa tudi srbske in slovenske mladine, postanejo tukajšnji študentje radikalni. V zgodovinskem razvoju lahko zastavimo povsem stvarno vprašanje, ali niso bili kronološko-analogni nastopi naprednjakov in hlasistov z lastnimi organi, kot so bili Hrvatska misao, Novo doba, Hlas, pod vplivom Hlaváčka in Masaryka. Maja 1896 Šrobár v Detvanu predlaga, da bi naročili realistično Našo dobo s slavno rubriko **O slovaških zadevah**. 13. 3. 1897 ima programski referat **Kako si zamišljam uredniško delo pri študentskem časopisu**, v katerem zahteva »krčiti novo pot — začeti je treba z novo taktiko.« Iz Prage policijsko pregnani S. Radić decembra 1896 pripravlja programski uvodnik t. i. novega gibanja **Šta hoćemo** za nameravani praški časopis Hrvatska misao.⁷⁵

Že pri svojem nastanku je bilo gibanje hlasistov in naprednjakov pozorno na socialno vprašanje — na delavsko gibanje in socializem, in to pod vplivom in v duhu zasnov svojega učitelja T. G. Masaryka. Marksistično zgodovino pisje vrednoti te pojave z razrednega vidika: buržoazija išče pri narodno emancipacijskem boju podporo tudi pri delavskem gibanju, hkrati pa bi rada vplivala na proletariat lastnih narodov z buržoaznim reformizmom proti proletarskemu internacionalizmu kot revolucionarni ideologiji.⁷⁶

Skupna idejna kolesca naprednjaškega in hlasistskega gibanja lahko dokumentiramo z očitnimi idejnimi in teoretsko-koncepcijskimi postulati programov obeh

⁷³ SUA PM 5187, 6765, 6995, 1896; PP 1616 A, 17. 10. 1896. NN 104, 1896.

⁷⁴ Question des trois nationalités en Hongrie. Paris 1896, str. 48.

⁷⁵ KOSR, str. 234. LA LU SAV, Detvan. NN 218, 1897, Časopis Mladeže. O mednarodnih zvezah naprednjakov je dokaz tudi informacija F. Houdka P. Blahu 14. 11. 1898 (SUA SSR Ost. P. Blahu), da izdaja v Zürichu združena srbska, hrvaška, slovenska in bolgarska mladina tednik ČAVEČNOST.

⁷⁶ Primerjaj k temu delo I. Dubskega, O. Franeka. Nekritičen je pristop Urbana v cit. delu, str. 111. 131 ... kolikor gre za mlado hrvaško in posebej slovensko generacijo, ki je začela prihajati konec 90. let ... v Prago, si je številni del njenih pripadnikov, ki so bili pod vplivom Masarykovih nazorov ... vendarle našel pot k delavski stranki. Ta hipoteza ne velja za Hrvate. Voditelji naprednjaške politike so v dobi vlade koalicije v Banovini krvavo udušili revolucionarno socialno in agrarnosocialistično gibanje v Sremu in v Slavoniji v času odmevov na I. rusko revolucijo 1906—1907. — A. Lebl: Pokret poloprivrednih radnika u Sremu 1906—1907. Zbornik Matice srpske, Novi Sad 1957, prim. tudi stilizacijo V. St'astinega v ČJM, str. 513: ... hrvaški študentje so sprejemali od Masaryka tudi revizionistične nauke o socializmu.

gibanj ter z njihovo vlogo v hrvaškem in slovaškem narodnem razvoju, pa tudi z neposrednimi konkretnimi pojavi. Pomembno vlogo je imel pri tem agilni F. Hlaváček, ki se je s posredovanjem S. Radića od 1893. leta stikal z mladimi Jugoslovani in prenašal napredne ideje in realno slovansko politiko na t. i. generacijo 1895 po množičnem odhodu mladohrvatov v Pražo. Po letu 1896 se Hlaváčková praktična dejavnost v okolju t. i. praških Jugoslovancov — Pražanov okrepi. Tu se uveljavljajo zlasti napredni idejni nazori. Ta del študentov se je imenoval **naprednjaki**, medtem ko se je del izključnih Masarykovih privrženecv imenoval **realisti**. Potem je pomembno za sočasnost teh zgodovinskih pojavov v narodnem razvoju Hrvatov in Slovakov, da so se konec 1896. leta v krogih praške, slovaške in hrvaške mladine dokončno odločili za generacijske časopise. Značilno je, da Hlaváček vzporedno posega v Detvan in v združena jugoslovanska društva. Iz zapisnika Detvana vidimo, da je 29. 2. 1896. nastopil spodbudno in kritično do dotedanje aktivnosti Detvana skupaj z dr. Semerádom (potreba po drobnem delu, slovaški vzhod je popolnoma neznan in pod.). 7. 3. 1896 pa je ta vplivni naprednjak spet nastopil z ostro in konceptualno kritiko dejavnosti slovaške mladine in društvu Detvan očital, da se dolga leta ukvarja le z literarnimi študijami ter je zahteval več socialnih in političnih del. Končno je splošno znano, da je postal Hlaváček tudi urednik prvega generacijskega časopisa naprednjaškega gibanja. Leta 1897 je v Prazi izšla Hrvatska misao, List za književnost, politiku i pitanja socijalna. Pod vodstvom S. Pribičevića in I. Lorkovića se je vzporedni tok novega gibanja razvijal v Zagrebu. S. Pribičević izda 1897 mladinski almanah Narodna misao. Zaradi policijskega pregona 1898 praški organ izhaja pod imenom Novo doba in leta 1899 nadaljuje na Dunaju že pod redakcijo Radića in Pribičevića pod naslovom Glas ujedinjene hrvatsko-srbske omladine. Časopis slovaške nove generacije Hlas so načrtovali za leto 1897, toda ker je P. Blaho končal študij, je izšel šele 1898 v Skalici.

Razen sorodne unitarne nacionalne zasnove je za obe novi smeri v češkoslovaško hrvaških, jugoslovanskih odnosih značilen naprednjaški antiklerikalizem, ki ga je pri hlasistih poudarjalo tolstojanstvo, in Masarykov realizem. V slovanski politiki je proti t. i. nazadnjaškemu rusofilstvu v Martinu nastopil liberalni avstroslavizem z Masarykovo koncepcijo.⁷⁷ Glavno načelo pa je vendar bila metoda drobnega kulturno-prosvetnega dela, teorija t. i. večne evolucije, kot so jo označevali kritiki v delih radikalne jugoslovanske mladine. Naprednjaki so poudarjali s tem potrebo po preporodu z lastnimi močmi in poudarjali socialno vprašanje, demokratizem in buržoazno-revizionistično stališče do socialističnega delavskega gibanja.

To družbeno gibanje in generacijo so v naši sodobni zgodovini poveličevali predvsem pod vplivom buržoazne literature in s spomini samih politikov t. i. osvobodilne generacije. Objavljena korespondenca S. Radića daje dovolj dokazov za vzdušje filistrstva in vpliva bohemstva tudi med naprednjaško generacijo. Tu navajamo tudi novo objavljeni dokument iz krogov radikalne srbske vojvodinske mladine — skupine V. Stajčića, ki mu 16. oktobra 1898 neznan prijatelj pošlje kritiko t. i. praškega središča in ne prikriva svojega subjektivnega razočaranja zaradi vzdušja v krogih gibanja mladine in svojih simpatij do socialističnega gibanja.⁷⁸ »Nadalje poznato ti je i to: U Prag sam došao najviše oslanjajući se na pitanje 'Novog doba' i rad ljudi, koji se oko njega kupe, koji sam ja prilično cijenio; držao za inteligentne mladiće, od kojih bi čovjek i nekake moralne koristi zadobiti mogao. I to je sasvim obratno. Radić se oženio, valjanijih u Pragu nema. A oni koji su ostali, ti ali su lumpi, ali nesposobni. Natežu se o formalnosti... takoj jednoj sjednici sam prisustvovao i ja... i to je ona ujedinjena omladina, koja pri čaši vina

⁷⁷ J. Galandauer: *Politické dědictví Omladiny a pokrokové hnutí po roce 1897*. V: *Československý časopis historický* 1964, str. 798 piše o »kristaliziranem avstrijanstvu realistov«. Realistična skupina češke politike se je oblikovala leta 1889 po prevzemu časopisa *Čas. Kot Ljudska stranka* s T. G. Masarykom na čelu se je ustanovila šele 11. 4. 1900.

⁷⁸ ROMS No. 7748.

riješi hrvatsko-srbski spor i radi o budućnosti i sreći naroda a mi provincijali upiramo oči na njih ...»

V mednarodnih odnosih se uveljavljajo stiki teh gibanj zlasti s poljskimi naprednjaki. L. Wasilewski je leta 1895 predaval v Detvanu, bil v stikih z Radićem in je po kongresu odpotoval na Ogrsko in na Hrvaško s Hlaváčkovim priporočilom. Z Radićem je občeval tudi v Švici. Pri tem je ohranil zanimiv in kritičen pogled na buržoazijo narodnosti na Ogrskem. Ocenil je ališansno aktivnost, ki so jo v tedanjem tisku pogosto vrednotili kot gibanje, ki ga vodijo Romuni, saj je celo napisal, da so Romuni najbolj sposobni in mnogo delajo. Gre za vtis, ki ga je nanj napravil kongres.⁷⁹

Z vidika zблиžanja nove slovaške in hrvaške opozicije je bilo pomembno, da so se naprednjaški časopisi izražali proti pretiranemu hrvaškemu historizmu in ekskluzivnosti državnopravnega programa pravašev in za moderno naravno pravico do samoodločbe. Obsojali so metode t. i. velike politike voditeljev opozicije in staro parlamentarno šolo, hoteli so predvsem demokratizirati narodno gibanje, razširiti njegov človeški temelj z vključevanjem kmečkih ljudskih množic domovine s pomočjo drobnega dela. Enotne korenine razvoja naprednjaštva in hlasizma so se pokazale tudi v programskih gradivih v prvih časopisnih nastopih. Izpod Hlaváčkovega peresa je tu zlasti pozitivno stališče do ališanskega gibanja na Ogrskem in končno tudi izraz solidarnosti s tem gibanjem (Romunsko pitanje u Ugarskoj). Novo doba je objavila programsko gradivo o Slovakah in podobno tudi Hlas opaža aktivnost mlade hrvaške generacije. Hlas tudi opozarja slovaško javnost na nastop slovenskih masarikovcev s časopisom Naši zapiski.⁸⁰

Slovaški tisk je pozorno spremljal javni nastop združene hrvaško-srbske mladine. Medtem ko je mladoslovakom šlo za generacijsko programski izraz, so to martinski časopisi ocenjevali kot konec nesloge Jugoslovanov, kot prelomni pozitivni pojav na poti k srbsko-hrvaški enotnosti.⁸¹ Konceptualni publicistični odmev na te nove prvine v jugoslovanskem gibanju je zanimal tudi najizrazitejšo individualnost nove generacije pri Slovakah, M. Hodžo. Kot urednik aktivističnih L'udových novín je 16. 3. 1903 objavil članek **Hrvatsky hlas**, ki je ocenjeval nove skupine v hrvaški opoziciji skozi prizmo slovaške politike: »Opozicijska politika je bila doslej na Hrvaškem slaba ... Ugodni rezultati združenja opozicije februarja t. l. se kažejo že zdaj. K političnemu preporodu prispeva mnogo skupina mladih Hrvatov — 'napredna stranka'.« Mladi Hodža kaže tu dobro politično orientacijo v hrvaških razmerah, ko pravi: »Po daljšem kvasenju je slovanska demokratična politična misel dozorela tudi pri Hrvatih.« Ta članek predstavnika nove slovaške generacije želi uspeha združenju jugoslovanske opozicije. Končno tudi v lastnem novo izdanem časopisu Slovenský týždenník 20. 11. 1903 prinaša o teh težnjah nove aktivnosti vest, da je hrvaško študentsko društvo Perun v Pešti priredilo kulturni večer, ki so se ga udeležili tudi Slovaki. 25. julija 1903 je visoko ocenil zborovanje napredne srbske in hrvaške mladine na Dunaju in napisal: »To pokolenje, ki je doseglo akademsko izobrazbo, si je ustvarilo zrelejše poglede na življenje. To je napredna mladina, ki skuša združiti mlada srbska in hrvaška pokolenja na temelju narodne sloge.« Ne bomo se zmotili, če predpostavljamo, da gre za prvo in točno definicijo t. i. novega kurza Hrvatov v slovaški javnosti.⁸²

Za najpomembnejši in izhodiščni programski izraz idejne sorodnosti obeh naprednih gibanj imamo še danes vrednostno analizo stališča in profila družbe na Slovaškem v praškem organu združene jugoslovanske mladine Novo doba 1898, str.

⁷⁹ LA LU SAV, Detvan 26. 1. 1895. KOSR, str. 243. F. Hlaváček: c. čl., str. 10. L. Wasilewski je že 1894 objavil vtise s poti po Hrvaški in kritiziral pomanjkanje slovanske vzajemnosti. »Tydzien«, priloga Kurjera Lwowskiego št. 19. 7. 5. 1894, **Niekoľko dní v Chorvatsku**.

⁸⁰ F. Hlaváček: cit. čl. ..., str. 24 n. Hlas 1902, št. 6.192, Hrvatska misao, nový časopis v Zahrébe, št. 4, str. 102-110. **Mladší hnutí v Slovinsku**. K idejnemu vrednotenju hlasizma v češkoslovaški zgodovini glej dela L. Holotika, J. Bodnára, A. Mraza, o naprednjaštvu posebej dela R. Lovrenčiča ter J. Sidaka.

⁸¹ NN 145, 1896, 151, 1897.

⁸² Prim. M. Hodža: **Články**, str. 476.

189—192, *Glas iz Slovačke*. S šifro -n-. podpisani avtor je verjetno eden izmed vodilnih predstavnikov hlasističnega gibanja, ker obljublja hrvaškemu generacijskemu gibanju v članku: »Kad ugleda svetlo nadobudni onaj ‚Hlas‘, progovorit ću o njegovom smjeru i programu potanje i opširnije.«

Ta članek v almanahu mladih Hrvatov kritično vrednoti situacijo več kot dva milijonskega slovaškega naroda. Preseneča zlasti izvirna kritika evangeličanske inteligence z besedami: »svojom ravnodušnošću, mlitavošću i strahom za svagdašniji hljeb pada u neizbježivu propast... Naprotiv se opaža kod katolika preokret na bolje...«, kar pripisuje aktivnosti néppárta. Opozarja na razvijanje emancipacijskega konkurenčnega boja na ekonomskem polju in v koncepciji naprednjakov zahteva aktivnost pri razvoju gospodarskih in ljudskih denarnih ustanov. V članku se poudarja tudi splošna agrarna kriza. Najtežji položaj pa je vendarle na področju šolstva, ker ni slovaških šol. To je zavestna vladna namera, ker je pač neizobražen narod laže krotiti. Avtor predstavlja hrvaški javnosti kot glavni vzrok t. i. nazadovanje Slovakov »vsesplošno nedejavnost na političnem polju.« Ostro obsoja pasivnost SNS, ki ni samo volilna, ampak popolna, ker ne skrbi za delo z ljudmi, in »užasni fatalizam u slovačkom čovjeku.« Najprej so še verovali, da jih bo rešil »kakov izvanjski zaplet«, pri čemer pa se presenetljivo izkaže, da so na najnovejši stopnji »prihvatili su novu vjeru: vjeru u spas iz Beća«. Menda naj bi bila ta naivnost slovaških političnih voditeljev tudi strašilo za vlado, »toda će nam je pred tem škodilo rusofilstvo, tako nam bo kmalu škodila pri Madžarih tudi ta usmeritev in obtoževali nas bodo za nedomoljubnost in za veleizdajo.« Tudi ko avtor ocenjuje agitacijo ljudske stranke na Slovaškem, pravilno pokaže, da ni usmerjena k izboljšanju položaja slovaškega ljudstva v demokratičnem duhu. Navsezadnje je predstavnik slovaške mladine s tem člankom seznanil hrvaško napredno gibanje s shodom 1897 v Martinu in o odločitvi, da bodo izdajali mesečnik *Hlas* »kao organ neodvisne mladje slovačke generacije, s programom reformnim i s opozicionalnim pravcem«. Novo gibanje na Slovaškem, katerega cilj naj bi bil najti izhod iz slepe ulice, je uradno vodstvo sprejelo negativno: »Naši 'stari' — stali su dušmanskim napram tomu podhvalu i članove odbora nazvali socijalistima, anarkistima, dekadentima i izdajicama slovačkog naroda.« Mladi avtor s svojo kritiko Martina pride celo do skrajnih formulacij: »Ono staro šlendrijanstvo slovačko, kojemu kažu slovačko narodnjaštvo.« Videti je, da je bila ta radikalno kritična slika o stanju družbe na Slovaškem napisana v duhu naprednjaške frazeologije, ki so jo uporabljali proti obzorjem in pravašem. Ustrezalo je podobnim pogledom nove generacije na Hrvaškem. Tako laže razumemo, da je po tej podobnih formulacijah mlado gibanje pri Jugoslovanih v določeni meri spočetka spregledovalo slovaški emancipacijski boj in njegovo raven. Zgodovinsko je pomembno, da so se ideološko sorodna radikalna gibanja v hrvaški in slovaški zgodovini že pri svojih programskih nastopih pokazala kot neposredno družbeno-politično vzajemno določena. Čez nekaj let je podobno izjavo o stanju hrvaške družbe v Štefánkovem listu *Slovenský obzor* podal vodilni naprednjak Milan Heimerl.

Med Pražani se je razvilo neposredno društveno sodelovanje mladih Jugoslovanih in Slovakov. V 90. letih beležimo ozke stike med Detvanom in Šumadijo, ki je bila 1898. leta že pod vplivom naprednjakov. Tudi pismo »hrvatsko-slovenskog kluba Slavije« Detvanu 12. 1. 1898 dokazuje obstoj sistematičnega sodelovanja tudi s Slovenci, saj sporoča, da se je ustanovil tudi samostojni »slovenski klub Slavije u Pragu« pod predsedstvom Slovenca D. Lončarja in I. Žmavca, ki je postal predsednik Šumadije ter urejal *Novo doba*.⁸³ Za začetek uradnega sodelovanja mlade napredne generacije v narodnem gibanju Slovakov in Slovencev — masarikovcev, imamo pismo Slovencev Detvanu: »Praga, 12. svečana 1898. Uljudno Vam naznanjamo, da se hrvatsko-slovenski klub ‚Slavija‘ radi lokalnih razmerov ni mogel obdržati in da

⁸³ AKU, Detvan.

smo si Slovenci sami ustanovili svoj 'Slovenski klub Slavije v Pragi' čigar odbor se je sestavil — Predsed. Iv. Kunčič, tajnik — Dr. Lončar, R. Kenda, I. Žmavc.^{83a}

Najbolj izrazit skupni nastop v Pragi je bil pri proslavah petdesetletnice uvedbe hrvaščine kot uradnega jezika 18. 4. 1898. Na mitingu so govorili F. Potočnjak iz Banovine, V. Spinčić iz Dalmacije, E. Grégr in drugi (Čas, 23. 4. 1898). Po proslavah je zapisnik Detvana 13. 5. 1899 zabeležil, da je M. Štefánik predal hrvaškim krožkom spominsko knjigo (Pametní kniha) k proslavi petdesetletnega jubileja hrvaškega knjižnega jezika.⁸⁴

Solidarnost na ravni naprednega gibanja mladine v Pragi se je pokazala v bilateralnih odnosih tudi v širši mednarodni zasnovi. Odločitev 1. 12. 1900: Detvan se bo pridružil posvetom za ustanovitev Unije slovanskih študentov. Zigmundík je zahteval, »naj se slovanski študentje združijo po zgledu Romunov«. Tudi slovaška mladina v jugoslovanskem okolju se je integrirala v unitarno mlado jugoslovansko gibanje. Kot je razvidno iz zapuščine pisatelja Vladimira Hurbana Vladimirova, je bil ta naročnik Zore, časopisa radikalne mladine Vojvodine. Uvodnik prve številke (novembra 1902) poudarja, da hoče biti Zora literarni časopis enotne jugoslovanske mladine, o njegovi napredni vsebini pa pričajo članki o M. Gorkem, I. Cankarju in podobno.⁸⁵

Končno so posegli vplivi unitarističnega gibanja radikalne jugoslovanske mladine (ki se je v dobi prve ruske revolucije oblikovalo tudi v anarhistično-revolucionarne oblike, kar se je zrcalilo v študentskih atentatih) tudi na mlade slovaške radikalne kroge, zlasti v jugoslovanskem okolju. Značilno je, da je iz okolja tajnih organizacij Mlade Bosne 20. 1. 1906 iz Sarajeva pisal M. Dulík naprednjaku dr. L. Bazovskemu: »Za tisk pripravljam zbirko pesmi pod naslovom »Revolucionárne piesne utláčaných národov«. Tu bo zastopano 10 narodov vsak s po 5 pesmimi — 50 pesmi . . . Nekaj komentarja. Zdajšnji časi in publika so za to ugodni. Napraviti bom skušal korak naprej k svobodi našega zatiranega rodu po tej legalni poti . . .«⁸⁶

Tudi pod vplivom dejavnosti mlade generacije v naslednjem obdobju zasledimo v praškem središču primere napredne slovaško-hrvaške oziroma jugoslovanske solidarnosti.⁸⁷

Pri vzajemnih stikih napredne generacije je najbolj aktivno pozornost Slovakom kazal t. i. vodja Pražanov ter izrazita in protislovna individualnost moderne hrvaške zgodovine St. Radić, z značilnim temperamentom in poudarjeno nestalnostjo. Njegov odnos do Slovakov bi bila snov za samostojno študijo. V drobnoburžoazni razredni omejenosti ni našel odnosa do delavskega gibanja. Pod vplivom bivanja v carski Rusiji je idealiziral slovanske kmete.

Že prej smo navedli, da je bil sicer pod vplivom praškega okolja in Masaryka, a se je kmalu z njim in z naprednjaki razšel in šel po lastni poti ter organiziral kmete. Masaryku je načelno očital, da posveča večjo pozornost židovskemu kot slovaškemu vprašanju in da v program realistične stranke ni uvrstil vprašanja Slovaške. Izrazita je bila njegova prohabsburška usmerjenost.

St. Radić, utemeljitelj hrvaškega kmečkega gibanja, se je na temelju svoje avstroslavistične zasnove zavzemal za slovaško kulturo, jezik in literaturo in napisal nekaj razprav o slovaškem vprašanju. Učil se je slovaščine, citirali smo tudi njegovo zgodovinsko namero iz bjelovarske ječe pri razmišljanju ob smrti B. Šuleka — bojevati se tudi za osvoboditev slovaškega naroda. Kot je opozoril njegov brat Ante, je bil februarja 1897 med njegovimi podporniki študija v Parizu tudi slovaški profesor v Zagrebu A. Langhoffer.

^{83a} Prim. op. 80 in ČJM, str. 514.

⁸⁴ LA LU SAV, Detvan.

⁸⁵ LAMS 32 DD 2 in zapisniki Detvana leta 1906.

⁸⁶ LAMS A 307.

⁸⁷ LA LU SAV, Detvan, Slovenský týždenník, Budapešť, 14. 4. 1905. Dne 4. 2. 1905 je Detvan poslal Strossmayerju čestitke. Že 6. 5. 1905 je zapisiško izrazil »... sožalje bratskemu društvu Hrvat zaradi smrti J. J. Strossmayerja«. Društvo Hrvat je poslalo Detvanu zahvalno pismo in v nadaljnjem pismu so hrvaški naprednjaki zaposlili, da bi se tudi Slovaki udeležili projektiranih proslav.

V svojih publicističnih razmišljanjih je kljub pogosti protislovnosti obsodil stališče uradne hrvaške opozicije do alianskega gibanja Slovakov, Romunov in Srbov. Od tega kongresa je pričakoval večje rezultate in zato ga je tudi kritiziral in celo daljnovidno napovedal spore v aliansi. V pismu Hlaváčku se je 4. 3. 1895 zelo kritično izražal o življenju mladine v Pešti.⁸⁸

V Parizu je v predavanju na Visoki šoli za politične vede februarja 1898 visoko ocenjeval kakovost slovaškega ljudstva: »Najviše sam istaknuo demokratizam i široko duboko shvaćanje patriotizma u Malorusa i Slovaka i u Slovenaca. Ta tri slavenska naroda sam nazvao najvernijim predstavnicima slavenskog genija.«⁸⁹ To misel je tudi objavil v tedanjem v češčini izdanem spisu **Sodobna Hrvaška** (Současný Chorvatsko). V svoji znani in nerazumljeni avstroslavistični federalistični razpravi iz leta 1902, ki so jo kritizirali naprednjaki, je slovaščini določil komunikacijsko funkcijo, vendar državno-pravne razmejitve Slovaške ni ponudil. Brošuro obsojamo kot nesprejemljivo.

St. Radić je leta 1902 publiciral tudi svoje prvo delo o slovaškem vprašanju. Pomembno je, da gre za članek v naprednjakem glasilu Hrvatska misao (Smotra za narodno gospodarstvo, književnost i politiku). Čeprav tu ponavlja znane žaljive nazore o Slovakah kot o piskrovezih — nazore, ki so vladali v aristokratsko-buržoaznih krogih — pomeni ta elaborat samokritiko novega hrvaškega gibanja in Radića o slovaškem vprašanju, saj začenja, zlasti po zaslugi aktivnosti mladih, sprejemati tudi pomen osvobodilnega boja na Slovaškem.⁹⁰

Sklep

Zgodovinopisje še ni ovrednotilo problematike ekonomske emigracije in poti slovaških krošnjarjev, piskrovezov in obrtnih pomočnikov po Balkanu in po Sloveniji, ki so ustvarjali temelj za solidarnost socialnih bojev. V širših zvezah evropske zgodovine konec 19. stoletja nastopa kriza dualizma in balkansko vprašanje postane spet aktualno. Oživitev narodnih gibanj tlačanih narodov se kaže tudi v ekonomiki in v krepitvi nacionalne buržoazije v bančništvu ter v politični aktivizaciji v aliansnih težnjah. V letih 1891—1893 nastane aliansa narodnih gibanj Slovakov, Romunov in Srbov na Ogrskem s programsko nameravano koordinacijo aktivnosti s hrvaškim gibanjem. Narodnostni kongres v avgustu 1895 je vrh te alianske politike. Aktivnost se kaže v letu proslavljanja tisočletnice ogrske države in na skupnih demonstracijah mladine pri radikalizaciji hrvaške generacije 1895. V tem obdobju se paralelizem narodnega razvoja Hrvatov in Srbov in zgodovinskem procesu, predvsem na ideološkem področju, vedno bolj uveljavlja na integracijski oziroma tudi unitaristični osvobodilni in združevalni češkoslovaško-jugoslovanski ideji in njihovi zvezi. Pomemben uspeh pri češkoslovaško-jugoslovanskih odnosih je miting v Parizu 1896 in zborovanji na Dunaju in v Pragi. Čeprav je hrvaška uradna opozicija izražala verbalno podporo, pa niti na ponovna vabila s Češke ni pristopila h koalicijski opoziciji narodnosti na Ogrskem. Oportunizem tega ozko nacionalnega državnopravnega programa je kritično obsojala že t. i. napredna mladina, ki se je oblikovala predvsem pri študiju v Pragi. Stjepan Radić je to javno izrazil v programskem članku **Koliko vrijede Slovaci**. Zavezniška gesta obzorašev je bil obisk hrvaške delegacije v Martinu 1. 1899. Oživitev odnosov je pomenila tudi Moysesova stoletnica.

Ker so Slovenci in Slovaki konec 19. stoletja narodno emancipacijski boj razvijali v notranjepolitičnih pogojih dveh držav — Avstrije in Ogrske, so objektivni pogoji pomenili oviro za ožjo politično solidarnost. Kljub temu pa je obstoj stotisočglave slovenske manjšine na Ogrskem, čeprav na nižji stopnji narodne zavesti, tvo-

⁸⁸ ANM. Ost. F. Hlaváčka, KOSR I, str. 163, 249. Tudi v jetniških spominih (St. Radić, Uzničke uspomene, III. izd.) se je ukvarjal s slovaškim vprašanjem; z njegovimi socialnimi vidiki na poti ob pregonu iz Prage, v razgovorih s slovaškimi kmeti v Bratislavi (str. 280); njegovimi političnimi vidiki pa v razgovorih z jetniki 1. 1904 (str. 92).

⁸⁹ KOSR I, str. 304.

⁹⁰ Hrvatska misao, Zagreb 1902, str. 41—43. **Koliko vrijede Slovaci?**

ril objektivno obetavne pogoje, da bi s pomočjo subjektivnih zvez in ideje slovanske vzajemnosti tudi slovensko narodno osvobodilno gibanje iskalo možnosti za ožje stike z opozicijskim bojem alianse Romunov, Slovakov in Srbov, ki so predstavljali interes vseh tlačanih narodnosti Ogrske, torej tudi Rusinov-Ukrajincev, Slovencev, Bunjevcev, ogrskih Nemcev, ki so bili na nižji stopnji nacionalnega razvoja, vendar pa prav tako pod pritiskom asimilacijske nevarnosti velikoogrske državne ideje. Romuni in Slovaki so dajali pobude za pristop slovenske politike k aliantsnemu gibanju. Časopisi na Slovenskem so klicali k javnemu pristopu slovenske politike k aliansi. V politiki se je ta nova stopnja solidarnosti Slovencev za narodno osvoboditev in alianso narodov in narodnosti Ogrske kazala tudi v novih organizacijskih oblikah, na primer v gibanju mladine na Dunaju, v udeležbi zastopnikov Slovencev po kongresu na zborovanju Slovakov v Martinu, oziroma kasneje na začetkih sodelovanja in stikov med novimi generacijami masarikovcev v Pragi. Višja kvaliteta odnosov so bila tudi zborovanja slovanskih novinarjev, ko je v Ljubljano prišla leta 1902 najštevilnejša slovaška delegacija. Leta 1898 so se uradno povezala društva naprednjaških gibanj.

Spremenjeno utrjevanje stikov v publicistiki in politiki je imelo ugoden vpliv na krepitev stikov v kulturi in posebej v literaturi. Tu so stiki že v predhodnih desetletjih dosegli visoko raven. Znanstveno sodelovanje se je pokazalo v akcijah pri stoletnici rojstva Jana Kollárja. Najbolj izrazit pojav v literaturi je brez dvoma Aškerčeva pesem »Brat Slovak« iz leta 1891, ki je močno odmevala na Slovaškem ter kasneje prevajalska in koordinacijska dejavnost P. Miklavca, ki že konec 80. let piše dopise slovaškemu tisku in prevaja. Izhajajo pregledni članki o literaturah, recenzije del itd. Pevska društva na Slovaškem prepevajo tudi slovenske ljudske pesmi in podobno.

Lahko povzamemo, da dosegajo stiki Slovencev s Slovaki v narodno emancipacijskem boju konec 19. stoletja v okviru aktivizacije demokratskih emancipacijskih gibanj višjo stopnjo. Slovaki in Slovenci, dva mala slovanska naroda, brez ustreznih zgodovinsko-državnopravnih tradicij sta v preteklosti mogla voditi narodno emancipacijski boj zgolj na temelju naravnega etničnega prava samoodločitve. S tem ima v tipologiji narodnih gibanj v srednji in jugovzhodni Evropi narodni razvoj Slovakov in Slovencev **objektivno** mnogo skupnih potez in pogojev tako glede na gospodujoči reakcionarni režim dualizma, kakor tudi na habsburško državo, pa tudi glede realnih in potencialnih zaveznikov, narodov, ki so svoje državnopravne programe opirali na t. i. zgodovinsko pravo (Čehi, Hrvati). Ta tipološka sorodnost narodno emancipacijskih gibanj Slovencev in Slovakov, objektivna pogojenost in subjektivne vezi, ki so izvirale iz idej slovanske vzajemnosti, je spodbuda za bodoče primerjalno raziskovanje.

Prevedla Zdenka Jerman

Zusammenfassung

ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER ALLIANZ UNTERDRÜCKTER VÖLKER UNGARNS IN DEN JAHREN 1890—1901

Milan Krajčovič

Gegen Ende der 80er Jahre des 19. Jh. macht sich eine allmähliche Belebung nationaler Bewegungen in Ungarn bemerkbar, die Ankunft einer neuen Generation überwindet die Stagnation im Kampf der nichtmagyarischen Nationalitäten. Neue Ideen und Gedanken über die Modernisierung des ideologischen Kampfes und der politischen Opposition der Slawen in der Donau-Monarchie kommen in Studentenzentren auf, vor allem in Wien und Prag, aber auch in Budapest, Graz, der Schweiz und in Deutschland. Eine solche Belebung machte sich zuerst (parallel zu analogen Bestrebungen auf der Grundlage nationaler Bewegungen) in der Aktivierung von

Studentenvereinigungen bemerkbar, in Aktionen gegenseitiger Solidarität, in denen auch die Solidarität der slowakischen Jugend mit der kroatischen, serbischen und slowenischen Jugend sichtbar wird. In den Jahren 1891—93 wurde eine Allianz nationaler Bewegungen von Slowaken, Rumänen und Serben in Ungarn gebildet mit einer programmatisch geplanten Koordination der Aktivität mit der kroatischen Bewegung. Der Nationalitätenkongreß im August 1895 bedeutet einen Höhepunkt dieser Allianzpolitik. Das gemeinsame Wirken wird 1895, im Jahr, in dem die Ungarn das tausendjährige Jubiläum ihres Staates feiern, ersichtlich. Ebenso auf gemeinsamen Demonstrationen der Jugend zur Radikalisierung der kroatischen Generation im Jahr 1895. Einen wichtigen Erfolg innerhalb der tschechoslowakisch-jugoslawischen Beziehungen bedeuten 1896 das Treffen in Paris und die Versammlungen in Wien und Prag. Obwohl die kroatische offizielle Opposition sie verbal unterstützte, trat sie der Koalitionsopposition der Nationalitäten in Ungarn jedoch trotz wiederholter Einladung nicht bei. Den Opportunismus dieses eng nationalen staatsrechtlichen Standpunktes beurteilte schon die sog. fortschrittliche Jugend, die sich vor allem während des Studiums in Prag formierte. Stjepan Radić brachte das in dem Artikel »Wieviel sind die Slowaken wert« öffentlich zum Ausdruck. Der Besuch der kroatischen Delegation in Martin 1899 war wie eine Art Verbündeten-Geste der Obzor-Anhänger. Eine Belebung der Beziehungen bedeutete auch die Moyses-Hundertjahrfeier.

Die Slowaken und Slowenen, zwei kleine slawische Völker ohne entsprechende geschichtlich-staatsrechtliche Tradition, konnten den nationalen Befreiungskampf nur aufgrund des natürlichen ethnischen Rechts zur Selbstbestimmung führen. Da sich dieser Kampf unter den innenpolitischen Bedingungen zweier Staaten, Österreich und Ungarn, entwickelte, stellten objektive Bedingungen ein Hindernis für eine engere politische Solidarität dar. Trotzdem bildete die Existenz einer hunderttausendköpfigen slowenischen Minderheit in Ungarn, obwohl auf einer niedrigeren Entwicklungsstufe des nationalen Bewußtseins, objektiv verheißungsvolle Voraussetzungen dafür, daß des nationalen Bewußtseins, objektiv verheißungsvolle Voraussetzungen dafür, daß die slowenische nationale Befreiungsbewegung mit Hilfe subjektiver Verbindungen und der Idee von slawischer Wechselseitigkeit auch Möglichkeiten für engere Beziehungen zum Kampf der Allianz der Rumänen, Slowaken und Serben suchen möge. Diese Allianz verkörperte nämlich das Interesse aller nichtmagyarischen Nationalitäten in Ungarn, also auch der Ukrainer (Ruthenen), Slowenen, Bunjewcen, ungarischen Deutschen, die auf einer niedrigeren Stufe der nationalen Entwicklung standen, sich jedoch ebenfalls unter dem Druck der großungarischen Staatsidee und deren Assimilationspolitik befanden. Die Rumänen und Slowaken gaben Anstöße für den Anschluß der slowenischen Politik an die Allianzbewegung. Die Solidarität der Slowenen mit der Allianz zeigte sich in Zeitungsartikeln, in der Bewegung der Jugend in Wien, in der Teilnahme slowenischer Vertreter an der Versammlung der Slowaken in Martin, später in einsetzender Zusammenarbeit der neuen Generationen der Masaryk-Anhänger, auf Versammlungen slawischer Journalisten (1902 war die Delegation, die nach Ljubljana kam, am zahlreichsten). Die veränderte Konsolidierung der Beziehungen in Publizistik und Politik übte auch einen günstigen Einfluß auf die Stärkung der Beziehungen in der Kultur und vor allem in der Belletristik aus. Die wissenschaftliche Zusammenarbeit fand ihren Niederschlag in Aktionen anläßlich der hundertsten Geburtsfeier von Jan Kollár. Das Gedicht von Anton Aškerc »Der Bruder Slowake« (Brat Slovak) (1891) fand in der Slowakei ein starkes Echo. Peter Miklavc sandte bereits Ende der 80er Jahre Beiträge an die slowakische Presse und übersetzte. Es erschienen Artikel mit Literaturübersichten, Buchrezensionen usw. Wir können zusammenfassen, daß die Beziehungen zwischen den Slowenen und Slowaken Ende des 19. Jh. eine höhere Stufe erreichten.

Petko Luković

SLOVENC I SRPSKO-BUGARSKI RAT, 1885. GODINE

Izbijanje srpsko-bugarskog rata, uprkos njegovog, skoro bez presedana u istoriji ratova, vrlo kratkog trajanja, jer su borbena dejstva otpočela 2/14, a obustavljena 16/28. novembra 1885. godine, izazvalo je neobično veliko uzbuđenje i interesovanje u Evropi. Naročito u slovenskim zemljama je bio ispoljen visok stepen zanimanja za ovaj rat zbog oružanog sukoba između dva slovenska naroda, uz naglašenu želju da se što pre vaspostavi mir.¹ Sudeći po sadržaju saopštenja o opasnom zaoštavanju odnosa na relaciji Beograd—Sofija, objavljenih u ondašnjim listovima koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, slovenačka javnost je pomno pratila tokom 1884. i 1885. pogoršavanje srpsko-bugarskih odnosa, uz prisustvo osetne zabrinutosti za njihov krajnji ishod. Kad je ta zategnutost prerasla u srpsko-bugarski oružani sukob, Slovenci su bez ustezanja osuđivali avanturističku politiku srpskog kralja Milana i njegove imperijalističke pretenzije prema susednoj Bugarskoj, zahtevajući hitnu obustavu neprijateljstva i uspostavljanje dobrosusedskih odnosa između dva slovenska naroda. O stavu Slovenaca prema srpsko-bugarskom ratu 1885, nema u radovima o ovom ratu ni uzgrednih napomena. Ta okolnost nas je podstakla da, na bazi podataka koje pružaju ondašnji slovenački listovi, razmotrimo stav slovenačkog javnog mnjenja prema ovom ratu i događajima koji su sa njim u organskoj povezanosti. Uzgredno napominjemo, da u Državnom arhivu Slovenije nema podataka koji se odnose na srpsko-bugarski rat od 1885. godine.

Obaveštenost Slovenaca o položaju u Srbiji i o zaoštavanju srpsko-bugarskih odnosa tokom 1884. i 1885. do plovdivskog prevrata

Početak osamdesetih godina prošlog veka, Srbija na teritoriji od 48.589 kvadratnih kilometara i 1.901.736 stanovnika i nadalje je ostala prevashodno poljoprivredna zemlja. Gro stanovnika činili su na selu sitni i srednji seljaci a u gradovima zanatlije, koji su bili glavni akteri sitne robne proizvodnje, koja je dominirala u zemlji. Iz njihovih redova se, dosta sporo, regrutovala mlada srpska buržoazija. U njenom krilu se postepeno afirmisao novi, buržoasko-birokratski sloj. Posedujući političku vlast i ekonomsku moć, taj čelni odred mlade srpske buržoazije nastavlja sa akumulacijom kapitala, crpeći ga iz sela sa sitnih poljoprivrednih poseda posredstvom zelenašenja, trgovine i raznih zloupotreba, koristeći se najčešće nasiljem. To je vodilo sve upečatljivijoj pauperizaciji širokih seljačkih masa, na jednoj, i porastu nezadovoljstva prema vladajućem birokratskom režimu, na drugoj strani. Sklapanjem trgovinskog ugovora Srbije sa Austro-Ugarskom 1881, nesumnjivo je uslovlilo ekonomsku zavisnost ove od moćne privrede Habsburške Monarhije, koja je naročito kočila njen industrijski razvoj. Od velikog je značaja za privredni razvoj Srbije bilo ustanovljenje Narodne banke, januara 1883, i gradnja železničke pruge Beograd—Niš, koja je završena i puštena u saobraćaj septembra 1884. godine.

¹ Koliko nam je poznato, nema posebnih radova o odjeku u drugim zemljama zaoštavanja srpsko-bugarskih odnosa tokom 1884—1885. i njihovom prerastanju u oružani sukob. O tome je u monografijama, koje tretiraju kompleksno pitanje vezano za ovaj rat, najnužnije i u uopštenoj formi rečeno, uz naglašavanje osude agresivne politike srpskog kralja Milana od strane evropske javnosti (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Rasprava iz diplomatske istorije, Beograd, 1901, passim, str. 114—123; isti, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV, Beograd, 1933, str. 148—153; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, Beograd, 1934, str. 238, 242; Ščabac na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 god., Sofija, 1925, str. 783—785; K. Todeoov, Politička istorija savremene Bugarske, Beograd, 1938, str. 92; J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885, Sofija, 1971, str. 441—443.

I pored dobijanja nezavisnosti, shodno odredbama Berlinskog kongresa, sredinom 1878, knez Milan je iz dinastičkih razloga, 16/28. juna 1881, sklopio Tajnu konvenciju sa Austro-Ugarskom i time svoju zemlju skoro potčinio svom moćnom susedu. Do toga je došlo otuda, što je u pomenutom ugovoru knez Milan u ime Srbije dao obavezu da neće voditi nacionalnu agitaciju u korist Srbije u Bosni i Hercegovini i da, bez prethodnog sporazuma sa Austro-Ugarskom, neće zaključivati nikakav ugovor sa drugim državama. Zauzvrat, Austro-Ugarska je obećala diplomatsku pomoć Srbiji u slučaju njenog širenja prema jugu i pružila garanciju knezu Milanu, koji se proglasio za kralja, 22 (6. marta) februara 1882, kao i njegovim potomcima, da će se održati na prestolu Srbije. Tokom 1881. formirane su Napredna i Radikalna, a naredne godine i Liberalna stranka. Od 1882. otpočinje u Srbiji oštra stranačka borba, naročito između Radikalne i Napredne stranke. Oštrica borbe radikala protiv naprednjaka bila je, ustvari, uperena protiv austrofilске politike kralja Milana Obrenovića i njegovih vernih slugu, prvaka Napredne stranke, na spoljnom, i za realizaciju punog suvereniteta Narodne skupštine i samouprave opština i srezova, na unutrašnjem planu, uslovljeno donošenjem novog Ustava. To je dovelo do oštre konfrontacije između pristalica krunе i Napredne stranke, koja se oslanjala kao i Liberalna stranka, na malobrojne pristalice iz gradova, na jednoj, i radikala, koji su uživali podršku širokih seljačkih masa, na drugoj strani. Zbog toga dolazi do izbijanja timočke bune u istočnoj Srbiji na podsticaj Radikalne stranke protiv birokratskog režima, početkom novembra 1883, ali je, sredinom tog meseca, u krvi ugušena.² Po ugušenju timočke bune Radikalna stranka je bila obezglavljenа: jedan deo njenih vođa emigrirao je u Bugarsku, izvestan deo je streljan, odlukom Prekog suda u Zaječaru, i pohapšen krajem 1883. Preostali deo radikal-skih vođa, posve razočaran i psihološki utučen, posve se pasivizirao a potom je sa socijalističkih pozicija odstupio i prešao u tabor buržoaske ideologije. No i pored toga, progon radikala je nastavljen tokom 1884. i 1885. sve do izbijanja srpsko-bugarskog rata. U cilju učvršćenja autokratske vlasti kralja Milana, tokom 1884. u Srbiji je suspendovano nekoliko demokratskih zakona, koje su doneli naprednjaci po dolasku na vlast, 1881. godine. Naime, 11/22. juna 1884, Narodna skupština Srbije izglasala je izmene i dopune zakona o štampi, zborovima i udruženjima i o ustrojstvu opština i opštinskih vlasti, sistirajući gotovo u potpunosti demokratski duh koji ih je provejavao od 1881. godine. Takav postupak je vodio ka nesagledivim negativnim posledicama po srpsku državu i njen narod, koje će, uskoro potom, sa bugarsko-srpskim ratom kao prethodnicom, neizbežno nastupiti.³

Nespremnost, koju je ispoljila srpska Narodna vojska u dva srpsko-turska rata, 1876/77. i 1877/78, bila je imperativ za jačanje stajaće vojske u Srbiji. Zakonom od 3/15. januara 1883. stvara se stalni kadar koji se u mobilnom, odnosno ratnom stanju popunjava rezervom. Zavedena je opšta vojna obaveza muškaraca od 20—50 godina starosti. Vojska je podeljena na tri poziva: I čine vojni obveznici stalnog kadra sa svojom rezervom od 20—30 godina starosti; II od 31—37 godina starosti, sačinjavali su islužnici aktivne vojske, namenjeni za njeno pojačanje ili za pozadinske dužnosti; i III poziv, koji se poziva u krajnjoj nuždi, sastavljen je od vojnih obveznika starih od 38—50 godina. Rok služenja u stalnom kadru trajao je 2 godine. Država je podeljena na pet divizijskih oblasti, sastavljenih od po tri vojna, tj.

² O događajima u Srbiji iz 1882. i 1883, a posebno o timočkoj buni, slovenačka javnost je bila dosta dobro upoznata i, kako se vidi iz sastava ondašnjih slovenačkih listova, oštro je osuđivala diktatorski režim kralja Milana i naprednjačke vlade (P. Luković, Slovenci i timočka buna, 1883. godine, Zgodovinski časopis, 37, 1983, str. 37—77).

³ Opširnije o društveno-ekonomskim i političkim prilikama u Srbiji u prvoj polovini osamdesetih godina prošlog veka, v.: Z. Živanović, Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka, knj. druga: od proglašenja nezavisnosti Srbije do abdikacije kralja Milana 1878—1889, Beograd, 1924, str. 150—238; S. Jovanović, Pera Todorović, Političke i pravne rasprave, knj. prva, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, II, Beograd, 1932, str. 318—347; isti, Vlada Milana Obrenovića, knj. druga, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, VIII, Beograd, 1934, str. 274—421; isti, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX, Beograd, 1934, str. 1—218; Dr D. Janković, O političkim strankama u Srbiji XIX veka, Beograd, 1951, str. 129—284; Dr N. Vučo, Privredna istorija Srbije do prvog svetskog rata, Beograd, 1955, str. 170—173, 176—184, 186—194, 197—217, 220—225, 228—242, 247—251; Dr V. Čubrilović, Istorija političke misli u Srbiji XIX veka, Beograd, 1958, str. 252—360, 363—369.

pukovska okruga, koji su imali po četiri vojna, tj. bataljonska sreza. Predviđeno je da se u ratu formira 5 divizija I poziva, jačine 107.225 ljudi, od toga 20.640 stalnog kadra, 5 divizija II poziva, jačine 51.749 ljudi, i 60 bataljona III poziva, jačine 53.640 ljudi. Naravno, za realizaciju takve formacije bilo je potrebno vreme više od jedne decenije, jer je iz relativno malog sastava stalnog kadra trebalo stvoriti obučenu jaku rezervu za svrsishodan razvoj takve formacije.⁴

Odlukom Berlinskog kongresa, sredinom 1878, sistiran je Sanstefanski mirovni ugovor između Rusije i Turske od 19 (3. marta) februara 1878, kojim je Rusija pokušala da stvori Veliku Bugarsku, na uštrb njenih suseda, od Crnog mora i Dunava do Drima i Soluna, i formirane su Turcima vazalna Kneževina Bugarska, koja je obuhvatala teritoriju od 62.777 kvadratnih kilometara i 2.007.919 stanovnika između Dunava i Balkana i Sofijski sandžak do planine Rile i Osogovskih planina sa Sofijom kao prestonicom, i Istočna Rumelija, autonomna oblast u sastavu Turske, sa teritorijom od 33.569 kvadratnih kilometara i 815.513 stanovnika, sa Plovdivom kao glavnim gradom. Rusko-turski rat, 1877/78, u kome su se i Bugari borili u sastavu ruske vojske, ubrzao je uništenje turskog feudalnog vlasništva, jer su bugarski seljaci zahvatili zemlju odbeglih turskih feudalaca i zemlju iz turskog državnog fonda, te na taj način, javnim putem, likvidirali razne forme feudalne zavisnosti, ubrzavši proces uništenja turskog feudalnog vlasništva nad zemljom. U toku rusko-turskog rata i u prvim godinama posle njega, za vreme privremene ruske administrativne uprave, položeni su temelji bugarske države. Posredstvom niza donetih zakonodavnih akata, tokom osamdesetih godina XIX veka, kojima se regulisao otkup, bio je osiguran prelaz zemlje u vlasništvo bugarskih seljaka. Likvidacijom turskog feudalnog sistema stvoreni su uslovi u Bugarskoj za prelazak na kapitalistički način proizvodnje. Po oslobođenju od turske vlasti, došlo je do značajnih promena i u bugarskim gradovima. Nestalo je cehovskog sistema organizacije zanatstva i srednjovekovnog ograničenja proizvodnje. No radi sužavanja tržišta: odvajanje Bugarske od Turske Imperije i ustanovljenje carinskih barijera između Kneževine Bugarske i Istočne Rumelije, dolazi do nazadovanja zanatstva. Upropašćeni zanatlije postajali su rezerva radničke klase, angažovane u radu na izgradnji početne kapitalističke industrije. Inače, u Bugarskoj se pretežno razvija laka industrija: tekstilna, kožarska, keramička, prehrambena itd., tako da je krajem XIX veka, kada je ubrzan tok industrijskog razvoja, u teškoj industriji bilo zaposleno svega 10 % radnika. U cilju odbrane od pokušaja inostranog kapitala da totalno sebi podredi bugarsku privredu, liberalna vlada Petka Karavelova izdala je u drugoj polovini 1884. Zakon o osnivanju bugarske Narodne banke i Zakon o predaji državi monopolnog prava izgradnje i eksploatacije železnice. Oslonivši se na zapadnoevropske razvijene kapitalističke zemlje, po svom oslobođenju, Bugarska postaje njihov agrarno-sirovinski privesak.

Privremena ruska uprava, 1878—1879, izgradila je u Kneževini Bugarskoj osnovne državne institucije. Na dan 10/22. februara 1879. sazvana je u Trnovu Ustavotvorna skupština, koja je 16/28. aprila 1879. usvojila Trnovski ustav, koji je važio kao jedan od najdemokratskijih ustava tog vremena: izborno pravo muškaraca koji su navršili 21 godinu starosti, jednodomni parlament, samouprava opština i ograničena vlast kneza. U bugarskoj skupštini su došle do izražaja Liberalna stranka, kojoj su pripadali seljaci, stočarska i esnafska udruženja, kao i veći deo inteligencije, i Konzervativna stranka, čiji su nosioci bili čorbadžije, sveštenstvo i deo inteligencije turkofilski nastrojene. Liberali, koji su u Narodnom sobranju predstavljali većinu, te tako doneli Trnovsku konstituciju, isticali su u svom pro-

⁴ Opširnije o vojnoj reorganizaciji srpske vojske, početkom 1883, i njenoj realizaciji do izbijanja srpsko-bugarskog rata, v.: P. Borisavljević, Kratak pregled organizacije naše vojske, »Ratnik«, god. IX, knj. XVIII, sveska VI, juni 1887, Beograd, 1887, str. 511—544; J. Damjanović, Podaci za istorijsko razviće organizacije naše vojske od g. 1883—1895, »Ratnik«, god. XIX, knj. XXXVI, sveska V, maj 1897, Beograd, 1897, str. 622—630; Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. prva: od Pirota do Slivnice, Beograd, 1908, str. 72—77; S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. druga, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, VIII . . . , str. 361—365.

gramu slobodu savesti, reči, udruživanja, štampe i izbora, čemu su konzervativci bili protivni. Po Trnovskoj konstituciji, Bugarska je označena kao ustavna i nasledna monarhija. Odlukom Velike narodne skupštine, 17/29. aprila 1879, izabran je za prvog bugarskog kneza nemački princ, Alexander I von Battenberg (1879—1886). Iako je intimno bio za spoljnopolitičku orijentaciju naslona na Austro-Ugarsku i Nemačku, period Battenbergove vladavine do 1883. bio je pod ruskim uticajem. U unutrašnjoj politici prvi bugarski knez se oslanjao na rusofobsku, Konzervativnu stranku. On je, radi toga, poveo borbu protiv Liberalne partije, koja je imala snažnu podršku u zemlji, što se očituje iz činjenice da je pobedila na izborima 1879. i 1880. Uz podršku carske Rusije, Battenberg je 27 (9. maja) aprila 1881. izvršio državni udar, ukinuvši Trnovsku konstituciju iz 1879. i zaveo režim »izvanrednih punomoćija«, tj. neograničenu kneževu vlast. Otada knez sve smelije i otvorenije vodi antirusku politiku, opredelivši se za izgradnju železničke pruge na pravcu Caribrod—Sofija—Ihtiman, kako je godilo Austro-Ugarskoj, a ne na pravcu Sofija—Ruse, na čemu su Rusi insistirali. Osim toga, Battenberg je za ruskog cara postao persona non grata, zbog toga što je pokušao da organizuje bugarsku vojsku po pruskom uzoru. Neograničena kneževa vlast je održana do njegovog izmirenja sa liberalima i izdavanjem ukaza od 7/19. novembra 1883, po kome je uspostavljena Trnovska konstitucija sa popravkama, koje se, uglavnom, svode na ojačanu vlast kneza. Formirana liberalna vlada nakon pobede Liberalne stranke na izborima, jula 1884, uspostavila je Trnovsku konstituciju u njenom prvobitnom vidu i pojačala je borbu za ujedinjenje Kneževine Bugarske sa Istočnom Rumelijom.

Pod pritiskom javnosti iz Istočne Rumelije, predvođene liberalno orijentisanom inteligencijom, Evropska komisija za Istočnu Rumeliju 1878/79. donela je u Plovdivu, 14/26. aprila 1879. liberalno orijentisan Organski ustav, budući da je garantovao svim građanima slobodu, uz davanje širokih izbornih prava sa vrlo niskim imovinskim cenzusom. Po Ustavu generalni guverner postavlja »časten svet«, sastavljen od pet direktora i načelnika milicije i žandarmerije, koji ima prava i dužnosti ministarskog saveta. Zakonodavni organ je Oblasna skupština, sastavljena od 56 deputata. Shodno odredbama Berlinskog kongresa, prispeo je iz Carigrada u Plovdiv, 13/25. marta 1879, od sultana naimenovan generalni guverner, Bugarin po narodnosti, Aleko Bogoridi, sa mandatom od pet godina. On je naimenovao prvi »časten svet«. Po izborima od 17/29. oktobra 1879. konstituisana je Oblasna skupština, u kojoj je Narodna partija imala većinu i borila se za ujedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom, izražavajući interese krupne buržoazije, dok je Liberalna partija bila reprezentant sitne buržoazije. Oblasna skupština izabrala je 10/22. decembra 1879. prvi Stalni komitet, u koji su ušli isključivo Bugari. Prvi predsednik Oblasne skupštine i Stalnog komiteta bio je prvak Narodne partije, Ivan Gešov. Na izborima 1881. Narodna partija je odnela pobjedu, održavši prevlast u Oblasnoj skupštini do 1883, kada je Liberalna partija, ojačana prebeglim njenim liderima iz Kneževine Bugarske, Petkom Karavelovim, Penčom Slavejkovim, Zahariem Stojanovim i dr., na izborima odnela pobjedu. Nakon dolaska na položaj generalnog guvernera, 14/26. aprila 1884, Bugarin Gavril Krstevič, raspustio je Oblasnu skupštinu i raspisao nove izbore. Ovi su održani 23 (5. oktobra) septembra 1884. i na njima je Narodna partija dobila većinu. Od njenih predstavnika je sastavljen »časten svet«. Znatno je pojačan rad na ujedinjenju Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom, te je početkom 1885, u tu svrhu osnovan »Balgarskijat taen centralen revolucionen komitet (BTCRK)«.⁵

⁵ Opširnije o društveno-ekonomskom i političkom razvoju Bugarske od 1878. do 1885. v.: Ščab na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 god. . . ., str. 8—20, 22—33; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sadržana dela Slobodana Jovanovića, IV . . ., str. 14—26; K. Todorov, op. cit., str. 42—77; D. Kosev, Obščestveno-ikonomičesko i političesko razvitie sled Osvoždenieto (1878—1885), Istorija na Blgarija, v dva toma, tom vtori, Sofija, 1955, str. 26—64; S. N. Penkov, Borbata na blgarskija narod protiv Berlinskija dogovor i međunarodnoto pravo, 1878—1886, Sofija, 1968, str. 10—101; J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 . . ., str. 10—34, 71—75; isti, Sedinienieto 1885, Sofija, 1980, str. 89—1360.

Posle oslobođenja od turske vladavine, uz pomoć Privremene ruske uprave, ustanovljena je 1878. u Bugarskoj redovna vojska, »B«lgarska zemaska vojska«, kada je u Sofiji otvoreno Vojno učilište. Dve godine iza toga, u Bugarskoj je zavedena opšta vojna obaveza za građane od 21. do 40. godine starosti sa rokom služenja dve godine u pešadiji aktivnog kadra, a u ostalim rodovima tri godine. Rezervna vojska obuhvatala je u pešadiji osam, a u ostalim rodovima pet godišta. Oni obveznici koji nisu bili uvršteni u aktivnu i rezervnu vojnu službu, svrstavani su u »narodno op«lčenje«. Viši i štabni oficiri, većinom su do tada služili u ruskoj vojsci. Mirnodopski sastav vojske Kneževine Bugarske iznosio je ukupno 16.000 ljudi, obuhvatajući: 21 bataljon pešadije po 4 čete, 4 eskadrona konjice, 10 baterija artiljerije: 4 brdske i 6 poljskih i pola bataljona pionira.

Posle odlaska turske vojske iz Istočne Rumelije, 1878. godine, ruski oficiri su tamo od opolčenskih bataljona, tj. bugarskih dobrovoljaca u ruskoj vojsci u rusko-turskom ratu, 1877/78, pod vidom milicije, organizovali disciplinovane i uvežbane trupe, koje su imale poslužiti kao osnova nove vojske. Pod vojnu obavezu potpadali su građani od 20. do 32. godine starosti. Milicija je bila podeljena u tri klase poziva, svaka po četiri godišta, dok je Istočna Rumelija bila podeljena na dvanaest vojnih okruga, te je svaki od njih, u slučaju rata, imao dati po jedan bataljon milicionera, odnosno vojnika. Bilo je planirano da se od tih snaga formira jedan samostalni armijski korpus od dve divizije i četiri brigade. Osim toga, ruski oficiri stvaraju, pod nazivom gimnastičkih društava, pomoćnu miliciju, jačine oko 15.000 ljudi, koji se obučavaju u bojnom gađanju i iz domena pešadijskog borbenog pravila i ratne službe. Na taj način i u Istočnoj Rumeliji, za relativno kratko vreme, stvorena je znatna vojna sila.⁶

Sve do ugušenja timočke bune, krajem 1883, odnosi između Srbije i Bugarske su bili, uglavnom, dobri. Srdačan prijem bugarskog kneza u Beogradu 1880. svedoči da su u to vreme srpski i bugarski vladar održavali prisne veze, našto ih je upućivala zajednička austrofilaska spoljnopolitička orijentacija.⁷ Od kraja 1883. u srpsko-bugarskim odnosima dolazi do negativne prekretnice. Do toga je došlo, najvećim delom, otuda što je Bugarska, gotovo oheručke, prihvatila inspiratore i glavne aktere timočke bune, prvake Radikalne stranke, koji su, predvođeni Nikolom Pašićem, emigrirali u Bugarsku, gde je jedan deo ovih primljen u bugarsku državnu službu. Izvestan deo izbeglica iz Srbije naseljen je uz srpsku granicu, u širem rejonu Vidina, odakle su, katkada, upadali na srpsku teritoriju i izvodili razne diverzije. To je osobito iritiralo naprednjačku srpsku vladu, pa je, pribojavajući se izbijanja novih nemira u istočnoj Srbiji pod uticajem razornog delovanja srpskih emigranata iz pograničnih delova susedne Bugarske, više puta protestovala kod bugarske vlade, zahtevajući da emigrante naseli u unutrašnjosti Bugarske, a to čim dalje od granice, što sa bugarske strane nije akceptirano. Iz toga je rezultiralo naglo pogoršanje odnosa između Beograda i Sofije. Uz ovo je došlo do bregovske afere, tj. graničnog srpsko-bugarskog spora oko imanja Bregova, koje se, još tridesetih godina XIX veka, zbog promene rečnog korita, našlo na desnoj obali Timoka. Bugari su 3/15. juna 1884. oterali srpsku stražu iz tamošnje karaule. Devet dana iza toga, srpska vlada je odgovorila zatvaranjem svoje diplomatske agencije u Sofiji, pozivajući se na 35. član Berlinskog ugovora i na stečeno imovinsko pravo na spornu zemlju, koje joj dotle nisu sporile ni Turska niti, pak, Bugarska. Uskoro potom, Bugari su zatvorili svoje diplomatsko predstavništvo u Beogradu. Nakon dugih peripetija, bregovsko pitanje je definitivno rešeno u korist Srbije izmenom instrumenata ratifikacije sporazuma u Sofiji, 4/16. januara 1889. godine.

⁶ Opširnije o organizaciji bugarske vojske u Kneževini Bugarskoj i u Istočnoj Rumeliji od 1878. do 1885. v.: Ščab- na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Sr-bsko-b«lgarskata vojna 1885 god. ..., str. 79-98; K. Todorov, op. cit., str. 57, 89-90; J. Mitev, Istorija na Sr-bsko-b«lgarskata vojna 1885 ..., str. 76-102.

⁷ Godine 1880 knez Aleksandar posećuje Beograd i Bukurešt gde je primljen kao nezavisan vladar. Kralj Milan i kralj Karol hrabre ga protivu liberala« (K. Todorov, op. cit., str. 53).

U to vreme se Srbija oslanjala na Austro-Ugarsku, a Bugarska je nastojala da lavira između Rusije i Austro-Ugarske. Srbija je spadala u austrougarsku interesnu sferu na Balkanskom poluostrvu, a Bugarska u domen ruske interesne sfere. Zbog toga je politički srpsko-bugarski sukob, baziran na pitanju baštinjenja turskih teritorija na Balkanskom poluostrvu, bio, zapravo, posledica borbe između Rusije i Austro-Ugarske za prevlast u ovom delu Evrope. Nasuprot nastojanju Bugarske, da afirmiše svoj politički uticaj sve aktivnijom propagandnom delatnošću u Makedoniji i delu Stare Srbije, koja dolazi do izražaja već početkom osamdesetih godina prošlog veka, otpočinju se sve intenzivnije isticati srpske težnje za priključenje Srbiji ne samo Makedonije i Stare Srbije, već i delova zapadne Bugarske. Valja istaći to, da posle Berlinskog kongresa, tek naprednjačka vlada Milutina Garašanina aktivizira program prosrpske nacionalne agitacije u Staroj Srbiji i Makedoniji, predvidevši u sastavu budžeta za tu svrhu 100.000 dinara.⁸

U osamdesetim godinama prošlog veka u Sloveniji je industrija bila već dosta dobro razvijena, te je kapitalistički način proizvodnje bio dominantan. S privrednim razvojem u Sloveniji posle 1880. izrastala je masovna baza za zaoštavanje klasnih suprotnosti i za klasnu radničku stranku, jer je na kraju osamdesetih godina bilo oko 40.000 radnika. Kao rezultat povećanja broja radnika i ojačalog radničkog pokreta, dolazi 1883. do prvog štrajka pravog proletarijata, rudara na Ojstrem. Pod uticajem radničkog pokreta u Austriji, a naročito od početka delovanja u Ljubljani od 1882. godine iskusnog radničkog tribuna i pobornika ideja Pariske komune, Franca Železnikara, sve je više jačao u Sloveniji radikalni socijalistički pravac. U to vreme radnici zahtevaju poboljšanje svog materijalnog položaja, pravo na političke organizacije i izbornu pravo. Austrijske vlasti su zakonima protiv socijalista zaustavile uspon radničkog pokreta i u Sloveniji. Do toga je došlo zabranom radničke organizacije i hapšenjem vođa pokreta 1884, među kojima i Franca Železnikara i drugih poznatijih aktivista socijalističkog pokreta iz Slovenije.

Posle pada liberalne vlade Adolfa Auersperga i dolaska na vlast stranački nepredeljenog kabineta Eduarda Taaffeja, 14. avgusta 1879—10. novembra 1893, politički položaj za Slovence postao je znatno podnošljiviji. Slobodnije su disali, jer je znatno oslabio pritisak na birače, pa su se izbori obavljali u atmosferi slobodnog opredeljenja. Pored toga, u osnovnim školama, kao i u jednom delu srednjih škola, postao je slovenački nastavni jezik. To su, naravno, bili sitni ustupci, koji su posredstvom uporne borbe iznuđeni od bečke vlade. Međutim, zahtev od vitalnog značaja za Slovence: stvaranje autonomne administrativne jedinice, »Ujedinjene Slovenije«, usled odlučnog otpora Beča, ostao je neostvaren.⁹

O važnijim događajima u Srbiji i srpsko-bugarskim odnosima, koji su usledili tokom 1884. i 1885. do izbijanja srpsko-bugarskog rata, kao i o kratkotrajnom njegovom toku, 14—28. novembra 1885, obustavi neprijateljstava i drugim događajima koji su iza toga sledili do zaključenja mira u Bukureštu, 3. marta 1886, slovenački listovi su objavljivali kratka saopštenja, članke i uvodnike. Najčešće su objavljivali

⁸ Najvažnija dela, u kojima se tretiraju pitanja o srpsko-bugarskim odnosima od kraja 1883. do sredine septembra 1885, su sledeća: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 67—76; isti, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 193—203; S. Novaković, Bugarsko-srpski rat i onovremene krize 1885—1886, memoarski listići Stojana Novakovića, Godišnjica Nikole Čupića, knj. 27, Beograd, 1908, str. 4—6; Ščabec na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srpsko-Bugarskata vojna 1885 god. . . . , str. 59—63; D. Kosev, Obščestveno-ikonomičesko i političesko razvitie sled Osvoždenieto (1878—1885) . . . , str. 80—81; V. J. Vučković, Diplomatska istorija srpsko-bugarskog rata (1885—1886), Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knj. CCLI, Odeljenje društvenih nauka, nova serija, knj. 16, Beograd, 1966, str. 7—10, 15—19.

⁹ Detaljniji podaci o ekonomskim, društvenim i političkim prilikama u Sloveniji u osamdesetim godinama XIX veka prezentirani su u delima: F. Gestrin-V. Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana, 1966, str. 202—225; D. Kermavner, Slovenska politika v letih 1879. do 1895, Politično-zgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja slovenske kulturnopolitične in slovenske zgodovine 1848—1895, Ljubljana, 1966, str. 171—180, 579—591, 637—802; V. Melik, Spremembe na Slovenskem in v Cislitvaniji v zvezi z dogodki na Balkanu, Medunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočne krize 1875—1878. godine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. XXX, Odeljenje društvenih nauka, knj. 4, tom II, Sarajevo, 1977, str. 61—63.

informacije, gotovo, isključivo u određenim rubrikama: »Slovenski Narod« u »Politični razgled. Vnanje države«, »Slovenec« i »Edinost« u »Politični pregled. Vnanje države«, »Novice« u »Novičar iz domačih in tujih dežel«, »Slovenski Gospodar« u »Politični ogled. Vnanje države«, »Soča« u »Politični pregled« i »Ljubljanski List« u rubrici »Politični pregled. Vnanje dežele« ili »Politični pregled. Tuje dežele«. Pored toga, o navedenim događajima obavješivali su svoje čitaoce, objavljivanjem kratkih saopštenja: organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, i organ domaćih Nemaca, »Laibacher Wochenblatt« pretežno u rubrici »Ausland«.¹⁰

Po ugušenju timočke bune na najbrutalniji mogući način i terorisanju nedužnog naroda od strane organa vlasti, u Srbiji se početkom 1884. zadržala nestabilna unutrašnja situacija.¹¹ O tome su slovenačku javnost obavestili njeni listovi, posredstvom kratkih saopštenja. Tako je tršćanska »Edinost«, početkom februara 1884, saopštila da je u Srbiji, a naročito u Beogradu, stanovništvo utučeno zbog terorisanja naroda od organa vlasti i otpuštanja iz službe činovnika i učitelja, te »se žeravica pod pepelom još nije ugasila«, a krajem druge dekade tog meseca ovaj list je istakao da je, prema prispelim vestima iz Beograda, u Srbiji unutrašnja situacija i nadalje nestabilna.¹² U tom su smislu, u februaru, obavestili svoje čitaoce »Soča« i »Laibacher Wochenblatt«, dok je »Slovenski Narod«, krajem marta, izričito naglasio da u Srbiji još nije povraćen mir, jer je policija u Beogradu »zaplenila veći broj revolucionarnih proklamacija«, prispelih, navodno, iz Bugarske i Novog Sada, radi čega je oveći broj kuća pretresen i izvesan broj lica uhapšen. U smislu komentara, navedeno je ovo: »U Srbiji, inače još nikako nije mirno. Hristićeva vlada je uspela da timočku bunu uguši još pre nego što je organizovana. No, time nezadovoljstvo naroda nije bilo smanjeno, te će sadašnja vlada morati još mnogo da uloži truda, kako bi popravila ono što su ranije vlade skrivile«.¹³ Iz ovih nekoliko kratkih i po sadržaju šturih saopštenja, ipak se može zaključiti, da su Slovenci bili dosta dobro obavješteni o nestabilnoj unutrašnjoj situaciji u Srbiji, početkom 1884, opravdano smatrajući da je naprednjački režim, verno služeći samodržavljju kralja Milana, svojom nenarodnom politikom stvorio takvo nesnosno stanje u Srbiji.

Po ugušenju timočke bune, raspuštena je u Srbiji radikalna Narodna skupština i raspisani novi izbori za prvu polovinu februara 1884. Ministar predsednik, Nikola Hristić, predlagao je kralju da se sazove Velika narodna skupština. Međutim, kralj Milan je bio za saziv obične Narodne skupštine, jer nije želeo izmenu Ustava od 1869. Izbori su izvršeni, 25 (6. februara) januara 1884. i, sem »jedno trideset opozicionara, cela je Skupština bila sastavljena iz vladinih pristalica«. Predsednik vlade, Nikola Hristić, »pravio je izbore s pandurima«. Njegova naprednjačka policija kandidovala je, uglavnom, naprednjake, pa je u novoizabranoj Skupštini vladina većina bila naprednjačka.¹⁴

Sudeći po saopštenjima iz slovenačkih listova, slovenačka javnost je bila zainteresovana za ishod poslaničkih izbora u Srbiji, početkom februara 1884. Tako je

¹⁰ Najvažniji podaci za navedene listove, izuzev »Ljubljanskog Lista«, navedeni su u monografiji: P. Luković, Stalište Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovačkog vprašanja v letih 1875—1878, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 19, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana, 1977, str. 16—18, nap. 16. 18—25. — »Ljubljanski List« je izlazio u Ljubljani kao dnevnik od 28. februara 1884. do 31. decembra 1885. Bio je večernji prilog zvanim listu za pokrajinu Kranjsku, »Laibacher Zeitung«. Ovaj list je bio organ umerene struje slovenačkog liberalnog nacionalnog pokreta, koga je predvodio prof. Fran Suklje osamdesetih godina XIX veka, čije je osnovno geslo bilo spretno prilagođavanje prilikama, pa su te političare »začeli imenovati 'elastike'«. Naravno, kao organ navedene struje »Ljubljanski List« je »zagovarjal politiko elastikov« (up.: J. Stebinger, Slovenski časniki in časopisi, Bibliografski pregled od 1797—1936, Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937, Ljubljana, 1937, str. 25; F. Gestrin-V. Melik, op. cit., str. 208—209).

¹¹ Progonom radikala, otpuštanjem iz službe sumnjivih činovnika kralj Milan je brzo utirao put realizaciji svoje autokratske sladavine (S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX ..., str. 151—154).

¹² Up.: »Edinost« 11, 15 od 6. i 20. II 1884.

¹³ Up.: »Soča« 6, 8 od 8. i 22. II 1884; »Laibacher Wochenblatt« 183, 9. II 1884; »Slovenski Narod« 74, 31. III 1884.

¹⁴ Detaljnije o okolnostima pod kojima su održani izbori poslanika Narodne skupštine Srbije, početkom februara 1884, v.: Z. Zivanović, op. cit., str. 261—262; S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX ..., str. 156—158.

»Slovenski Narod« u dva broja, krajem januara, saopštio da su u Srbiji za predstojeće izbore poslanika u Narodnu skupštinu izabrani izborni poverenici, »skoro svi vladi naklonjeni, a nigde nisu izabrani privrženici radikala«. ¹⁵ Dalje je u ovom listu, na pet dana pred izbore, saopšteno da će 6. februara u Srbiji biti obavljene poslanički izbori i da će vlada, radi antirežimskog raspoloženja ogromnog dela birača, teško dobiti potrebnu većinu. Ta tvrdnja se oslanja na prognozu organa bečke vlade, »Politische Correspondenz«, naklonjenog kralju Milanu i naprednjacima, koji predviđa, da će vlada imati umerenu većinu, blagodareći okolnosti što će kralj imenovati u buduću Skupštinu jednu četvrtinu poslanika, dok će vlada dobiti samo 35 poslanika, te oko 60 ovih će oficijelno biti stranački neopredeljeni, a faktički tajne pristalice radikala. To je dokaz, da srpski narod mrzi vladu Nikole Hristića. ¹⁶

U broju od 5. februara organa slovenačkih liberala, navedeno je da se u opozicionim krugovima računa na izbor 60—70 liberala, 25—30 radikala i 30—40 poslanika naprednjaka i politički neopredeljenih, a dva dana docnije, objavljene su dve kratke vesti o rezultatima izbora u Srbiji: »Beograd, 6. februara. Ogromna većina izabranih poslanika je vladi odana«; i »Beograd, 7. februara. Izabrano je 108 vladi odanih, 14 radikala i 6 poslanika Ristićeve stranke«. ¹⁷ Nezadovoljan rezultatom poslaničkih izbora u Srbiji, najčitaniji slovenački dnevnik, drugi dan nakon izbora, naveo je da se zbog velikog pritiska od vladajućeg režima na birače, odsustva vođa Radikalne stranke i opozicionih listova drukčiji ishod izbora nije mogao ni očekivati, ¹⁸ a dan docnije, da je u Narodnu skupštinu Srbije izabrano: 30 naprednjaka, 17 radikala, 6 liberala i 42 poslanika bez stranačkog opredeljenja, dok je u broju od 13. februara rečeno da je »izabrano samo 58 vladi odanih poslanika«, a za druge se ne zna kojoj stranci pripadaju, što upućuje na zaključak da će se rezultati poslaničkih izbora u Srbiji znati tek kad otpočne zasedanje Narodne skupštine. ¹⁹ U nekoliko brojeva organa slovenačkih liberala, krajem druge i početkom treće dekade februara, u vezi skupštinskih izbora i demisije Hristićeve vlade, ²⁰ kao najvažnije, rečeno je ovo: da je u Srbiji zbog nedemokratskih izbora došlo do pada vlade Nikole Hristića; da je kralj Milan, s obzirom da su naprednjaci na izborima pobedili, poverio prvaku te stranke, Milutinu Garašaninu, da sastavi vladu; da je Hristićeva vlada bila prelaznog značaja, iako se njen predsednik nadao da će duže ostati na vlasti i zbog toga vršio pritisak na birače da daju svoj glas za predstavnike njegove vlade; i da se je srpski narod, uprkos pritisku, na poslaničkim izborima izjasnio protiv vlade Nikole Hristića. ²¹ Poput »Slovenskog Naroda«, liberalno orijentisani listovi, »Edinost« i »Soča«, obavestili su svoje čitaoce o rezultatima izbora u Srbiji, ističući da je vladajući režim prisilnim merama prinudio birače da glasaju za nepopularne vladine kandidate. Inače, u ova dva lista istaknuto je, da je dolazak Milutina Garašanina na čelo naprednjačkog srpskog kabineta, nedvosmisleno upozorio na to, da će Kneževina Srbija nastaviti sa vođenjem austrofilске politike, koja ima znatnu

¹⁵ Up.: »Slovenski Narod« 23, 25 od 28. i 30. I 1884.

¹⁶ O tome tamo doslovno stoji ovo: »Saj še belgradski dopisnik 'Pol. Corr.', ki je že vaje vse v Srbiji videti v lepšej juči misli da bode izmej 133 poslancev, ki se imajo na novo voliti, najbrž 35 pripadalo jih le naprednjaške, 30—35 liberalnih Ristićeve stranki, drugih 60 skupščinarjev pa ne bo pripadalo k nobenej stranki. Ker so pa poslednji najbrž radikalc, ali vsaj z njimi blizu jednakoga mišljenja, bo sicer vlada, ker po ustavi kralj imenuje četrtino skupščinarjev, imela večino, pa bode vendar to pokazalo, da dežela za Hristićev ministerstvo ne mara, če bode samo 35 njenih privržencev izvoljenih« (»Slovenski Narod« 27, 1. II 1884).

¹⁷ Up.: »Slovenski Narod« 29, 31 od 5. i 7. II 1884.

¹⁸ o čemu tamo doslovno stoji ovo: »Kakor že včerajšnji telegram našega lista poroča, je pri volitvah v Srbiji z veliko većino zmagala vladna stranka. Kaj drugega pri takih razmerah tudi ni bilo pričakovati. Radikalni vodje so zatrli in pri volitvah je bil silen pritisk. Če tudi vlada strogo nadzoruje telegrafne urade, vendar prihajajo skoraj neverjetna poročila o tem terorizmu; tako je v Valjevem in okolici bilo okoli 800 oseb dejanih v zapor« (»Slovenski Narod« 32, 8. II 1884).

¹⁹ Up.: »Slovenski Narod« 32, 33, 36 od 8, 9. i 13. II 1884.

²⁰ do koje je došlo 7/19. februara 1884, jer kralju Milanu nije konvenirao birokratski način vladavine, iako je ona Beču bila po volji. Kralj Milan je želeo partijsku vladu, pa je poverio Milutinu Garašaninu, jednom od lidera Napredne stranke, mandat za sastav vlade. Nova vlada je obrazovana 7/19. februara 1884 (up.: Z. Zivanović, op. cit., str. 262—263; S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 158—161).

²¹ Up.: »Slovenski Narod« 40, 41, 43, 45 od 18, 19, 21. i 23. II 1884.

opoziciju, predvođenu Radikalnom strankom, koja je za izvesno vreme potisnuta sa političke scene.²²

Za razliku od organa slovenačkih liberala, organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec«, prihvatio je izbornu pobeđu naprednjačkog režima u Srbiji, početkom februara 1884, uglavnom sa odobravanjem. Tako je u ovom listu, krajem januara, navedeno ovo: da je srpska Napredna stranka, koja je vladi naklonjena, izdala izborni program, u kome je, kao najvažnije, navedeno »da ko glasa za nju ujedno se opredelio za napredak Srbije«; da su radikali u timočkoj buni ispoljili puni anarhizam, pa će se naprednjaci neusmiljeno boriti protiv njih; da će se naprednjaci, što se tiče slobode građana i ustavnog života, oslanjati na svoj program; i da će onaj, »koji želi vladu podupirati, koja podupire samog kralja, glasati s naprednjacima, dok onaj koji bude glasao za opoziciju, bilo za radikale ili, pak, za liberale, taj je kraljev neprijatelj, jer je glasao za neprijatelja svoga naroda.«²³ Tri dana po završenim poslaničkim izborima u Srbiji, »Slovenec« je saopštio svojim čitaocima, da je na izborima u Srbiji Hristićeva vlada »sjajno pobedila«, dok su radikali propali zbog neuspešno organizovane timočke bune i slabog držanja njihovih vođa u njoj, dok je dva dana docnije, naznačeno da su radikali na izborima poraženi, jer su im vođe u zatvoru, te srpska vlada ima priliku »obežbediti zemlji mir i napredak.«²⁴ Kao najvažnije, krajem druge i početkom treće dekade februara, organ slovenačkih klerikalaca je saopštio da je u Srbiji vlada Nikole Hristića demisionirala i da je novu vladu sastavio jedan od najviđenijih lidera Napredne stranke, Milutin Garašanin, što je garancija da će Kraljevina Srbija i dalje održavati dobre odnose sa Austro-Ugarskom, a u broju od 9. avgusta, da su naprednjaci na pravom putu sa svojom političkom orijentacijom, dok je u ovom listu, na početku treće dekade avgusta, istaknuta kao neophodnost bezrezervna odanost Srbije Austro-Ugarskoj, Nemačkoj i odredbama Berlinskog kongresa.²⁵ Shodno svojoj političkoj orijentaciji, poput »Slovenca«, listovi »Novice«, »Slovenski Gospodar«, »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt« pozdravili su pobeđu naprednjaka na februarskim poslaničkim izborima u Srbiji i dolazak na položaj predsednika vlade njihovog lidera, Milutina Garašanina, smatrajući, da će ovaj kabinet imati u Austro-Ugarskoj čvrst oslonac i da će uspeti da za kratko vreme stabilizuje unutrašnje prilike u Srbiji.²⁶

Od slovenačkih listova o zakonskim izmenama u Srbiji, sredinom 1884, nastalih ukidanjem postojećih demokratskih ustanova radi legalizacije i afirmacije kraljevog autokratizma, o čemu je u uvodnim razmatranjima ovog dela rada najneophodnije rečeno, najviše je posvetio pažnju organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec«, te time dao značajan doprinos dobroj obaveštenosti Slovenaca pomenutim zakonodavnim izmenama u Kraljevini Srbiji. Već sredinom februara, na nekoliko dana pred ostavku vlade Nikole Hristića, ovaj list je saopštio, kako srpski kabinet radi nacrt zakona za predstojeće zasedanje Narodne skupštine, kojim će sadašnjoj velikoj opštinskoj samoupravi gotovo biti »sasvim savijena šija«, jer, kako izgleda, više neće biti birani opštinski odbornici i predsednici, već će ih vlada imenovati.²⁷ Na dva naest dana pred usvajanje od strane Narodne skupštine Zakona o izmenama i dopunama u Zakonu o ustrojstvu opština i opštinskih vlasti, tj. u broju od 11. juna 1884, u »Slovenec« je objavljeno kratko saopštenje, gde je navedeno da će u Srbiji uskoro biti akceptiran od Narodne skupštine novi Zakon o opštinama, saobrazno kome predsednike opština više neće birati svi poreski obveznici već izborni poverenici i da odluke opštinskih odbora biće obavezno verificirane od viših organa vla-

²² Up.: »Edinost« 12, 15 od 9. i 20. II 1884; »Soča« 6, 8, 9, 10 od 8, 22. II, 1. i 7. III 1884.

²³ Up.: »Slovenec« 21, 24 od 25. i 29. I 1884.

²⁴ Up.: »Slovenec« 33, 34 od 9. i 11. II 1884.

²⁵ Up.: »Slovenec« 40, 41, 42, 44, 82, 192 od 18, 19, 20, 22. II, 9. IV i 21. VIII 1884.

²⁶ Up.: »Novice« 6, 8, 9 od 6, 20. i 27. II 1884, str. 48, 63, 72; »Slovenski Gospodar« 8, 21. II 1884, str. 61; »Laibacher Zeitung« 32, 42, 54, 83 od 8, 20. II, 5. III i 10. IV 1884, str. 281, 351, 445, 700; »Laibacher Wochenblatt« 185, 23. II 1884.

²⁷ »Slovenec« 37, 14. II 1884.

sti, što znači »da sve odluke opština spadaju pod državni nadzor«.²⁸ Novi zakon o ustrojstvu opština u Srbiji bio je najvažniji, pa su mu poklonili pažnju i drugi listovi u Sloveniji. Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, na početku treće dekade aprila, preuzeo je iz organa bečke vlade, »Politische Correspondenz«, intervju njegovog beogradskog dopisnika sa predsednikom srpske vlade, Milutinom Garašanimom. Kao najvažnije, Milutin Garašani je istakao, kako je preko potrebno reformisati opštine, u tom smislu što sadašnje, »male države«, treba znatno uvećati, kako bi mogle biti što jače ekonomske i političke jedinice, a i radi toga da se preko njih što efektivnije ispolji autoritet viših organa vlasti.²⁹ Tačno deset dana pre »Slovenec«, tj. u broju od 4. februara 1884, obavestio je »Slovenski Narod« slovenačku javnost da vladajući režim u Srbiji priprema za predstojeće zasedanje Narodne skupštine Zakone o izmenama i dopunama Zakona o ustrojstvu opština, o štampi i o zborovima i udruženjima, kojima će biti dezavuisan njihov demokratski sadržaj iz 1881. godine. Na kraju ovog kratkog saopštenja, u smislu komentara, rečeno je: »Zaista, isuviše su u Srbiji daleko otišli u nerazumnoj imitaciji Zapada, čime su se, u izvesnoj meri, izneverili slovenstvu«.³⁰ Nadalje je ovaj list kratko saopštio svojim čitaocima, u broju od 7. juna, da će srpska Narodna skupština uskoro usvojiti novi Zakon o opštinama. U odnosu na dosadašnji, predstojeći Zakon o opštinama sadržavaće sledeće novine: 1) predsednike opština u varošima, varošicama i selima biraće »poverljivi ljudi«, dok će političke vlasti izbor potvrđivati; 2) predsednika beogradske opštine imenovaće Ministarstvo unutrašnjih poslova; 3) opštine će, kao i dosada, same određivati platu predsednika; i 4) odluke opštinskih veća, da bi postale izvršne, trebaju odobriti nadležne političke vlasti.

»Uopšte svo delovanje opština biće pod nadzorom vladinih organa«.³¹ Za razliku od navedenih listova koji su, uglavnom, tačno naveli izmene i dopune u negativnom smislu novog Zakona o ustrojstvu opština u Srbiji, bez komentara, tršćanska »Edinost« je osudila ovaj korak srpskog vladajućeg režima. Saopštavajući čitaocima sadržaj ovog najvažnijeg poduhvata srpske vlade na eliminisanju demokratskih prava iz javnog života, »Edinost« je, sredinom juna, istakla da srpska vlada stalno poseže u narodna prava, pa je »preinačila u svoju korist opštinski zakon«, jer će ubuduće predsednika Beogradske opštine imenovati ministar unutrašnjih poslova, a po varošima, varošicama i selima predsednike opština biraće »poverljivi ljudi«, dok je »vlada zadržala za sebe pravo da izbore potvrdi ili poništi«.³² Pored navedenog, »Slovenec« je zadnjeg dana maja saopštio sa zadovoljstvom svojim čitaocima da je srpska Narodna skupština u Nišu pretresala nacrt Zakona o izmenama i dopunama u Zakonu o štampi, »koji je znatno pooštrila i postavila pod nadzor države«. To redakcija lista bezrezervno prihvata, uz naglasak da takav stav zauzima iako su njeni članovi pobornici napretka mladih snaga, jer odluka Skupštine o potrebi ograničenja slobode štampe u Srbiji je posve umesna. To iz razloga, »što u nekim

²⁸ »Slovenec« 133, 11. VI 1884.

²⁹ »Laibacher Zeitung« 93, 23. IV 1884, str. 788.

³⁰ To saopštenje u celini glasi: »'Norddeutsche Allgemeine Zeitung' zvedela je iz Belega grada, da srpska vlada misli predložiti nove skupštini razen budžeta in davkarske reforme. še zakon o promeni politične uprave, kateri bo prikrajšal avtonomiju občin in povekšal vladini upliv na občinske zadeve. spremembo tiskovnega zakona, katerega je naredila naprednjačka stranka, z uvedeniem objektivnega postopanja s konfiskovanjem časopisov in poostrenjem kazni za tiskovne prestopke. Tudi bode vlada zahtevala pravico. da bode mogla vsak časopis zatreti, ko ga bode poprej jendenkrat posvarila. Nadalje hoče odpraviti pravico društev in shodov, tako da bode osnovanje novih društev in napravljenje shodov popolnem zavisilo od ministerstva. Res daleč so že prišli v Srbiji, s tem, da so se deloma izneverili slovanstvu in začeli neumno posnemati zapad« (»Slovenski Narod« 28, 4. II 1884).

³¹ »Slovenski Narod« 130, 7. VI 1884.

³² »Edinost« 48, 14. VI 1884. — Zakonom o izmenama i dopunama u Zakonu o ustrojstvu opština i opštinskih vlasti. usvojenog, posle dužeg pretresa, od srpske Narodne skupštine, 11/23. juna 1884. ustrojene su znatno veće opštine nego što su bile ranije. Opština je morala imati najmanje 500 poreskih glava umesto 100, koliko je bilo pre, što je predstavljalo znatno smanjenje obima opštinske samouprave i lakše rukovođenje iz centra manjim brojem opština. Izbor predsednika opštine i kmetova ovim Zakonom je učinjen posrednim, dok je predsednika prestonice, a docnije i Niša, postavljala vlada. Time je pojačan uticaj policije na opštinske izbore kao i njen nadzor nad opštinskim sudom, jer je njene članove mogla novčano kazniti, ukloniti od dužnosti pa, šta više, i »zbaciti sa zvanja«, kako ističe Slobodan Jovanović. Zvanje predsednika opštine bilo je dosta umosno plaćeno, pa je ovaj bio poslušno oruđe u rukama vlade (up.: Z. Živanović, op. cit., str. 265—266; S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 165—168).

organima Radikalne i Liberalne stranke nije bilo ni najmanjeg poštovanja do boga, crkve i vladara. Kada bi psi znali pisati, dostojnije bi pisali nego što je bio slučaj u nekim brojevima tih listova.³³

U vreme kada je u Narodnoj skupštini u Nišu ulazila u završnu fazu rasprava o Zakonu o neposrednom porezu i nagoveštavala da će njegov nacrt biti narednog dana usvojen, tj. u broju od 25. juna, objavio je »Slovenec« lapidarno saopštenje o dotadašnjem načinu oporezivanja u Srbiji. Tamo je tačno navedeno da u Srbiji vlada poreski sistem još iz vremena kneza Miloša i da je njegova suština sadržana u oporezivanju prema broju poreskih glava. Razrez poreskog opterećenja po poreskim glavama vršile su opštinske vlasti, ne vodeći strogo računa o imovinskim razlikama, pa su bile česte žalbe da siromašni plaćaju više a imućniji manje nego što bi trebalo.³⁴ Konačno, u broju od 4. jula, »Slovenec« je objavio saopštenje o tome, da je srpska Narodna skupština mirno prihvatila novi Zakon o neposrednom porezu. Ne navodeći datum usvajanja ovog Zakona od najvišeg predstavničkog tela srpskog naroda, anonimni autor navodi da su njime povećana poreska opterećenja za 9,000.000 dinara i postavlja pitanje: kako je moguće da je Narodna skupština Srbije, u kojoj se tokom 1883. vodila oštra polemika pre donošenja bilo kakve odluke, usvojila skoro bespogovorno tako drastično povećanje poreskih opterećenja i da li se je srpski narod prekonooč promenio? Na postavljeno pitanje anonimni autor ovog sastava odgovara sledeće: Narod su izmenili Milanovi žandarmi. »Narod sam po sebi toliko je trezven da ne želi glavom kroz zid. On plaća i čuti«. U zaključku je rečeno da bi to mogao biti indikator povećane opasnosti za opstanak sadašnjeg proaustrijskog režima u Srbiji, koji dolazi naročito od strane Bugarske.³⁵

O odnosima Kraljevine Srbije prema Austro-Ugarskoj u prvoj polovini osamdesetih godina XIX veka, o čemu je potrebno rečeno u sklopu uvodnih razmatranja ovog dela rada; slovenačka javnost se odnosila s dosta velikom dozom zainteresovanosti. To se može zaključiti na osnovu sadržaja napisa i saopštenja objavljenih u ondašnjim slovenačkim listovima. Valja istaći to, da »Slovenski Narod« nije bio

³³ »Slovenec« 125, 31. V 1884. — U broju od 6. novembra 1883. ovaj list je objavio poduže saopštenje, u kome se tretira pitanje uzroka izbijanja timočke bune. Deo ovog saopštenja, u kome se tretira pitanje tobožnje zloupotrebe slobode štampe od srpskog naroda, glasi: »Kar se svobodnega tiska tiče, tukaj le omenimo, da naša tiskovna svoboda proti srbski še senca ni! Od leta 1881 počeni pa do danes pisale so srbske novine radikalne in socialne, t. j. ondašnje delavniške stranke, kar jim je v glavo padlo. O Bogu in kralji govorile so tako zaničljivo in bogokletno, da so človeka lasje po koncu stopile čita-jočemu dotične članke. 'Borba' vprašala je mnogokrat kralja, kojega je ljudskega oskrbnika imenovala, kdo mu je dal pravico, da se predrzne po božji milosti izreči, in če je on, zakaj bi drugi Srbi to ne bili, ki so ravno toliko za osvobodjenje naroda trpeli kakor Obrenoviči, če ne več. In to je še naj-manjša nesposobnost, koje je srbska delovniška stranka kralju nasproti zakrivila. Ko je leta 1881 spom-ladli okoli velike noči po Srbiji slana češplje pobrala se 'Borba' zopet ni sramovala bogokletnega članka v kterem pravi: 'Če je to pravi Bog, s kterim ljudstvo dan na dan slepite, sedaj naj se pokaže! Ako bodo češplje v drugič vestvi jele in v jeseni sad rodile, hočemo tudi mi vanj verovati'. V očigled take zlorabe tiskovne svobode moramo srbskemu ministerstvu le čestitati, da jo je omejilo ali suspendiralo, i jako obžalujemo. da se to ni poprej zgodilo. Srbi so črez noč prosti postali, in vlada jim je v prvi navduše-nosti podelila pravice, za kakoršne narod še ni dozorel in od tod zloraba« (»Slovenec« 179, 6. XI 1883). — Naprednjački Zakon o štampi od 1881. pooštren je prvi put 1882, a po drugi put 1884. Predložene su 12/24. maja izmene i dopune u Zakonu o štampi Narodnoj skupštini i od ove usvojen Zakon o izmenama i dopunama Zakona o štampi, 11/23. juna 1884. U njemu su najmanje novčane kazne bile, umesto 50, 200 dinara, a najveće, umesto 500, 5000 dinara. Ukoliko kazna nije bila blagovremeno plaćena, list je obu-stavljan (up.: Z. Živanović, op. cit., str. 265; S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obre-novića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 163—164).

³⁴ »Slovenec« 144, 25. VI 1884.

³⁵ O tome, najvažniji deo izveštaja glasi: »Ali se je mar narod kar čez noč spremenil? O kaj še, spreobrnili so ga Milanovi žandari, ker so mu tiste voditlje, ki so ob takih priložnostih ugovarjali ter nasprotno glasovali, deloma polovili in po ječah potaknili, deloma pa prepodili na tuje, največ v sosedno Bolgarijo. V srbski skupščini letos ni bilo tistega dela poslancev, ki se mu opozicija pravi. In narod? Narod sam na sebi je že toliko trezen, da ne sili z glavo skozi zid, narod plačuje in molči! Kaj bo pa vsled tega, skoraj bi rekli vratolomnega skoka, ki ga je kralj Milan v letošnji skupščini povišanjem davka kar za devet milijonov hkrati napravil zanj in za njegov prestol in sploh za mlado kraljevino nastalo, si pač lahko mislimo. Le pomisliti je treba, da je inženir Pašić na Bolgarskem in z njim že mnogo družin, ki so smrtni sovražniki sedajni Avstriji prijazni vladi, in da Bolgarska za Srbijo sedaj le ravno toliko mara, kakor za trn v peti, pa bo takoj ves položaj jasen kot beli dan« (»Slovenec« 157, 4. VII 1884). — Značajna finansijska reforma u Srbiji, bio je predlog nacrtu Zakona o neposrednom porezu, 15/27. maja, a usvojen, 3/20. juna, i potvrđen od Narodne skupštine, 14/26. juna 1884. Ovaj Zakon zamienio je glavnicu neposrednim porezom po prinosu. Ustanovljeno je pet vrsta poreza i to: porez na zemljište; porez na zgrade; porez na prinos od kapitala; porez na prihod od ličnog rada; i porez na ličnost, koji je bio »ostatak stare glavnice«. Uvođenje u život ovog poreskog sistema izazvao je u narodu, istina prečutno, veliko nezadovoljstvo (up.: Z. Živanović, op. cit., str. 266; S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 169—175).

oduševljen politikom punog oslonca Srbije na Habsburšku Monarhiju. Naravno, on to u direktnoj formi nije smeo javno istaći. No, prirodno je da list, kakav je bio organ slovenačkih liberala, koji je bio najvatreniji pobornik politike opšteslovenske i jugoslovenske solidarnosti, nije nikako mogao pretpostaviti austrofilsku rusofilskoj političkoj orijentaciji Srbije. Po tom pitanju objavljeno je u slovenačkim listovima, tokom 1882, nekoliko saopštenja, koja svojim sadržajem zahtevaju da ih, bar u najopštijim potezima, razmotrimo. Tako je »Slovenski Narod«, krajem prve dekade marta, objavio uvodnik s naslovom »Milan kralj Srbije«, gde je, kao najvažnije, navedeno kako će proglašenje Kraljevine Srbije povoljno delovati na jačanje srpske nacionalne svesti ne samo kod Srba u Srbiji već i kod onih u Staroj Srbiji i »živećim u drugim pokrajinama«, a time će ujedno povoljno delovati na snaženje sveslovenske i jugoslovenske solidarnosti.³⁶ Podvučeno je i to, da je za proglašenje Srbije za kraljevinu najzaslužniji Jovan Ristić,³⁷ »koga se mora svaki Srbin pri ovom ponosnom i istorijski važnom događaju sa zahvalnošću sećati«.³⁸ Koliko je organ slovenačkih liberala cenio Jovana Ristića, pa i prećutno odobravao njegovu austrofobsku političku orijentaciju, ukazuje okolnost da je, sredinom marta, kratko saopštio: »Nekadašnji predsednik srpske vlade, Jovan Ristić, u jednom razgovoru je rekao da Austriji nikako ne može oprostiti što nije dopustila inkorporiranje Bosne i Hercegovine Srbiji«.³⁹ Slovenački dnevnik, početkom septembra, a liberalno orijentisana tršćanska »Edinost«, početkom oktobra, objavili su lapidarna saopštenja, u kojima je, sa očiglednim odobravanjem, naveden program srpske Liberalne stranke. Istaknuto je ovo: proglašenje Srbije za kraljevinu ima *raison d'être* samo »ako je nosilac ideje oslobođenja svih potlačenih srpskih plemena i ako teži k tome, da se uspostavi država cara Dušana Silnog«; pošto je Austro-Ugarska prepreka ostvarenju te ideje, to Kraljevina Srbija ne može biti njen saveznik«; rukovodno načelo politike Srbije treba da bude »Balkan balkanskim narodima«; i Srbija treba da ima za osnovu svoje spoljne politike: »sloga s Rusijom«, u cilju »proterivanja Austro-Ugarske s područja Balkanskog poluostrva«.⁴⁰

U svom rezonovanju o odnosu Srbije prema Habsburškoj Monarhiji, organ slovenačkih klerikalaca je zauzimao drukčije stanovište od liberalno orijentisanih slovenačkih listova, zalažući se za što tešnji oslonac novoproglašene kraljevine na Austro-Ugarsku.⁴¹ Početkom aprila, objavio je »Slovenec« uvodnik u tri dela s naslovom »Avstrija in vzhod«. U dva zadnja dela ovog uvodnika, kao najvažnije, navedeno je ovo: da Austro-Ugarska treba sa Rusijom da vodi politiku savezništva i punog sporazumevanja; da bečka vlada ne treba da se zadovolji sa dobrotkom Bosne i Hercegovine već treba, uz pristanak Rusije, da širi svoj svestrani uticaj na Balkanskom poluostrvu; da Austro-Ugarska treba spretnom politikom da zadobije punu naklonost »najodrešitijeg i za veru i domovinu oduševljenog naroda na Istoku«, Srba, onda će obezbediti upliv na većem delu Balkanskog poluostrva; i da Austro-Ugarska treba Srbiju i Crnu Goru trajno da pridobije za sebe putem trgo-

³⁶ Slovenci su sa odobrenjem prihvatili proglas Srbije za kraljevinu, dajući ovom događaju prilično dosta prostora u svojim listovima, smatrajući da će tim aktom Srbija podići svoj ugled, naročito u očima jugoslovenskih naroda (P. Luković, Slovenci i timočka buna, 1883. godine. . . , str. 39—40).

³⁷ Što nije tačno. Do proglašenja Srbije za kraljevinu došlo je otuda, što se verovalo da bi taj akt ublažio političku krizu u Srbiji, nastalu raskidom između Radikalne i Napredne stranke u Narodnoj skupštini, 18/30. januara 1882, i bankrotstvom tog dana Generalne unije (L'Union Générale) u Parizu, s kojom je, godinu dana ranije, vlada Srbije sklopila železnički ugovor o izgradnji železničke pruge od Beograda do Vranja, a njen predsednik, Eugène Bontoux, osuđen je, radi malverzacije, na pet godina zatvora. Pristanak na proglašavanje Srbije kraljevinom bio je obezbeđen od Austro-Ugarske, kao najvažnijeg faktora, odredbama Tajne konvencije od 16/28. juna 1881. Ova namera je brižljivo od javnosti skrivana, pa je Srbija proglašena za kraljevinu a knez Milan za kralja »sasvim iznebuha«, 22 (6. marta) februara 1882 (S. Jovanović, Borba naprednjaka i radikala, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX. . . . , str. 30—42).

³⁸ »Slovenski Narod« 56, 9. III 1882.

³⁹ »Slovenski Narod« 61, 15. III 1882.

⁴⁰ Up.: »Slovenski Narod« 201, 2. IX 1882; »Edinost« 45, 6. X 1882.

⁴¹ Počev od sedamdesetih godina prošlog veka pa sve do sloma Austro-Ugarske, organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec«, zagovarao je trijalistički politički koncept, tj. rešenje jugoslovenskog pitanja u sklopu Habsburške Monarhije, stvaranjem, umesto dve, tri državne jedinice: Austrija, Ugarska i slovenske zemlje (up.: A. Vehle, Hrvaško-ogrsko nagodba, Čas, znanstvena revija Leonove družbe, III, zv. 6, Ljubljana, 1909, str. 267; J. Pieterski, Trializem pri Slovencih in jugoslovensko zedinjenje, Zgodovinski časopis, XXIII, Ljubljana, 1968, str. 169—184).

vinskih i političkih ugovora, a nipošto silom. Nepoznati autor ovog sastava preporučuje, da na takav način Habsburška Monarhija treba da nastoji da pridobije i Bugarsku. Da bi Austro-Ugarska uspela u ovom poduhvatu, kako se naglašava u zaključnom delu ovog članka, ona »nikako ne sme kočiti razvoj Srpstva, već ga treba potpomagati«. ⁴²

U vezi austrofilске politike kralja Milana i njegove vlade, tokom 1883. objavljeno je u slovenačkim listovima nekoliko priloga. Tako je, u vezi hapšenja zbog pokušaja atentata na kralja Milana, udovice brata Svetozara Markovića i junaka i istaknutog vojskovođe iz drugog srpsko-turskog rata, 1877/1878, pukovnika Jevrema Markovića, Ilke-Jelene Marković i njene zagonetne smrti u požarevačkom zatvoru u maju 1883, organ slovenačkih liberala, krajem druge dekade juna, objavio prilično opširan članak s naslovom »Ilka Marković«. Postupak sa Jelenom-Ilkom Marković i drugim uhapšenim u vezi pokušaja izvršenja atentata na srpskog kralja, 10/22. oktobra 1882, od strane srpskih organa vlasti, okvalifikovan je u ovom članku kao krajnje nečovečan i izraženo mišljenje da su Jelena Marković i Lena Knićanka u zatvoru zadavljene. ⁴³ Zbog takvih postupaka najodgovornijih faktora srpskog kraljevskog režima i vođenja politike posve suprotne jugoslovenskoj orijentaciji iz vremena vladavine kneza Mihaila, nepoznati autor pomenutog članka ističe, da Srbija nije više jugoslovenski pijemont i da postoji bojazan, zasnovana na realnoj osnovi, da je u njoj zavladao neizdržljivi nasilnički režim, poput onog koga je inaugurisao Cesare Borgia. ⁴⁴ U informaciji, objavljenoj u organu slovenačkih liberala, u broju od zadnjeg dana avgusta, bez komentara, preuzetoj iz organa bečke vlade, »Politische Correspondenz«, navedeno je da boravak kralja Milana u Beču i njegov odlazak u Hamburg radi prisustvovanja na manevrima nemačke vojske, a usto i uzajamna odlikovanja najviših državnika Austro-Ugarske i Nemačke, s jedne, i Kraljevine Srbije, s druge strane, ⁴⁵ upućuju na nedvosmislen zaključak da predstoji znatno ojačanje prijateljskih veza i političkog oslonca Srbije na Habsburšku Monarhiju i Nemačku. Takva politika je rezultirala iz austrofilskog političkog koncepta srpskog kralja i naprednjačke vlade Milana Piroćanca. ⁴⁶ O političkim reperkusijama putovanja srpskog kralja u Austro-Ugarsku i Nemačku, kratko je u to vreme obavestio svoje čitaoce i »Slovenski Gospodar«, otvoreno izražavajući nezadovoljstvo tim korakom srpskog vladara. Kao najvažnije, u tom listu je rečeno, »da se predviđa savez Srba s Nemačima protiv Rusije. No, ako dođe do rata, tada će Srbi, pre nego što bi otpočeli sa bratoubilaštvom i neblagodarnošću, proterati Piroćanca zajedno sa Milanom«. ⁴⁷ U dosta dugom uvodniku bez naslova, objavljenom u »Slovenskom Narod«, početkom treće dekade septembra, naročito je podvučeno, da nakon pobeđe radikala u Srbiji na poslaničkim izborima, 7/19. septembra, neminovno će dovesti do pada austrofilске naprednjačke vlade Milana Piroćanca, što će iz osnova promeniti spoljnopoličku orijentaciju Kneževine Srbije. Opozicija, koju sačinjavaju radikali i liberali, odlučna je u zahtevu promene vlade i sadašnje spoljne politike. To bi značilo da između Srbije i Austro-Ugarske, kako se u ovom uvodniku bez opiniranja podvlači, neće, kao dosada, moći biti naglašeni prijateljski odnosi sa Habsburškom Monarhijom niti će, pak, Srbija pristupiti »Srednjoevropskom savezu«, kako se sa sigurnošću očekivalo nakon boravka kralja Milana u Austro-Ugarskoj i Nemačkoj. ⁴⁸ U broju od 9. novembra, kada je timočka buna bila u usponu i kada

⁴² Up.: »Slovenec« 38, 39 od 4. i 6. IV 1882.

⁴³ O pomenutom atentatu na kralja Milana i sudbini atentatorke kao i drugih osumnjičenih za sudelovanje u organizovanju atentata, slovenačka javnost je bila u dovoljnoj meri obavestena (P. Luković, Slovenci i timočka buna, 1883. godine . . . , str. 50—51).

⁴⁴ O tome tamno doslovno piše ovo: »Današnja Srbija ni već, kakor za časa blagega kneza Mihajla, jugoslovenski Pijemont, v katerih so Srbi iz vseh pokrajin ozirali se s ponosom in zaupno; pač pa je na najboljšem potu, pridobiti si žalostno slavo, s katero je v zgodovini ožigosano vladanje zloglasnega Cesara Borgije« (»Slovenski Narod« 138, 19. VI 1883).

⁴⁵ O čemu je slovenačka javnost bila dovoljno obavestena (P. Luković, Slovenci i timočka buna, 1883. godine . . . , str. 54—55).

⁴⁶ »Slovenski Narod« 199, 31. VIII 1883.

⁴⁷ Up.: »Slovenski Gospodar« 33, 34, 37 od 16, 23. VIII i 13. IX 1883, str. 261, 270, 293.

⁴⁸ Navešćemo ad litteram zaključni i, kako nam se čini, najvažniji deo komentara rezultata poslaničkih izbora u Srbiji, 7/19. septembra 1883. On glasi: »In tako se utegne zgoditi, da razmere med

je njen ishod bio krajnje neizvestan kao i položaj naprednjačkog režima u Srbiji i dinastije Obrenovića, gorička »Soča« je objavila članak s naslovom »Srpske zadeve«, u kome je poentirana misao, da je nepopularna politika srpske naprednjačke vlade na spoljnom i unutrašnjem planu dovela do narodne bune u istočnoj Srbiji. Tamo je naglašeno, da radikalni, koji predvođe timočku bunu, decidirano ističu potrebu »da Srbija treba da ima sopstveni put«. ⁴⁹

Za razliku od napred navedenih liberalno orijentisanih slovenačkih listova, koji nisu gajili simpatije prema austrofilskoj politici kralja Milana i njegove naprednjačke vlade, organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec«, otvoreno je tu politiku ne samo podržavao već je od Srbije zahtevao da sa Austro-Ugarskom uspostavi još čvršće političke veze. Sredinom septembra, ovaj list je kratko saopštio da je kralj Milan odlikovao Otta Bismarcka ordenom Belog orla, a dva dana docnije u ovom listu je sa zadovoljstvom istaknuto da će kralj Milan posetiti Hamburg i da je imenovanje srpskog vladara vlasnikom Tršćanskog pešadijskog puka, broj 97, učinilo snažan utisak u Beogradu. Ali je u zadnjoj rečenici ove informacije, aludirajući na nepopularnost austrofilске politike srpskog kralja, sa ogorčenjem konstatovano: »samo je šteta što Beograd leži između Dunava i Save, te će zato utisak, uprkos tome da je tako veliki, prerano otploviti«. ⁵⁰ Zalažući se za prijateljstvo između Austro-Ugarske i Rusije, organ slovenačkih klerikalaca, krajem druge dekade septembra, kratko je informisao svoje čitaoca da je nemački kancelar, Otto Bismarck, organizovao protiv Rusije i Francuske savez koji sačinjavaju: Austro-Ugarska, Nemačka, Italija, Španija, Srbija i Rumunija. Ne osuđujući Srbiju što je, navodno, ušla u taj savez, nepoznati autor je naveo ovo: »Bismarck je skoro celu Evropu na bubanj skupio, kako bi se osigurao od Rusije i Francuske. Koliko će od te 'Zlobne lige' kao stvarna potreba ostati druga je stvar! I to ćemo sačekati, jer nas od tog velikog trenutka deli samo neki mesec«. ⁵¹ Konačno, početkom treće dekade novembra, ovaj list je preporučio Srbiji da održi što prisijske političke odnose sa Austro-Ugarskom i da uložiti potreban napor da za tu politiku pridobije i prosti narod. ⁵²

Koliko smo mogli utvrditi, tokom 1884. i 1885. do izbijanja srpsko-bugarškog rata, slovenački listovi nisu objavljivali značajnija saopštenja ili, pak, članke u kojima se tretira pitanje odnosa između Srbije i Austro-Ugarske. Verovatno da je do toga došlo iz razloga što su ti odnosi po ugušenju timočke bune, pa nadalje, bili još čvršći nego ranije, budući da je kralj Milan, kao glavni pobornik austrofilске politike, ⁵³ za sebe obezbedio neograničenu vladavinu, pa iz tog područja zaista slove-

Avstrijo in mlado Srbijo ne bodo več prijateljske, kakor so bile doslej, da se v knežjem konaku v Belemgradu naseji drug. avstrijski politiki nasproten vpliv, ter da vse kombinacije ki so se snovale o pristopu Srbije k srednje-evropskei zvezi ter povodom Milanovega potovanja dobila nekako potrdilo, spjavajo po vodi« (»Slovenski Narod« 217, 22. IX 1883).

⁴⁹ O gornjem je tamo doslovno rečeno ovo: »Nastali sti dve glavni stranki: vladna in narodna, kraljeva in radikalna. Pri letošnjih volitvah zmagali so radikali; ali kralj je imenoval novo ministertvo. ki je radikalcem še bolj nasprotno. nego prejšnje, in je skupščino (državni zbor) razpustil. Radikalci zahtevajo naj bi Srbija hodila svojo pot. naj bi ne bila navezana na zunanje države, naj bi s svojim umom i svojoj močjo priborili si spoštovanje in čast pred drugimi narodi, ter očitajto vladi, da se ozira na sosednje države več. nego bi smelo biti« (»Soča« 45, 9. XI 1883). — Opširnije o dolasku na vlast vlade Nikole Hristića, iako su radikalni ubedljivo pobedili na parlamentarnim izborima u Srbiji, 7/19. septembra 1883. i spoljnopoličkom konceptu radikala, koji su, nasuprot austrofilskoj politici naprednjaka, zagovarali savez balkanskih država osloncem na Rusiju i obaveštenosti Slovenaca o tome, v.: P. Luković, Slovenci i timočka buna. 1883. godine . . . , str. 44—46, 53, 60—61.

⁵⁰ Up.: »Slovenec« 136, 137 od 15. i 17. IX 1883.

⁵¹ »Slovenec« 139, 19. IX 1883.

⁵² To lapidarno »saopštenje glasi: »Srbiji je po vsem na tem ležeče, da si ohrani v Avstriji dobre prijatelje, in ona že ve, zakaj i le naj bi bolj na to gledala, da si za to prijateljstvo tudi prosti narod pridobi, kar mu bo šele pravo jedro dalo« (»Slovenec« 193, 22. XI 1883).

⁵³ Što se naročito potvrdilo početkom juna 1885, kada je kralj Milan predložio bečkoj vladi da se Tajnoj konvenciji, koja je imala deset članova, doda još pet novih. Taj korak preduzeo je kralj Milan iz straha od novih unutrašnjih potresa na podsticaj ruskih agenata, čiji je rad po ugušenju timočke bune ojačao. Sadržaj pet novopredloženih članova Tajnoj konvenciji svodio se na potpuno potčinjavanje Obrenovića Habsburgovcima. Srbija ne bi postala pokrajina Habsburške Monarhije, ali je njen kralj trebalo da postane austrijski vazal i ostane na srpskom prestolu dotle dokle austrijski car nalazi za shodno. Po silasku s prestola, srpski kralj postaje austrijski državljani, a njegov sin nasleđuje očev presto samo ako na to pristane austrijski car. Taj nacrt, o tešjem vezivanju Srbije za Austro-Ugarsku nije se ostvarilo, jer ga je na sastanku sa kraljem Milanom u Beču, 26 (8. juna) maja 1885, austrougarski ministar spoljnih poslova, Gustav Kálnoky, odlučno odbacio, istakavši, kao najvažnije, da bi Austro-Ugarska, ako bi to bio njen cilj, »radije ušla s vojskom u Srbiju, nego što bi je kupovala od kralja Milana« (S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 209—215).

nački listovi nisu mogli ništa novo niti, pak, zanimljivo prezentirati svojim čitaocima. U tom pogledu čine izuzetak službeni list Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, i njegov večernji prilog, »Ljubljanski List«. Naime, početkom maja 1884, ljubljanski večernji dnevni list objavio je uvodnik s naslovom »Avstrija in Slovani na Balkanskom poluotoku«. Pored ostalog, u sklopu ovog uvodnika, njegov anonimni autor se zalaže za trajne prijateljske odnose između Srbije i Austro-Ugarske, kako bi se obezbedila prevlast Habsburškoj Monarhiji na Balkanskom poluostrvu. On ističe da je u nedavnoj prošlosti, Austrija prema Srbima i drugim balkanskim narodima vodila posve pogrešnu politiku. Ta politika je sadržavala dve osnovne greške: 1) legitimnost, čiji je glavni pobornik bio poznati austrijski kancelar, Clemens Wenzel Lothar Metternich, ispoljenim u odlučnim nastojanjima Beča da »drugima nametne preživele državne oblike«; i 2) neprijateljsko držanje prema nacionalnooslobodilačkom pokretu Srba, počev od prvog srpskog ustanka pa nadalje. Te greške prema Srbiji počele su da se ispravljaju podrškom srpskih zahteva za preuzimanje od Turske spornih gradova 1867. U najnovije vreme Austro-Ugarska poklanja znatno veću pažnju učvršćenju svojih prijateljskih odnosa sa balkanskim državama, posebno prema Srbiji i iskreno »pozdravlja napredujuće države na slovenskom jugu«. ⁵⁴ Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku objavio je, početkom avgusta 1884, najvažnije iz intervjuja korespondenta pariskog republikanskog dnevnog lista, »Journal des Débats«, sa kraljem Milanom u Beogradu. ⁵⁵

Sprovedeći proaustrijski spoljopolitički kurs, srpska naprednjačka vlada je organizovala i sprovela u delo svečani doček, 16/28. aprila 1884, u Beogradu nadvojvode Rudolfa Franza Karla Josepha, austrougarskog prestolonaslednika i njegove supruge Stefanije, na čemu se telegramom zahvalio, nakon završetka posete i povratka nadvojvode u Beč, prestolonaslednikov otac, austrijski car Franz Joseph, naslovljenom na kralja Milana iz Beča, 17/29. aprila 1884. u 8 sati. ⁵⁶ Kako je prestolonaslednik Rudolf bio, poput kralja Milana, rusofobski nastrojen, priželjkujući što skorije izbijanje rata između Habsburške Monarhije i Rusije, to je u razgovoru sa svojim domaćinom u Beogradu, svakako ovome sugerirao misao, da se ubuduće, što je moguće, čvršće veže za svog moćnog suseda, Austro-Ugarsku. ⁵⁷

Dosta uočljivu pažnju dolasku prestolonaslednika Rudolfa u Srbiju posvetili su »Slovenec«, »Novice«, »Laibacher Zeitung« i »Ljubljanski List«. Oni su objavili saopštenja i potanko u njima naveli podatke o opsežnim pripremama izvršenim u Srbiji za doček visokog gosta. Za vreme kratkotrajnog boravka nadvojvode Rudolfa i po njegovom odlasku u Beč, ovi listovi su obavestili svoje čitaoce, uglavnom, o sledećem: da je austrougarskom prestolonasledniku u Beogradu priređen svečani doček; da je visokog gosta primio kralj Milan i zadržao se s njim u srdačnom i dugom razgovoru; da je nadvojvoda Rudolf na veoma svečan način ispraćen iz Beograda od najviših ličnosti Kraljevine Srbije; da u Srbiji vlada velika radost zbog posete tako visoke ličnosti iz susedne moćne države; i da će poseta austrougarskog prestolonaslednika u znatnoj meri unaprediti prijateljske odnose između Srbije i Austro-

⁵⁴ »Ljubljanski List« 54. 3. V 1884.

⁵⁵ Taj deo izjave kralja Milana, objavljen u rubrici »Ausland«, glasi: »(Serbien). Der Correspondent des 'Journal des Débats' hatte jüngst mit dem Könige von Serbien ein Interview. Die Aeusserungen des Königs sind in mancher Hinsicht interessant, um wiedergegeben zu werden. Wir müssen wünschen, dass der Berliner Vertrag so lange als möglich dauere; es ist unsere Garantie, unsere Gesetz. Oesterreich und Deutschland, sagte der König weiter, rahten ihm, auf der einmal eingeschlagenen Bahn des Fortschrittes zu bleiben, während Russland uns mit Vergnügen in den patriarhalischen Zuständen verharren würde. Der Correspondent erlaubte sich hier eine Bemerkung über die Uneigennützigkeit Frankreich Serbien gegenüber, worauf der König lebhaft erwiderte: 'Für die französische Unternehmungen hege ich das grösste Wohlwollen, aber auch die industriellen Unternehmungen Deutschland und Oesterreichs beunruhigen mich keineswegs. Ich bin überzeugt, dass die beiden letzteren Staaten gegen die Bestimmungen des Berliner Vertrages nichts im Schilde führen und unsere Unabhängigkeit respectieren.« (»Laibacher Zeitung« 177, 2. VIII 1884, str. 1566).

⁵⁶ Ove, kao i druge vesti o poseti austrougarskog prestolonaslednika, organ vladajuće Napredne stranke, »Videlo«, objavilo je na najupečatljiviji način na 1. strani (up.: »Videlo« 43, 44, 45 od 15/27, 18/30. i 20 (2. V) IV 1884).

⁵⁷ Opširnije o političkom konceptu nadvojvode Rudolfa i rešenosti kralja Milana da sudbinu svoje zemlje učini što zavisnijom od Habsburške Monarhije po ugušenju timočke bune, v.: S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX..., str. 203—218.

Ugarske za dobrobit obe države.⁵⁸ Liberalno orijentisani listovi, kakav je slučaj bio sa »Slovenskim Narodom«, goričkom »Sočom« i tršćanskom »Edinosti«, objavljivali su vrlo kratka saopštenja u vezi posete prestolonaslednika Rudolfa Srbiji. Ti listovi su obavestavali svoje čitaoce o važnijim događajima, vezanim za ovu posetu, uzdržavajući se od komentara.⁵⁹

Dakle, kako se iz navedenog vidi, organ slovenačkih liberala, »Slovenski Narod«, prećutno je osuđivao politiku naslona Srbije na Austro-Ugarsku, naglašavajući otvoreno i sa žaljenjem da ona nije više jugoslovenski pijemont. Iz rezonovanja najčitanijeg slovenačkog lista o austrofilskoj politici srpskog vladara i njegove vlade, može se izvesti zaključak da takva politika nanosi veliku štetu političkom konceptu slovenske i jugoslovenske solidarnosti. Takvu liniju, u nešto umerenijem tonu, zastupali su i drugi liberalno orijentisani slovenački listovi: »Soča«, »Edinost« i, u izvesnoj meri, i konzervativni »Slovenski Gospodar«. Međutim, »Slovenec«, »Novice«, »Ljubljanski List«, »Laibacher Zeitung« i »Laibacher Wochenblatt« otvoreno su pozdravljali i podržavali proaustrougarsku političku orijentaciju Srbije u prvoj polovini osamdesetih godina prošlog veka, smatrajući to kao veoma važnu komponentu rešenja jugoslovenskog pitanja u sklopu Habsburške Monarhije, na čemu je naročito insistirao organ slovenačkih klerikalaca.

Srpsko-bugarski odnosi tokom 1884. pa do pred kraj 1885, o čemu smo potrebno rekli u uvodnom delu ovog odeljka, bili su u žiži interesovanja slovenačke javnosti. To se može zaključiti na osnovu mnogobrojnih saopštenja i sastava, objavljenih u slovenačkim listovima. Valja istaći, da su Slovenci sa žaljenjem primali vesti o konstantnom pogoršavanju srpsko-bugarskih odnosa u tom vremenu, gajeći, ipak, trajnu nadu u to, sve do izbijanja srpsko-bugarskog rata, da će prevladati zdrav razum i nesuglasice biti otklonjene. Kako mislimo, niže navedena svedočanstva iz slovenačkih listova potvrđice opravdanost ovog gledišta. Početkom juna 1884, »Slovenski Narod« je, posredstvom kratkog saopštenja, obavestio svoje mnogobrojne čitaoce kako srpska vlada preti bugarskom kabinetu da će opozvati svog zastupnika iz Sofije ako ne udalji srpske emigrante od granice.⁶⁰ Iskreno se zalažući za puno oživotvorenje jugoslovenske solidarnosti, nepoznati autor ovog kratkog sastava lakonski je zaključio: »Treba se nadati da će se spor izravnati.«⁶¹ Tri dana docnije, ovaj list je sasvim tačno saopštio, da se srpsko-bugarski odnosi sve više zaoštravaju. Do toga je došlo otuda, što su Bugari proterali srpsku stražu iz karaula na spornom graničnom zemljištu i poseli ovaj fortifikacijski objekat. Nakon toga je Srbija, kako se u ovom saopštenju ističe, ultimativno zahtevala, pod pretnjom prekida diplomatskih odnosa, da Bugari za tri dana evakuišu posednutu karaulu. Komentarišući novonastalu situaciju između Beograda i Sofije, redakcija ovog lista je izrazila svoje žaljenje i zabrinutost zbog toga, a i uverenost u to, da Bugarska neće ispuniti srpski zahtev. Pa i pored toga, na kraju ovog saopštenja izražen je tračak nade da će na insistiranje Nemačke i Rusije Bugarska popustiti i udovoljiti zahtevima Srbije.⁶² Dalje je, u broju od 13. juna, najpopularniji slovenački list tačno obavestio svoje čitaoce o prekidu diplomatskih odnosa između Srbije i Bugarske, a dan docnije, kao najvažnije, naveo je da emigranti iz Bugarske upadaju na srpsku teritoriju i da je kod jednog od njih uhvaćen letak u kome se poziva srpski narod na ustanak, dok je u broju od 16. juna navedeno ovo: da srpska vlada odašilje vojne snage na gra-

⁵⁸ Up.: »Slovenec« 50, 54, 55, 57, 101, 116 od 29. II, 5, 6, 8. III, 2. i 20. V 1884; »Novice« 14, 18, 19 od 2, 30. IV i 7. V 1884, str. 112, 146, 152; »Laibacher Zeitung« 53, 77, 100, 101, 102 od 4. III, 3. IV, 1, 2. i 3. V 1884, str. 439, 648, 847—848, 855—856, 863; »Ljubljanski List« 53, 54 od 2. i 3. V 1884.

⁵⁹ Up.: »Slovenski Narod« 95, 97, 98, 99, 100, 101, 103 od 25, 28, 29, 30. IV, 1, 2. i 5. V 1884; »Soča« 18, 19 od 30. IV i 7. V 1884; »Edinost« 24, 32, 42 od 22. II, 19. IV i 24. V 1884.

⁶⁰ Taj deo saopštenja doslovno glasi: »Srpska vlada žuga bolgarskej, da odpokliče svojega zastopnika iz Srbije. Blizu srbsko-bolgarske meje se je nastanilo već srbskih emigrantov in ti neki nadlegujejo srbsko mejo. Bolgarska vlada tega ne ovira, to pa jezi Srbijo, ki se vedno boji, da bi zopet ne izbruhnil ustanek« (»Slovenski Narod« 127, 4. VI 1884).

⁶¹ »Nadejati se je pa«, doslovno stoji na kraju ovog saopštenja, »da se bodo stvari mej obema državami mirneje poravnale, kakor sedaj kaže, in srbski državniki bodo prevideli, da so malo predaleč posegli« (»Slovenski Narod« 127, 4. VI 1884).

⁶² »Slovenski Narod« 130, 7. VI 1884.

nicu prema Bugarskoj, dok bugarski kabinet tako ne postupa, jer se nada mirnom rešenju spora sa Srbijom; da bugarska vlada tvrdi kako joj nije poznato o prelasku emigranata na srpsku teritoriju; da merodavni iz Srbije tvrde, kako su više puta srpski emigranti iz Bugarske upadali u Srbiju i tamo opljačkali i ubili više lica; i da će velesile nastojati da se dobro upoznaju sa bugarskim i srpskim optužbama, pa će potom posredovati u cilju iznalaženja pravednog rešenja za srpsko-bugarski spor.⁶³

Dalje je »Slovenski Narod«, u broju od 17. juna, saopšteno da će se, prema vesti iz Berlina, angažovanjem velesila, srpsko-bugarski spor mirnim putem rešiti, a tri dana docnije, rečeno je kako će Austro-Ugarska uticati na Srbiju, a Rusija na Bugarsku da se spor izgladi, pa je potom, u broju od 23. juna, u ovom listu naglašeno kako je srpsko-bugarski spor izglađen, dok je, dva dana docnije, organ slovenačkih liberala saopštio kako su se opunomoćenici Austro-Ugarske, Nemačke i Rusije sastali sa srpskom vladom, prilikom čega je predstavnik Nemačke predložio da velike sile zahtevaju od Bugarske da premesti srpske emigrante u istočnu Bugarsku.⁶⁴ Krajem juna je organ slovenačkih liberala preuzeo iz »Politische Correspondenz« sadržaj dve note bugarskog Ministarstva inostranih poslova, dostavljenih srpskom agentu u Sofiji. U njima je navedeno ovo: 1) bugarska vlada nije imala nikakve veze sa srpskom stražom s one strane granice, »već su jedino vidinske vlasti povratile neke naoružane srpske građane, koji su se potucali po bugarskoj zemlji«, kako je navedeno u prvoj noti; i 2) Bugarska je bila dužna da, po odredbama međunarodnog prava, primi srpske političke emigrante i da ih, shodno tome, ne može proterati iz Sofije i Vidina, što ukazuje na to, »da Bugarska nije ništa učinila protivno međunarodnom pravu, pa joj se ne može pripisati nikakva odgovornost«, kako se ističe u drugoj noti, dok je u ovom listu, nepun mesec dana docnije, izraženo uverenje da će diplomatski predstavnici Austro-Ugarske, Nemačke i Rusije nastojati da posreduju u Beogradu i Sofiji u cilju iznalaženja za obe strane prihvatljivog rešenja, kako bi srpsko-bugarski spor bio trajno rešen.⁶⁵ Dalje je ovaj list, u broju od 26. jula, kratko saopštio kako će srpska vlada »lakše doseći sporazum sa novom bugarskom vladom«,⁶⁶ a dva dana docnije rečeno je, osloncem na podatke iz »Politische Correspondenz«, kako su Rusija, Austro-Ugarska i Nemačka došle do uverenja »da je Bugarska neopravdano posela Bregovo, jer dotični kraj pripada Srbiji«. Zbog toga će velike sile nastojati da Srbija, uz odštetu ili zamenu za bugarsku teritoriju na levoj obali reke Timoka, prepusti sporno zemljište Bugarskoj, »dok će se od bugarske vlade zahtevati da onemogući uznemiravanje susedne države od strane srpskih emigranata i ne dozvoli im da se nasele u pograničnim gradovima i varošima, među koje ne spada glavni grad države, Sofija«. ⁶⁷ Otada, pa do kraja 1884, organ slove-

⁶³ Up.: »Slovenski Narod« 134, 135, 136 od 13, 14. i 16. VI 1884. — Radi se o sporu između Srbije i Bugarske zbog zemljišta, koje je knez Miloš kupio od Turske tridesetih godina devetnaestog veka, kada je timočki kraj pripao Srbiji. Tada je ovo zemljište ležalo na levoj obali Timoka, te tako bilo, ne-sporno, u sastavu srpske teritorije, budući da je pomenuta reka delila srpsku od turske teritorije. Nešto kasnije, promenom toka Timoka, ovo zemljište se našlo na desnoj obali pomenute reke, koja je pripadala Turskoj. No, bez obzira na to, Porta do Berlinskog kongresa, niti bugarska vlada posle njega, nisu sporele pravo Srbije na bregovsko zemljište, na kome se nalazila i jedna karaula sa srpskom posadom. Kao odgovor na protest Srbije u Sofiji zbog prelaska njenih emigranata sa područja Vidina na srpsko zemljište, Bugarska je odgovorila protestom zbog postojanja srpske straže u karauli Bregovo, budući da se, navodno, ovaj fortifikacijski objekat nalazi na bugarskom zemljištu, i pretnjom da će vojnom silom zauzeti karaulu, ako Srbija ne povuče iz nje svoju posadu. Kako Srbija nije povukla posadu iz karaula, to je bugarska vojna jedinica proterala srpsku posadu iz karaula Bregova, 22 (3. juna) maja 1884. Kako Bugarska nije u roku od tri dana evakuisala posadnutu karaulu, kako se izričito zahtevalo u srpskom ultimatumu, to je 28 (9. juna) maja 1884. došlo do prekida diplomatskih odnosa između Bugarske i Srbije. Krivicu za ovo snose obe strane: Bugarska, jer je naduvala bregovsko pitanje, da bi skrenula pažnju sa emigrantskog problema, pošto protiv srpskih emigranata, radi njihove popularnosti kod bugarskog naroda, nije ništa smela preduzeti, a Srbija, jer je postupila isuviše prenaplašeno, budući da je uputila ultimatum bugarskoj vladi ne samo zbog bregovskog već i emigrantskog pitanja, uplevši u isti zavešljaj i mitropolita Mihaila, koji je tada boravio u Sofiji, a koga je knez Milan kao liberala i austrofoba uklonio s položaja srpskog mitropolita, krajem oktobra 1881, što je naročito ljutilo Rusiju, koja je podržavala Bugarsku, a otežalo Austro-Ugarskoj podršku Srbiji kao savezniku (S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 193—198).

⁶⁴ Up.: »Slovenski Narod« 137, 140, 142, 144 od 17, 20, 23. i 25. VI 1884.

⁶⁵ Up.: »Slovenski Narod« 147, 169 od 28. VI i 24. VII 1884.

⁶⁶ kojoj je stajao na čelu od 29 (11. jula) juna 1884. do 9/21. avgusta 1886. lider Liberalne stranke, Petko Karavelov (Enciklopedija Bugarija, Bugariska akademija na naukite, tom 3, Sofija, 1882, str. 327).

⁶⁷ Up.: »Slovenski Narod« 171, 172 od 26. i 28. VII 1884.

načkih liberala osvrnuo se je još nekoliko puta, posredstvom kratkih saopštenja, na srpsko-bugarske odnose. Sadržaj ovih saopštenja može se, uglavnom, svesti na sledeće: da je Bugarska, »uvođenjem visoke izvozne i uvozne carine«, kako se rezonuje u Beogradu, »odlučila da sa Srbijom vodi ekonomsku borbu«, kako je naglašeno u broju od 19. septembra,⁶⁸ da će se, navodno, zalaganjem bugarskog kneza, Alexandra Battenberga, i velikih sila, uskoro srpsko-bugarski spor rešiti povoljno i na zadovoljstvo obe zainteresovane strane, kako je istaknuto u broju od 13. novembra; da je srpsko-bugarski spor poravnan i »da će se uskoro obnoviti diplomatski odnosi između Srbije i Bugarske«, kako je navedeno u saopštenju od 9, 17. i 18. decembra; da je srpsko-bugarski sporazum o obostrano zadovoljavajućem rešenju pograničnog spora i u vezi srpskih izbeglica, postignutog na pregovorima između srpskog kralja i bugarskog kneza, anuliran, pošto bugarska vlada nije htela priznati za važeće zaključke pregovora između bugarskog i srpskog vladara, radi čega srpska vlada, iz obzira prema knezu, neće pregovarati s bugarskom vladom, zabeleženo je u broju od 27. decembra; i da je bugarski predsednik vlade, Petko Karavelov, izjavio kako je pod presijom bugarskog Narodnog sabora odbacio sporazum dvaju vladara o rešenju srpsko-bugarskog spora, te je odlučio da demisionira,⁶⁹ preporučivši, »da se za poravnanje srpsko-bugarskog spora ustanovi međunarodna komisija sa pravom odlučivanja«, kako je navedeno u saopštenju, objavljenom u broju od 29. decembra organa slovenačkih liberala.⁷⁰ Poput »Slovenskog Naroda«, objavila su i druga dva liberalna orijentisana slovenačka lista, »Edinost« i »Soča«, nekoliko saopštenja o srpsko-bugarskom sporu. U tim lapidarnim saopštenjima, pored navođenja glavnih događaja vezanih za pogoršavanje srpsko-bugarskih odnosa i preduzetih mera za njihovo povoljno rešenje za obe strane, prisutno je žaljenje što je do toga došlo i iskrena želja da se povрати poverenje i prijateljstvo između dva bratska naroda.⁷¹

I organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec«, koji od 11. jula 1883. postaje dnevnik, posvetio je dosta pažnje srpsko-bugarskim nesuglasicama, zalažući se za neodložno njihovo prevazilaženje i vaspostavljanje prijateljskih odnosa između dve susedne slovenske države. Valja istaći i to, da je odmah nakon izbijanja srpsko-bugarskog spora, ovaj list za to više okrivio Srbiju, a docnije Bugarsku, uz apelovanje na velesile da se što više angažuju u cilju normalizovanja odnosa između Sofije i Beograda. Tako je u ovom listu, u broju od 6. juna 1884, navedeno da je ne-

⁶⁸ što je tačno. Još pre prekida diplomatskih odnosa sa Srbijom, Bugarska je bila zavela vrlo visoke carinske tarife na glavne izvozne artikle Srbije: vino, kudeljia i užarija. To je paralisalo svaku razmenu dobara. Za robu, uvezenu iz Bugarske, Srbija je, zbog odsustva trgovinskog ugovora sa ovom državom, primenivala opštu tarifu (V. J. Vučković, op. cit., str. 2).

⁶⁹ što nije tačno, jer vlada Petka Karavelova nije odbacila sporazum između srpskog i bugarskog vladara o likvidaciji srpsko-bugarskog spora zbog pritiska na nju bugarskog Narodnog sabora iz Rusije. To podvlači Slobodana Jovanović, dok se u bugarskim glavnim delima o srpsko-bugarskom ratu taj detalj ne navodi (up.: S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 200; Ščab na armijata-Voeno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 god. . . . , str. 58—59; J. Mitev, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 . . . , str. 55—57; D. Kosev, Obščestveno-ikonomičesko i političesko razvitie sled osvoboždenieto (1878—1885) . . . , str. 80—81). — Petko Karavelov je od 29 (11. jula) juna 1884. do 9/21. avgusta 1886. bio ministar finansija i predsednik bugarske vlade. Pored toga do 1/13. januara 1885. imao je i resore puteva i saobraćaja kao i društvenih gradilišta. Dakle, početkom 1885. nije dao ostavku na položaj predsednika bugarske vlade (Enciklopedija Blgarija, Blgarska akademija na naukite . . . , str. 327).

⁷⁰ Up.: »Slovenski Narod« 216, 262, 283, 290, 291, 297, 298 od 19. IX, 13. XI, 9. 17, 18, 27. i 29. XII 1884. — Pobjavši se da srpsko-bugarski spor ne dovede do ratnog sukoba, iako ni srpska niti, pak, bugarska strana, zbog vrlo skućenih finansijskih sredstava, nije ozbiljno pomišljala na rat. Trojecarski savez je odlučio da interveniše. Austro-Ugarska je bila na strani Srbije, a Rusija na strani Bugarske, dok Nemačka kao neutralna imala je da presudi. Početkom jula 1884. Nemačka je stala na stanovište da je u emigrantskom pitanju Srbija u pravu, dok je u bregovskom pitanju srpsko gledište manje osnovano, iako Bugarska po tom pitanju »duguje zadovoljenje« zbog napada na srpsku karaulu. S tim za ključkom je Srbija mogla biti zadovoljna. No, pre donošenja odluke po ovom pitanju od strane sila Trojecarskog saveza, bugarski knez je ponudio u avgustu 1884. srpskom kralju da njih dvojica, putem pregovora, skinu s dnevnog reda srpsko-bugarski spor. Dva vladara su se sporazumela: 1) da Bugarska vrati Srbiji otetu karaulu, a potom da se izvrši ispravka granice, te bi se tom prilikom razmenilo srpsko zemljište kod Bregova za neko bugarsko imanje koje je ležalo na srpskoj teritoriji; i 2) da se srpskim emigrantima u Bugarskoj zabrani boravak u pograničnoj zoni prema srpskoj granici od 50 km. Pod pritiskom ruske vlade, bugarski ministri su odbili da prihvate ovaj sporazum, pa su dalji pregovori obustavljeni, novembra 1884, a shodno tome, nisu uspostavljeni diplomatski odnosi između Srbije i Bugarske (up.: Ščab na armijata-Voeno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 god. . . . , str. 58—59; S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 198—201; V. J. Vučković, op. cit., str. 8—9).

⁷¹ Up.: »Edinost« 45, 46, 47, 48, 49, 64, 99, 103 od 4, 7, 11, 14, 18. VI, 30. VII, 10. i 24. XII 1884; »Soča« 23, 24, 25, 26, 31 od 6, 13, 20, 27. VI i 1. VIII 1884.

opravdano došlo do zategnutih odnosa između Srbije i Bugarske,⁷² a tri dana docnije, nakon navođenja da je Srbija zapretila prekidom diplomatskih odnosa sa Bugarskom, ako joj za tri dana povoljno ne odgovori što je tolerisala srpske emigrante i što je »više puta uznemiravala srpske stražare«, u saopštenju ovog lista istaknuto je: »U Beogradu su otpočeli sa sabljom kloparati, jer im nedostaje druga rasonoda, posebno sada kada zaseda Skupština u Nišu«, dok je narednog dana rečeno, da je srpska Narodna skupština bespogovorno odobrila sve korake srpske vlade u vezi novonastale situacije u odnosima sa Bugarskom, uz napomenu da se valja nadati akciji velikih sila u cilju prevazilaženja nesporazuma između Bugarske i Srbije.⁷³ Dva dana nakon prekida diplomatskih odnosa između Srbije i Bugarske, tj. u broju od 11. juna, objavio je »Slovenec« nešto duže saopštenje, u kome je obavestio slovenačku javnost o tome, »da je srpski diplomatski agent svoju agenciju u Sofiji zatvorio, ključ u džep stavio i odveo se prema Nišu«, jer mu bugarska vlada nije povoljno odgovorila na ultimativan zahtev ministra Garašanina.⁷⁴ Kao najvažnije, u ovom saopštenju je istaknuto: da je srećna okolnost što su zasada dobri odnosi između Rusije i Austro-Ugarske, jer bi, u protivnom, eventualni sukob između Srbije i Bugarske mogao prouzrokovati rat između dve pomenute velike sile, koje će, vodeći računa o obostranim interesima, nastojati da se ovaj spor između dve susedne slovenske zemlje reši mirnim putem; i da je za taj sukob glavni krivac Srbija.⁷⁵ U saopštenju ovog lista od 13. juna, nakon tačnog obaveštenja kako je bugarski diplomatski agent napustio Beograd, istaknuto je, u smislu komentara, da je »Srbija u ovoj stvari preterivala i da bi, kako se vidi, veoma rado odmah s topovima najvećeg kalibra počela pucati na Bugarsku«, a dan docnije rečeno je, da je srpska Narodna skupština na tajnoj sednici u Nišu odobrila izvođenje delimične mobilizacije i slanje trupa na granicu prema Bugarskoj. Smatrajući, da ta odluka, bez saglasnosti velikih sila, ne može imati dalekosežne posledice, anonimni autor ovog saopštenja, u tom smislu zaključuje sledeće: »Šta će biti sada? Ništa! Ta poznato je, da se supa nikako ne jede tako vruća odmah pošto se skuva. Izvesno vreme će sa sabljom protandrkatii, dok će se stvar negde u inostranstvu rešiti i ako bude trebalo, kategorično, da više ne bude ni reči o tome.«⁷⁶ Pomno prateći sistematsko pogoršavanje srpsko-bugarskih odnosa, organ slovenačkih klerikalaca bio je uveren u to, da će sile Trojecarskog saveza uspeti da eliminišu nesporazume između Sofije i Beograda i obezbede trajan mir na Balkanu. U broju od 16. juna, u ovom listu je rečeno da će Rusija i Austro-Ugarska posredovati u srpsko-bugarskom sporu, što bi značilo da Rusija priznaje pokroviteljstvo Habsburške Monarhije nad Kneževinom Srbijom, a dan docnije u »Slovenec« je naglašeno, da je Srbija grubim nastupom prouzrokovala spor i da su evropske velike sile već preduzele potrebne korake kako bi doznale prave uzroke koji su doveli do prekida diplomatskih odnosa između Srbije i Bugarske i pronašle modus vivendi za trajno izmirenje između dve susedne balkanske države.⁷⁷ Nakon

⁷² o čemu tamo stoji doslovno zabeleženo ovo: »Med Srbijo in Bolgarijo so se strune zarad mejnih preprirov bolj napele, kakor pa je stvari sami koristno. Nadjati se je, da bota kočljivo stvar bolgarski knez Aleksander in kralj Milan sama v roke vzela in tako po najkrajšem in najboljšem potu dognala, kar njune oblastnije ne morejo dognati brez prepira, ki bi vtegnil pomenljiv in še celo usodepoln postati, ako se o pravem času ne potlači. Sicer pa obema državama pod milim Bogom ni nič bolj potrebnega, kakor miru in reda, ako hočeta napredovati po poti napredka, kjer se sedaj nahajata« (»Slovenec« 129, 6. VI 1884).

⁷³ Up.: »Slovenec« 129, 131, 132 od 6., 9. i 10. VI 1884.

⁷⁴ Srpski diplomatski agent, Djoka Simić, napustio je Sofiju 28 (9. juna) maja 1884, pa je otada srpske interese u Bugarskoj zastupao grčki diplomatski agent, kome je u tu svrhu dodeljen srpski službenik, Dimitrije Bodi (V. J. Vučković, op. cit., str. 7—8).

⁷⁵ Najvažniji deo ovog saopštenja, posle opaske da je Austro-Ugarska osvedočeni prijatelj mladom srpskom kralju, koji je pod velikim uticajem predsednika srpske vlade, Milutina Garašanina, glasi: »Velika sreća, da nobena omenjenih dežel nima toliko oblasti in pravice, da bi brez privolenja velesil lahko za puško prijela, drugače bi si sedaj le Srbi in Bolgari v lase skočili. Še večja sreća je pa, da ste si prijateljici tudi obe pokroviteljski velesili — Avstrija in Rusija in boste 'stvar' vrvnali, da bo za vse prav. Ko bi bile sedaj-le, recimo, strune med Avstrijo in Rusijo napete, kakor so bile pred nekaj meseci, dal bi pač srpsko-bolgarski prepri najboljši povod, da bi se avstrijski in ruski vojnici drug drugemu bližati jeli, kajti Rusija ima svojo očetoško oko na Bolgarsko obrnjeno, Srbija je pa dobra prijateljica Avstriji in Srbija je cela za prav tista, ki je prepri iz trte zvila. Res je nekaj povoda zanj imela, pa bila bi se vendar dala cela zadeva po lepem potu poravnati« (»Slovenec« 133, 11. VI 1884).

⁷⁶ Up.: »Slovenec« 134, 135 od 13. i 14. VI 1884.

⁷⁷ Up.: »Slovenec« 136, 137 od 16. i 17. VI 1884.

ovećeg broja saopštenja, koja se odnose na konstantno pogoršavanje odnosa između Bugarske i Srbije, »Slovenec« je našao za shodno da svojim čitaocima prezentira glavne uzroke koji su doveli do nepoželjnih bugarsko-srpskih nesuglasica i sa svoje strane dá određenu kvalifikaciju stepena pojedinačne odgovornosti dve zavađene susjedne slovenske države. Naime, u broju od 18. juna 1884, organ slovenačkih klerikalaca je objavio uvodnik s naslovom »Bolgarsko-srpski razpor«, u kome je, dobrim delom, revidirao svoj stav o krivicu za pogoršanje srpsko-bugarskih političkih odnosa, jer za to ne osuđuje isključivo vladu Srbije. U ovom uvodniku je, kao najvažnije, navedeno sledeće: a) da je u rejonu Bregova dolazilo više puta do srpsko-bugarskih oružanih incidenata, u kojima su na bugarskoj strani uzeli učešća i srpski emigranti; b) da su bugarske vlasti bile snishodljive prema srpskim emigrantima i njihovim upadima na srpsku teritoriju, pa je predsednik srpske vlade, Milutin Garašanin, opravdano zahtevao »da Bugarska napravi red«; c) da su za pogoršanje srpsko-bugarskih odnosa najviše krivi prebegli u Bugarsku vođi Radikalne stranke;⁷⁸ i d) da je jedan od glavnih uzroka prekida diplomatskih odnosa između Srbije i Bugarske bio proterivanje srpske posade iz karaule Bregova od bugarskih oružanih snaga. Na kraju ovog saopštenja rečeno je ovo: »Nadamo se, da će se svađa na zadovoljavajući način za obe strane poravnati uprkos zlim namerama srpskih i bugarskih radikala«.⁷⁹ Dalje je ovaj list do kraja 1884. godine, poput »Slovenskog Naroda«, objavio nekoliko kratkih saopštenja, u kojima se, kao najvažnije, ističe da zalaganje sila Trojecarskog saveza i najodgovornijih državnika dveju susjednih slovenskih država nije dalo očekivane rezultate, te je i dalje na snazi prekid diplomatskih odnosa između Bugarske i Srbije.⁸⁰ Valja reći, da su »Novice« i »Slovenski Gospodar« obavestili svoje čitaoce samo o tome, kako su se odnosi između Srbije i Bugarske pogoršali zbog graničnog spora, te će velike sile nastojati da nađu za obe strane zadovoljavajuće rešenje i tako normalizuju odnose između Sofije i Beograda.⁸¹

Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, objavio je veći broj saopštenja posvećenih pogoršanju srpsko-bugarskih odnosa. Kao eksponent politike bečke vlade, pored pedantnog navođenja događaja koji su prouzrokovali takvo stanje u odnosima između Beograda i Sofije, naročito je naglasio, da su srpski politički emigranti u Bugarskoj, upadajući na srpsku teritoriju na mig bugarske vlade, bili glavni faktor koji je neminovno prouzrokovao napetu situaciju u odnosima između Bugarske i Srbije, što je i organ domaćih Nemaca, »Laibacher Wochenblatt« isticao. Pored toga, »Laibacher Zeitung« je podvrgla oštroj kritici bugarsku vladu zbog toga što je zavela tako visoke carinske tarife na glavne srpske izvozne artikle. Uzdaajući se u uspešnu intervenciju sila Trojecarskog saveza u pravcu poboljšanja ukupnih bugarsko-srpskih odnosa, ovaj list je bio uveren, da će Austro-Ugarska, Nemačka i Rusija iznaći najbolje rešenje u cilju povratka poverenja između Srba i Bugara.⁸² Večernji dodatak organu Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Ljubljanski List«, objavio je veći broj saopštenja posvećenih pogoršanim odnosima između Bugarske i Srbije. Posredstvom tih saopštenja, ovaj dnevnik je blagovremeno upoznao

⁷⁸ O doprinosu radikala kao emigranata, u odsudnom smislu, na pogoršavanju srpsko-bugarskih odnosa u ovom saopštenju je rečeno ovo: »Ako se ne motimo, je vse te zmešnjave napravila druhal srbskih radikalnih ustašev-ubežnikov, ktere je srbska vlada kot rovarje pregnala in so na Bolgarskem gostoljubno bili sprejeti. Iz domovine že vzeli so s saboj smrtno sovraštvo do srbske vlade, in to do vsake, ktera ne bi obstala iz radikalnih prekučuhov; to sovraštvo gojili so iz začetka tiho pod gostoljubno streho bolgarsko, dokler jim ono v prsih ni prekipilo do vrhunca, nakar potem niso mirovali, dokler niso pridobili bolgarske vlade za-se, ktera se jim je na limance vsedla« (»Slovenec« 138, 18. VI 1884). — Srpski emigranti u Bugarskoj dobijali su političku potporu od ruske vlade i novac od Slavjanskog dobrotvornog komiteta u Petrogradu. Nalazeći se pod uticajem ruske diplomatije, bugarska vlada je srpskim emigrantima »gledala mnogo štošta kroz prste« (S. Jovanović, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 202).

⁷⁹ »Slovenski Narod« 138, 18. VI 1884.

⁸⁰ Up.: »Slovenec« 140, 143, 147, 152, 159, 170, 171, 179, 244, 246 od 20, 24, 28. VI, 4, 12, 25, 26. VII, 5. VIII, 22. X i 15. XI 1884.

⁸¹ Up.: »Novice« 25, 53 od 18. VI i 31. XII 1884, str. 204, 425; »Slovenski Gospodar« 24, 12. VI 1884, str. 189.

⁸² Up.: »Laibacher Zeitung« 128, 129, 132, 134, 136, 137, 139, 146, 158, 177, 193, 198, 213, 266, 284, 291, 295, 298 od 5, 6, 10, 13, 16, 17, 19, 27. VI, 11. VII, 2, 22, 28. VIII, 16. IX, 18. X, 18. 23. i 29. XII 1884, str. 1078, 1086, 1108, 1122, 1144, 1152, 1168, 1220, 1314—1315, 1466, 1598, 1639, 1763, 2195, 2342, 2403, 2440, 2471; »Laibacher Wochenblatt« 200, 201, 202 od 7, 14, 21. VI 1884.

slovenačku javnost o događajima koji su presudno uticali na ubrzano zaoštavanje odnosa između dve susedne slovenske države. Ta saopštenja, sem uvodnika s naslovom »Položaj v Srbiji«, u kome je sa žaljenjem konstatovano naglo i opasno zaoštavanje odnosa između Bugarske i Srbije, do čega je došlo usled nesmotrenog ponašanja obe strane,⁸³ dosta su kratka. Njihov sadržaj je vezan za događaje koji su doveli do pogoršanja odnosa između Beograda i Sofije. U sastavu tih saopštenja su приметni i vrlo kratki komentari, koji se, uglavnom, svode na osudu nepopustljivosti obe zavađene strane i uverenost u to, da će sile Trojecarskog saveza svojim autoritetom uspešno uplivisati na popustljivost obe strane i stvaranje povoljne klime za rešenje spora na miroljubiv način.⁸⁴

Dakle, kako se iz navedenog vidi, slovenačka javnost je tokom 1884. godine bila blagovremeno, verodostojno i skoro potpuno upoznata sa događajima vezanim za pogoršanje odnosa između Bugarske i Srbije. Do toga je došlo otuda, što su svi listovi, koji su tada izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, nastojali da svoje čitaoce što bolje upoznaju sa uzrocima koji su presudno uticali na konstantno pogoršavanje srpsko-bugarskih odnosa, bez obzira na njihovu političku orijentiranost. Osim toga, valja приметiti, da se takvo stanje od strane slovenačke javnosti smatralo abnormalnim pa je od nje ispoljena iskrena želja, naročito kod liberalno orijentisanih Slovenaca, da se između Bugarske i Srbije što pre uspostave prijateljski odnosi.

Anuliranje sporazuma, postignutog između kralja Milana Obrenovića i kneza Alexandra Battenberga, od strane bugarske vlade, uslovilo je nastavljanje pogoršanja odnosa između Srbije i Bugarske tokom 1885, što je u znatnoj meri doprinelo njihovom prerastanju u ratni sukob. Doduše, posetom prvaka bugarskih radikala, Nikole Suknarova Nišu, sredinom maja 1885, pokušalo se s nezvanične bugarske strane da se dođe do izmirenja. Pošto u Nišu nije primljen od kralja, Suknarov je otputovao za Beograd, gde je sa predsednikom srpske vlade, Milutinom Garašanim, razgovarao o nekim spornim pitanjima. Na upozorenje austrougarskog poslanika u Beogradu, grofa Rudolfa Khevenhüllera, da Suknarov u prvom redu ispituje, da li bi se što moglo učiniti u korist srpskih emigranata, Garašanin je sa njim prekinuo razgovor i prvak bugarskih radikala se vratio u Sofiju. Istu sudbinu doživeo je i jedan takav pokušaj bugarske vlade, početkom septembra 1885. Kako je saopštio Milutin Garašanin, jedan od radikalskih najvidenijih vođa, Nikola Pašić, dobio je od Slovenskog komiteta u Moskvi, avgusta 1885, novčana sredstva za nabavku 3000 pušaka za dizanje bune u Srbiji, posredstvom upada 3000 ljudi iz Bugarske i 1000 Crnogoraca preko Javora pod komandom Peka Pavlovića. Osim toga, upad u junu 1885. u Makedoniju ustaničke čete, nakon prijema oružja iz vojnog magacina u Kjustendilu, upozorio je na to, da Bugarska priprema ustanak u toj turskoj pokrajini. Krajem 1884. i u toku 1885. oko liberalnog lista »Ustavnost« i radikalskog organa »Odjek«, a takođe i u Narodnoj skupštini, otpočinje u Srbiji sve aktivnije delovati opozicija, tražeći promenu Ustava iz 1869, uvođenje demokratskog načina vladavine i poboljšanje odnosa sa Bugarskom.⁸⁵

Pomireni sa činjenicom trajno pogoršanih srpsko-bugarskih odnosa, tokom 1885, do plovdivskog prevrata, slovenački listovi su sporadično donosili saopštenja o od-

⁸³ o čemu je tamo istaknuto ovo: »Veseli nas povoljno notranje stanje mlade kraljevine in z veseljem pozdravljamo kraljevo vest, da so razmere kraljevine Srbije z našo državo zelo povoljne in prijateljske, ali užaluje nas preprič med rodnimi brati, bolni nas srce, ko vidimo da se iz nepomenljivih uzrokov med Srbijo in Bolgarijo poraja borba, katera utegne biti usodepolna za obe slovanski državi. Priznati moramo da je zahtevanje Srbije zaradi zadovoljščine opravičeno«. U nastavku, nepoznati autor navodi da Bugarska snosi krivicu što tolerira boravak emigranata iz Srbije u Bugarskoj, blizu srpske granice, kao i njihovo upadanje na srpsku teritoriju, pa, potom, izvodi ovaj zaključak: »Ako torej tudi priznavamo, da ima vlada srbska pravo, vendar se nam dozdeva, da se je grešilo 'intra muros et extra', da je sicer bolgarsko ministristvo ravnalo nekorektno, da je pa tudi prenegleno postopanje Srbije neugodno vplivalo na nastalo krizo.« (»Ljubljanski List« 84, 10. VI 1884).

⁸⁴ Up.: »Ljubljanski List« 79, 80, 84, 85, 87, 88, 90, 97, 109, 124, 128, 149, 164, 213, 242 od 4, 5, 10, 11, 14, 16, 18, 26. VI, 10, 28. VII, 1, 27. VIII, 15. IX, 12. XI i 17. XII 1884.

⁸⁵ Opširnije o bugarsko-srpskim odnosima tokom 1885. i unutrašnjim prilukama u Srbiji, v.: S. Novaković, op. cit., str. 4—6; Z. Zivanović, op. cit., str. 268—275; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 60—76; isti, Druga naprednjačka vlada, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 183—187; V. J. Vučković, op. cit., str. 9—10.

nosima između Sofije i Beograda, kloneći se komentara i davanja prognoze zaokreta nabolje. Tako je »Slovenski Narod«, sredinom februara, saopštio kako je bugarska vlada odlučno protivna davanju Srbiji bilo kakvog zadovoljenja, koje bi vodilo normalizovanju odnosa između Srbije i Bugarske.⁸⁶ Sredinom aprila, »Slovenec« je objavio dosta opširno saopštenje, u kome je, u sklopu drugih vesti, istaknuto da zategnutost u odnosima između Srbije i Bugarske još nikako nije popustila.⁸⁷ U toku druge polovine aprila, veći deo slovenačkih listova obavestio je slovenačku javnost o tome, da je srpski kralj u prestonoj besedi na zasedanju Narodne skupštine izjavio da su odnosi između Srbije i Bugarske slabi i da je Kraljevina Srbija sa svoje strane učinila sve, što je u njenoj moći, da se poprave, te nema mogućnosti više bilo šta da preduzme, što su i poslanici u svojoj adresi vladaru naglasili.⁸⁸ Sredinom jula, objavio je organ slovenačkih liberala kratko saopštenje: »Bolgarska vlada je mnogo črnogorskih izseljenecv naselila ob srbske meji. V teh krajih neki nastavlja srbske begune za župnike in uradnike. To pa srbske vladi ni po godu, morda bode celo protestovala proti temu.«⁸⁹ Krajem jula su »Novice« kratko saopštile, da je bugarska vlada odbila uslove srpskog kabineta za izgladivanje spora, pa su i nadalje srpsko-bugarski odnosi ostali napeti kao i dosada, što je i organ Pokrajinske vlade za Kranjsku istakao.⁹⁰ Početkom septembra, tršćanska »Edinost« je naglasila da je granični spor između Srbije i Bugarske ostao neizgladen i nema izgleda da uskoro bude skinut sa dnevnog reda. To neće dovesti do rata između ove dve susedske slovenske države, jer će, konačno, velike sile biti primorane »da između njih brižljivo odrede granicu.«⁹¹ Dva dana docnije od pomenutog tršćanskog lista, organ slovenačkih liberala je istakao da su odnosi između Bugarske i Srbije nezadovoljavajući,⁹² a dan docnije, »Slovenski Narod« je saopštio, da Radikalna stranka u Srbiji ponovo diže glavu, što se zaključuje na osnovu povezanosti njenih pripadnika sa srpskim emigrantima u Bugarskoj, radi čega je oveći broj osumnjičenih lica zatvoren, što je i »Ljubljanski List«, nekoliko dana docnije, saopštio svojim čitaocima.⁹³

U žiži interesovanja srpskog javnog mnjenja i posle Berlinskog kongresa bile su Bosna i Hercegovina. Značaj Makedonije pred srpsko-Bugarski rat 1885. bio je jasan samo srpskoj vladi. Nasuprot tome, Bugarska je od 1870, tj. od osnivanja Egzarhata, veoma aktivno otpočela raditi u Makedoniji preko crkvenih organizacija i novoosnovanih bugarskih škola. Taj rad je naročito oživeo nakon odluke Berlinskog kongresa da Makedonija ostane u sastavu Turskog Carstva, pa je došlo do izbijanja kresnenskog ustanka, krajem 1878. godine. Po ugušenju ovog ustanka, u

⁸⁶ To kratko saopštenje glasi: »Ministerstvo je odložno proti temu, da bi Bolgarija dala Srbiji kako zadošćenje, da se poravna spor s to državu« (»Slovenski Narod« 37, 16. II 1885).

⁸⁷ »Slovenec« 85, 16. IV 1885.

⁸⁸ Up.: »Ljubljanski List« 88, 93 od 20. i 25. IV 1885; »Novice« 16, 22. IV 1885, str. 132; »Edinost« 32, 22. IV 1885; »Soča« 17, 24. IV 1885; »Laibacher Zeitung« 90, 92 od 20. i 24. IV 1885, str. 737, 753.

Radi se o sednici srpske Narodne skupštine, koja je otvorena prestonom besedom, 7/19. aprila 1885, u kojoj je srpski kralj u odnosima između Srbije i Bugarske rekao: »Što pak u tom pogledu čine izuzetak lane prekinuti, a do sad još ne obnovljeni odnošaji s Knezevinom Bugarskom, to se ima pripisati uzrocima, koji ne leže u volji mojoj i moje vlade«. O tom pitanju u adresi od 10/22. aprila 1885. stoji ovo: »Što pak nepovoljno stanje odnošaja Knezevine Bugarske prema Srbiji čini izuzetak u tome pogledu, ma koliko da narodno predstavnništvo sažaljeva, ono ne može a da ovom svečanom prilikom ne naglasi, da koliko bi god rado bilo videti te odnošaje dovedene u povoljno stanje, toliko isto želi, da se u tome sporu čast i bezbednost zemaljska potpuno umjči« (Z. Zivanović, op. cit., str. 270).

⁸⁹ »Slovenski Narod« 159, 16. VII 1885.

⁹⁰ Up.: »Novice« 30, 29. VII 1885, str. 244; »Laibacher Zeitung« 172, 31. VII 1885, str. 1402.

⁹¹ »Edinost« 70, 2. IX 1885.

⁹² o čemu je u pomenutom saopštenju navedeno ovo: »Razmere mej Srbijo in Bolgarijo neki neso najbolje. Srbski vladi ne ugaja, da Bolgarija naseljuje Črnogorce ob srbske meji. To daje srbske radikalne stranki pogum, kajti zanaša se, da jej prihite ti Črnogorci na pomoč, ko bi se začela ustaja. Tega se jako boji srbska vlada« (»Slovenski Narod« 201, 4. IX 1885).

⁹³ Up.: »Slovenski Narod« 201, 202 od 4. i 5. IX 1885; »Ljubljanski List« 204, 9. IX 1885. — Paralelno sa adresom većine, pojavila se na aprilskom zasedanju srpske Narodne skupštine i adresa manjine, 10/22. aprila, koja se dijametralno razlikuje u glavnim tačkama od adrese većine, jer, pored zalaganja za potrebu stvaranja saveza balkanskih država, što se tiče zategnutih odnosa između Srbije i Bugarske, ističe: »Narodna skupština, videći sa zadovoljstvom prijateljske odnose sa susednim državama, mora sa žaljenjem ustaviti se na neprilikama, koje su donele prekid odnošaja sa susednom Knezevinom Bugarskom. I Narodna skupština imajući punog uverenja da ovakvu situaciju nije stvorila volja srpskog kralja, očekuje da će kraljevska vlada, čuvajući najrevnosnije čast Kraljevine, naći načina da se omoguće i povrate dobri odnošaji sa susednom Knezevinom, koji su tako nužni i tako važni, po životne interese oba srodna naroda i obe države. Narodna skupština očekuje, da će se i na strani bugarske države naći dovoljno predstavnika od uticaja, koji će biti rukovođeni istim težnjama« (Z. Zivanović, op. cit., str. 270—271).

aprilu 1879, na podsticaj i uz pomoć bugarskih vlasti, na tlu Bugarske kao i u Makedoniji formirano je niz revolucionarnih komiteta, koji su radili na pripremama oružanih akcija protiv turske vlasti u Makedoniji. Tako je, kako smo već napomenuli, jedna četa, juna 1885, naoružana puškama iz vojnog magacina u Kjustendilu, upala u Makedoniju. Zbog toga su Austro-Ugarska, Engleska i Turska intervenisale u Sofiji, pa je, potom, bugarska vlada preduzela energične mere prema kompromitovanim službenicima, kako bi dokazala da se to čini tobože bez njenog znanja.⁹⁴

S vremena na vreme, slovenački listovi su u prva tri kvartala 1885. objavljivali, mahom, kratka saopštenja, čiji se sadržaj odnosio na zbivanja u Makedoniji. Sudeći po onome što je objavljeno, Slovenci su želeli da se Makedonija oslobodi od Turaka. Međutim, oni su posredstvom svojih listova bili obavješteni i o sve većoj netrpeljivosti zbog Makedonije, naročito između Bugara i Grka, kao i o tome, da je u to vreme ova turska pokrajina postala jabuka razdora između Srba i Bugara. U dosta opširnom i važnom saopštenju, objavljenom u organu slovenačkih liberala, u brojevima od 23. i 24. marta, ističe se, sa odobravanjem, odbijanje Rusije da potpomogne bugarsku a potom i srpsku akciju, usmerene ka borbi za oslobođenje Makedonije od turske vlasti.⁹⁵ Dalje je istaknuto, da Rusija ne može podupirati težnje Srbije za proširenjem,⁹⁶ pa je za trajno rešenje makedonskog pitanja neophodno potreban sporazum između Austro-Ugarske i Rusije ili, pak, da se Evropa počne zanimati za taj problem, dok je, kako se u Grčkoj uzalud nadaju, nemoguće sporazum po tom pitanju balkanskih država zbog nesloge između Bugara, Srba i Grka.⁹⁷ U saopštenju, objavljenom u »Slovenskom Narodu«, krajem druge dekade maja, istaknuto je da su Bugari na Grke ogorčeni, jer su spletkarili protiv njih kod turskih vlasti, te zbog toga Porta neće da izda berate za bugarske episkope u Skoplju i Ohridu. Istaknuto je, kako je ovo u tolikoj meri oneraspložilo Bugare, da je Sofijski list, »Makedonski Glas«, u svom poslednjem broju saopštio: »Ako Turska ne pošalje u Makedoniju episkope, mi ćemo poslati vojvode«. Na kraju je rečeno, kako se govori da će u junu u Makedoniji izbiti ustanak, pa je u smislu komentara istaknuto: »Uostalom, situacija na Balkanskom poluostrvu je veoma napeta.«⁹⁸ Sredinom treće dekade jula, organ slovenačkih liberala saopštio je slovenačkoj javnosti, kako organi turskih vlasti »na sve moguće načine progone Bugare u Makedoniji. Nijedan inteligentniji i imućniji Bugarin više nije siguran da ga neće uhapsiti pod sumnjom da je pokušao potpaliti ustanak«. Navedeno je još i to, da turske vlasti masovno hapse

⁹⁴ Opširnije o angažovanju Bugarske i Srbije u Makedoniji u prvoj polovini osamdesetih godina prošlog veka, v.: Šeah na armija-Voeno-istoričeska komisija. Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885 god. . . . str. 8—10; S. Jovanović. Srpsko-bugarski rat. Političke i pravne rasprave. knj. treća. Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . str. 73—75; J. Mičev. Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885 . . . str. 10—14, 16—18, 27—31; V. J. Vučković, op. cit., str. 10; Kiril, patriarh bugarski. Bugarska ekzarhija u Odrinsko i Makedonija sled Osvoboditelnata vojna (1877—1878), knj. prva. Sofija, 1959. rasmis. str. 541—635. Važnija literatura o makedonskom pitanju navedena je u radu: V. Popović. Makedonsko pitanje. Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, II knjiga, Zagreb, s. a. str. 648—651.

⁹⁵ O tome tamo doslovno piše ovo: »Da se je pa Rusija tako odložno odrekla pomoći svojim slovenskim bratom, uzrok so velike teževe, katero bi napravilo rešenje makedonskega vorašanja. Makedonija ima mešano prebivalstvo, vsaka narodnost nasprotuje drugej. Gibanje Bulgarov vzbudilo je takoj proti gibanje Srbov in Grkov. Narodne meje neso povsod trdno določene, mnogo krajev ima mešano prebivalstvo. Poleg tega pa še Grki, Srbi in Bolgari hrepene, da bi razširili svoje gospodstvo kolikor je moč no balkanskem poluotoku. Ko bi Rusija ustregla jednom od teh narodov, zamerila bi se družemu in ta bi se utegnil obrniti do kake tretje države za pomoč« (up.: »Slovenski Narod« 66, 67 od 23. i 24. III 1885). — »Stanovnika u Staroj Srbiji i Makedoniji«, kako ističe dr Jovan Hadži-Vasiljević, »ima oko tri i no miliona. Po narodnosti (kraiem XIX veka, m. pr., P. L.) najviše ima Srba, pa Arnauta, Bugara, Turaka, Grka, Cincara (Aromuna), Jevreja, Jermena i Cigana. Tako, Srba ima oko 1.200.000, Arbanasa ima na 700.000, Bugara 700.000, Turaka 300.000, Grka 300.000 Cincara preko 100.000, a ostalo Jevreja, Jermena i Cigana« (Dr J. Hadži-Vasiljević. Stara Srbija i Makedonija [sa gledišta geografskog, istorijskog i političkog]. Brastvo. XI. 21. knjiga Drštva svetog Save, Beograd, 1906. str. 66—67).

⁹⁶ O čemu doslovno piše ovo: »Srbi so pa za svoje osvobojenje Rusiji kazali tudi premalo hvaležnosti, da bi ta mogla imeti posebno veselje razširati njih državo, kajti s tem bi podkopavala le svoj upliv na Balkanu« (»Slovenski Narod« 66, 67 od 23. i 24. III 1885). — Ugovorom od 1881. između Austro-Ugarske, Nemačke i Rusije formiran je Trojecarski savez i dogovoreno da se striktno poštuju odredbe Berlinskog mirovnog ugovora. Na sastanku tri cara u Skerjeviću, septembra 1884. u ruskoj Poljskoj, ostalo je važeće dogovoreno 1881. iako je Otto Bismarck insistirao na tome da Austro-Ugarska i Rusija razgraniče svoje sfere na Balkanskom poluostrvu. Na to Austro-Ugarska nije pristala, »jer nije htela predati Bugarsku na milost i nemilost Rusiji« (S. Jovanović. Druga naprednjačka vlada. Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . str. 203—205).

⁹⁷ Up.: »Slovenski Narod« 66, 67 od 23. i 24. III 1885.

⁹⁸ »Slovenski Narod« 113, 20. V 1885.

Bugare, zatvaraju bugarske škole i crkve u Makedoniji i sprovode istragu nad bugarskim učiteljima zbog panbugarizma.⁹⁹

Organ slovenačkih klerikalaca kratko je saopštio, u broju od 10. januara, da turske vlasti kinje i zlostavljaju Bugare u Makedoniji i da je Evropa prema tome indiferentna, a šest dana docnije, navedeno je da »mnogo više pate nego Srbi u Staroj Srbiji makedonski Bugari od terora Arnauta«, pa su na velikom narodnom zboru u Solunu, »na kome je učestvovalo 5000 Bugara«, odlučili da pošalju prigovor evropskim velesilama, »da ih se sažale i uzmu u zaštitu pred turskim mačem«. ¹⁰⁰ Mesec dana docnije, u ovom listu je objavljeno poduže saopštenje o nesnosnom stanju porobljenog slovenskog življa u Makedoniji i Trakiji.¹⁰¹ U kratkom saopštenju, objavljenom u organu slovenačkih klerikalaca, u broju od 5. juna, rečeno je da se u Makedoniji priprema oružani ustanak protiv Turaka i Grka, a u broju od 24. juna stoji, da su ustanici konspirisani po makedonskim planinama i čekaju poziv na oružanu borbu, dok je, mesec dana docnije, u ovom listu navedeno da je u Maleševu uhapšeno od organa turskih vlasti 25 Bugara pod sumnjom da su pripremali oružani ustanak.¹⁰²

Od drugih slovenačkih listova, najviše je pažnje zbijanjima u Makedoniji posvetio »Ljubljanski List«. U broju od 18. maja ovog lista objavljen je napis s naslovom »Iz Bolgarije«, u kome je, pored ostalog, istaknuto, da se u Bugarskoj u poslednje vreme primećuje sve veći broj dobrovoljaca, koje naoružavaju bugarske vlasti, iako je bugarska vlada tome protivna, da bi u pogodnoj prilici upali u Makedoniju.¹⁰³ U uvodniku s naslovom »Neredi v Makedoniji«, objavljenom u ovom listu 8 jula, nakon napomene da se u poslednje vreme u hiperbolisanom vidu piše o neredima u Makedoniji, opširno je i verodostojno navedena borba Bugara protiv Grka u Makedoniji nekoliko decenija pre 1870, tj. do stvaranja Bugarske egzarhije, kao

⁹⁹ »Slovenski Narod« 166, 24. VII 1885. — Ustaničko vrenje nije bilo prisutno samo kod pripadnika bugarske narodnosti već i kod ostalog dela anti-turski raspoloženog stanovništva. Nije isključeno da nepoznati autor ovog saopštenja, kako se u to vreme običavalo, sve makedonske Slovence tretira kao Bugare. Istraživanja dr Jovana Cvijića iz domena antropogeografskih i etnografskih pojava i problema Makedonije mogu se svesti na sledeće: 1) da je netačan pojam o granicama Makedonije, jer skopska i tetovska oblast spadaju u Staru Srbiju; 2) da je neeficirana narodna masa makedonskih Slovena u nacionalnom pogledu flotantna, jer nema određenog narodnosnog osećanja niti, pak, narodne svesti, uprkos tome što su srodni Srbima i Bugarima i imaju etničku predispoziciju da postanu jedno ili drugo; 3) da ime Bugarin, kako makedonske Slovence pretežno nazivaju u Evropi, u Makedoniji ne označava etničkog Bugarina pa, prema tome, nije etnografsko ime, budući da, nasuprot gospodarećim neslovenskim narodima, Turcima i Grecima, označava slovenski živalj, »ljude prostijeg života, potčinjenog i mučnog položaja«; 4) da etnografske karte Makedonije stranog porekla: francuske, nemačke, češke, ruske itd., kao i putopisi (karte: Pavela Josefa Safarika, češkog filologa i istoričara od 1842; Ami Bouéa, francuskog geologa od 1847; putopisi Johanna Georga Hahna, pruskog konzula u Atini: »Reise von Belgrad nach Salonik« (1861) i »Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar«, 2 Bde (1867—1869); karta Johanna Samuela Heinricha Kieperta, nemačkog geografa i kartografa od 1875—1876 itd.), ne baziraju se ni na govornoj, ili jezičkoj, niti, pak, na etnografskoj osnovi, već su kolorirane bugarskom bojom isključivo »na osnovu pogrešno shvaćenog imena Bugarin, kojim se makedonski Sloveni često nazivaju«; i 5) da su statističke tablice netačne, jer broj makedonskog stanovništva, uopšte, i makedonskih Slovena, posebno, do 1905, nije ni približno određen, te nije moguće među njima izdvojiti Srbe i Bugare, »a sasvim je neistinito sve makedonske Slovence uračunati u Bugare ili u Srbe« (up.: Dr Jovan Cvijić, Geografski položaj i opšte geografske osobine Makedonije i Stare Srbije, Beograd, 1904, str. 1—62; isti, Promatranja o etnografiji makedonskih Slovena, drugo popunjeno izdanje, Beograd, 1906, str. 8—69; isti, Raspored balkanskih naroda, Govori i članci, knj. I, Beograd, 1921, str. 149—180; isti, Iz promatranja o etnografiji Makedonije, Govori i članci, knj. I, Beograd, 1921, str. 193—202).

¹⁰⁰ Up.: »Slovenec« 7, 12 od 10. i 16. I 1885.

¹⁰¹ Najvažniji deo ovog sastava glasi: »Turki zatiraju Bolgare iz prirojenega sovraštva do vsega, kar je slovansko in kršćansko. Grki pa zopet iz političnih ozirov; le ti se Bolgarom nasproti v nekakem položaji nahajajo, kakor so bili svoje dni Egipčani Izraelcem. Bojé se jih, deloma zaradi mnogo večje naravne nadarjenosti, deloma zaradi obilega števila, da bi Slovani Grkov ne spodrinili, ter zato s Turki vred na tiste pritiskajo, da je groza. Posebno žalostno je pa to, da se grško razkojniško popovstvo v cerkvi pri božji službi Bolgarom po robu postavlja. Politične pridige macedonskega metropolita so vse na to obrnjene, da Grke proti Bolgarom ščujejo, da naj bi jim deželna oblast šole zaprla. Celó o sultanu se ni ramoval v cerkvi izreči, da naj ga Bog poživil! Ječe po deželi in po mestih so napolnjene z Bolgari, ki nimajo drugega hudega na vesti, kakor to, da so Bolgari. Nasilstvo je posebno po nekterih krajihh tolikšno da so prebivalci vse popustili in zbežali drugam, le da rešijo svoje življenje« (»Slovenec« 39, 18. II 1885). — Odsudno protivna osnivanju Bugarske egzarhije, Carigradska patrijaršija je na crkvenom saboru, 16/28. septembra 1872, proglasila bugarsku crkvu za šizmatičku. Nakon toga, u Makedoniji je grčki kler dugo vremena nastojao da, posredstvom organa turske vlasti, parališe bugarsku nacionalnu propagandu, zatvaranjem bugarskih škola i crkava (Kiril, patriarh bolgarski, op. cit., str. 12—13, 21—22, 31—36, dalje passim, str. 118—215, 344—386, 541—635).

¹⁰² Up.: »Slovenec« 125, 141, 166 od 5, 24. VI i 24. VII 1885.

¹⁰³ »Ljubljanski List« 111, 18. V 1885.

i posle toga značajnog za bugarski narod događaja. U napisu je došla do izražaja opravdanost te borbe, uz naglasak, da je pravda na bugarskoj strani, jer se Grci služe prljavim sredstvima, kako bi podstakli organe turske vlasti da što neusmiljenije progone makedonske Bugare.¹⁰⁴ Dvadesetak dana docnije, »Ljubljanski List« je objavio uvodnik s naslovom »Razmere v Macedoniji«. Kao najvažnije, tamo je, nakon naglaske da nisu u pravu oni koji osporavaju tvrdnju nekih bugarskih listova kako u Makedoniji egzistiraju ne pljačkaške već ustaničke čete, koje su se pojavile kao reakcija nepoštednog ugnjetavanja slovenskog življa od turskog osvajača, naročito podvučeno da je Berlinski kongres učinio nepravdu prema Bugarima, pa je bio osnovan strah da još odmah po završetku rada ovog Kongresa dođe do oružanog ustanka u pokrajinama koje su ostale pod turskom vlašću.¹⁰⁵ Krajem prve dekade avgusta, u ovom listu je objavljen kratak napis s naslovom »Položaj na zapadu Balkana«, u kome je navedeno da je urednik »Ljubljanskog Lista« imao priliku da razgovara s licem koje je proputovalo veći deo Makedonije i da od njega dozna da je u ovoj turskoj provinciji stanje identično onom od pre deset godina: »vlada nered, uz prisustvo pljačkaških četa«.¹⁰⁶ U lapidarnom saopštenju, objavljenom u ovom listu u broju od 13. avgusta, navedeno je da su Bugari otpočeli sa probugarškom delatnošću u Staroj Srbiji.¹⁰⁷ »Slovenski Gospodar« je u februaru i prvoj polovini marta kratko saopštio svojim čitaocima: da ruska vlada traži od Porte veća prava za makedonske Bugare; da Bugare u Makedoniji ugnjetavaju Turci i Grci; i da Srbija želi, uz blagonaklonost Rusije, da inkorporira Makedoniju.¹⁰⁸

O daljem zaošttranju odnosa između Srbije i Bugarske zbog obostraniha aspiracija na Makedoniju, od slovenačkih listova, najvećma se bavio organ slovenačkih klerikalaca, okarakterisavši takvu politiku Beograda kao velikosrpsku. Tako je u ovom listu, prvog dana treće dekade februara, navedeno, kako su »Rusi Bugare natutkali da su makedonske Slovene, u koje su izodavna svi srpski političari oči uprli, za svoje brate proglasili. Da se u potpunosti ne bi kompromitovala politika širenja Srbije na jug, velikosrbi vrše pritisak na kralja Milana, da se opet baci u zagrljaj Rusije, ako ne želi da ga Bugari istisnu«. No, srpski kralj neće poslušati taj savet, jer se nada da će ga austrijski car potpomoći time što će izdejstvovati pristanak Rusije za širenje Srbije prema jugu i ostvarenje njene nadmoćnosti nad Bugarskom.¹⁰⁹ U delu saopštenja, objavljenog sredinom aprila u »Slovenecu«, istaknuto je kako napetost između Srbije i Bugarske nije popustila. »Ako su je prošle godine srpski emigranti i ustanici uvećali, te blagodareći intervenciji velikih sila nije do rata došlo, u ovoj godini dobila je potporu u makedonskoj agitaciji«.¹¹⁰ U nešto dužem saopštenju, objavljenom u organu slovenačkih klerikalaca, sredinom prve

¹⁰⁴ »Ljubljanski List« 152, 8. VII 1885.

¹⁰⁵ Najvažniji deo tog uvodnika glasi: »Uže polovičarska naredba berlinske pogodbe Bolgarom nikakor ni mogla ugaiati in bati se je bilo, od začetka, da bude onemu delu tega naroda, kateremu so diplomatije odločili da ima ostati še dalje pod turškim gospodstvom, kmalu vzbudila se v prsih nepremagljiva želja po milejji usodi samostojnih krvnih jih bratov«. Po naglasku, da Turska snosi krivicu što nije u Makedoniji i druge provela reforme u smislu olakšanja života svojih podanika, kako joj je naloženo od Berlinskog kongresa, navedeno je ovo: »Razmere v Macedoniji v istini niso take, da bi se mogel kedo navduševati zanje, dasi morda pod njimi ne trpé samo Bolgari, ampak tudi druge narodnosti« (»Ljubljanski List« 170, 29. VII 1885).

¹⁰⁶ »Ljubljanski List« 180, 10. VIII 1885.

¹⁰⁷ To kratko saopštenje glasi: »Bolgari pričeli so v Stari Srbiji živahno agitovanje, in sicer so v prvi vrsti obrnili svojo pozornost na šolstvo. Panbolgarski odbori ustanavljajo nove bolgarske šole, iz uže obstoječih šol pa skušajo odriniti srbske učitelje ter jih nadomestiti z bolgarskimi, razen tega pa privabljajo srbske otroke z raznimi sredstvi, da jim dajejo zastoni učila itd. Da Srbi s takim počenjanjem niso zadovoljni, se ni čuditi« (»Ljubljanski List« 183, 13. VIII 1885).

¹⁰⁸ Up.: »Slovenski Gospodar« 7, 8, 9, 11 od 12, 19, 26. II i 12. III 1885, str. 53, 60, 69—70, 85.

¹⁰⁹ »Slovenec« 42, 21. II 1885. — Po političkom konceptu kralja Milana, odredbama Tajne konvencije, koju je Srbija sklopila sa Austro-Ugarskom, 16/28. juna 1881, Kneževina Srbija se odrekla Bosne da bi dobila austrijsku potporu za dalje nastupanje od Niša i Vranja ka Kumanovu i Skoplju. Kralj Milan je računao, kao i vojni krugovi u Beču, sa neminovnošću skorog rata između Austro-Ugarske i Rusije, u kome bi Srbija bila na strani Monarhije, te bi, kao nagradu, nakon pobeđe svog velikog saveznika, dobila Makedoniju. Međutim, austrijska diplomatija nije računala sa ratom protiv Rusije u dolednoj budućnosti, već na učvršćenje tekovina Berlinskog kongresa, uz saglasnost Rusije. To je austro-ugarski ministar spoljnih poslova, grof Gustav Kálnoky, jasno i odlučno stavio do znanja kralju Milanu prilikom razgovora sa njim, u avgustu 1882. Tako su odredbe Tajne konvencije, koje su se odnosile na ta pitanja, bile samo akademskog značaja (S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. druga, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, VIII. . . . str. 343—345).

¹¹⁰ »Slovenec« 85, 16. IV 1885.

dekade maja, izražena je sumnja u vernost Srbije Austro-Ugarskoj kao savezniku i njena politika okvalifikovana kao velikosrpska osloncem na izjavu koju je u tom smislu, navodno, dao pred ministrima spoljnih poslova Austro-Ugarske i Turske šef ruske diplomatije, Nikolaj Girs Karlovič. Po naglasku, da iskusni ruski ministar spoljnih poslova ima ogromno iskustvo, te da zna šta govori, pa mu treba verovati, istaknuto je kako se je, navodno, u Beogradu pojavila geografska karta Srbije, koja odudara od poznatih geografskih karti ove zemlje. To s razloga, jer se na novo-pojavljenoj karti Srbija »proteže do Velike Kikinde, Pečuha, a potom granica teče rekam Dravom i planinama između Štajerske, Kranjske i Hrvatske do Hrvatskog primorja. Proteže se od Dunava do Jadranskog mora i na jug do Egejskog mora, zahvatajući teritoriju naseljenu hrvatsko-srpskim plemenom. To vam je geografska karta, nacrtana po velikosrpskoj ideji. Ne znamo kada će dotična ideja biti zrela, iako se s njom postupa još uvek sa velikom dozom zabrinutosti.«¹¹¹ U broju od 1. jula ovog lista, istaknuto je da je sve očitije rivalstvo između Srbije, Bugarske i Grčke zbog Makedonije. Podvučeno je da tamo neće biti mira sve dotle dok ova pokrajina ne dobije za pokrovitelja nekog drugog vladara, dok je prvog dana druge dekade septembra, u ovom listu naglašeno kako je Makedonija postala jabuka razdora između balkanskih država,¹¹² što čini makedonsko pitanje gotovo nerešivim. Zbog toga je najoportunije »da se, po cenu Crnog mora, Austro-Ugarska i Rusija nagode za Balkan, pa bi Austrija bila ta, koja bi u Solunu, pored slovenske trobojnice, razvila crno-žutu zastavu.«¹¹³ Valja napomenuti i to, da je »Ljubljanski List«, krajem decembra 1884, kratko saopštio da bugarski sveštenici i učitelji u Makedoniji sve intenzivnije agituju protiv Srba i Grka, jer bugarski agitatori denunciraju Srbe kod turskih vlasti kao revolucionare, a bugarsko stanovništvo zabranjuje grčkim sveštenicima, pod pretnjom smrću, da činodejstvuju, dok je, mesec dana doznije, u ovom listu kratko navedeno da se Porta odlučno protivi tome da srpska vlada ustanovi u nekim gradovima u Makedoniji konzulate.¹¹⁴

Da bi parirali mnogovrsnu bugarsku propagandu u Makedoniji, koja je od početka osamdesetih godina prošlog veka postajala sve intenzivnija, istaknuti radnici na polju srpske propagande u Staroj Srbiji i Makedoniji, Nićifor Dučić i Miloš Milojević, podneli su Ministarstvu spoljnih poslova Srbije, sredinom 1883, opsežne planove pojačanog prosrpskog propagandnog rada u Staroj Srbiji i Makedoniji: otvaranje većeg broja srpskih knjižara radi rasturanja srpskih knjiga, otvaranje srpskih konzulata u Prizrenu, Skoplju i Solunu radi unapređenja srpske prosvete, otvaranje srpskih učilišta, organizovanje srpske crkve itd. Zbog izbijanja timočke bune i pogoršanja odnosa sa Bugarskom, srpska vlada je bila primorana da realizaciju ovih planova odgodi do boljih vremena. Kako je u Bugarskoj, nakon formiranja u Plovdivu, februara 1885, »Bugarskog tajnog centralnog revolucionarnog komiteta« (BTCRK) održan, sredinom februara, u Plovdivu masovan miting na kome je odlučno ispoljen zahtev za priključenje Kneževini Bugarskoj ne samo Istočne Rumelije već i Makedonije, a, pored toga, u samoj Makedoniji je pojačana probugarska propaganda, to je, kao odgovor, u Kraljevini Srbiji, došlo do održavanja u Beogradu dva, Nišu i Vranju po jedan antibugarski protestni miting, marta 1885: Na tim masovnim zborovima donete su rezolucije, u kojima se osuđuju bugarske pretenzije na Staru Srbiju i Makedoniju i istovremeno poziva srpska vlada da zaštiti srpske interese u tim pokrajinama, budući da su vrlo ozbiljno ugroženi od bugarske propagande.¹¹⁵

¹¹¹ »Slovenec« 101, 5. V 1885.

¹¹² o čemu, kao najvažnije, u ovom saopštenju piše sledeće: »Makedonija bo jabolka, za katero bi se med seboj završali. Srbija bi jo rada, ker se želi do Egejskega morja pomakniti in Solun pridobiti. Bolgari jo želé sami sebi, kar mnogo Bolgarov po Makedoniji prebiva. Grki pravijo, da je ne pusté nobeni drugi državi za nobeno ceno. kajti oni prebivajo ob nabrežji Egejskega morja in njihova je Makedonija s Tracijo vred« (»Slovenec« 206, 11. IX 1885).

¹¹³ Up.: »Slovenec« 146, 206 od 1. VII i 11. IX 1885.

¹¹⁴ Up.: »Ljubljanski List« 249, 23 od 27. XII 1884. i 29. I 1885.

¹¹⁵ Opširnije o planu srpske propagande u Staroj Srbiji i Makedoniji tokom 1883—1885. i antibugarskim mitinzima, održanim u Srbiji u martu 1885, v.: Dr K. Džambazovski, Kulturno-opštestvenite vrski na Makedoncite so Srbija vo tekot na XIX vek, Skopje, 1960, str. 142—160.

O najvažnijem antibugarskom potezu izvedenom u Srbiji, posredstvom održavanja protestnih mitinga, u toku marta 1885, Slovenci su bili blagovremeno i, uglavnom, u dovoljnoj meri upoznati, jer su najčitaniji slovenački listovi o tome obavestili svoje čitaoce, prezentirajući im kratke informacije o tome. Tako je »Slovenski Narod«, u broju od 10. marta, saopštio da su Srbi iz Makedonije 8. marta u Beogradu održali javni zbor na kome je prisustvovalo preko 2000 ljudi pod predsedništvom Makedonca Despota Badžovića. Ne komentarišući tok rada zbora niti njegove odluke, nepoznati autor ovog sastava naveo je: »Odlučeno je, da se uputi molba srpskoj vladi da obezbedi potrebna sredstva kako bi sačuvala srpski elemenat u Staroj Srbiji i Makedoniji. Da bi to ostvarila, srpska vlada treba da traži pomoć od prijateljskih država. Potrebno je da se u Beogradu ustanovi list, koji će se na srpskom i francuskom jeziku zalagati za srpsko stanovništvo u tim pokrajinama. Tu akciju treba svi Srbi da podupiru, kako bi se uvažavala srpska narodna prava kada se bude delilo Balkansko poluostrvo«. Na kraju ovog saopštenja navedena su prezimena izabranog od strane zbora Egzekutivnog odbora, uz naglasak »da su naslednici poznatih makedonskih porodica«. ¹¹⁶ Osam dana docnije, organ slovenačkih liberala objavio je nešto duže saopštenje, posvećeno održanim antibugarskim protestnim mitingima u Srbiji. U uvodnom delu ovog sastava, bez navođenja datuma, rečeno je da je »na srpsko-makedonskom zboru u Nišu prisustvovalo blizu 1000 ljudi i da je odlučeno protestovati zbog lažnih turskih izveštaja o stanju u Makedoniji, uz zahtev da se Balkansko poluostrvo na bazi etnografskog sastava podeli«. Nakon napomene, da će se održati slični narodni javni zborovi u Pirotu, Vranju, Aleksincu, Čupriji, Negotinu, Kruševcu, Valjevu, Smederevu i Šapcu »na kojima će učestvovati ne samo Srbi iz Stare Srbije i Makedonije već takođe i drugi domoroci«, istaknuto je da se Slovenci vesele što se Srbi zauzimaju za svoje sunarodnike u Staroj Srbiji i Makedoniji, ali ih žalosti to što Srbi preoštro napadaju na Bugare. ¹¹⁷

Organ slovenačkih klerikalaca je još oštrije od organa slovenačkih liberala osudio konkurentsku borbu između Srba i Bugara zbog Makedonije. U ovom listu je, krajem prve dekade marta, zabeleženo kako je u Srbiji, zbog povećanja bugarskih škola u Makedoniji, došlo do preoštrog reagovanja i nepotrebnog daljeg zaoštavanja odnosa između Beograda i Sofije. Dalje je tamo navedeno kako je, kao odgovor na pojačanu bugarsku propagandu u Makedoniji, zakazan za 8. mart protestni miting u Beogradu. ¹¹⁸ Sredinom aprila, objavio je »Slovenec« podužu informaciju, u kojoj dominira misao da napetost u odnosima između Srbije i Bugarske zbog pojačanih obostranih aspiracija na Makedoniju raste i da su Srbi na nedavno održanim antibugarskim protestnim javnim zborovima neskriveno ispoljili težnju za priključenje cele Makedonije Kraljevini Srbiji. ¹¹⁹

¹¹⁶ »Slovenski Narod« 56, 10. III 1885.

¹¹⁷ O tome je u drugom delu saopštenja navedeno ovo: »Teh taborov se udeležuju tudi drugi domačini. Kakor nas tudi veseli, da se Srbi zanimajo za svoje slovanske brate v Macedoniji in starej Srbiji, moramo vendar obžalovati, da se pri teh prilikah preveč govori proti Bolgarom, da hočejo neopravičeno si pridobiti macedonska ozemlja, četudi tam prebivajo le Srbi. Nam sicer neso natančno znane narodopisne razmere v Macedoniji, a to pa vemo, da tam bivajo v nekaterih krajih Srbi, v drugih pa Bolgari. Da je poslednjih mnogo, kaže to, da so tam razne bolgarske šole. Zeleti bi bilo da bi v makedonskih zadevah se sporazumeli Srbi in Bolgari; kajti le potem je pričakovati zboljšanja stanja v tej pokrajini, ako bodo Srbi i Bolgari vzajemno to zahtevali in ne bodo drug drugemu nasprotovali.« (»Slovenski Narod« 63, 18. III 1885). — Na »otvorenim mitinzima Srbomakedonaca i Starosrba« u Beogradu 24 (8. marta) februara. Nišu 3/15. marta. Vranju 10/22. marta 1885, a naročito na »sednici 'Pobratimstva' družine daka na Velikoj školi u Beogradu«, 10/22. marta 1885, isticano je, uglavnom, da u vardarskom delu Makedonije Srbi predstavljaju većinu stanovništva, a Bugari u njenom pirinskom delu, uz isticanje potrebe razgraničenje (up.: »Videlo« 41, 42, 44, 47, 49, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68 od 26, 27 (10. 11. III) II, 1/13, 5/17, 7/19, 13/25, 14/26, 17/29, 19/31. III, 20, 21, 22, 24, 28, 29, 30, 31 (1, 2, 3, 5, 9, 10, 11, 12. IV) III, 2/14. i 3/15. IV 1885). — Korespondent »Videla« iz Soluna, u svom dopisu od 6/18. aprila 1885, navodi da su Srbi u Solunu upoznati sa zaključcima javnih narodnih zborova, održanih u Beogradu 24 (8. marta) februara, i zboru studenata Velike škole u Beogradu 10/22. marta. Nišu 3/15. marta i u Vranju 10/22. marta 1885. To znači da su antibugarski mitinzi održani 1885. u Srbiji samo u navedenim gradovima (»Videlo« 76, 14/26. IV 1885).

¹¹⁸ O tome, kao najvažnije, stoji ovo: »Ta veliki tabor je bil napovedan na včerajšnjó nedeljo 8. t. m. Kako se je končal nam še ni znano, da pa za Macedonijo iz tega bratskega prepira ne bo nič dobrega, vemo že danes. Macedonija potrebovala bi skupne pomoči Srbov in Bolgarov proti skupni sovražnikom Grkom in Turkov. Namesto da bi na to mislili, si pa medsebojno v lase silijo Turki in Grki si bodo pa roke menciali, ter bodo še naprej morili, ropali, skrutili in požigali, kolikor se jim bude ljubilo; pospeševala jih bo pri vsem tem naš politični podedovani greh-slovanska nesloga.« (»Slovenec« 55, 9. III 1885).

Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, dva dana pred održavanje antibugarskog javnog zbora u Beogradu, tj. u broju od 6. marta, kratko je saopštio da je za iduću nedelju, tj. 8. marta, u Beogradu zakazano održavanje mitinga doseljenih Srba iz Makedonije, na kome će se doneti rezolucija, u kojoj će do naročitog izražaja doći nacionalni i istorijski zahtevi srpskog naroda u Makedoniji. To znači, da je sada srpska propaganda u Makedoniji postala energičnija, našto upozoravaju i beogradski listovi, koji posvećuju u novije vreme više pažnje događajima sa područja Kosovskog i Solunskog vijajeta, istaknuto je u zaključku ovog saopštenja.¹²⁰ Pet dana dočnije, u ovom listu je objavljen kratak izveštaj o tome, da je u Beogradu održan 8. marta miting, na kome je učestvovalo oko 3000 Srba iz Stare Srbije i Makedonije. Dalje je navedeno još i to, da je javni zbor zaključio učtivo zamoliti srpsku vladu da zaštiti Srbe u Makedoniji od bugarske presije i da je izrazio želju za priključenje Makedonije Srbiji, a u broju od 20. marta navedeno je da su zaključci sa dva održana mitinga u poslednje dve nedelje, u Beogradu i Nišu, dostavljeni vladama velikih sila i da se namerava u Pirotu, blizu bugarske granice, »uskoro održati jedan takav miting«, dok je u broju od 30. marta ovog lista naznačeno, kako su studenti Beogradskog univerziteta doneli rezoluciju koja se odnosi na prava Srba iz Stare Srbije i Makedonije.¹²¹ Konačno, »Ljubljanski List« je vrlo kratko i neodređeno, uz pogrešno navođenje datuma, u broju od 6. marta, naveo »da će se 7. marta u Beogradu održati veliki javni zbor (Srba) iz Makedonije, koji će se izjasniti protiv bugarskih pretenzija na Makedoniju i zahtevati da se (ova pokrajina) pripoji Srbiji.«¹²²

Slovenci su, kako se iz dosad navedenog vidi, bili zainteresovani za zbivanja u Srbiji tokom 1884. i 1885. Svi slovenački listovi, a naročito liberalno orijentisani, osuđivali su autokratski režim kralja Milana i upućivali oštre kritike na adresu naprednjačke vlade, kao glavne krivce za anuliranje zakonskih odredbi iz 1881. o slobodi štampe, zbora i dogovora i opštinskoj samoupravi. Za razliku od klerikalno i konzervativno orijentisanih listova, koji su bezrezervno podržavali austrofilsku politiku srpskog kralja i njegove vlade, »Slovenski Narod«, »Edinost« i »Soča« su, zagovarajući politiku jugoslovenske solidarnosti, katakada, kritikovali austrofilsku politiku Kraljevine Srbije. Slovenačka javnost je s velikom pažnjom i zabrinutosti pratila zaoštavanje srpsko-bugarskih odnosa tokom 1884. i 1885. do plovdivskog prevrata, 6/18. septembra. Bez obzira na političku obojenost, svi slovenački listovi su iskreno želeli da se između Srbije i Bugarske otklone nespoznanja i vaspostave prijateljski odnosi.

¹¹⁹ O gore navedenom doslovno je rečeno ovo: »Znano je da po Makedoniji Srbe in Bolgari žive in vsak izmed teh dela za svoje brate propagando. Srbi za srbsko kraljevino, Bolgari pa za bolgarsko kneževino. Napravili so posebno Srbi iz tega vzroka že več taborov, kjer so povdarjali priklop Makedonije k Srbiji. Kjer tudi v Srbiji poznajo pregovor, da se mora železo takrat kovati, dokler je razbeljeno, sklicati so mislili radikalni Srbi zopet tak macedonsko-srbski tabor tik bolgarske meje v Pirotu. Pirost ima veliko več bolgarskih, kakor pa srbskih prebivalcev in na tiste bi bil tak vplival, kakor bi človeka nenadoma z mrzlo vodo polil. Srbska vlada je to tudi spreviedela in je tabor prepovedala in to edino le iz tega vzroka, da se ne bode po nepotrebnem bolgarskemu narodu domoljubna čut žalila. Po tihem pa srbska vlada vkljubo temu prav pridno skrbi za razširjanje srbskih idej po Makedoniji s ktero si hoče za sedaj odškodovati namesto Bosne in Hercegovine, kterih posest srbski radikalci še dandanes ne morejo Avstriji odpustiti in v Belemgradu nobene priloznosti ne opuste, da bi na vse kriplje čez švapsko Avstrijo ne zabavljali.« (»Slovenec« 85, 16. IV 1885).

¹²⁰ Ovaj sastav u celini glasi: »Nunmehr wir auch, wie es scheint, von serbischen Seite etwas energischer in die macedonische Agitation eingegriffen. Man schreibt nämlich, dass am nächsten Sonntag in Belgrad ein Meeting der dort lebenden, aus Makedonien eingewanderten Sezen stattfinden soll, bei welcher Gelegenheit eine Resolution gefasst werden dürfte, um die nationalen und historischen Ansprüche des serbischen Volkes auf Makedonien zum Ausdruck zu bringen. Auch die Art der Discussion, welche die Belgrader Blätter neustens über die Zustände in den Vilajets von Kosovo und Salonich führen, lässt auf ein erhöhtes Interesse schliessen, dass die öffentliche Meinung in Serbien den Vorgängen in Makedonien entgegenbringt.« (»Laibacher Zeitung« 53, 6. III 1885, str. 421).

¹²¹ Up.: »Laibacher Zeitung« 57, 64, 71 od 11, 20. i 30. III 1885, str. 455, 512, 573. — Što se tiče rezolucije studenata Velike škole u Beogradu, valja primetiti da se radi o »sednici 'Pobratimstva' družine daka na Velikoj školi u Beogradu«, 10/22. marta 1885. Taj skup je organizovala studentska organizacija »Pobratimstvo«. Na ovom javnom zboru govorilo je šest studenata i rektor Velike škole, Panta Srećković. Pored njih bilo je i drugih govornika. U govorima i diskusijama zahtevano je da se suzbiju bugarske pretenzije na Makedoniju, naročito na njen vardarski deo gde većinu stanovništva čine Srbi (up.: »Videlo« 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68 od 13/25, 14/26, 17/29, 19/31. III, 20, 21, 22, 24, 28, 29, 30, 31 (1, 2, 3, 5, 9, 10, 11, 12. IV) III, 2/14. i 3/15. IV 1885; K. Džambazovski, op. cit., str. 153).

¹²² »Ljubljanski List« 53, 6. III 1885.

IN MEMORIAM

FRANC ŠEBJANIČ

(30. novembra 1920 — 26. oktobra 1984)

Življenjska pot Franca Šebjaniča se je iztekla v trenutku, ko se je kot upokojenec z velikim veseljem in zagnanostjo posvetil novim zgodovinskim raziskavam svojega rodnega Prekmurja, ko smo zgodovinarji pričakovali od njega novih rezultatov proučevanja arhivov na Madžarskem in ko ni preteklo niti mesec dni od njegovega nastopa med slovenskimi zgodovinarji.

Franč Šebjanič je sodil v vrste tiste prekmurske inteligence, ki je skušala s svojo dinamično dejavnostjo vključiti ta obrobní košček slovenske zemlje v sodobne tokove slovenskega razvoja. Rodil se je 30. novembra 1920 v Murski Soboti v obrtniški družini. V Murski Soboti je obiskoval osnovno šolo in gimnazijo, kjer je leta 1939 maturiral. Ob mentorstvu prof. Janka Liške je postal urednik srednješolskega glasila »Mladi Prekmurec«. To glasilo je preraslo v osrednje književno in tudi ideološko-politično glasilo mlade napredne prekmurske inteligence. K njegovi napredni usmeritvi je prispevalo tudi delovanje v Klubu prekmurskih akademikov. Začetek druge svetovne vojne je preprečil nadaljevanje študija slavistike na ljubljanski univerzi. Od leta 1941 do 1944 je bil začasni manjšinski učitelj v Gederovcih v Prekmurju. Leta 1944 je opravil dopolnilni učiteljski diplomski izpit v Čakovcu.

Od leta 1944 je bil aktivist OF v Prekmurju (Roganova skupina). Po osvoboditvi Prekmurja se je aktivno vključil v družbenopolitično delo. Opravljal je raznovrstne funkcije. Bil je član redakcije soboškega Novega časa in urednik Poročevalca okrajnih odborov OF Murske Sobote in Dolnje Lendave, konec leta 1945 pa dopisnik Slovenskega poročevalca iz Budimpešte. Potrebe po pomoči so ga pripeljale na delo v Organizacijo Južnih Slovanov na Madžarskem. Pomagal je pri organizaciji in pri pisanju v njihovem glasilu. Pozneje je bil nadzornik jugoslovanskih manjšinskih šol na Madžarskem.

Po napadu informbiroja leta 1948 se je rešil v domovino. Nato ga je njegova življenjska pot vodila od Beograda do Murske Sobote. Do leta 1958 je deloval kot časnikar v Beogradu. Bil je referent, urednik in šef skupine v Direkciji za informacije vlade FLRJ, sodelavec Radia Jugoslavije in dopisnik Radia Ljubljane iz Beograda. Ob koncu petdesetih let pa se je odzval povabilu in prišel v Prekmurje pomagat k dvigu domače pokrajine. Opravljal je funkcijo podpredsednika okrajnega ljudskega odbora Murske Sobote, bil je republiški poslanec. V okviru republiške konference SZDL Slovenije je deloval v odborih za dvojezično šolstvo ter v komisiji za manjšinska in izseljeniška vprašanja ter mednarodne stike. Bil je tudi član strokovne komisije za šolstvo narodnosti pri SKP SRS in član IO Slovenske izseljeniške Matice. Svoje vsestransko politično in kulturno delo v Prekmurju je prekinil s ponovnim odhodom v Beograd, kjer je bil strokovno-politični sodelavec pri Zvezni konferenci SZDLJ.

Zadnje njegovo službeno mesto je bilo namenjeno diplomatski službi. Od leta 1977 do 1981 je bil jugoslovanski konzul v Mannheimu v ZRN, kjer se je z vso intenzivnostjo posvetil reševanju problemov naših zdomcev. Toda tudi na tem mestu ni prekinil s svojo raziskovalno dejavnostjo. Poizvedoval je v bližnjih nemških arhivih o gradivu za slovensko in jugoslovansko zgodovino. Njegova zasluga je, da smo spoznali zelo bogato kartografsko gradivo iz 16. in 17. stoletja o turških vojnah na naših tleh v Generallandesarchivu v Karlsruheju (arhiv grofov Badenskih). Po vrnitvi v Jugoslavijo je bil komaj leto dni vključen v raziskovalni projekt Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani: »Raziskovanje virov za proučevanje turških vpadov v severovzhodno Slovenijo«. Smrt ga je iznenada zatekla na njegovi zidnici na Goričkem 26. oktobra 1984.

V njegovi bogati publicistični dejavnosti najdemo razna poročila, zunanjepolitične komentarje, spomine, dokumentarne prispevke in potopise ter razne glose v lokalnem prekmurskem slovenskem in madžarskem dnevnem tisku in revijah.

V informativnih člankih obravnava predvsem slovensko-madžarske kulturne stike, položaj slovenske manjšine na Madžarskem in kulturno-prosvetno dejavnost porabskih Slovencev, manjšinsko šolstvo (predvsem madžarsko) v Jugoslaviji ter izseljeniško problematiko. Pisal je članke o kulturnem življenju v Murski Soboti, o likovnih razstavah, o vlogi in pomenu lista »Mladi Prekmurec«, o delovanju soboške gimnazije, o kulturni dejavnosti predvojnega Kluba prekmurskih akademikov. Kul-

turno dediščino Prekmurja je predstavil z dvema publikacijama. Zgodovinski mozaik v Prekmurju je primer turističnega vodnika. Vodnik po Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti pa seznanja obiskovalca z razstavljenimi predmeti.

Prispeval je tudi k uveljavitvi dvojezičnega šolstva v Prekmurju. V ta namen je pripravil (skupaj z B. Gerlancem in A. Šorlijem) slovensko jezikovno vadnico za 3—4 razred občin šol. F. Šebjanič je avtor prvega slovensko-madžarskega slovarja (1969). Pred tem je napisal madžarski jezikovni priročnik za popotno rabo. Madžarsko-slovenski slovar je uredil skupaj z V. Novakom in J. Hradilom (1961).

Strokovno in znanstveno delo F. Šebjaniča obsega okrog sto bibliografskih enot. V prvem obdobju do nekako 1957 prevladujejo članki in razprave s področja slovenistike. V samostojni publikaciji so izšla slovenska pisma madžarskega slavista Oskarja Asbótha. O njegovem odnosu do slovenskega jezika je pisal v posebni razpravi. Še v večji meri se je posvetil raziskovanju življenja in dela dr. Avgusta Pavla, posredovalca in prevajalca slovenskih književnih del v madžarščino. S področja jezikoslovja ga je zanimalo prekmursko narečno besedje v nekem rokopisu iz 1862. Napisal je več člankov s področja slovenske književnosti. Raziskal je prevode Ivana Cankarja v madžarščino, poročal o deležu slovenskih avtorjev v madžarščini, o slovenskih knjigah v Porabju, zanimal se je za slovenske književne spomenike v madžarskih bibliotekah.

V zadnjih dveh desetletjih svojega življenja pa se je Franc Šebjanič vedno bolj nagibal k zgodovinskim raziskavam prekmurske preteklosti. Pri tem je do najnovejšega časa dajal prednost raziskovanju protestantizma v Prekmurju. S temi raziskavami in znanstvenimi dosežki si je postavil dostojno mesto v slovenskem zgodovinsko-pisju. Znanje madžarskega jezika mu je omogočilo, da se je posvetil raziskavam v arhivih v Budimpešti, Szombathelyju in Bratislavi. Tu je našel izredno bogate vire za svoje trditve in odkritja. Prvič srečamo F. Šebjaniča na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti (28.—30. septembra 1959). V razpravi k predavanju F. Baša »O specifičnosti prekmurske zgodovine v ogrski dobi« je naslovil pripombe, ki so opozarjale na nekatere vire, ki bi jim morali slovenski zgodovinarji v zvezi s prekmursko preteklostjo posvetiti več pozornosti (npr. arheološki najdbam pri Zálaváru, arhivskemu gradivu o prekmurskih fevdalcih, protestantskim arhivalijam v lokalnih in centralnem protestantskem arhivu, objavi urbarjev v slovenščini in listin o kmečkih uporih iz arhiva v Szombathelyju, arhivu zbirke Hevenesja v Budimpešti, kjer naj bi bili zanimivi statistični podatki o Prekmurju iz 16. stoletja, delom Bele Kuna ter njegovim stališčem do narodnostnega vprašanja). S tem svojim diskusijskim prispevkom si je zastavil program bodočega znanstvenega dela, ki pa ga je mogel le delno uresničiti, ostaja pa kot kažipot njegovim nadaljevalcem.

Najbolj celovito in zaključeno je njegovo znanstveno delo na področju proučevanja protestantizma v Prekmurju. Prvo razpravo s to tematiko, Gmotni temelji prvih prekmurskih protestantskih župnij v 18. stoletju, je objavil leta 1957 v Svetu ob Muri. V celoti je svoje raziskave zajel v samostojni publikaciji Protestantsko gibanje panonskih Slovencev (1977). Isto delo je izšlo v skrajšani obliki še v angleškem, nemškem in madžarskem prevodu. Pomembne so objave virov za zgodovino protestantskega gibanja v Prekmurju. Objavil je slovenski obrednik Mihaela Bakoša in pisma različnih reformacijskih osebnosti 16. stoletja. Med njimi so pomembna pisma Bakoša bratislavskemu pastору in mecenu Mihaelu Institorisu Mošovskemu, v katerih je omenjena neznana knjiga Agenda Vandalica (obrednik), tiskana v prekmurskem slovenskem narečju. Agenda naj bi bila doslej neodkrit Mandelčev slovenski tisk iz 16. stoletja. Uspelo mu je odkriti marsikatero dejavnost in življenjsko podrobnost prekmurskih protestantskih piscev in šolnikov. Orisal je zgodovinski pomen delovanja Štefana Küzmiča pri utrjevanju protestantizma in nacionalnega osveščanja Slovencev na Ogrskem. Kot samostojen separat (tiskan v ZČ 1981) je izšel prikaz življenjske poti šolnika in domoljuba Adama Farkaša. Več razprav je posvetil dejavnosti pregnanega ljubljanskega protestantskega tiskarja Janža Mandelca na Ogrskem, v katerih je opozoril na njegov vpliv na prekmurske protestante. Sintezo dosedanega dela na področju raziskav protestantizma je podal na okrogli mizi o reformaciji na XXII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Brežicah konec septembra 1984. Ker je F. Šebjanič istočasno sodeloval na simpoziju v Željeznem v gradu Schleiningu na Gradiščanskem tudi s tematiko o protestantizmu (razpravljal je o življenju in delu soproge velikaša Franca Batthya'nyja Eve Poppel-Lokovitz, češko-nemškega porekla, in njenem pozitivnem odnosu do protestantizma na slovenskem vzhodu), je njegov prispevek prebral predsedujoči. Opozoril je na tri svojskosti v panonskem prostoru: 1. na porajanje novega verskega nauka v drugačnih družbenih okoliščinah, kakršne so bile v 18. stoletju na Kranjskem, 2. na povezanost vzhodno slovenskega reformacijskega gibanja z dejavniki in dosežki Trubarjevega kroga in 3. na brezobziren, v bližnji preteklosti neznan ali zamolčan militaristični nastop protireformacijskih sil sredi prve polovice 18. stoletja.

F. Šebjanič ni zanemarjal tudi raziskav novejšje zgodovine panonskih Slovencev. O prekmurskih in porabskih Slovencih v šestdesetih in sedemdesetih letih XIX. stoletja je pisal v Zgodovinskem časopisu (1969 — to je njegov prvi objavljeni prispevek v osrednjem glasilu slovenskih zgodovinarjev). Pisal je še o političnih in vojaških dogajanjih v Prekmurju po zlomu Avstro-Ogrske in o delovanju KPJ v radgonskem kotu in slovenskem Porabju (kronološki pregled dogodkov). Nekatere teme iz revizije slovenske politične zgodovine, ki se na preteklih zborovanjih niso uvrstile, so bile v programu XXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Celju (od 29. IX. do 2. X. 1982). F. Šebjanič je referiral o madžarski raznarodovalni politiki v Prekmurju in poslanstvu Bele Obala.

Po upokojitvi, predvsem pa potem, ko se je kot sodelavec vključil v raziskovalno delo v okviru Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete, se je lotil nove znanstvene teme. V budimpeštanskih in drugih madžarskih arhivih (predvsem so ga zanimali družinski arhivi fevdalnih rodbin Batthyanyjev in Szaparyjev) je odkril obilico neznanega gradiva o turških vpadih in njihovih posledicah v severovzhodni Sloveniji. Prav omenjeno gradivo naj bi potrdilo tezo o dvojni oblasti v delu Prekmurja, turški in fevdalnih veleposestnikov. Poročila in zapisi o turških vpadih govorijo o povzročeni škodi in vzpostavitvi turške nadoblasti na območju med Muro in Rabo. Del pregledanega gradiva je F. Šebjanič prikazal v razpravi Korespondenčni viri za proučevanje gospodarskih in socialnih razmer Prekmurja v 17. stoletju (objavljeno v ZC 1983). Predvsem gre za gradivo s podatki o dogajanjih in prilikah na Batthyanyjevem prekmurskem gospostvu v prvi polovici 17. stoletja. Iz tega gradiva so najzanimivejša pisemska poročila (okrog 100) posestnega upravitelja Blaža Temlina, ki jih je pošiljal svojim gospodarjem Batthyanyjem. Njegovo celotno korespondenco je pripravljaj za objavo. Podobno gradivo je našel v družinskem arhivu fevdalne rodbine Szaparyjev, ki so bili zemljiški gospodje Sobote od druge polovice 17. stoletja.

F. Šebjanič je v zadnjih letih sodeloval aktivno z referati na simpozijih (Modinci, Eisenstadt) in kongresih ter zborovanjih zgodovinarjev (VIII. kongres jugoslovanskih zgodovinarjev v Arandelovcu, zborovanji slovenskih zgodovinarjev v Celju in Brežicah). Prizadeval si je, da bi poživil delo jugoslovansko-madžarske zgodovinske komisije, ali da bi se vsaj poglobili stiki med slovenskimi in madžarskimi zgodovinarji. Svoje prispevke je objavljaj v Zgodovinskem časopisu, Časopisu za zgodovino in narodopisje, Kroniki, reviji Jezik in Slovtvo idr. Sodeloval je v uredniških odborih raznih revij (Svet ob Muri, Dialogi itd.). Zadal si je tudi nalogo, da bi prekmurske zgodovinarje povezal v pokrajinsko zgodovinsko društvo. To nalogo so prekmurski zgodovinarji realizirali po njegovi smrti spomladi 1985.

Franc Šebjanič svojih znanstvenih in strokovnih načrtov ni uspel dokončati. Slovenski zgodovinarji mu moramo biti hvaležni za vsa njegova prizadevanja, ki jih je posvetil posebnim zgodovinskim vprašanjem Prekmurja, s čimer naj bi bil postopoma odstranjen zapostavljen periferni položaj Pomurja v slovenskem zgodovinopisju.

Ignacij Voje

IZBOR IZ BIBLIOGRAFIJE FRANCA ŠEBJANIČA

Izbor upošteva predvsem objave z zgodovinsko in narodnostno (manjšinsko) tematiko. V bibliografiji je izpuščenih okoli 40 evidentiranih člankov, ki obravnavajo sodobno kulturno življenje v Pomurju in na Madžarskem, sodobne slovensko-madžarske kulturne stike ter zdonsko in izseljeniško problematiko.

Bibliografija je urejena kronološko po posameznih letih, s tem da po abecedi urejenim knjigam, razpravam in člankom sledijo knjižne ocene.

Nova najdišča staroslovanskih grobov v Ptujju. — Slovenski poročevalec 4. 9. 1946.

Ocena: Madžarska knjiga o Trstu. — Mariborski vestnik 10. 5. 1946. (Poročilo o knjigi Szánto Gyery, Tržaška vprašanje)

Južnoslovanske šole na Madžarskem. — Popotnik 1948, št. 5—6, str. 187—189.

Med gradiščanskimi Hrvati na Madžarskem. — Slovenski poročevalec 13. 1. 1948.

Južni Slovani na Madžarskem. — Obzornik 1949, št. 4—5, str. 174—177.

O vlogi in pomenu »Mladega Prekmurca« (zapiski ob desetletnici). — Nova obzorja 1950, št. 9—10, str. 534—535. (Objavil tudi v Obmurski tednik 22. 8. 1952)

Štirje zvesti sinovi Prekmurja. — Vestnik, Glasilo OF za mariborsko okrožje 26. 8. 1952.

- Iz nenapisane kronike Kluba prekmurskih akademikov za april in maj 1941. leta.** — Obmurski tednik 1. 10. 1954.
- Besede spomina** (ob desetletnici smrti dr. Avgusta Pavla). — Pomurski vestnik 12. 1. 1956.
- Dr. Avgust Pavel — posredovalec in prevajalec slovenskih književnih del v madžarščino.** — Večer 8. 9. 1956.
- Dr. Avgust Pavel in njegovo delo.** — Svet ob Muri 1956, št. 3; str. 98—108.
- Asbóth in slovenski jezik** (nekaj značilnosti iz ohranjene korespondence s Pavlom). — Svet ob Muri 1957, št. 5—6, str. 329—338.
- Gmotni temelji prvih prekmurskih protestantskih župnij v XVIII. stoletju.** — Svet ob Muri 1957, št. 3; str. 155—158.
- Zanimiv budimpeštanski muzej — šestdesetletnik.** — Pomurski vestnik 18. 4. 1957.
- Prekmuriana v Bratislavi.** — Svet ob Muri 1958, št. 1—2, str. 134—135.
- Večer slovenske besede — ena poslednjih kulturnih prireditev predvojnega Kluba prekmurskih akademikov.** — Srečanje 1958, str. 12.
- Ocena: Bela Kun in madžarska sovjetska republika** (zapisek ob prvi izdaji Kunovih govorov in spisov). — Naši razgledi 11. 4. 1959.
- Madžarsko-slovenski slovar.** — Ljubljana 1961. 179 str.
- Dvojezičnost v Pomurju.** — Pomurski kmečki koledar 1963, str. 41—42.
- In memoriam B. Szabo György.** — Delo 21. 6. 1963.
- Dvojezične šole v Prekmurju.** — Mari-bor 1964. 34 str.
- Slovenska pisma madžarskega slavista Oskarja Asbótha.** — Murska Sobota 1964. 24 str.
- Na starodavni Kocljevini** (zapisek s panonske poti). — Delo 14. 7. 1965.
- Sočasna podoba Porabja.** — Naši razgledi 5. 6. 1965.
- Dokument o morebitni Pavlovi namestitvi na ljubljanski univerzi.** — Jezik in slovstvo 1966, št. 8, str. 268—270.
- Novejši književno-zgodovinski in kulturno-politični razvoj v Prekmurju.** — Panonski zbornik 1966, str. 139—145.
- Zgledno sožitje dveh narodnosti na slovensko-madžarski meji.** — Jadranski koledar 1966, str. 101—106.
- Razvoj slovensko-madžarskih kulturnih stikov v luči znanstvenega sodelovanja Asbótha in Avgusta Pavla.** — Zbornik Pavel dr. Ágoston. Murska Sobota 1967, str. 14—18, 30—35. (Prevod v madžarščino)
- Slovenske knjige v Porabju na Madžarskem.** — Jadranski koledar 1967, str. 92—93.
- Pokrajinski muzej Murska Sobota.** Vodnik po Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti. — Murska Sobota 1968, 44 str. (Soavtor)
- Agenda Vandalica — prekmurski tisk iz 16. stoletja.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1969, str. 242—245.
- Izlet v Blatograd.** — Slovenski izseljenški koledar 1969, str. 86—88.
- Naši književni spomeniki v starodavnem ogrskem Šopronu.** — Delo 8. 3. 1969.
- Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institutoru-Moškovskemu.** — Jezik in slovstvo 1969—70, str. 24—27, 54—58, 85—89.
- Prekmurski in porabski Slovenci v šestdesetih in sedemdesetih letih XIX. stoletja.** — Zgodovinski časopis 1969, str. 53—63.
- Prekmursko narečno besedje v rokopisu 1862.** — Jezik in slovstvo 1969, št. 4, str. 126—127.
- Slovensko-madžarski slovar.** — Ljubljana 1969. 185 str.
- Taranjski Slovenci danes in nikdar več.** Zapis o poslednjem slovenskem izolatku v Šamodijjski županiji na Madžarskem. — Delo 12. 12. 1969.
- Razstava slovenskih protestantik.** — Naši razgledi 20. 3. 1970.
- Slovenska beseda iz Bratislave.** Ob obisku knjižnice in pregledu rokopisne zapuščine M. J. Mašovskega. — Delo 11. 4. 1970.
- Srečanje na Osredku** (Zapis v kroniko soboške gimnazije.) — Petdeset let gimnazije v Murski Soboti 1970, str. 135—136.
- V slovaškem Martinu.** Slovenske kulturne zanimivosti v Matici slovaški. — Delo 13. 6. 1970.
- V Šurdu.** Nekdanje središče slovenskih protestantov. — Delo 28. 2. 1970.
- Ocena: Madžarska publikacija o porabskih Slovencih.** — Delo 13. 5. 1970. (O knjigi Danila Urosevicca)
- Po stopinjah Mandelca.** Na eni izmed življenjskih postaj kranjskega tiskarja. — Delo 9. 10. 1971.
- Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1971, str. 159—165. (Nemški prevod: Der Protestantismus bei den panonischen Slowenen im Zeitraum vom 16. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. — Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf. Eisenstadt 1973, str. 55—65)

- Slovenski protestantski šolniki in šolarji sredi 18. stoletja v Nemes-Csóu na Ogrskem.** Prispevek k zgodovini šolstva med panonskimi Slovenci. — Zbornik za historiju školstva i prosvjete 1971, str. 41—48.
- Boljša se položaj porabskih Slovencev.** Nekaj ugotovitev in podatkov o slovenski manjšini na Madžarskem. — Primorski dnevnik 30. 4. 1972.
- Szlovén nyelvkönyv az általános iskolák 3.—4. osztáya számára.** = Slovenska jezikovna vadnica za 3.—4. razred občin sol. — Budapest 1972. (Sovtor)
- Zapisek o simpoziju v Mogersdorfu.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1972, str. 312—313.
- Življenjska podoba Slovencev ob Rabi.** — Jadranski koledar 1972, str. 78—81.
- Opombe k protestantskemu vizitacijskemu zapisniku iz leta 1627.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1974, str. 127.
- Zgodovinski pomen dejavnosti Štefana Küzmiča pri utrjevanju protestantizma in nacionalnem osveščanju Slovencev na Ogrskem.** — Zbornik Štefana Küzmiča 1974, str. 36—53.
- Novi razsegi Mandelčeve dejavnosti.** — Naši razgledi 20. 6. 1975.
- Trubariana v Bratislavi.** — Jezik in slovstvo 1975—76, str. 86—87.
- Prevod: Vágvölgyi Tibor, Madžarski Jakobinci. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1975. 166 str.
- Dvoje najdb.** Mandelčev tisk iz 16. stoletja in doslej najstarejše prekmurško pismo. — Delo 1. 6. 1976.
- Štefan Küzmič in njegovo delo** (dopolnjena razprava iz »Zbornika Štefana Küzmiča«). — Murska Sobota, Pomurska založba 1976. 21 str.
- Ocena: Etnografija Južnih Slavena u Madžarskoj. Budimpešta, Madžarsko etnografsko društvo; Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, 1975. — Primorski dnevnik 8. 8. 1976.
- »Agenda Vandalica« in Bakošev rokopisni obrednik.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1977, str. 157—248.
- Nova važna odkritja iz slovensko-hrvaškega reformacijskega obdobja.** Pisma Mandelca in Konzula. — Primorski dnevnik 5. 6. 1977.
- Pisma reformacijskih osebnosti 16. stoletja.** — Večer 1. 6. 1977.
- Protestantsko gibanje panonskih Slovencev** (od začetkov reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske). — Murska Sobota 1977. 116 str.
- Ocena: Slovenci in sočasno madžarsko zgodovinoisje. Na rob dvema zgodovinskima publikacijama. — Naši razgledi 28. 1. 1977.
- Evidentiranje virov za zgodovino Prekmurja.** — Arhivi 1978, str. 27—28.
- Iz rojstnega lista »Mladega Prekmurca«.** — Vestnik 16. 9. 1978. (Priloga)
- Protireformacijska vojaška intervencija v Prekmurju leta 1732.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1978, str. 75—81.
- Tristoletni florisi protiturskih utrd b na Slovenskem.** — Večer 25. 2. 1978.
- Nov vir za proučevanje zgodovinskega razvoja Prekmurja.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1979, str. 278—294.
- Slovenski obrednik Mihaela Bakoša.** — Murska Sobota 1979. 71 str.
- Politična in vojaška dogajanja v Prekmurju po zlomu Avstro-Ogrske v luči madžarskega tiska.** — Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918—1920, 1981, str. 318—323.
- Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786).** — Zgodovinski časopis 1981, str. 121—141. (Tudi kot samostojen separat, 24 str.)
- O Monoštru in zgodovinskem razvoju ob vzhodni meji.** — Naši razgledi 5. 11. 1982.
- Batthyánische Herrschaft im Übermurggebiet und Südburgenland im Zeichen der Türkeneinfälle vom Ende des 16. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts.** — Wissenschaftlichen Arbeiten aus dem Burgenland 1983, št. 68, str. 155—165.
- Ivan Škafar (1912—1983).** — Kronika 1983, str. 74.
- Korespondenčni viri za preučevanje gospodarskih in socialnih razmer Prekmurja v 17. stoletju.** — Zgodovinski časopis 1983, str. 31—36.
- Tri štipendijske ustanove prekmurških luteranov.** — Kronika 1983, str. 22—26.
- Stoletna podoba porabskih krajev.** Popisi in podatki v rokopisni zbirki Frigyesa Pestya iz 19. stoletja. Narodne novine (Budimpešta) 22. 12. 1983.
- Idejna vplivnost nemških univerz na dejavnost prekmurških luteranskih izobražencev v 18. stoletju.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1984, str. 226—232.
- Ocena: Bibliografija o zgodovini Monoštra — Szentgotthárd történetének bibliográfiája, županijska biblioteka »Daniel Berzsenyi«. Szombathely 1983, 139 str. — Kronika 1984, str. 77—78.

SLOVENSKA MATICA, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,
med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih
društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 180 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebu-
janju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemenčič (1853—1901), Vladimir
Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minařnik
— Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančič — Kratek
pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim po-
udarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 180 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova
vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov —
Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič
— Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon
— Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 180 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Žagarja
(Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega
zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst na-
potkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 300 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago
Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc —
Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo
na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na
Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja
dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 620 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji,
Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič —
Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne
in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Mihael Strukel
(Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 — 800 din.

Bleiweisov zbornik s prispevki Boga Grafenauerja, Vasilija Melika, Pe-
tra Vodopivca, Franca Rozmana, Franceta Adamiča, Srdjana Bavdka,
Milana Dolenca, Janeza Batisa, Petra Borisova, Bojana Štiha, Martine
Orožen, Dušana Moravca, Staneta Grande, Velimirja Gjurina, Štefana
Barbariča in Mirka Kambiča.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE 1982—1984 (1985)

I

Na občnem zboru v Celju 30. septembra 1982 so bili izvoljeni v odbor: predsednik: Vasilij Melik, podpredsednika: France Kresal in Jože Žontar, tajnik: Matjaž Rebolj, blagajnik: Jurij Perovšek, pomočnik blagajnika: Majda Čuden, odborniki: Marko Belavič, France Filipič, Janez Sumrada, Prvenka Turk, predsednik sekcije za krajevno zgodovino: Marjan Drnovšek, predsednik sekcije za gospodarsko in družbeno zgodovino: Jasna Fischer, predsednik šolske sekcije: Stefan Trojar, predsednik sekcije za sodobno zgodovino: Jera Vodušek-Starič.

II

Poročilo predsednika na občnem zboru v Brežicah 27. 9. 1984

Zveza zgodovinskih društev Slovenije ima po novi zasnovi v nekem smislu precej omejen delokrog. Članske sestanke pripravljajo društva sama zase, sekcije delujejo vsaka zase, jugoslovanski center že leta posluje sorazmerno slabo. Na sejah se je zbiralo predsedstvo. Izvršnega odbora že iz finančnih razlogov nismo sklicevali, kar je seveda mogoče oceniti negativno. Zvezo z društvi smo vzdrževali tako, da sem se kot predsednik udeleževal občnih zborov, če so društva le poslala vabila in če mi je bilo to kakorkoli mogoče. Udeleževal sem se proslav, jubilejev in žal tudi pogrebov. 14. junija 1984 je bilo ustanovljeno Zgodovinsko društvo v Konjicah. Odlikovana sta bila profesor dr. Ferdo Gestrin in profesor dr. Janko Pleterski. V Novi Gorici so odkrili ob devetdesetletnici rojstva doprsni kip profesorja dr. Milka Kosa. V stotem letu po rojstvu Josipa Mala je bila vzdana spominska plošča na obnovljenem gradu v Kolovratu. Praznovali smo osemdesetletnico Janka Jarca, Vlada Valenčiča in Pavleta Blaznika, ki pa ga moramo žal imenovati tudi med umrliimi člani. V času od zadnjega občnega zbora do današnjega so umrli: Pavle Blaznik, Franjo Fijavž, Maks Ledinek, Janko Liška, Anton Slodnjak, Božo Zakrajšek in Jana Zbontar-Papler. (Občni zbor je z minuto molka počastil njihov spomin.) Od mednarodnih zvez smo se, kot že prej, aktivno udeleževali najbolj delavne jugoslovansko-českoslovaške zgodovinske komisije. Prav tako plodno delujejo zveze z Italijo. Pohvaliti se moramo, da je samo naša zasluga, da bo čez dva meseca prišlo do 2. sestanka avstrijsko-jugoslovanske komisije. Veliko aktivnost smo pokazali tudi glede priprave sestanka francosko-jugoslovanske komisije, ki bo drugo leto.

Zgodovinopisje je bilo na splošno deležno različnih napadov, deloma tudi s strani odgovornih politikov. Namesto pavšalnih obsodb zgodovinopisja bi želeli konkretnih ocen ali obsodb. Mi smo pač odgovorni za to, kar pišemo v svojih glasilih in govorimo na simpozijih, nikakor pa ne za vse, kar napišejo najraznovrstnejši piščoči ljudje. Določena kritika prihaja iz naših lastnih vrst in govori o krizi v slovenskem zgodovinopisju. Nekatere pojave take vrste, recimo glede osebne kontinuitete dela, najbrž res imamo, prepričan pa sem, da glede zgodovinskih konceptov o krizi ne moremo govoriti. Naša glasila so odprta vsem novim zamislim, konceptom in idejam — treba je samo ustvarjati in objavljati. Pojavlja pa se vrsta vprašanj, pri katerih bi bilo dobro, da bi se mnenja zgodovinarjev bolj čutila: odnosi do drugih strok, interdisciplinarne povezave in podobno. Nekateri si posebej želijo metodoloških in teoretičnih razpravljanj. Nekaj tega je v preteklem obdobju bilo. Republiški komite za raziskovalno dejavnost si želi taka razpravljanja o zgodovinopisju v zvezi s srednjeročnim načrtom raziskav. Na tako razpravljanje smo vselej pripravljani. Žal naš pogled v celem ne more biti optimističen, pa naj gledamo z enega ali drugega našega glavnega interesa, šolskega ali znanstvenega. Naše šolstvo še ni končalo svoje poti navzdol in mesto zgodovine v šoli se še ni popravilo. Naša zgodovinska znanost je zaradi vrednosti dinarja in uvoznega režima vedno bolj odrezana od kulturnega sveta. Bolj razveseljiv je pogled na ustvarjalnost slovenskega zgodovinopisja: zgodovinskim revijam ne manjka gradiva, kvaliteta raziskovalnih del je v celem po mojem mnenju prav zadovoljiva, rastejo nam tudi novi sposobni znanstveniki. To pa nam daje ob vseh težavah tudi upanje v bodočnost.

Zahvaljujem se Zavodu za šolstvo SRS za ljubeznivo razumevanje in priporočilo našega zborovanja, Socialistični zvezi delovnega ljudstva, Raziskovalni skupnosti Slovenije, Kulturni skupnosti Slovenije, Posebni izobraževalni skupnosti za družboslovje, komisiji za manjšinska in izseljeniška vprašanja pri RK SZDL, republiškem komi-

teju za vzgojo in izobraževanje; Znanstveno-raziskovalnemu centru pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Znanstvenemu inštitutu filozofske fakultete, vsemu posavskih občin, občinam Brežice, Krško in Sevnica, Posavskemu muzeju in svetom drugim, ki so omogočili delovanje naše zveze, izhajanje Zgodovinskega časopisa in Kronike ter sedanje zborovanje.

Vasilij Melik

III

Poročilo blagajnika na občnem zboru v Brežicah 27. 9. 1984

Obseg denarnega poslovanja med XXI. zborovanjem ZZDS v Celju in XXII. zborovanjem ZZDS v Brežicah nam pokažejo naslednje številke:

stanje na dan 24. 9. 1982	+ 528.291,95 din
prihodki	+ 6.108.717,90 din
odhodki	—6.048.088,10 din
stanje na dan 21. 9. 1984	+ 588.921,75 din

Na žiro računu ZZDS je bilo na dan 21. 9. 1984 +583.096,35 din, v ročni blagajni ZZDS pa 5.825,40 din. Skupni promet v obeh letih je znašal 12.156.806,00 din. Ob tej priložnosti seznanjamo občni zbor tudi s stanjem glavnih postavk ZZDS na dan 21. 9. 1984. Postavka za XXI. zborovanje v Celju je zaključena tako, da je saldo 0,00 din, medtem ko je stanje postavke za XXII. zborovanje v Brežicah +81.511,50 din. Stanje postavke za redno dejavnost ZZDS je —15.834,10 din (s pojasnilom, da še niso izterjane podporne članarine, katere Zvezi prispevajo posamezne ustanove, kar bi sicer pomenilo pozitivni saldo omenjene postavke). Postavka časopisa za slovensko krajevno zgodovino, »Kronike« znaša +325.339,95 din, stanje posameznih postavk za glasilo ZZDS, »Zgodovinski časopis«, pa je naslednje: postavke za leto 1978 —73.124,15 din; postavke za leto 1979 —173.280,10 din; za leto 1980 —81.385,95 din; za leto 1981 —70.993,85 din; za leto 1982 —83.720,05 din; za leto 1983 +607.942,35 din; za leto 1984 +48.003,00 din in za leto 1985 +1.418,00 din. Stanje postavke za zalogo »Zgodovinskega časopisa« je +2.563,95 din. Skupna bilanca na vseh postavkah za »Zgodovinski časopis« je torej pozitivna.

Stanje ostalih postavk ZZDS pa je naslednje: za zbornik Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes +1.330,00 din; za jugoslovansko-avstrijsko komisijo +24.500,00 din; za značke —8.581,80 din in za pedagoško sekcijo +3.233,00 din.

Jurij Perovšek

IV

Poročilo nadzornega odbora

Nadzorni odbor je na seji dne 25. septembra 1984 pregledal finančno poslovanje Zveze in ugotovil, da je vse pravilno in vzorno opravljeno. Nadzorni odbor razrešuje dosedanji odbor Zveze z zahvalo in pohvalo za uspešno delovanje v mandatni dobi 1982—1984. Dr. Milica Kacin-Wohinz, predsednik, dr. Miroslav Stiplovšek, Primož Hainz.

V

Poročilo sekcije za gospodarsko in družbeno zgodovino

V obdobju od zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Celju leta 1982 do danes je sekciji za gospodarsko in družbeno zgodovino uspelo le delno uresničiti v Celju načrtani program. Že takrat smo ugotavljali, da delo sekcije ovirajo različni interesi zgodovinarjev, ki jih združuje, še bolj pa ne dovolj uglašeno in povezano sodelovanje z drugimi sekcijami ZZDS. Predvsem nam ni uspelo, da bi uveljavili redne diskusijske sestanke, sami ali v sodelovanju z drugimi sekcijami. Uspelo nam je organizirati skupaj s sekcijo za sodobno zgodovino razgovor z vodjo referalnega centra NUK o možnostih, ki jih nudi medbibliotečna izposoja tuje literature. V letu 1983 smo sodelovali pri pripravah na IX. kongres ekonomske zgodovine, ki bo leta 1986 v Zürichu ter predlagali možne teme, ki naj bi jih uvrstili v dnevni red kongresa. V letošnjem letu smo pripravljali program za XXII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Brežicah. V Celju smo sklenili, da naj bi v Brežicah obravnavali zgodovino prometa in analizirali družbene strukture na Slovenskem. Glede na dejanske razmere in sile v slovenskem zgodovinarstvu pa smo se na sestanku sekcije domenili, da začnemo v Brežicah s prikazom zgodovine neagrarnih panog.

Jasna Fischer

VI

Poročilo o delovanju šolske sekcije pri Zvezi zgodovinskih društev Slovenije za obdobje 1982—1984

V letih 1982—1984 je potekal pouk zgodovine na osnovnih in srednjih šolah SR Slovenije v bolj urejenih didaktičnih razmerah kot v prejšnjem obdobju. Učitelj zgodovine je imel v vseh razredih osnovne in srednje šole na razpolago poleg učnih načrtov tudi učbenike in druga osnovna učna sredstva. Pouk zgodovine je bil tudi izvajan po pretežno strokovnih kadrih. Precej mladih pedagogov zgodovinarjev je medtem opravilo strokovni izpit. Zato pa je vedno težje najti delovno mesto mladim diplomiranim zgodovinarjem.

Učni načrti za pouk zgodovine v srednjih šolah so izdelani in potrjeni od ustreznih strokovnih in družbenopolitičnih organov SR Slovenije. Poleg učnega načrta za zgodovino v okviru SVIO so bili v zadnjem času izdelani tudi načrti za pouk zgodovine v 3. in 4. razredu usmerjenih programov v družboslovni, pedagoški in kulturološki usmeritvi.

Na osnovnih šolah je potekal pouk zgodovine na osnovi učnih načrtov iz leta 1979, toda leta 1983 je bil izdelan na Zavodu za šolstvo SRS prenovljen učni načrt zgodovine v osnovni šoli. Ta načrt je bil tudi potrjen in bo osnova za izdelavo bodočih učnih kompletov za pouk zgodovine v osnovni šoli. Člani šolske sekcije so aktivno sodelovali v komisiji za prenovno tega učnega načrta. Prenovljeni učni načrt zgodovine je ohranil dosedanje progresivno zasnovano zgodovinskega razvoja in poudarek na zgodovini naših narodov. V njem pa so bolj sistematično vgrajene vzgojne in didaktično-metodične komponente pouka. Bolj določno je odmerjen čas za ponavljanje, krajevno in časovno aktualizacijo, bolj je dodelana korelacija z drugimi predmeti, obširnejša so metodična pojasnila k posameznim temam itd.

Šolska sekcija Zveze zgodovinskih društev je tudi sistematično in permanentno spremljala pripravo, izdajanje in metodične probleme pri uporabi učnih sredstev za pouk zgodovine. Člani sekcije smo sodelovali pri pisanju učbenikov, v komisijah za recenzijo učbenikov in drugih učil kot tudi v evalvacijski komisiji za učbenik Zgodovina I v programu SVIO. Večkrat smo obiskali tudi Državno založbo Slovenije in se pogovarjali o tekočih problemih pri izdajanju učnih sredstev za pouk zgodovine. Spremljali pa smo tudi založenost specializiranih trgovin z učnimi sredstvi za pouk zgodovine in evidentirali občasno pomanjkanje nekaterih učil. Pri tem smo tudi dali predloge in pobude za kompletirano izdajanje učnih sredstev za pouk zgodovine.

V osnovni šoli so od 6. do 8. razreda v uporabi tradicionalni učni kompleti (učbenik, čitanka, delovni zvezek, zgodovinski atlas). Le nekateri od teh elementov občasno niso bili na razpolago v prodaji. Sedaj ima pouk zgodovine v vseh razredih srednjih šol na razpolago učbenike. Poleg učbenikov v programu SVIO so izšli v zadnjem času tudi učbeniki za usmerjene programe v 3. in 4. letniku, učbenik družboslovja pa so dobili tudi učenci skrajšanih programov. Člani šolske sekcije smo sodelovali tudi pri evalvaciji učbenika Zgodovina I za srednje šole. Pripravili pa smo tudi vprašalnike za drugo spremljavo, vendar ta zaradi omejenih sredstev ni bila izvedena. Kljub temu pa so rezultati prve evalvacije pokazali na metodične probleme pri pouku zgodovine v tem razredu.

Šolska sekcija je v zadnjih dveh letih delovala preko organizacijskega jedra. Njeno delovanje je bilo tesno povezano z odborom Zveze zgodovinskih društev, Zavodom za šolstvo SRS, Zvezo prijateljev mladine in drugimi organizacijami. Predsednik šolske sekcije je na sejah odbora Zgodovinskih društev Slovenije sproti poročal o aktualnih problemih pouka zgodovine. Sodelovali smo tudi pri organizacijskih pripravah za X. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine, ki je bil od 29. do 31. 8. 1984 na Cetinju. Na simpoziju je bilo prisotnih tudi manjše število slovenskih zgodovinarjev. Sodelovali pa smo tudi z referatom (prof. Prvenka Turk) in v diskusiji.

V letu 1983 so se razvile polemike o odnosu med jugoslovanskimi jedri in slovenskimi učnimi načrti. Člani šolske sekcije smo na sestankih v Zavodu za šolstvo SRS primerjalno analizirali podobnosti ali razlike med slovenskimi in jugoslovanskimi projekti glede pouka zgodovine. Pri tem smo izhajali predvsem iz didaktično-metodičnih izhodišč. Podrobnejšo primerjalno analizo pa bomo predstavili na 22. zborovanju slovenskih zgodovinarjev. Več članov šolske sekcije je tudi aktivno sodelovalo z Zvezo prijateljev mladine pri izvedbi tekmovanja za zgodovinske krožke na osnovnih in srednjih šolah. Zlasti v osnovnih šolah je bil odziv zelo množičen, precej nalog pa tudi dokaj kvalitetnih. Udeležili smo se tudi letnih sestankov izobraževalne redakcije na RTV in dali predloge glede zgodovinskih tem kot tudi glede metodičnega oblikovanja. Spremljali smo tudi delovanje aktivov učiteljev zgodovine, ki jih organizirajo pedagoški svetovalci. Delo aktivov je zasnovano dovolj operativno in usmerjeno na aktualne metodične probleme. Nismo pa realizirali načrtovanega metodičnega predavanja v okviru ljubljanskega zgodovinskega društva.

Štefan Trojar

VII

Poročilo sekcije za krajevno zgodovino

1. Med glavnimi nalogami sekcije je izdajanje Kronike, kjer sta v času od celjskega zborovanja zgodovinarjev (septembra 1982) do danes izšli dve tematski številki, posvečeni Ribnici na Dolenjskem (1982) in Mariboru (1983), v pripravi pa je številka, posvečena Bledu.

2. Vključili smo se tudi v organizacijske priprave in izvedbo posvetovanja o zgodovini Ljubljane (16. in 17. novembra 1983), ki so ga organizirale Zgodovinsko društvo Ljubljana in nekatere ljubljanske kulturne inštitucije. To posvetovanje lahko vključimo v sklop simpozijev iz krajevne zgodovine, ki so bili izvedeni v zadnjih letih (Domžale, Laško, Kamnik, Ribnica na Pohorju). Podrobneje o ljubljanskem posvetovanju je poročala predsednica Zgodovinskega društva Ljubljana dr. Darja Mihelič (ZČ, letnik 37, št. 1—2, 1983).

3. Delo sekcije se je zaradi sedeža v Ljubljani prepletalo z delom Zgodovinskega društva Ljubljana in uredniškim odborom Kronike brez formalnih razmejitev dela. S terena ni prišlo do nobene pobude za sodelovanje sekcije pri raznih krajevnih zborovanjih ali izdajah krajevnih zbornikov. Tudi s strani lokalnih zgodovinskih društev ni bilo nobene iniciative za sodelovanje. Aktivno delujoča društva pomoči sekcije niso potrebovala, neaktivnim društvom pa bi sekcija le težko pomagala, če ni pripravljenosti do dela na terenu samem.

4. Na sestanku sekcije v Celju (1. 10. 1982) smo razpravljali tudi o večji povezanosti zgodovinarjev z lokalnimi raziskovalci in ljubitelji zgodovine. Do teh kontaktov je prihajalo le individualno, nerealizirana pa je bila pobuda za okroglo mizo o problematiki krajevnega zgodovinopisja, mišljena ob predstavitvi ribniške številke Kronike. Neizvedena je bila zaradi časovne stiske in preobremenjenosti možnih nosilcev razprave. Menim, da bi bila akcija izvedena ob kakki drugi tovrstni priložnosti.

5. Tudi tekoče spremljanje publikacij, posvečenih krajevni problematiki, smo bolj ali manj uspešno spremljali v okviru rubrike Nove publikacije pri Kroniki. Težava je v tem, da marsikatera izide brez večjega javnega odmeva, izdajatelj sam pa je ne pošlje niti sekciji niti Kroniki.

Zaključim lahko z mislijo, da je interes za proučevanje krajevne zgodovine vedno večji, opaža pa se tudi vedno večje zanimanje ljudi za preteklost kraja, v katerem živijo. Bolj načrtno spremljanje teh teženj bo med glavnimi nalogami sekcije tudi v bodoče.

Marjan Drnovšek

VIII

Poročilo sekcije za sodobno zgodovino

Sekcija za sodobno zgodovino je v tem obdobju nadaljevala delo na osnovi svojega okvirnega programa, sprejetega pred zborovanjem v Celju in na njem. V okviru tega je sekcija v sodelovanju s sekcijo za zgodovinopisje MC CK ZKS 17. 2. 1983 priredila enodnevni posvet z naslovom »Problemi obravnave povojnega obdobja in naše zgodovinopisje«. Posvet je obravnaval vso problematiko proučevanja povojnega obdobja, od arhivske do metodološke, in načrt dela. S tem posvetom smo zaključili obravnavanje posameznih obdobjev sodobne zgodovine in bomo prešli k obravnavi posameznih problemskih sklopov. Sekcija je sodelovala še pri pripravi razgovora s predstavniki NUK o oblikah strokovne pomoči in obveščanja o literaturi, ki jih ta ustanova nudi za potrebe sodobnega zgodovinopisja. Samostojno pa je sekcija 10. maja 1984 priredila razgovor o problematiki nekaterih del iz novejšje jugoslovanske zgodovine, zaradi stališč o slovenski zgodovini, ki jih ta dela vsebujejo.

Delo sekcije je vodil njen odbor, ki je na svojih letnih sestankih opredelil njen program za tekoče leto. Člani sekcije pa so si prizadevali, kot je že običaj, za organizacijsko in vsebinsko povezavo dela sekcije z delom sorodnih sekcij, komisij (CK, SZDL) in ustanov, z namenom čim boljje uskladiti in pospešiti razvoj našega sodobnega zgodovinopisja.

Jera Vodušek-Starič

IX

Poročilo Zgodovinskega društva v Celju

Na občnem zboru Zgodovinskega društva v Celju v marcu 1983 so člani društva sklenili, naj v bodoče program dela v večji meri obsega predavanja o zgodovini Celja in okolice. V program pa smo vključili tudi zanimivosti s področja etnologije in umetnostne zgodovine.

Tako nam je o etnoloških posebnostih celjske regije predaval etnolog Vito Hazler. Restavrator in akademski slikar Viktor Povše je pripravil predavanje o dvajset-

letnem restavratorskem delu v Celju in širši okolici. Predavanje smo združili z ogledom razstave v Laškem. Strokovna ekskurzija je zajela zanimivosti s področja zgodovine in umetnostne zgodovine. Člani so si ogledali razstavo v gradu v Brestanici ter Podsredi in spomenike naše kulturne dediščine v Olimju ter Velikem Taboru. Strokovno sta ekskurzijo vodila dr. Ivan Stopar in prof. Emil Lajh.

Program za leto 1984 obsega predavanja: Etnološke posebnosti Štajerske, Nove pridobitve Zgodovinskega arhiva v Celju, Osvobojeno ozemlje na Kozjanskem v letu 1944, Stari tiski, ki jih hrani Knjižnica Edvarda Kardelja v Celju. Pol načrtovanega programa smo že realizirali. Ekskurzija, ki jo imamo v programu, bo članom predstavila zanimive, pa žal pozabljene dogodke in spomenike s področja zgodovine, etnologije in umetnostne zgodovine v okolici Celja.

V letih 1983 in 1984 se je število članov Zgodovinskega društva v Celju zvišalo za 28. Trudimo se, da bi se društvo tesneje povežalo z učitelji zgodovinskega pouka na osnovnih in srednjih šolah v Celju. — Zgodovinsko društvo tesno sodeluje s Klubom kulturnih delavcev »Ivan Cankar« v Celju. Člani društva imajo tako možnost sodelovati na predavanjih, ki jih organizira klub. — Ugotavljamo, da vrsta akcij propade zaradi nezanimanja članov. Tako nam ni uspelo organizirati ogleda razstave »Kelti v Jugoslaviji« in »Kultura Lepenskega Vira«. Prav tako je propadla načrtovana serija člankov v celjskem »Novem tedniku« o osebah, po katerih so poimenovane ulice. Deloma je temu krivo dejstvo, da je najmanj polovica članov iz širše okolice Celja. Večerno vračanje v Celje jim pomeni precejšno obremenitev. Dejstvo je tudi, da današnji čas društvemu delu ni najbolj naklonjen, saj je za živo delo društva potrebna ne le pasivna prisotnost, temveč aktivno delo članov. Potrebno bo zato še ogromno dela, zlasti s strani članov izvršnega odbora, da bo društvo zadihalo s polnimi pljuči.

G. R. Fugger

X

Poročilo Zgodovinskega društva Ljubljana

Glej Zgodovinski časopis 38, 1984, str. 139—141.

XI

Poročilo Zgodovinskega društva v Mariboru

Društvena dejavnost je bila taka, kot smo jo načrtovali. Društvo je postalo pomembna konstanta v kulturnem in znanstvenem utripu našega mesta. Vendar še nismo napravili vsega, in to zaradi preobremenjenosti članov tudi z drugim rednim delom.

Osrednja akcija društva je bila izdaja posebne številke Kronike in ČZN, posvečene zgodovini Maribora. 24. aprila 1984 je bila posebna tiskovna konferenca ob izidu teh dveh publikacij. Društvo je moralo zaradi podražitve vložiti vsa svoja prihranjena sredstva, da je Kronika lahko izšla.

V tem obdobju so tudi tekle priprave za izdajo zgodovine Maribora. Tako je na predlog društva bil imenovan v okviru Mestne raziskovalne skupnosti dne 31. 1. 1984 Projektni svet za zgodovino Maribora, v katerem so predstavniki društva in predstavniki naših znanstvenih, kulturnih in raziskovalnih ustanov. Na predlog društva je bil za predsednika projektnega sveta imenovan dr. Vladimir Bračič in za glavnega urednika dr. Bruno Hartman. Na pobudo društva je bila izdelana tudi vsebinska zasnova zgodovine Maribora, katera naj bi zajela 660 avtorskih strani. Da bi pocenili delo društva, smo se povezovali s PA Maribor, Univerzitetno knjižnico in Marksističnim centrom in skupaj organizirali predavanja za članstvo. Sodelovali smo tudi pri organizaciji kulturno zgodovinskega simpozija »Modinci 84«. Naši člani so na tem simpoziju sodelovali z referati. Člani društva so se udeležili tudi strokovnih srečanj. Izvršni odbor je imel 7 sej, na katerih je bila obravnavana vsa problematika društva. Delo društva je bilo zadovoljivo. Nekatere pomanjkljivosti bomo morali odpraviti v naslednjem obdobju. Nujno je treba povečati število članov in več delati z zgodovinskimi krožki po šolah. Člani društva so veliko dela opravili volunteersko. Društvo ni imelo izgub.

Marjan Cigoj

XII

Poročilo Zgodovinskega društva za severno Primorsko

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko združuje 64 poklicnih zgodovinarjev in ljubiteljev zgodovine iz severno in južno primorskih občin kakor tudi iz zamejstva. Člani so predvsem profesorji in učitelji zgodovine, zato je tudi program društva prirejen delno njihovim potrebam.

12. decembra 1982 je društvo ob 90-letnici rojstva in 10-letnici smrti slovenskega zgodovinarja in goriškega rojaka prof. dr. Milka Kosa povežalo svoj občni zbor s proslavo, posvečeno njegovemu spominu. Po predavanju prof. dr. Boga Grafenauerja o življenju in delu akademika prof. dr. Milka Kosa je sledila svečanost ob odkritju spomenika, ki ga je postavilo društvo ob Erjavčevi cesti v Novi Gorici. V letu 1983 ni društvo izvedlo nobene akcije, v programu dela za leto 1984 pa je predvideno dvoje strokovnih predavanj, eno s področja metodike pouka zgodovine in eno iz novejšje primorske zgodovine. Obe predavanji bosta ob občnem zboru društva sredi meseca novembra.

Branko Marušič

XIII

Poročilo Zgodovinskega društva Novo mesto

Število članov: 68. — Dejavnost: občni zbor januarja 1984, seje izvršnega odbora ZD. — Financiranje: članarina članov ZD. — V preteklem obdobju so bila za člane društva organizirana predavanja iz zgodovinske in aktualne družbene tematike. Društvo je aktivno sodelovalo pri praznovanju 40-letnice osvoboditve Novega mesta. Posamezni člani društva sodelujejo v nekaterih občinskih komisijah, ki se ukvarjajo z zgodovinsko tematiko. Sodelovanje poteka tudi z Dolenjskim muzejem. Ker je velika večina članov društva iz vrst učiteljev zgodovine na osnovnih in srednjih šolah, je bilo delo društva usmerjeno na problematiko zgodovine in različnih dejavnosti na šolah (zgodovinski krožki, glasila z zgodovinsko tematiko). Sodelovanje z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije je bilo občasno in predvsem posredno (informacije preko zapisnikov IO ZZDS).

Jože Jazbec

XIV

Poročilo Zgodovinskega društva Ptuj

Septembra 1984. leta je v Zgodovinsko društvo Ptuj včlanjenih 154 članov, je pa še precej kandidatov za članstvo društva. Program dela smo si zamislili na sestanku IO Zgodovinskega društva Ptuj, z dopolnitvami pa smo program sprejeli na občnem zboru društva. Večino zadanih nalog smo izpeljali, nekaj jih je zaradi objektivnih razlogov ostalo nerealiziranih, izvršili pa smo nekaj dodatnih nalog, ki jih v programu dela nismo predvideli. Nekatere naloge smo izpeljali čisto samostojno, nekaj pa v povezavi s krajevnimi skupnostmi ali organizacijami združenega dela in DPO. Izvršene naloge so bile naslednje:

a) Samostojne akcije Zgodovinskega društva Ptuj: občni zbor Zgodovinskega društva Ptuj v začetku leta 1983 in 1984; ekskurzija v Škofjo Loko in njeno okolico spomladi 1983. leta; ekskurzija v področje Dražgoš z okolico v jeseni 1983. leta; ponovno smo začeli z akcijo za izdajo Ptujskega zbornika, ki jo je društvo že začelo leta 1978; v časopisu je izšel članek o revolucionarnem delu Ferdinanda Zehnerja; Zgodovinsko društvo Ptuj je omogočilo ponatis sestavka Ljubice Šuligoj z naslovom Spoznavanje krajevne zgodovine ob kulturno-zgodovinskih spomenikih Ptujskega pokrajinskega muzeja; ekskurzija v področje ormoškega dela Slovenskih goric spomladi 1984. leta; organizacija predavanja tov. Dušana Moškona o arhitektonski ureditvi mesta Ormoža; ekskurzija po poteh 14. divizije v jeseni 1984. leta; stalna akcija — pridobivanje novih članov Zgodovinskega društva.

b) Akcije, ki jih je Zgodovinsko društvo Ptuj izvedlo v povezavi s krajevnimi skupnostmi, organizacijami združenega dela in družbenopolitičnimi organizacijami: konkretna izvedba izdaje Ptujskega zbornika, ki bo izšel poleti 1986. leta. Izvedba bo stekla v povezavi Zgodovinskega društva Ptuj, OK SZDL Ptuj in SO Ptuj; okrogla miza o dr. Jožetu Potrču in izdaja knjige o dr. Jožetu Potrču pod naslovom »Potrčevo veliko izročilo«. Akcija je stekla z zdravstvenim centrom Ormož-Ptuj; sodelovanje na obeležitvi 50-letnici listkovne in napisne akcije v Ptujju v KS Olga Meglič. Ptuj; sodelovanje društva na programsko volilni konferenci KO ZZB NOV Olga Meglič, kjer so sodelovali tudi novinarji Delavske enotnosti; sodelovanje društva pri pripravi in otvoritvi spominske sobe Ivanu Spolenaku v KS Ivana Spolenaka Ptuj; sodelovanje predstavnikov društva na srečanju KO ZZB NOV Kog, Ruše, Fala in Smolnik; sodelovanje predstavnikov društva na pohodu »Po poteh Kužanske čete in kurirjev NOV na Jelovciah do Stoperc (dvodnevni pohod), katerega je pripravila KS Olga Meglič, Ptuj.

Vlado Horvat

XV

Občni zbor v Brežicah 27. septembra 1984 je vodil profesor dr. Jože Koropec. Poročilo in kratki diskusiji je sledila soglasno sprejeta razrešnica dotedanjemu od-

boru. Ko pa bi bilo treba izvoliti novi odbor, je predsednica kandidacijske komisije dr. Darja Mihelič izjavila, da je bil rok za izbiro novega odbora prekratek in da se ni dalo pridobiti ustreznih kandidatov. Zato je predlagala, da se podaljša mandat staremu odboru, dokler ne bo izvoljen novi odbor. Predlog je bil po krajši diskusiji sprejet. Novi odbor je bil izvoljen na skupščini Zveze, ki se je sestala v Ljubljani 13. junija 1985. Njegov predsednik je Marija Oblak-Čarni.

Matjaž Rebolj

DELOVANJE ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA LJUBLJANA OD 7. JUNIJA 1984 DO 16. MAJA 1985

(Poročilo z občnega zбора)

Poročilo predstavlja delovanje odbora Zgodovinskega društva Ljubljana v prvem letu njegove tretje mandatne dobe, ki se izteka z današnjim občnim zborom, nakazuje pa tudi načrtovani program nadaljnjega dela.

Odbor Zgodovinskega društva Ljubljana se je po občnem zboru 7. junija 1984 na svoji prvi seji 22. junija 1984 konstituiral v sestavi: dr. Darja Mihelič (predsednik), Peter Štih (podpredsednik), Metka Gombač (tajnik), mag. Vinko Rajšp (blagajnik), Marjan Drnovšek, Jasna Horvat, Marija Kremenšek, dr. Branko Reisp, Saša Serše, Anka Vidovič-Miklavčič (člani). V zadnjem letu je imel odbor v polni sestavi dva sestanka (22. junija 1984 in 10. maja 1985). Na obeh je obravnaval opravljeno in načrtovano delo društva ter pretresal finančno stanje. Na prvem sestanku je prišlo — kot rečeno — do konstituiranja odbora v (deloma) novi sestavi, drugi sestanek pa je načrtoval občni zbor društva. Za tekoče izvajanje društvenega delovanja je skrbelo več razgovorov in sestankov v ožjem okviru.

V preteklem letu se je delo društva ravnalo po splošnih smernicah, ki so bile zastavljene že ob ustanovitvi društva. Zgodovinsko društvo Ljubljana omogoča svojim članom strokovno izobraževanje v obliki predavanj in predstavitev nekaterih pomembnejših kulturnih institucij ter si prizadeva za sodelovanje pri pripravi monografije o zgodovini Ljubljane. Društvo sodeluje z delovnimi organizacijami pri pripravi znanstvenih sestankov in publikacij v počastitev pomembnejših jubilejev. V skladu z željami, ki so bile izražene na občnih zborih je društvo ob teh, osnovnih nalogah, sprejelo še nekatere obveznosti splošnošlovenskega značaja.

Od lanskega junija do danes je društvo priredilo pet članskih sestankov s predavanji: po zaključku občnega zбора 7. junija 1984 je prof. dr. Vasilij Melik predaval članom o slovenskih študentih na avstrijskih univerzah pred prvo svetovno vojno. Profesor beograjske univerze akad. dr. Radovan Samardžić je 25. oktobra predstavil našim članom razvoj Srbije do 18. stoletja. Dr. Dušan Biber je 8. novembra na društvenem sestanku obravnaval aktualno temo Zgodovinopisje med politiko in politikantstvom. V letu 1985 so se člani zbrali na dveh sestankih: 17. januarja so ob uvodni besedi doc. dr. Petra Vodopivca razpravljali o študiju zgodovine na ljubljanski univerzi, 25. aprila pa so se seznanili z raziskavami ljudskega pesništva na Slovenskem, ki jih je razčlenil in predstavil mag. Marko Terseglav.

Konec lanskega leta je društvo uresničilo tudi organizacijsko zahtevnejšo akcijo: pod pokroviteljstvom Narodne banke je 11. in 12. decembra 1984 pripravilo posvetovanje o zgodovini denarstva in bančništva.

Pri omenjenih prireditvah je društvo nastopalo kot organizator. Ne smemo pa pozabiti, da so člani Zgodovinskega društva Ljubljana aktivno sodelovali tudi pri vrsti drugih znanstvenih srečanj. Če je lanskoletni mednarodni simpozij Modinci minil brez večje udeležbe našega članstva, pa srečujemo ljubljanske zgodovinarje kot avtorje prispevkov na mednarodnem slavističnem simpoziju 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, na XXII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Brežicah in Krškem, na posvetovanju Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, na zasedanju avstrijsko-jugoslovanske komisije za zgodovino, v letošnjem letu pa so se udeležili srečanja Dnevi marksističnih razprav v Neumu, posvetovanja Srečanje solunskih bratov sv. Cirila in Metoda s Slovenci (ob 1100-letnici smrti sv. Metoda), prireditve Gozdarski študijski dnevi 1985 itd. Naši člani so bili v preteklem letu večkrat aktivni gostje Slovenske maticе, udeleževali pa so se tudi nekaterih prireditev marksističnega centra Filozofske fakultete (npr. razprave o knjigi Albanci) itd.

Društvena predavanja običajno obiskuje več deset poslušalcev. Med predavanji je na najširši odmev naletela aktualna tema, ki jo je predstavil dr. Dušan Biber. Tudi posvetovanje o denarstvu in bančništvu je pritegnilo veliko število poslušalcev. Kakor lani pa moramo tudi letos z obžalovanjem ugotoviti, da obisk naših prireditev s strani pedagogov ni kaj prida številčen.

Javnost delovanja društva naj bi zagotovila redna obvestila o društvenih prireditvah v dnevnem časopisu ter dopisi o našem delu, ki jih pošiljamo sorodnim društvom in ustanovam.

V preteklem letu se je društvo navzven potrdilo tudi z objavami. Acta historico-oeconomica Iugoslaviae 10 so objavila prispevke s simpozija Vloga gozdov v gospodarskem življenju naših narodov v preteklosti, ki je bil od 7. do 9. novembra 1983 v Glazuti in katerega glavni soorganizator je bilo ljubljansko zgodovinsko društvo. Še bolj impozanten pa je zbornik razprav Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, ki prinaša gradivo z društvenega posvetovanja o zgodovini Ljubljane, ki je bilo 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani. Za nameček omenimo, da bodo tudi referati s simpozija o denarstvu in bančništvu objavljeni v tiskani obliki, priobčila pa jih bo naša osrednja zgodovinska revija Zgodovinski časopis.

V preteklem letu je bilo v delovodnik društvene korespondence vpisanih 57 dopisov, od tega 29 odposlanih. Društvo šteje nad 300 članov iz ljubljanske regije, redna obvestila o svojem delovanju pa pošilja tudi približno petdesetim naročnikom Zgodovinskega časopisa izven SR Slovenije, v ostalo Jugoslavijo in zamejstvo. Delo društva doživlja ugoden odziv tudi s strani članov društva bibliotekarjev, ki jih obveščamo o naših prireditvah.

Redno delo društva je v preteklem letu omogočila Ljubljanska kulturna skupnost s sredstvi v višini 40 000 dinarjev; posvetovanje o zgodovini denarstva in bančništva, deloma pa tudi objavo prispevkov z njega je finančno omogočila Narodna banka. Izdajo omenjenega desetega zvezka Acta historico-oeconomica Iugoslaviae je z manjšim prispevkom finančno podprla Raziskovalna skupnost Slovenije, zbornik Zgodovina Ljubljane pa je izšel s sredstvi sponzorjev: Mesto Ljubljana, Ljubljanska kulturna skupnost, Mestna raziskovalna skupnost in Ljubljanska banka.

V kratkem predstavimo še načrte za delo društva v prihodnje. Ze sedaj smo dogovorjeni s številnimi referenti za predavanja na jesenskih in kasnejših članskih sestankih našega društva. Tako bomo imeli možnost slišati predavanja s strani zgodovinarjev, pa tudi arheologa, slavista, etnologa in muzikologa, lahko pa si bomo tudi ogledali nadškofijski arhiv. Strokovnjak za gozdarstvo nam je pripravljen na terenu predstaviti zgodovino gozdov na Pokljuki. Na sestanku izvršnega odbora je bila izražena želja, da bi ob aktualnih »vročih« temah zgodovinarji predstavili svoje stališče v Cankarjevem domu.

Realizacija običajnih članskih sestankov je videti finančno uresničljiva. Za delo društva v letošnjem letu je Ljubljanska kulturna skupnost odobrila 80 000 dinarjev, okroglih 30 000 dinarjev bomo predvidoma dobili s članarinami. Po dogovoru bo društvo prejelo tudi polovico izkupička od prodaje zbornika Zgodovina Ljubljane. Veliko povpraševanje po tej publikaciji morda napoveduje sončnejšo finančno prihodnost društva, ta pa bo omogočila tudi uresničitev ambicioznejših delovnih načrtov.

Darja Mihelič

VESTNIK KOROŠKIH PARTIZANOV

glasilo Osrednjega odbora koroških partizanov

Vestnik koroških partizanov — VKP izhaja v Ljubljani že od leta 1967. Iz organizacijskega glasila se je kmalu razvil v strokovno revijo, ki poleg zgodovine koroškega partizanstva obravnava tudi druga vprašanja iz zgodovine in sodobne problematike koroških Slovencev. VKP občasno z obsežnejšimi pregledi dopolnjuje tudi poročanje dnevnega tiska o drugih delih slovenskega zamejstva ter o splošni manjšinski problematiki v svetu.

Ob uvajanju bralne značke Karla Prušnika-Gašperja v naše šole naj posebej opozorimo na bibliografijo tega koroškega partizana in borca za pravice koroških Slovencev ter na bibliografijo prvih petnajstih letnikov VKP; obe bibliografiji je pripravila Marija Suhodolčan, izšli pa sta kot posebna številka VKP.

Vestnik koroških partizanov lahko naročite pri njegovem izdajatelju in založniku: Osrednji odbor koroških partizanov, YU-61000 Ljubljana, Titova 123, p. p. 501.

OCENE IN POROČILA

Stane Gabrovec-Drago Svolfjšak, **Most na Soči (S. Lucia) I**; Milan Sifrer, Geografski opis. Ljubljana: Narodni muzej, 1983. Str. 69 + 72 pril. (Katalogi in monografije; 22)

Pisca prve arheološke monografije o znameniti Sv. Luciji, sedanjem Mostu na Soči, sta si zadala hvalevredno nalogo, predstaviti (tudi z integralnim prevodom v italijanščino) zgodovino raziskovanj in topografijo, z rekonstrukcijo velikega grobišča nad levim bregom Idrije (Sifrerjev geografski del je le strokovni dodatek, namenjen izključno reliefu Tolminkskega mostišča, neposredni okolici sotočja Idrije s Sočo torej). Njuno delo je resda predvsem arheološke narave, saj poleg predgovora (Gabrovec) obravnava opis kraja (Svolfjšak), zgodovino raziskovanj in bibliografijo (Gabrovec), nato še kronologijo izkopavanj s topografskimi podatki in načrt grobišča (Svolfjšak). Knjiga je prva v načrtovani seriji objav velikega starejšeželeznodobnega grobišča (nad 6000 grobov), odkritega sredi 19. stoletja in raziskanega na takratni stopnji arheološke vede zlasti v drugi polovici 80. let in v 90. letih 19. stoletja, s strani tržaškega arheologa in muzealca Carla de Marchesettija in kustosa dunajskega Dvornega muzeja Josefa Szombathyja.

Seveda ne mislimo pri oceni iti v podrobnosti (vsaj kar zadeva čisto arheologijo in pripombe k podajanju njenega historiata, cf. Arheološki vestnik 36, v tisku). Pri publikaciji je, s čisto zgodovinskega zornega kota, potrebno opozoriti in oceniti naslednje. Gre za prvo takšno arheološko edicijo pri nas, ki obdeluje neka, resda slavna poglavja lastne stroke. Pri pisanju zgodovine lastne stroke je, kljub formalni drugačni izobrazbi arheologa, možen le zgodovinski pristop, ki temelji tako na virih kot literaturi in zlasti analizi časa dogajanja. Vse to, vsaj v resnem smislu, pri knjigi pogrešamo. Ob neštetem ohranjenem arhivskem gradivu (dnevnikih Szombathyja in de Marchesettija, fotografije, načrti itd.) se piscema ni zdelo vredno navesti niti popisov vseh dokumentov, kaj šele graditi svojo študijo na njih. Posledica je zelo poenostavljen, skrajšan prikaz zgodovinskega dogajanja v Sv. Luciji (Mostu na Soči) konec prejšnjega stoletja. Vsi detajli, pomembni tako za opis najdišča in grobov ter zlasti zakulisnih dogajanj ob raziskovanju, niso objavljeni (morda bo del čisto »arheoloških« zapisov le zagledal luč dneva ob arheološki faktografiji v prihodnjih zvezkih). Lahko bi bilo vse drugače: arhivski fond bi bil lahko publiciran v celoti ali v registih, predvsem bi morala biti navedena shramba dokumentov, inventarne številke, pri fotografijah (izvirnikih — ploščah ali kopijah) formati, pri načrtih merila itd. Vse, kar je bilo arhivskega v knjigi uporabljeno, je le obrobne pomena ali pa reproducirano nesolidno (npr. izvirniki tloris grobišča). Povsem drugače bi bilo, če bi tudi historično-topografska študija temeljila predvsem na ohranjenih dokumentih (sicer pa »topografija« za knjigo o Sv. Luciji ni pravi izraz, saj se ne drži dogovorjenih topografskih načel v sami matični stroki).

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da je morda res bolje nekaj kot nič (knjiga nedvomno ima svojo vrednost, saj nam je predstava o enem naših najslavnejših najdišč s tem jasnejša; še zlasti je koristen Gabrovčev kronološki pregled strokovne problematike Sv. Lucije), vendar pa lahko le obžalujemo veliko priložnost, ki sta jo pisca s prvo lucijsko monografijo imela. Nič ni bolj nevhvaležnega kot ponovno brskanje po snovi, ki je bila obdelana le marginalno, in to »marginalnost« zgodovine v arheološki stroki bo pač moral odpraviti nekdo drug in predstaviti arhivalije najdišča v pravi luči. A propos, staro slovensko ime kraja in najdišča **Sv. Lucija** (ki je sloves arheoloških najdb poneslo v svet) je bilo v naslovu monografije sploh izpuščeno; pisca sta mislila, da italijanski ekvivalent S. Lucia lahko to popravi, vendar je diskriminacija tradicionalnega imena očitna!

Davorin Vuga

Spisi dubrovačke kancelarije (1282—1284), knjiga II, Monumenta historica ragusina vol. II. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti — Razred za društvene znanosti, Centar za povijesne znanosti sveučilišta u Zagrebu — Odjel za hrvatsku povijest, 1984. XI + 431 strani.

Pred več kot tridesetimi leti se je JAZU odločila, da začne izdajati nove serije virov. Šlo je za objavo najstarejših ohranjenih notarskih knjig, ki jih hranijo v arhivih v Trogiru, Dubrovniku in Kotoru. Prepis in redakcijo notarskih imbreviatur iz

Kotora je pripravil za tisk Antun Mayer,¹ iz Trogira Mihovil Barada² in iz Dubrovnika Gregor Čremošnik.³ Vse tri izdaje so takrat pomenile velik uspeh naše zgodovinske znanosti, saj so izdajatelji omogočili, da so najstarejše arhivske notarske knjige iz 13. stoletja postale dostopne najširšemu krogu domačih in tujih raziskovalcev. Toda vse tri izdaje niso bile pripravljene po enotnem načelu izdajanja tovrstnih virov. Medtem ko sta se urednik in redaktor kotorskih in trogirskih spomenikov držala filološkega načela izdajanja, tekste notarskih konceptov sta namreč pripravila v dobesednem prepisu brez okrajšav, pa je G. Čremošnik dubrovniško gradivo izdal v skrajšani obliki, z izpuščanjem posameznih notarskih formul. Njegov sistem je takrat pomenil novost v izdajanju notarskih imbreviatur. Čremošnik ga je v uvodu knjige zagovarjal in utemeljeval ne le z večjo ekonomičnostjo, temveč tudi z večjo uporabnostjo za zgodovinarja.

V uvodnem poglavju je G. Čremošnik obdelal 18 formul v več variantah. Te se namreč v posameznih imbreviaturah pojavljajo v skoraj enakih oblikah. V izdaji notarskih konceptov jih je Čremošnik v tekstu nadomestil v skrajšani obliki ter jih opremil s številkami, s katerimi je posamezne formule označil v uvodu. Ko so se pojavili ugovori in pripombe proti takšnemu načinu izdajanja virov,⁴ češ da »ide na uštrb skladnosti jezika i da prema tome ne teče gladko čitanje«, je G. Čremošnik ponovno z novimi dokazi utemeljeval svoje stališče,⁵ toda z določenim pridržkom. Med drugim je zapisal: »...sve dakle govori za skraćivanje notarskih formula prilikom objavljivanja koncepata ugovora, ali se ne može tvrditi, da je moj pokušaj u tom pravcu sasvim uspio«.

Po tridesetih letih premora je JAZU skupaj s Centrom za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest izdala drugo knjigo »Spisov dubrovačke kancelarije (1282—1284)«, in sicer kot nadaljevanje Čremošnikove izdaje. Notarske koncepte je prepisal in uredil znani hrvatski medievist in specialist za dubrovniško zgodovino 13. stoletja Josip Lučić. J. Lučić je izdal serijo najstarejših ohranjenih dubrovniških listin,⁶ na podlagi gradiva notarskih knjig iz 13. stoletja pa je napisal več tehtnih razprav in študij.⁷ Znan je kot odličen poznavalec dubrovniškega arhiva in eden redkih znanstvenikov, ki povsem obvlada stare, težko čitljive pisave dubrovniških notarjev.

Prva knjiga Spisov dubrovačke kancelarije, ki jo je pripravil za tisk G. Čremošnik, in druga, ki jo je uredil J. Lučić, predstavljata celoto. V obeh so namreč objavljene vse ohranjene notarske knjige prvega uradnega državnega notarja dubrovniške komune Tomasina de Savere iz Reggie. V primeri s svojimi predhodniki in tudi nekaterimi nasledniki je bil prvi šolani strokovnjak laik. Z njegovo nastavitvijo leta 1278 se začenja uradno čuvanje arhivalij, in s tem datumom tudi označujemo začetek dubrovniškega arhiva. Žal pa moramo pri izdaji druge knjige dati nekaj načelnih pripomb. Drugo knjigo Zapisov notarja Tomasina de Savere je namreč pripravil za tisk že Gregor Čremošnik po istih načelih kot prvo. V nekrologu, ki ga je ob smrti G. Čremošnika napisal Bogo Grafenauer,⁸ najdemo naslednjo opombo »v rokah JAZU je rokopolis za drugi zvezek izdaje Monumenta ragusina, ki čaka že vrsto let na tisk«. Kakšna je bila usoda tega rokopolisa, nam ni znano.

Ce primerjamo način izdajanja notarskih imbreviatur med prvo in drugo knjigo, lahko ugotovimo precejšnje razlike. Čremošnik se je, kot sem že omenil, odločil za skrajševanje stereotipnih notarskih formul, medtem ko je J. Lučić vse imbreviature prepisal tako, kot jih je zapisal notar. Upošteval je filološki način izdajanja virov. Druga bistvena razlika je v tem, da je G. Čremošnik razvrstil posamezne koncepte pogodb po kronološkem principu, ne glede na to, v kateri knjigi oziroma zvezku je vpisana posamezna imbreviatura, J. Lučić pa je knjige notarskih konceptov izdal po zaporedju folijev, kot so sedaj vezani v arhivske knjige. Raziskovalec in uporabnik

¹ A. Mayer, *Kotorski spomenici (1326—1335)*, Zagreb 1951.

² M. Barada, *Trogirski spomenici I, II*, Zagreb 1948.

³ G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije 1278—1282*, Zagreb 1951.

⁴ Ivan Erceg je dal kritične pripombe v reviji Hrvatsko kolo 1952.

⁵ G. Čremošnik, O načinu izdavanja srednjevekovnih notarskih koncepata, *Historijski zbornik*, god. V., br. 3—4, Zagreb 1952, str. 448—450.

⁶ J. Lučić, Neobjavljene isprave i akti XIII stoljeća iz dubrovačkog arhiva, I dio, *Arhivski vjesnik X*, Zagreb 1967, str. 117—133; II dio AV XIII, 1970, str. 381—395; III dio AV XV, 1972, str. 55—68; IV dio AV XVI, 1973, str. 109—122.

⁷ J. Lučić, Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća, Zagreb 1979; isti, O pomorskim vezama Dubrovnika sa Zadrom i ostalim gradovima Dalmacije u XIII stoljeću, *Pomorski zbornik (PZ)*, knj. 4, Zagreb 1966, str. 355—379; isti, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Italije u XIII stoljeću, *PZ*, knj. 5, Zagreb 1967, str. 447—475; isti, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika s gradovima Zetskog i Dračkog primorja u XIII stoljeću, *PZ*, knj. 7, Zagreb 1969, str. 829—858; isti, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u XIII stoljeću, *PZ*, knj. 8, Zagreb 1970, str. 569—595; isti, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika na Mediteranu u XIII stoljeću, *Rad JAZU*, br. 359, Zagreb 1971, str. 133—161; isti, Pomorsko-trgovački dometi Dubrovnika u XIII stoljeću, *Spomenica Josipa Matasovića (1892—1962)*, Zagreb 1972, str. 151—161; isti, O najranijim vezama Dubrovnika s Engleskom i Španjolskom, *Historijski zbornik*, god. XXVII—XXVIII, Zagreb 1974—1975, str. 183—200; isti, Lopud i Koločep u XIII stoljeću, *Anal. historijskog instituta u Dubrovniku*, god. XII, Dubrovnik 1970, str. 91—111.

⁸ Bogo Grafenauer, Gregor Čremošnik, *Zgodovinski časopis*, letnik XII—XIII, Ljubljana 1958—1959, str. 325.

prvih notarskih knjig dubrovniškega arhiva bo moral pri uporabi upoštevati oba principa.

Nekaj pojasnil je treba dati tudi k objavljenemu gradivu. Čremošnik je objavil naslednje Tomasinove notarske knjige: Praecepta rectoris I, Debita notariae I in začetek Liber de sententis et testamentis I. J. Lučić nadaljuje z izdajanjem knjige Diversa cancelariae I in Testamenta I. Prihod Tomasina de Savere in sprejetje le-tega v državno službo za prvega svetnega notarja in kancelarja v Dubrovniku pomeni preobrat v poslovanju dubrovniške državne pisarne. Tomasino je bil prava personifikacija reda, bil je točen, precizen in zanesljiv pri delu. On je bil tisti, ki je ločil posle notarja od poslov »scribe«. Kot državni uradnik je opravljal tudi službo privatnega notarja. Za stranke je zapisoval različne privatno-pravne pogodbe in dokumente. Tomasino je svoj posel zaradi lažje evidence razdelil na več strok in vsako področje vpisoval v poseben zvezek. V en zvezek je npr. vpisal sodne pozive, v drugega samo trgovsko-poslovne pogodbe, v tretjega zadolžnice, v četrtega javne oglase o prodajah nepremičnin, v petega tako imenovane diversa notariae, t. j. koncepte pogodb o učenju in vključevanju v obrtno dejavnost, o prodaji sužnjev, o obdelavi zemljišča, v šestega razzodbe itd. S takšno delitvijo na različne stroke je lahko notar zelo hitro našel pogodbo, če je bilo treba na podlagi imbreviature izdati original ali preveriti izpolnitev pogodbe. Zgodilo se je, da kasneje niso vezali zvezkov iste vsebine v eno knjigo, temveč zvezke različnih vsebin skupaj. Knjigam so dali običajno naslov po naslovu prvega zvezka. Zato Tomasinove notarske knjige le delno ustrezajo naslovu. J. Gelčić, ki je le na osnovi naslovov napravil register serij dubrovniškega arhiva (a teh je preko 70),⁹ je precej grešil, ker posamezne knjige ni vedno uvrstil v pravilno serijo. Analizo vsebine prvih ohranjenih notarskih knjig dubrovniškega arhiva je napravil G. Čremošnik.¹⁰ Ugotovil je, da najstarejša ohranjena Tomasinova notarska knjiga sicer nosi naslov »Praecepta rectoris« (1278—1280), toda ne vsebuje samo nalogov kneza za javno obravnavo o nameravanih prodajah nepremičnin, ampak tudi sodne pozive in celo sodne prijave. V knjigi, ki ima naslov Debita notariae I, so registrirane zadolžnice le v prvem zvezku (25 folijev, zvezek zajema čas od 27. I. 1282 do 8. VI. 1282). Drugi in tretji zvezek vsebujeta najrazličnejše notarske imbreviature — ta dva zvezka bi sodila v serijo Diversa notariae. V Diversa cancelariae I, ki jo je za tisk pripravil J. Lučić, sta prvi in drugi zvezek nadaljevanje prvega zvezka knjige Debita notariae I, ki jo je objavil G. Čremošnik. Tu so vpisane zadolžnice od 15. julija 1282 do 18. januarja 1284. Tretji in četrti zvezek bi glede na vsebino morali uvrstiti v serijo Diversa notariae. To pomeni, da je naslov tega zvezka popolnoma zgrešen. Ohranjena in objavljena je še Tomasinova prva knjiga iz serije Testamenta (1282—1284); v celoti jo objavlja J. Lučić. Vsebinska v glavnem odgovarja naslovu.

Kako obsežno je gradivo v ohranjenih Tomasinovih notarskih knjigah, dokazuje število objavljenih notarskih konceptov. G. Čremošnik je pripravil za objavo 1123 dokumentov, J. Lučić pa 1347, skupaj torej 2470 notarskih imbreviatur.

Ceprav gre na videz za enolično gradivo, saj se posamezne enote po formularju skoraj ne razlikujejo med seboj in se ponavlja iz dneva v dan, iz leta v leto, pa odpira edinstven vpogled v vsakdanje življenje in razvoj dubrovniške komune v 13. stoletju. To gradivo omogoča tudi vpogled v socialni in ekonomski razvoj Dubrovnika. Vsebinsko objavljenih knjig namreč predstavljajo zadolžnice, kupo-prodajne pogodbe, zastave in jamstva, pogodbe o obdelavi zemlje in vinogradov; pogodbe o vključevanju v obrtno dejavnost, razzodbe, oporoke, dote ipd. Malo je mest ob jadranski in sredozemski obali, ki imajo ohranjene notarske knjige takšnih vsebin in tako kontinuirano od 13. stoletja dalje, kot so dubrovniške. V njih so ohranjene dragoceni podatki za proučevanje dubrovniške preteklosti, pa tudi za kraje globokega dubrovniškega zaledja, od Posavja in Podonavja do Bosne, Srbije in Makedonije in celo Levante. Posebej je to gradivo dragoceno za poznavanje stikov med mesti oziroma pristanišči na obeh straneh jadranske obale. Gradivo, ki je objavljeno, ne bo služilo samo zgodovinarju, ampak bo v njej našel pobude za raziskovalno delo tudi filolog (imena, termini) in pravni zgodovinar (razne pravne oblike).

Ne glede na pomisleke, ki se vsiljujejo ob izdaji druge knjige Zapisov notarja Tomasina de Savere, predstavlja Lučićeva izdaja dragocen prispevek k poznavanju naše bogate arhivske dediščine. S takšnimi deli se lahko najbolj in res reprezentativno predstavimo pred svetovno zgodovinsko javnostjo. Pričakujemo, da bo, kot je omenjeno v uvodu, J. Lučić nadaljeval z izdajanjem vseh notarskih knjig, ki so se ohranile do začetka 14. stoletja. To je potrebno tudi iz praktičnih razlogov, kajti prav

⁹ Josip Gelčić, Dubrovački arhiv, Glasnik Zemaljskog muzeja (GZM), sv. XXII, Sarajevo 1910, str. 537—588.

¹⁰ G. Čremošnik, Dubrovačka kancelarija do god. 1300 i najstarije knjige dubrovačke arhive. GZM XXXIX/2, Sarajevo 1927, str. 231—253; isti, Dodatak članku Dubrovačka kancelarija do god. 1300. GZM XLI/2, Sarajevo 1929, str. 121—122; isti, O dubrovačkom notaru Paskalu, GZM L, Sarajevo 1938, str. 129; Ignacij Voje, Knjige zadolžnik, posebna notarska serija dubrovniškega arhiva, ZČ, letnik XXII, zv. 3—4, Ljubljana 1968, str. 207—223.

te najstarejše notarske knjige so najslabše ohranjene. Moramo omeniti, da so med njimi najtežje čitljive tiste notarske knjige, ki jih je pisal notar domačin Andrija Benešić.

Tudi drugi knjigi Spisov dubrovačke kancelarije so dodana ustrezna pomagala, indeksi osebnih in geografskih imen ter pojmov.

Ignacij Voje

Marija Janković, **Episkopije i mitropolije srpske crkve u srednjem veku.** Beograd : Narodna knjiga, Istorijski institut, 1985. 227 strani, ilustrirana.

Ko je bila 1219 priznana avtokefalnost srbske cerkve in je bil za prvega srbskega arhiepiskopa postavljen Sava Nemanjić, so bili postavljeni temelji za začetek oblikovanja organizacije cerkve v okviru tedanjih političnih meja srbske države. Srbsko zgodovinopisje je posvečalo posameznim vprašanjem razvoja in delovanja srbske cerkve v srednjem veku, pa tudi kasneje, veliko pozornost. Rezultati zgodovinske znanosti so bili odvisni od poznavanja in stanja virov. Viri so se neprestano dopolnjevali. Posebno mesto zavzemajo domači, cirilski viri, med katerimi naj omenim predvsem življenjepise srbskih vladarjev in arhiepiskopov (slovenski prevod izbora je oskrbel Janko Jurančič: Biografije ali žitja srbskih vladarjev in arhiepiskopov, MK Knjižnica Kondor 156, Ljubljana 1975), samostanske listine ter razne zapise in napise (tudi na freskah). Druga skupina virov, ki pojasnjujejo razvoj nekaterih pravoslavnih škofij, ki so delovale zlasti v primorju, je latinsko arhivsko gradivo iz dubrovnškega in kotorskega arhiva. Za 15. stoletje dopolnjujejo to gradivo tudi turški viri, predvsem katastrski popisi — defterji. Zelo dragoceni in v zadnjem času vedno bolj upoštevani pri zgodovinskih raziskavah so likovni viri: freske, na katerih so upodobljeni liki cerkvene hierarhije in portreti srbskih vladarjev v modeli katedralnih cerkva v rokah. Arheološki viri, dostopni po arheoloških izkopavanjih in predstavljeni po konzervatorsko-restavratskih delih, nudijo nova védenja o starih kulturnih mestih, na prostoru kasnejših cerkva, o preureditvi in obnovi samostanskih kompleksov. Prav tem virom posveča srbska zgodovinska znanost v zadnjem času posebno pozornost.

Navedeni viri so bili, nekateri zelo zgodaj, drugi precej pozno, v naši znanosti upoštevani in obdelani. Marija Janković je sintetizirala vse dosedanje raziskave (upoštevala rezultate tudi drugih znanstvenih disciplin) in skušala rešiti nekatere nove probleme v zgodovinskem razvoju srbske cerkve v srednjem veku. Njen namen je tudi bil, da dopolni in korigira nekatere starejše rešitve in zaključke. Zato je lahko celoviteje pristopila k proučevanju nekaterih tem kot posebnih celot v zgodovini srbske cerkve. Razvoj srbske cerkve v vidika njene organiziranosti je periodizirala v štiri obdobja in vsako obdobje obdelala v posebnem poglavju. Svojo razpravo je časovno omejila od 1220 do propada srbske srednjeveške države.

V kratkem uvodu nas seznanjajo z nekaterimi problemi v zvezi z nastankom samostojne srbske cerkve 1219—1220 in pri tem poudarja, da njenega nastanka in mej njene jurisdikcije ne moremo proučevati ločeno od zgodovinskega razvoja drugih cerkvenih organizacij, ki so delovale v soseščini srbske srednjeveške države ali celo na njenih tleh. Tu misli predvsem na ostre spore, ki jih je imela srbska cerkev z ohridsko arhiepiskopijo in carigrajsko patriarhijo. Upoštevaty pa je treba tudi katoliško cerkveno organizacijo (barska nadškofija, kotorska škofija), ki je delovala na tleh srbske države.

V naši zgodovinski znanosti obstajajo razna mišljenja o številu škofij, ki jih je ustanovil sv. Sava 1220. leta. Čeprav so vprašanja v zvezi z organizacijo srbske cerkve pomembna za proučevanje njene zgodovine, jih smatra naša zgodovinska znanost za nerešena. Na podlagi podrobne analize virov in ob upoštevanju dosedanjih raziskav Jovanovičeva ugotavlja naslednje: ko se je Sava v začetku leta 1220 vrnil iz Nikeje v Srbijo, se je takoj lotil organiziranja meje škofij v mejah srbske države. Poleg arhiepiskopije s centrom v Žiči je bila srbska cerkev organizirana v naslednjih deset episkopij: zetsko, raško, hvostansko, humsko, topličko, budimljansko, debarsko, moravičko, lipjljansko in prizrensko. Pravoslavni škofiji v primorju (zetska na Prevlaki v Boki Kotorski in humska v Stonu), ki sta mejili na katoliška cerkvena središča (Dubrovnik, Bar, Kotor), naj bi ščitili interese srbske cerkve v teh predelih. Ko je Sava ustanavljal zetsko škofijo v Prevlaki, je verjetno upošteval vpliv starejšega grškega pravoslavnega središča in s tem daljšo tradicijo pravoslavne cerkve na tem področju.

Prvotna delitev srbske cerkve na 10 episkopij oziroma 11 cerkvenih področij s sedežem arhiepiskopije v Žiči ni ostala vse 13. stoletje nespremenjena. V začetku druge polovice 13. stoletja je prišlo do prvih sprememb — posledica širjenja državnega teritorija proti severu in jugu. Avtorica ugotavlja delno notranjo reorganizacijo srbske cerkve. Spremembe v drugi fazi razvoja obravnava v drugem poglavju. Opozarja, da obstajajo precejšnja nesoglasja med srbskimi zgodovinarji. Navajajo od 14 do 19 ško-

fij. Težave pri ugotavljanju števila nastajajo zaradi tega, ker se nekatere škofije pojavljajo z različnimi nazivi. Kot primer omenja škofijo, ki se prvič pojavlja v nekem viru konec 13. stoletja pod imenom ibarska. V začetku 14. stoletja se ista škofija javlja pod imenom zvečanska. Zaradi kakšnih vzrokov je prišlo do spremembe naziva, ni mogoče ugotoviti. Kasneje se zanjo začne uporabljati naziv banjska, ker je bil njen sedež v Milutinovi zadužbini, v samostanu Banjski. V obdobju 1314—1316 je bila ukinjena. Njeno tradicijo prevzame škofija v Končulu. Dejstvo je, da se je v tem obdobju povečalo število novih škofij, nekatere pa so bile premeščene v nova središča. Takrat je bil zaradi političnih razmer sedež arhiepiskopije premeščen iz Žiče v Peč.

Do povečanja števila škofij srbske cerkve je prišlo že konec 13. in v začetku 14. stoletja. Tu so mišljene predvsem škofije, ki so se oblikovale na obrobju srbske države. Ko je kralj Milutin razširil srbsko državo proti jugu na področje bizantinske države, je srbska arhiepiskopija vključila v svoj okvir staro skopsko episkopijo. Konec 13. in v začetku 14. stoletja sta začeli delovati dve novi škofiji v severnih predelih, kjer je vladal kralj Dragutin. To sta bili mačvanska ali beograjska in braničevska škofija. Pozneje se število škofij zmanjša zaradi notranje reorganizacije srbske cerkve pa tudi zaradi teritorialnih izgub, ki jih je pretrpela srbska država v tem času. Po spopadu z Madžari leta 1319 je kralj Milutin izgubil Mačvo z Beogradom. Prav ta izguba je sprožila še eno reorganizacijo srbske arhiepiskopije. Takrat sta začeli delovati dve novi škofiji, gradačka in končuška. Do konca vlade kralja Milutina je imela srbska arhiepiskopija 14 oziroma 15 škofij.

Tretjo fazo v razvoju organizacije srbske cerkve označujejo pomembni dogodki v zgodovini srbske države. Leta 1346 je Dušan Silni proglasil cesarstvo, istočasno je bila srbska cerkev povzdignjena na stopnjo patriarhije. Razglas patriarhije je imel za posledico uvajanje metropolitskega sistema, kar je sprožilo novo reorganizacijo srbske cerkve. Reorganizacija je tudi povezana z novim teritorialnim sirjenjem srbske države. Zdi se, da so vse stare škofije srbske cerkve dobile stopnjo metropolitske cerkve. Po letu 1346 je srbska cerkev razširila svojo jurisdikcijo na grško področje, posebno na vzhodu v Serski oblasti. Tedaj je prišlo do delne zamenjave grških arhierjev s srbskimi. Takšna organizacija se je zadržala do bitke pri Marici 1371.

Zadnja faza organizacije srednjeveške srbske cerkve, ki jo obravnava M. Jovanović, pade v čas po propadu Dušanovega cesarstva do izgube samostojnosti in vključitve v osmansko državo. Konec 14. in v začetku 15. stoletja je srbska cerkev pretrpela precejšnje izgube. Nekatera stara škofijska središča so bila zapuščena, druga pa so se obnovila. Izguba južnih cerkvenih središč (skopska metropolija, donjopološka in debarska episkopija) je bila posledica delovanja ohridske arhiepiskopije, ki je začela širiti svojo jurisdikcijo proti severu (po letu 1371), in obdobja madžarskih in turških napadov v tridesetih in štiridesetih letih 15. stoletja. Despota Štefan Lazarević in Đurađ Branković sta skrbela za nadaljnji razvoj cerkvene organizacije. V času njune vladavine se pojavljajo nova metropolitska središča, Braničevska metropolija je premeščena v Smederevo, velike pretrese je doživela zetska metropolija, ki se je po letu 1483 umaknila na Cetinje. V času popolne turške prevlade po padcu Smedereva 1459 je bila celotna organizacija srbske cerkve ogrožena. Tedaj se začne ogorčena borba z ohridsko arhiepiskopijo za obstoj.

V posebnem poglavju obdela M. Jovanović fevdalno posest posameznih škofij. Že Sava in Štefan Prvovenčani sta samostojni srbski cerkvi zagotovila ekonomsko stabilnost. Škofijskim središčem sta darovala obsežna zemljiška posestva. Tudi njuni nasledniki so bili zelo radodarni. Na podlagi ohranjenih virov lahko dobimo le za nekatera škofijska središča splošno sliko o strukturi in obsegu zemljiške posesti. Razprostranjenost te posesti predstavlja avtorica na preglednih topografskih kartah. Ko so srbske dežele prišle pod turško nadoblast, so bila metropolitska zemljiška gospodstva vključena v timarski sistem.

Jovanovićevo posebej zanimajo popisi srbskih episkopov in metropolitov. Ugotavlja, da so izhajali iz vrst menihov in predstavljali zelo izobražen sloj srbske družbe. Sodelovali so v mnogih pomembnih političnih dogodkih in podpirali vladarja. Opravljali so tudi diplomatsko službo.

V zaključnem poglavju je pregled katedralnih cerkva. Sedeži škofij oziroma metropolij so bili samostani, od katerih je nekatere zgradil Štefan Nemanja, druge pa njegovi nasledniki. Nekatera stara katedralna središča, ki so bila znana že pred ustanovitvijo samostojne srbske cerkve, so postala centri novoustanovljenih srbskih škofij. Avtorica nas med drugim seznanja s podatki o njihovem nastanku, obnovah, prezidavah in rušenjih. Njeni izsledki bodo koristili tudi raziskovalcem umetnostne zgodovine.

Knjigi je dodan obsežen povzetek v angleškem jeziku, zelo izčrpen spisek uporabljenih virov in literature ter register krajevnih in osebnih imen. Rezultati, do katerih je prišla M. Jovanović s pedantnim raziskovanjem virov in kritičnim pretresom znane literature, so obogatili naše vedenje o organizaciji srednjeveške srbske cerkve.

Tovrstna raziskava je bila potrebna in nujna zaradi vloge, ki jo je srbska cerkev odigrala v srednjem veku na področju srbske države.

Ignacij Voje

Olga Zirojević, Crkve i manastiri na području pečke patrijaršije do 1683. godine. Beograd : Narodna knjiga, Istorijski institut u Beogradu, 1984. 308 strani, ilustrirana.

Položaju in vlogi srbske cerkve pod turško oblastjo so zgodovinarji, predvsem turkologi, po osvoboditvi posvetili precejšnjo pozornost. Na podlagi novo odkritih turških virov so rešili mnoga odprta in nejasna vprašanja. Manj pa so se ukvarjali z odnosom turških oblasti do kulturnih objektov. Čeprav o mnogih srbskih samostanih obstajajo zglede, bogato opremljene monografije ter so v raznih strokovnih revijah pogosto do največjih podrobnosti obdelana vprašanja v zvezi z njihovo zgodovino in arhitekturo, so bili pri teh raziskavah zanemarjeni predvsem turški dokumenti. To praznino je skušala zapolniti Olga Zirojević, priznana turkologinja. Na podlagi objavljenih del in še v večji meri neobjavljenih dokumentov turške administracije (tu so mišljeni v prvi vrsti turški katastrski popisi, defterji), je dala zelo popoln pregled obstoječih in porušenih cerkva in samostanov na področju jurisdikcije pečke patriarhije pod turško oblastjo.

Pri proučevanju turških virov je avtorica naletela na nekatere težave. Ker so turški katastrski popisi pisani v posebni sijakat pisavi, pri kateri pisarji ne uporabljajo diakritičnih znakov, se pojavijo težave pri dešifriranju imen. Pogosto se zaplete tudi pri točnem lokaliziranju krajev, kjer se omenjajo cerkve in samostani. Prav tako se v uradnih osmanskih virih uporabljajo različni nazivi za cerkev (kenise oziroma kilise) in samostan (manastir). Obstajajo različna tolmačenja. O. Zirojević meni, da se katoliški samostani označujejo kot cerkve (kenise, kilise), pravoslavni pa kot samostani (manastiri). V prvem primeru ni izjem, v drugem pa se uporabljata oba izraza.

Časovno je O. Zirojević svoje delo omejila na obdobje od obnove pečke patriarhije l. 1557 (čeprav upošteva tudi najstarejše turške defterje, ki so za srbsko področje nastali že sredi 15. stoletja), seže pa do leta 1683, letnice, ki je pomemben mejnik v zgodovini srbskega naroda in srbske pravoslavne cerkve.

Da bi boljše razumeli usodo bogoslužnih objektov v obdobju osmanske vladavine, je avtorica dodala posebno poglavje, v katerem obravnava odnos islama (izhajajoč od Arabcev) do krščanskih kulturnih objektov in še posebej odnos osmanskih Turkov do kristjanov in njihovih svetišč. Odnos islama (Arabcev) do krščanskih kulturnih objektov je bil v zgodovini zelo različen. Bila so obdobja, ko so bile številne krščanske cerkve porušene (v času kalifa Hakima je bilo med 1004 in 1020 oplenjenih in porušenih več kot 30.000 cerkva v Egiptu in Siriji), pa obdobja, ko so dovolili gradnjo novih ali obnavljanje starih. Podobna stališča so zastopali turški sultani. Za razliko od Arabcev so osmanski Turki vezali usodo obstoječih krščanskih molinlic z načinom osvojitve dežele ali mesta. Če se je mesto prostovoljno predalo, so kristjani obdržali svoje cerkve in neovirano opravljali v njih svoje obrede. Če pa so Turki mesto nasilno osvojili, so kristjani izgubili to pravico. Seveda so bile tudi izjeme.

O. Zirojević skuša odgovoriti tudi na dve vprašanji: kakšna je bila usoda tistih krščanskih bogoslužnih prostorov, ki iz teh ali onih vzrokov niso bile porušene v času osvajanja, ter, ali so kristjani lahko gradili nove cerkve in pod kakšnimi pogoji? Odgovore na ta in podobna vprašanja dajejo fetve. To so pravna mnenja, ki jih je izdajal muftija. Iz mnogih fetev je razvidno, da so lahko krščanski podaniki z dovoljenjem sultana rekonstruirali ali popravili svoje cerkve, toda po istem načrtu in v enakih dimenzijah kot je bila grajena stara. Gradnja novih kulturnih objektov je bila sicer dovoljena, vendar je bilo treba izpolniti določene pogoje. Ugotovljeno je, da je na področju pečke patriarhije bilo zgrajenih od 16. do 18. stoletja precejšnje število novih cerkva. Seveda so bili ti pojavi odvisni od mnogih dejavnikov (npr. od stališča najvišjih osmanskih dostojanstvenikov, političnih razmer in cesarstvu).

V osmanski cerkveni politiki zavzema zelo pomembno mesto pojav spreminjanja krščanskih cerkva v džamije. Avtorica ugotavlja, da je bil to neprekinjen proces. Vzrokov za to je bilo več. Širjenje islamizacije je povzročilo stalno in nezadržno izrivanje krščanskega prebivalstva iz mestnih naselij. Pri tem je treba upoštevati tudi gospodarski razlog. Gradnja velike džamije je lahko trajala nekaj let. Predelava starega kulturnega objekta v džamijo je bila precej cenejša. Prav tako je fiskalna politika osmanske države, predvsem v času krize, pospešila proces izginjanja krščanskih bogoslužnih objektov. V začetku relativno majhne davčne obveznosti so se neprestano povečevale. Iz nekaterih defterjev je razvidno, da so morala samostanska posestva plačati posebno tapijsko takso cesarski blagajni. Tisti samostani in cerkve, ki tega niso zmogli, so bili prodani. Popravila cerkva so bila sicer dovoljena, vendar je bil

za to predpisan poseben postopek, ki ga avtorica podrobno razčlenjuje. Le v področjih, kjer sploh niso živeli muslimani, je bila v principu dovoljena gradnja novih cerkva. Ta pogoj so kristjani najlažje izpolnili daleč od mest. Zato se na teh odmaknjenih področjih gradijo dokaj reprezentativne cerkvene zgradbe.

Zanimivi so podatki o ktitorjih novih cerkva. Na podlagi ohranjenih podatkov je avtorica ugotovila, da so bili ti pripadniki cerkvene hierarhije, krščanski spahije, plemenski poglavarji in celo posamezni obrtniki. V mnogih vaških cerkvah so na stenah izpisana imena tistih članov vaše skupnosti, ki so prispevali h gradnji. Inicijativo za gradnjo so dajali vaški popi in pogosto vaški knezi.

Posebej bi opozoril na poglavje o zaščitnikih in čuvarjih cerkva. Med nosilci lokalnih oblasti so bili zaščitniki cerkva in samostanov vaški knezi. Mnogi turški dokumenti dokazujejo, da so bili samostani in njihova posest deležni zaščite s strani turških oblastnikov.

Na področju Metohije in Drenice se javlja posebna vrsta čuvarjev samostanov — to so bili samostanski vojvode, ki so izhajali iz vrt albanskega prebivalstva. Na ta pojav so vplivale v znatni meri odredbe zakona Leke Dukadjina. Ta zakon namreč obvezuje vsako pleme ali fis, da skrbi za varnost cerkve, njenega imetja in ljudstva. Prav ti vojvode so obvarovali mnoge srbske samostane pred uničenjem v času turške vladavine, pa tudi pred Nemci v drugi svetovni vojni. Marsikdaj so bili čuvarji cerkva in samostanov tudi hajduki.

Razpravljanje o odnosu osmanskih oblasti do krščanskih kulturnih objektov zaključuje O. Zirojević z ugotovitvijo, da so bile cerkve pogosto tarče napadov muslimanov, niso pa bili redki primeri, da so postale žrtve pohlepa kristjanov. Pri tem je prišlo pogosto do oskrunjenja cerkvenih svetinj.

Glavni del knjige O. Zirojević je posvečen pregledu cerkva in samostanov pod osmansko oblastjo na področju jurisdikcije pečke patriarhije. Obnovljena pečka patriarhija (po 1557) je obsegala teritorij, ki ga prej nikdar ni imela. Ohridska arhi-episkopija je bila potisnjena v meje, ki jih je imela v času vladavine Dušana Silnega. Pečka patriarhija je obsegala celo neke bolgarske predele (srbski patriarhi so v titulo vnesli tudi naslov patriarh Bolgarov), severno Makedonijo, Srbijo, Črno goro, Bosno in Hercegovino, Vojvodino, naselja Srbov v Slavoniji, Hrvatski, Dalmaciji in Ogrski. Dvajsetletno delo pri zbiranju gradiva, kot poudarja O. Zirojević v uvodu, predstavlja prvi poskus razprave, ki je nastala na osnovi srbskih in turških dokumentov o obstoječih in že izginulih cerkvah in samostanih na območju pečke patriarhije. V njenem delu najdemo izredno veliko povsem novih podatkov, ki jih je našla v obsežnem turškem gradivu. Ti podatki govorijo o novogradnjah, prezidavah, poslikavah, pa tudi o rušenju in izginotju posameznih objektov.

Pregled cerkva in samostanov je podan po abecednem redu njihovih patronov (pod imenom Bogorodice naštejemo 85 cerkva in samostanov, sv. Nikole 133, sv. Đorđa 59). Cerkvni objekti z neznanimi patroni se navajajo v kraju, kjer so se nahajali, znani samostani pa po svojih značilnih nazivih, npr. Dečani, Ravanica, Krušedol. Da se ne bi kaka cerkev ali samostan omenjal na več mestih, si pomaga avtorica s kazalkami. S potrpežljivim in natančnim delom je prišla avtorica do neverjetne številke cerkvenih objektov na področju pečke patriarhije pod turško oblastjo. Ugotovila je, da je delovalo okrog 1400 cerkvenih objektov, od tega posameznih (predvsem vaških) cerkvic okrog 690, samostanov pa preko 700. Svoje izsledke je podkrepila z navedbo virov v 3082 opombah.

Na koncu je dodan obsežen spisek uporabljenih turških virov, predvsem turških katastrskih popisov-defterjev, ki jih je našla v turških arhivih in nacionalni biblioteki na Dunaju. Zelo obsežen je spisek uporabljene literature. Dodan je še slovar turških besed in pojmov. Knjigo je O. Zirojević popestrila z zanimivimi ilustracijami, ki ponazarjajo podobo posameznih samostanov in cerkva. Kot pomagalo sta dodana register osebnih in geografskih imen: Poseben spisek je posvečen pregledu cerkva in samostanov na področju pečke patriarhije do leta 1683.

Najnovejšo delo O. Zirojević je dragocena pridobitev za našo zgodovinsko znanost, kajti pojasnila je mnoga vprašanja, ki sodijo v okvir proučevanja zgodovine pravoslavja na južnoslovanskih tleh pod turško oblastjo. Koristno bo služila tudi umetnostnim zgodovinarjem, konzervatorjem in arheologom pri njihovem delu.

Ignacij Voje

Branko Marušič, **Primorski čas pretekli**. Prispevki za zgodovino Primorske. Koper : Lipa, 1985. 407 strani.

Avtor knjige *Primorski čas pretekli* je zgodovinarski srenji znan, kljub temu pa le nekaj besedi o njem. Kot še nekateri znani slovenski zgodovinarji, je najprej študiral medicino, potem pa se je odločil za zgodovino. Že kot študent zgodovine je začel

z objavami razprav, ki so obravnavale predvsem njegovo ožjo domovino Primorsko. Njegove kasnejše razprave, ki jih je kar lepo število, zajemajo starejša obdobja primorske zgodovine kot tudi bližnjo preteklost. Največ pozornosti pa je posvetil dogajanju na Primorskem v 19. stoletju. S samostojnimi referati je nastopal na različnih zborovanjih zgodovinarjev, tudi v tujini. Dejavnen je tudi na področju muzealstva in je za to udejstvovanje prejel Valvazorjevo nagrado leta 1983 in priznanje Zveze muzejskih društev.

Sedaj je izšla njegova knjiga Primorski čas pretekli. Izdali so jo Založba Lipa v Kopru in Založništvo tržaškega tiska ter Goriški muzej, finančno pa so izdajo omogočili Kulturna skupnost Slovenije, Kulturni skupnosti Nova Gorica in Tolmin.

V pričujoči knjigi se je avtorju posrečilo s spretno zbirko posameznih člankov podati zgodovinski pregled obdobja od antike pa do konca druge svetovne vojne. Tako se knjiga začena z razpravo o nastanku in razvoju goriške mestne naselbine, ki je dovolj bogato podprta s podatki o najpomembnejših avtorjih, Italijanih, Avstrijcih in Slovencih, ki so se ukvarjali s to ne lahko problematiko. Naslednje poglavje govori o razmerah, ki so bile na našem področju v 16. stoletju precej neurejene. Glagolski napis iz Kamenj na Vipavskem ponuja možnosti za nove poglede na dogajanje tistega časa. Vznemirjal je že v 19. stoletju; pa tudi danes ni zanj še prave in dokončne razlage. Kot ostala Slovenija je bila tudi Primorska udeležena v kmečkih uporih. Za to področje je bil po svojem obsegu, pomenu in vzrokih znamenit veliki tolminski punt v začetku 18. stoletja. V teh treh poglavjih je avtor prikazal najznačilnejše dogodke do 19. stoletja.

Naslednja poglavja prvega dela knjige govore tako večinoma o 19. stoletju. V tem stoletju pa se je na Primorskem dogajalo marsikaj. Še pred začetkom čitalniškega gibanja je bilo društveno življenje precej živahno, saj so tu živeli ljudje, kot je bil Valentin Stanič. Že sredi 19. stoletja so imela ta društva neke vrste slovensko obrambni značaj, pa naj so bila to »bravna društva« ali pa »Družba mladeničev in devic za pobožno življenje«. Poseben problem je pomenila Beneška Slovenija, ki je živela bolj odmaknjeno življenje in doživela tudi drugačno usodo, saj je od leta 1866 pripadala kraljevini Italiji. Že v tem času so se drugi Slovenci, posebno na Kranjskem, bolj malo menili za to skupino Slovencev, kar se v kasnejšem času in tudi danes ni bistveno spremenilo.

Za ostalo področje Primorske je bilo v drugi polovici 19. stoletja značilno čitalniško gibanje, ki je zajelo vse večje kraje, imelo pa zelo spremenljive uspehe. Vedno se je pokazalo, da je delovanje čitalnice, pa naj bo v dobrem ali slabem, odvisno od posameznikov, ki so znali (ali pa ne) pritegniti druge pomembne prebivalce posameznega kraja. Marsikje so tudi spori in rivalstva med krajanj onemogočali morda dobro začeto čitalniško delovanje. Drugo tako gibanje so bili tabori, ki so se na Primorskem kar živahno razmahnil. Pač pa je bilo manj sreče pri poskusih, ki so se pojavili v 70. tih letih 19. stoletja, da bi ustanovili skupen časopis za primorske Slovence. Gorica in Trst sta bila v tistem času že tako različna, da je bila ta zamisel neuresničljiva. Primorci seveda ne bi bili to kar so, če se jim na drugi strani ne bi posrečilo ustanoviti uspešnega pevskega društva. Pevsko društvo Slavec je za nekaj let povežalo primorske pevce, a je polagoma zamrlo, ker sta drug za drugim umrla dva ključna člana.

Ob koncu stoletja so se razmere na Primorskem zaostrele. Raslo je nasprotje med slovenskimi političnimi strankami, prav tako pa tudi nasprotje do Italijanov. Vse to je presekala prva svetovna vojna in nato soška fronta. Pojavili so se novi problemi in predvsem upravičen strah, da bo dežela samo zamenjala gospodarja. O življenju pod fašistično Italijo govorijo zadnja poglavja prvega dela knjige. Tu razpravlja avtor o problemu slovenske knjige pod fašizmom in o periodičnem tisku, ki je nastajal med NOB (govora je predvsem o kolaboracionističnem in protikomunističnem tisku).

Ta del knjige, ki predstavlja deželo in politične dogodke, je avtor dopolnil s članki, ki govorijo o posameznih pomembnih osebnostih, ki s svojim žitjem in bitjem bistveno dopolnjujejo prvi del in nam podajo dokaj popolnejšo sliko dogajanja. Tako srečamo najprej prvega goriškega zgodovinarja Martina Baučarja in problem, ki tudi še ni razčiščen, namreč kje je bil rojen. Druga znamenita oseba Primorske na prehodu iz 18. v 19. stoletje je bil protomedik Anton Muznik. Za zgodovinarja je prav gotovo zanimiva pojava potopisec in zgodovinar, tržaški prošt Mihael Verne, ki je prvi skušal predstaviti svetovno zgodovino v slovenščini. V drugi polovici 19. stoletja je na Primorskem delovalo več pomembnih pisateljev, narodnih buditeljev in politikov. Jasno je, da v tem delu niso mogli biti zajeti vsi. Tako se je avtor odločil za jezikoslovca in zgodovinarja Štefana Kociančiča, za tržaškega škofa Juraja Dobrilo, ki se je šolal v Gorici, pa seveda za politika dr. Karla Lavriča, ki ga je predstavil nekoliko drugače, namreč s pomočjo pesmi, ki so nastale o Lavriču. Zanimarjeno Beneško Slovenijo zastopa duhovnik, pesnik in buditelj Slovencev tega ozemlja Peter Pod-

reka. O Francu Zakrajšku je spregovoril Marušič ob problemu prvih prevodov Dan-tejeve Božanske komedije v slovenščino. Simona Gregorčiča je predstavil posredno s pomočjo dnevnika drugega pomembnega Goričana Miroslava Premruja. Kot narodni buditelj je zaslužil prostor v knjigi tudi Andrej Žnidarčič, ki sicer ni bil velik politik, pač pa pomemben buditelj v svojem času. Vpogled v goriške politične razmere, pa tudi nekoliko širše, nam omogoča članek Iz korespondence Štefana Široka. Andrej Gabršček, kot ena ključnih osebnosti ob koncu stoletja na Goriškem, dopolnjuje poglavja v prvi knjigi in osvetljuje dogajanja tik pred prvo svetovno vojno. Knjigo zaključijo poglavje o dr. Klementu Jugu, ki predstavlja že tudi novo problematiko, namreč vprašanje občutja beguncev, ki so se po vojni naselili v kraljevini SHS in od katerih marsikdo ni mogel nikdar več domov.

Kot sem že omenila, je knjiga sestavljena iz posameznih člankov, ki pa so povezani v ubrano celoto. Tudi tako lahko predstavimo neko dobo in neko ozemlje. Delo bo primerno branje za vse, ki jih zanima preteklo dogajanje ali pa obnašanje posameznikov v nekem določenem kraju in času. Zgodovinar pa pogrēša nekatere »malenkosti«. Moti na primer, da niso navedeni časopisi ali revije, kjer so bili posamezni članki objavljeni. Za popolnejšo sliko političnega dogajanja na Goriškem in Primorskem pa bi avtor lahko pritegnil tudi članke, ki jih je objavil v Zgodovinskem časopisu, kjer je podrobneje obravnaval politične probleme 19. stoletja. Gotovo bomo slišali tudi pripombe na izbor oseb v drugem delu knjige, vendar moramo prepustiti odločitev avtorju.

Eva Holz

Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete 17. Ljubljana : Slovenski šolski muzej, 1984. 154 strani.

Revija, ki jo izdajajo skupaj vsi trije jugoslovanski šolski oziroma pedagoški muzeji (ljubljanski, zagrebški in beograjski), uvaja s svojo najnovejšo številko tematski pristop k obravnavanju posameznih vprašanj iz zgodovine šolstva in prosvete. Zamisel o tem sega sicer nazaj v leto 1964, ko so to revijo šele snovali, vendar so jo uresničili šele po dvajsetih letih. Tokratna številka je uglasena na obravnavanje razvoja predšolskih ustanov na jugoslovanskem ozemlju. Objavljene razprave nam nudijo zanimivo sliko tovrstnega razvoja, v njej pa žal manjka prikaz delovanja predšolskih ustanov na področju Bosne in Hercegovine, Makedonije in Srbije, pač zaradi pomanjkanja zadevnih razprav.

V rubriki razprav in člankov prikazuje Marija Škoda začetke predšolske vzgoje na Hrvaškem, akademik dr. Božina M. Ivanović razvoj predšolske vzgoje v Črni gori, akademik dr. Jašar Redžepagić razvoj teh ustanov na Kosovu, Slavica Pavlič začetke in delovanje predšolskih zavodov v Sloveniji ter dr. Ljubica Acigan razvoj predšolske vzgoje v Vojvodini do druge svetovne vojne.

Na predšolsko temo sta ubrana tudi dva prispevka v rubriki manjših prispevkov in gradiva. Marija Vrbetić prikazuje prve otroške vrtce v Karlovcu, mag. Sait Kačapor pa »otroška zabavišča« v Novem Pazaru. Tretji prispevek v tej rubriki je delo Maje Nikolove in posvečen življenju in delu srbskega pedagoga dr. Vladimira Spasića (1892—1973), pristaša gibanja »nove«, »delovne šole«.

V rubriki književnih ocen in poročil piše Marko Marković o Portretih, delu dr. Dušana Martinovića (prikaz 22 prosvetno-kulturnih in znanstvenih delavcev Črne gore 19. in 20. stoletja), dr. Mihajlo Ogrizović o delu Mitarja Papića, Hrvaško šolstvo v Bosni in Hercegovini do leta 1918, potem o knjigi Živojin P. Isailović (napreden učitelj in pedagoški pisec), ki jo je napisal Rade Vuković, in o spominskem zborniku Bil sem partizanski učitelj (na področju Slavonije in Baranje).

V rubriki Nekrologi se dr. Vladeta M. Tešić in Miloško P. Džoković spominjata staroste srbskih učiteljev Miloša B. Jankovića (1885—1984), Borivoje Aksentijević pedagoškega pisca Svetislava Ivanovića (1918—1984) ter Tatjana Hojan dolgoletnega ravnatelja ljubljanske šole za telesno kulturo (pod njegovim vodstvom se je šola dvignila iz srednje na visoko stopnjo), raziskovalca, pisca in dolgoletnega sodelavca Slovenskega šolskega muzeja dr. Draga Stepinška (1906—1983).

Zelo obsežna je rubrika o delu šolsko-pedagoških jugoslovanskih muzejev. Tatjana Hojan poroča o razstavi učbenikov za pouk slovenskega jezika do leta 1918, ki je bila odprta v Slovenskem šolskem muzeju leta 1983 za udeležence 19. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, Borivoje Aksentijević o razstavi o izbiri poklica pred vpisom v drugo fazo usmerjenega izobraževanja, ki je bila v beograjskem Pedagoškem muzeju decembra 1982 in januarja 1983, Elizabeta Serdar o razstavi ZAVNOH in prosveta v Hrvaškem šolskem muzeju, Slavica Pavlič o razstavah Prešeren v čitankah, Ukinitvev slovenskih in hrvaških šol na Primorskem ter o predšolskih ustanovah in 35-letnici Vzgojiteljske šole v Ljubljani, Nebojša Radojev o razstavah otroških risb in njihovem pedagoškem pomenu (ob 20-letnici dela Galerije otroškega

likovnega ustvarjanja v beograjskem Pedagoškem muzeju) ter Maja Nikolova o razstavi sodobne otroške igrače jugoslovanskih proizvajalcev.

Rubrika bibliografij je tokrat posvečena prikazu literature iz zgodovine šolstva, ki so jo izdali na ozemlju SR Srbije od 1975 do 1982 ter sta jo sestavili Milena Marković in Branislava Jordanović in prispevek k bibliografiji knjig, razprav in člankov o šolstvu in prosveti na Hrvaškem v času NOB, ki ga je pripravil Ivan Vavra.

Najnovejša številka Zbornika je nedvomno pomemben prispevek k proučevanju predšolske vzgoje pri nas, njegov pomen pa bo še večji, če bo njegovim sodelavcem uspelo pokriti sive lise pri prikazovanju šolsko-prosvetnih vprašanj v res celovitem jugoslovanskem okviru.

Andrej Vovko

Goriški letnik, 10. Nova Gorica : Goriški muzej, 1983. 169 strani.

Jubilejno številko Zbornika Goriškega muzeja so po načelu »Naredi sam« napisali delavci tega muzeja sami. Tak »podvig« lepo priča, da ima ta ustanova precejšnje število peresa večjih znanstvenih delavcev, vendar zunanji sodelavci revije upamo, da jim ta samozadostnost ne bo prešla v navado. »Stabilizacijsko« praznovanje desetletnice izhajanja se kaže zlasti v nekoliko skromnejšem obsegu, pa tudi v tem, da tokrat ni rubrik krajsih člankov gradiva, knjižnih poročil, pač pa »zgolj« razprave. Kot običajno so v zborniku zastopana vprašanja s področja zgodovine, umetnostne zgodovine, arheologije in etnologije iz preteklosti tistega dela slovenskega ozemlja, ki ga danes zajemajo občine Nova Gorica, Tolmin, Ajdovščina in Sežana.

Uvodni del revije je v znaku arheologije. Drago Svoljšak v izčrpnem, skrbno dokumentiranem in bogato ilustriranem prispevku obravnava najdbe, ki so jih od leta 1949 do 1983 izkopalni na Kovačevšu, zaselku Lokavca na področju Čavna. Najdbe s tega področja sodijo v idrijsko skupino latenske dobe.

Beatrice Žbona-Trkman prikazuje zgode in nezgode, ki so spremljale najdbo bronaste figure mladeniča iz poznega helenističnega obdobja. Kip so leta 1982 slučajno našli v Sežani (pri pripravi zemlje za presajanje rož) in šele leta 1983 ga je Goriški muzej uspel odkupiti od najditelja. Po vsej verjetnosti gre za upodobitev grškega neroja Herakleja.

Znano je, koliko vroče krvi je sprožilo vprašanje obnavljanja leta 1976 porušene breginjkega kota. Inga Miklavčič-Brezigar, ki se je v Breginjem ukvarjala že pred potresom, nam v svoji razpravi predstavlja življenje v tem kraju pred letom 1976 in po njem, navaja razlike med starim in »montážnim« Breginjem, prikazuje starostno strukturo prebivalstva in med drugim naglaša tudi razveseljivo dejstvo, da se po letu 1984 povečuje delež mlajših prebivalcev tega kraja.

Branko Marušič obravnava vprašanje razvoja slovenske narodne in politične zavesti na Primorskem pred letom 1848. Znano je, da nekateri italijanski zgodovinarji vztrajno zanikajo take pojave pred omenjenim letom, zato je Marušičev prispevek toliko pomembnejši. Seveda ni šlo za kako masovno politično gibanje, pač pa praviloma za pobude narodnostno osveščenih posameznikov, zlasti duhovnikov in to predvsem v zvezi z uporabo slovenščine v javnem življenju (zlasti v osnovnih šolah). Utrinke narodnostnega prebujanja zasledimo na Goriškem in v Trstu. Avtor prikazuje tudi življenje in delovanje nekaterih najpomembnejših primorskih preporoditeljev (Valentina Staniča, Matevža Hladnika, Stefana Kociančiča, Matevža Ravnikarja). Avtor namenja pozornost tudi uveljavljanju ilirske misli v tem prostoru.

Drago Sedmak je temeljito obdelal delovanje telovadnega društva »Sokol« v Ajdovščini, zlasti na podlagi rokopisnih zapiskov sej odbora, od 1908 do 1920, ki so se ohranili v zapuščini pobudnika in predsednika društva Rudolfa Brajnika. Zanimivo je, da so društvo ustanovili dvakrat, prvič leta 1891, drugič leta 1908. Delovalo je vse do leta 1921, ko je propadlo zaradi nasprotovanja italijanskih oblasti. V razpravi je izčrpno podano delovanje društva, ki je imelo velik družben in političen vpliv na življenje v Ajdovščini.

Slavica Plahuta nadaljuje s svojim obsežnim prikazom kulturno-prosvetne dejavnosti v srednjepimorskem okrožju v času NOB. Nastal je po avtoričinem dolgotrajnem zbiranju in pregledovanju ustreznega arhivskega gradiva. Prikazuje razmere na tem področju poleti in jeseni 1944, organizacijo kulturno-prosvetne dejavnosti, razvoj partizanskega šolstva in ljudske prosvete, delovanje primorskih partizanskih organizatorjev kulture in prosvete ter oblike kulturno-prosvetnega delovanja (zborovsko petje, igralska dejavnost, politična in kulturna srečanja, izdajateljska dejavnost).

Iz umetnostnozgodovinskega področja sta prispevka Marka Vuka in Nelide Silič-Nemec. Vuk objavlja prvi del prikaza minoritske cerkve in samostana sv. Frančiška v Piranu (zgodovinske okoliščine nastanka samostana leta 1301, lokacijo cerkve in samostana, tlorisa in zunanjščine cerkve, njene notranjščine ter vprašanje prvotne podobe cerkve in njene primerjave z arhitekturo beraških redov), Silič-Nemčeva pa

likovni opus leta 1902 v Solkanu rojenega slikarja Jožeta Srebrničja, sopotnika avantgarde, ki njegovega dela slovenska strokovna umetnostnozgodovinska literatura doslej še ni upoštevala.

Jubilejna deseta številka Goriškega letnika lepo priča, kako se je ta strokovna revija uveljavila v našem prostoru in tudi zunaj njega (zlasti v sosednjih obmejnih italijanskih pokrajinah). Čeprav se kot vse podobne revije otepa z nadležnim, a vedno prisotnim finančnim vprašanjem, upamo, da se bo tudi še vnaprej tako uspešno uveljavljala.

Andrej Vovko

Komunistička internacionala, Stenogrami i dokumenti kongresa, 1—12. Beograd : Institut za međunarodni radnički pokret, 1981—1983.

Institut za međunarodni radnički pokret v Beogradu je izdal v 12 knjigah stenogramne in dokumente vseh sedmih kongresov kominterne v srbsko-hrvatskem prevodu, s spremnimi besedili ter vsemi potrebnimi opombami in biografskimi beležkami. Kominternina predstavlja izjemno pomemben in tudi aktualen študijski kompleks, ki bo v naslednjih letih prav gotovo terjal veliko raziskovalno angažiranost, saj si brez poznavanja kominterne problematike ne moremo zamisliti napredka v proučevanju delavskega gibanja, tako v mednarodnih kot tudi v nacionalnih okvirih. Kot študijski in raziskovalni kompleks postavlja kominternina številna vprašanja in metodološke ter teoretično zgodovinske dileme. Če razumemo kominterno kot zaključen zgodovinski proces, jo lahko proučujemo in raziskujemo skozi prizmo treh pomembnih vidikov njenega obstoja: **prvič**, kot mednarodno organizacijo in svetovni center komunističnega gibanja med obema vojnama, in sicer skozi dejavnost njenih centralnih organov: kongresov, plenumov Izvršnega komiteja kominterne in drugih pomožnih organov in organizacij, torej skozi njihova osnovna programska, taktična in organizacijsko-politična stališča; **drugič**, proučujemo jo kot središče delovanja nacionalnih partij — sekcij kominterne v posameznih državah, kjer je težišče na raziskovanju v nacionalnih okvirih (npr. odnosi med centralnimi organi kominterne in vodstvi njenih sekcij); **tretjič**, proučujemo jo lahko kot fenomen idejnega in teoretičnega razvoja marksizma, posebno še leninizma v obdobju med obema vojnama; tu gre za dela in spise teoretikov kominterne, diskusije in spore znotraj kominterne in izven nje, kjer se kažejo tudi različni pogledi in mišljenja v ključnih problemih strategije in taktike komunističnega gibanja. Že iz tega lahko zaključimo, da predstavlja kominternina izjemno zapleten zgodovinski pojav, ki se je po svoji mnogostranosti in pomembnosti in po velikih družbenopolitičnih posledicah svojega vpliva ločila od podobnih organizacij in institucij v moderni zgodovini.

Raziskovalno delo na področju zgodovine kominterne je doživelo v zadnjih desetletjih resnično napredek. Na zahodu se je ta razvoj začel s otropolitvijo odnosov med Vzhodom in Zahodom v šestdesetih letih, na Vzhodu pa s procesom destalinizacije po 20. kongresu KP Sovjetske zveze. Porast zanimanja svetovne javnosti za problematiko kominterne je vsekakor vplival na zelo živahno znanstveno dejavnost na tem področju na Zahodu in v socialističnih deželah; rezultat te dejavnosti je bila objava številnih študij, monografij, pregledov, bibliografij in drugih priročnikov o kominterni. Pri tem se seveda kažejo tudi bistvene razlike v pristopu, znanstveno-raziskovalnih motivih in ideoloških pozicijah avtorjev, kar seveda usodno vpliva na stopnjo objektivnosti in kritičnosti pa tudi na različno vrednotenje zgodovinskih pojavov in procesov, vezanih na kominterno. Za objektivni, kritični pristop in popolnejše razumevanje fenomena kominterne je seveda treba poznati njene temeljne vire — dokumente. Temeljno zbirališče celokupnega arhivskega gradiva kominterne je Centralni partijski arhiv pri Institutu marksizma-leninizma v Moskvi, kjer je shranjeno vso gradivo kominterne; tu se nahajajo tudi fondi njenih centralnih organov — kongresov KI, predsedstva IKKI, sekretariata IKKI, Malega biroja IKKI in pomožnih organizacij — npr. agitpropa, organizacijskega oddelka, Zahodnoevropskega sekretariata, Komunistične mladinske internacionale, Rdeče sindikalne internacionale, Kmečke internacionale, Balkanske komunistične federacije itd., pa vse do poročil o finančnem poslovanju IKKI. Za razliko od posebnih fondov komunističnih partij — sekcij kominterne, ki so pod določenimi pogoji dostopni raziskovalcem iz tujine, in ki se v obliki mikrofilmskega materiala postopoma prenašajo v tuje institute za zgodovino partije in delavskega gibanja posameznih dežel, so na drugi strani centralni fond KI strogo zaprti in skorajda nedostopni tujim raziskovalcem; zaenkrat tudi ne kaže, da bi se v kratkem v tem pogledu kaj spremenilo. Prav zaradi tega so še kako pomembni arhivi, ki hranijo kominternsko gradivo v drugih državah. Naj tu omenimo Centralne partijske arhive pri institutih marksizma-leninizma v Berlinu, Varšavi, Pragi in drugih socialističnih deželah. Del kominternskega gradiva se nahaja tudi v velikih držav-

nih arhivih v Amsterdamu, Potsdamu, na Dunaju, v Bonnu, Koblenzu, Londonu, Parizu; ZDA (arhiv Trockega) in drugod.

Institucija, ki se pri nas ukvarja z zbiranjem, obdelavo in objavljanjem arhivskega kominternskega gradiva, je Oddelek za arhiv in dokumentacijo pri Predsedstvu CK ZKJ v Beogradu. V zadnjih desetletjih je ta oddelek prevzel od moskovskega centralnega partijskega arhiva pri Institutu marksizma-leninizma več tisoč mikrofilmskih dokumentov in drugega gradiva, ki se nanaša predvsem na odnose med KPJ in kominterno. Tu je potrebno poudariti, da gre za gradivo, ki je posebno pomembno za rekonstrukcijo zgodovine KPJ.

Poleg objave stenogramskega materiala in dokumentov s kongresov kominterne in plenumov IKKI (v svetu je doživela velik poslovni uspeh izdaja milanskega založnika Giangiacoma Feltrinellija iz 1967. leta) so za proučevanje fenomena kominterne pomembni še časopisni viri, in sicer informativno glasilo IKKI »Internationale Presse-Korrespondenz« ter časopisi »Die kommunistische Internationale«, »Die Rundschau«, »Die Welt«, kakor tudi časopisi posameznih partij.

Z zadovoljstvom lahko poudarimo, da smo se tudi Jugoslovani vključili v raziskovanje kompleksa kominterne. Tako je Institut za Mednarodni radniški pokret v Beogradu izdal v razdobju treh let (1981—1983) v 12. knjigah stenograme in dokumente vseh sedmih kongresov kominterne. Uredniški odbor (Milovan Bosić, Marjan Britovšek, Zlatko Čepo, Putnik Dajić, Pero Damjanović kot predsednik, pok. Milena Gecić, Vera Mujbegović, Vladan Pantić, Ubavka Vujošević in Čedomir Štrbac) se je lotil izredno zahtevne naloge, da na podlagi dokumentov in materialov kongresov KI predstavi kominterno kot internacionalno organizacijo, ki je delovala v svetovnih razmerah, kakor tudi njeno globalno strategijo in taktiko.

V kongresnih materialih nam je kominterna zapustila dragoceno prvorazredno gradivo, ki pa prav gotovo še ni dovolj proučeno niti ovrednoteno. Kongresni materiali kominterne niso samo panorama komunističnega gibanja tega obdobja, temveč predvsem odraz njegove zapletenosti in njegovih zamotanih odnosov. Ker so kongresi kominterne razumljeni tudi kot kolektivni napor in kolektivna zavest komunističnega gibanja in kot mednarodna tribuna, kjer se gradi in oblikuje ideološka in politična strategija in taktika, prihaja v teh materialih do izraza tudi doseženi nivo zavesti in teoretičnega posploševanja vodilnih sil kominterne. Vzeto v celoti, kongresni materiali kominterne in materiali s plenuma IKKI predstavljajo zgodovinsko pričevanje o bistvenih momentih v razvoju kominterne: izražajo genezo, rast in evolucijo kominterne kot mednarodne organizacije; izražajo proces in način oblikovanja strategije in taktike delovanja in politične akcije kominterne v vseh fazah njenega razvoja — od polemičnih ideoloških razprav in konfrontacij različnih stališč v dvajsetih letih do enostranske, monolitne in idejno usklajene mednarodne strukture svetovnega komunističnega gibanja v tridesetih in štiridesetih letih (stalinistična linija); osvetljujejo nam tudi resnični odnos sil v komunističnem delu delavskega gibanja, odnose med manjšino in večino v posameznih partijah, odnos opozicijskih struj do generalne linije tako v posameznih partijah kot kominterni; predstavljajo izjemen zgodovinski vir za rekonstrukcijo stanja v mednarodnem komunističnem gibanju takratne dobe, in to na osnovi poročil, ki so prihajala v Izvršni komite kominterne iz raznih dežel; tu so podatki o gibanju članstva in stanju posamezne organizacije, o političnem in drugem delovanju, o finančnem poslovanju in materialni moči komunističnih partij itd.; in nazadnje, to dokumentarno gradivo nas neposredno pelje v idejni svet glavnih akterjev, ustanoviteljev in voditeljev kominterne (tako sovjetskih kot svetovnih), med katerimi pa so se mnogi v procesu evolucije in transformacije kominterne zaradi nesoglasij ali odstopanj od sprejete linije postopoma oddaljevali in končno izstopili iz vrst kominterne. S tem v zvezi predstavljajo omenjeni dokumenti še dodatno dragocenost, saj nam dajejo možnost, da razumemo, kaj je resnično in kaj svojevoljno v uradnih obtožbah proti posameznikom, pa tudi proti celim partijam in gibanjem.

Prav gotovo so gornje ugotovitve v zvezi s pomembnostjo omenjenih dokumentov za razumevanje kompleksne problematike kominterne tista odločilna ocena, ki ne samo opravičuje, temveč nujno zahteva (zaradi razumevanja in analize sodobnih družbenih tokov) takšno kompleksno izdajo. Pri tem pa moramo poudariti, da omenjena izdaja kongresnih dokumentov kominterne seveda še zdaleč ne izčrpa problematike kominterne v vsej njeni celovitosti. Zato uredniški odbor pravilno ugotavlja, da bo možno to vsaj delno doseči samo z nadaljevanjem objavljanja dopolnilnega kominternskega gradiva ter drugih primarnih in sekundarnih virov, ki so vezani na problematiko kominterne. Kljub temu pa to v ničemer ne zmanjšuje vrednosti zbirke, saj predstavlja prvi in temeljni korak na tej poti.

Poudariti moramo, da izdaja stenogramov in dokumentov kongresov kominterne ni samo zbirka le-teh, temveč da je opremljena z vsemi potrebnimi opombami in biografskimi beležkami ter temeljitimi uvodnimi študijami k posameznim kongresom, kar daje celotni zbirki veliko vrednost. Uvodne študije so napisali: dr. Vera Mujbe-

govič za prvi, drugi in tretji kongres, dr. René Lovrenčič za četrti kongres, dr. Marjan Britovšek za peti kongres, dr. Slaboljub Cvetković za šesti in dr. Pero Damjanović za sedmi kongres kominterne. Naj še omenim, da so v zbirki vse potrebne opombe, kronologija pomembnih dogodkov v mednarodnem delavskem gibanju in mednarodnih odnosih (1917—1943), register imen (biografske beležke), uporabljene kratice, predmetni register ter register geografskih pojmov. Gre torej za izjemno dragoceno delo, ki bo prav gotovo zapolnilo veliko vrzel v proučevanju in razumevanju mednarodnega in nacionalnega delavskega in komunističnega gibanja med obema vojnama.

Av gust Lešnik

Partizanska bolnišnica Franja 23. 12. 1943—5. 5. 1945, Mestni muzej Idrija, Idrija 1983, 413 str.

Obsežni zbornik o slavni partizanski bolnišnici Franji, ki ga je izdal Mestni muzej Idrija, nikakor ni prva knjiga o tej edinstveni ustanovi, vsekakor pa ima od vseh dosedaj objavljenih največji obseg. Do te publikacije je prišlo po postopku, ki ga vse pogosteje srečavamo pri nastajanju zgodovinskih monografij posameznih partizanskih enot in ustanov. Pobuda za izdajo zbornika je vzniknila na srečanju preživelih ranjencev in osebja te bolnišnice. Leta 1980 je domicilni odbor SVPB (slovenske vojaške partizanske bolnišnice) »Franja« imenoval uredniški odbor in mu poveril nalogo, pregledati vse do tedaj zbrano gradivo, ga dopolniti in pripraviti zbornik.

Publikacija, ki je pred nami, je v pretežni meri sestavljena iz spominskih članok osebja bolnišnice ter ranjencev, ki so se zdravili v njej, torej ne gre za pravo zgodovinsko monografijo, kot že v uvodni besedi naglašajo odgovorni urednik zbornika dr. Vid Volčjak. Poleg spominskih virov pa najdemo v publikaciji še drugo dragoceno gradivo. Na podlagi vsega objavljenega in ob pritegnitvi morebitnih drugih virov bo vsekakor mogoče napisati sintezo delovanja bolnišnice »Franja«.

Znano je dejstvo, ki je zelo poudarjeno tudi v nekaterih uvodnih prispevkih v zborniku, da partizanska bolnišnica »Franja« ni bila tipičen primer tovrstnih zdravstvenih ustanov v času NOB. Medtem ko je »normalne« objekte te vrste ščitila zlasti najstrožja tajnost (»konspiracija«), pa je obramba bolnišnice »Franje« slonela predvsem na temeljito izdelanem obrambnem sistemu bunkerjev z dobro oboroženimi in prekaljenimi borci, ki so uspeli brez lastnih žrtev in žrtev med ranjenci odbiti dva nemška napada. Seveda so upoštevali tudi ukrepe za zaščito tajnosti, kot so pač to lahko na tem zelo prometnem prostoru in na kraju, ki je bil nekoč priljubljena izletniška točka.

Zbornik je razdeljen na več obsežnih poglavij. V njem preko trideset avtorjev objavlja več kot 60 prispevkov (nekateri avtorji so napisali po dva ali še več prispevkov). Po že omenjeni uvodni besedi odgovornega urednika je objavljena recenzija publikacije, ki jo je napisal dr. Bogdan Brecej, nato misli komandanta 9. korpusa NOV in POJ Lada Ambrožiča-Novljana, prispevek Anice Štucin o osvobodilnem gibanju na Cerkljanskem ter dr. Volčjaka o partizanskem zdravstvu. Naslednji prispevki avtorjev Pavle Leban, Ivana Goljata, Alojza Plesničarja-Gigija, Franca Šmida-Vinotoka, Albina Weingerla-Črička, dr. Franje Bojc-Bidovec, Lide Zlatoper, Danila Suligoja, Darka Brezavščka, Iva Gabrijelčiča in Boža Benedika prikazujejo, kako je nastala bolnišnica »Franja«, kako je bila urejena in kako so jo branili ter kamuflirali. Med te članke so pomešani spominski prispevki borcev, ki so se zdravili v bolnišnici (Dušana Furlana, Franca Likarja-Rafaela, Andreja Pagona-Ogareva, Jožeta Simičiča, Andreja Fona-Slavka, Ivana Flajsa). Posebno poglavje je posvečeno »dislociranemu oddelku« bolnišnice »Franja«. O njih pišejo že omenjeni Plesničar, Šmid, dr. Bojčeva, Suligoj in Dušan Obid ter Branko Štangl. Prispevke dopolnjujejo ponatisnjeni dokumenti, sezname bolnikov in osebja ter risbe bolnišničnih zgradb.

Franc Bidovec opisuje veliko vojaško operacijo transporta ranjencev iz Primorske na Notranjsko avgusta 1944, Albin Weingerl zadnji nemški napad na bolnišnico »Franjo«, dr. Bidovecva preskrbo s sanitarnimi potrebščinami ter prehrano, slednje tudi bolnišnični ekonom Franc Sifer-Adam. Tudi to poglavje dopolnjujejo objave dokumentov in razni sezname. Zelo tehtno je poglavje o medicinskem delu v bolnišnici, v katerem objavljajo svoje strokovne medicinske ugotovitve dr. Volčjak, dr. Bojčeva in dr. Franci Derganc, objavljena pa je tudi zelo izčrpna zdravstvena dokumentacija, med drugim seznam in povzetki operacij v bolnišnici.

V naslednjih prispevkih kulturnik Albin Weingerl ter politkomisar Franc Konebelj-Slovenko predstavljata kulturno dejavnost in politično delo v SVPB »Franji«, sledijo pa podroben seznam ranjencev v tej bolnišnici, ki obsega kar 35 strani zbornika, fotokopije podatkov o umrlih ter fotografije bolnišničnega osebja.

Zbornik zaključujeta prispevka Franca Vardijana o pomenu bolnišnice »Franja« kot zgodovinskega spomenika in o postopkih za sanacijo njenih objektov, zgrajenih

pretežno iz lesa ter zelo globoko razmišljanje Alenke Puhar o Hrastovljah ter bolnišnici Franji kot spomenikih življenja in smrti. Tomaž Pavšič je pripravil pregled spominskih knjig bolnišnice »Franja«, Samo Bevk pa bibliografijo o tej partizanski ustanovi od 1945 do marca 1982, ki obsega kar 235 enot. Dr. Volčjak je prispeval tudi povzetka zbornika v angleščini in italijanščini, sama publikacija pa je bogato ilustrirana s fotografijami objektov in življenja v bolnišnici, ki so deloma iz časa NOB, deloma pa posnete takoj po vojni. Nekatere od slednjih so verne rekonstrukcije življenja v bolnišnici (transport ranjencev, dostop v sotesko, stražarjenje in podobno).

Omenili smo že, kaj je zbornik o bolnišnici »Franja« in kaj ni. Po vsem obsežnem zbranem gradivu in virih bi moral biti logičen naslednji korak temeljita znanstvena monografija. Upajmo, da bomo kmalu dočakali tako publikacijo, ki jo ta ustanova po vsej pravici tudi zasluži.

Andrej Vovko

Zdravko Klanjšček, **Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941—1945**. Beograd : Vojnoistorijski institut, 1984. 446 strani.

Konec preteklega leta je Vojaško zgodovinski inštitut JLA izdal delo svojega višjega znanstvenega sodelavca in izred. prof. na oddelku za obramboslovje FSPN v Ljubljani polkovnika Zdravka Klanjščka o narodnoosvobodilni vojni v Sloveniji 1941—1945 v srbohrvaškem jeziku. Že uvodoma naj poudarimo, da ima Klanjščkovo delo posebno mesto v slovenskem in jugoslovanskem vojaškem zgodovinopisju NOB kot prvi sintetični prikaz oboroženega boja pri enem od jugoslovanskih narodov, ki je hkrati rezultat individualnega avtorjevega dela in kolektivnih naporov slovenskih raziskovalcev pri preučevanju razvoja narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji.

Ko je v začetku šestdesetih let Vojaško zgodovinski inštitut izdelal načrt za izdajo 16. monografij, v katerih bi avtorji obdelali razvoj narodnoosvobodilne vojne pri vseh jugoslovanskih narodih ter nekatere ključne skupne probleme oboroženega boja proti okupatorjem in domačim izdajalcem, je Klanjšček kot vodja ljubljanske skupine omenjenega inštituta postal odgovorni urednik monografije o narodnoosvobodilni vojni v Sloveniji. K obdelavi posameznih tem je poleg svojih vojaških sodelavcev (Jožeta Novaka, Ivana Ferleža in Miroslava Stepančiča) uspel pritegniti še raziskovalca z Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (dr. Toneta Ferenca in Alenka Nedog) in učitelja Filozofske fakultete (dr. Metoda Mikuža in dr. Mira Stiplovska), sam pa je kot avtor prevzel pisanje nekaj več kot polovico celotnega teksta. Rezultat več kot desetletnih skupnih raziskovalnih naporov pod njegovim vodstvom je bil leta 1976 izid obsežne monografije Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945 (cit. NOV na Slovenskem), ki je nato izšla še v dveh ponatisih v skupni nakladi 17 000 izvodov, ki je izjemno visoka za to vrsto del.

Vojaški zgodovinski inštitut se je po njenem izidu odločil, da bo v srbohrvaškem jeziku izdal krajše delo o narodnoosvobodilni vojni v Sloveniji. Njegovo pisanje je glede na avtorski in uredniški delež pri monografiji NOV na Slovenskem zaupal Zdravku Klanjščku. Izpod njegovega peresa je nastalo v primerjavi s slovensko monografijo na skoraj četrtino njenega obsega strnjeno novo delo, v katero je vnesel tudi najnovejše zgodovinopisne dosežke. S sintetiziranjem oziroma z izpuščanjem manj pomembnih podrobnosti (npr. obširnih opisov posameznih bojev, razvoja in premikov narodnoosvobodilnih enot ter razčlenjevanja podatkov o sovražniku in njegovih ukrepih itd.) je avtor uspel, da so osnovne značilnosti narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji prišle še bolj plastično do izraza, kar je glede na namen knjige posebej pomembno. Na ta način so v njegovem delu zelo vidna zlasti temeljna vloga OF ter usklajenost političnih ciljev narodnoosvobodilnega gibanja in oboroženega boja, postopno in nezadržno razplamtevanje bojev, pa tudi prizadevanja, da oboroženi boj zajame vse slovensko etnično ozemlje. Avtor si je ob težišču na nastanku, razvoju in delovanju narodnoosvobodilnih enot uspešno prizadeval glede na tesno povezanost in medsebojno pogojenost vojaških in političnih dogajanj prikazati tudi temeljne značilnosti političnega razvoja in graditve ljudske oblasti med NOB, kar je precej redka oblika del s področja vojaškega zgodovinopisja. V Klanjščkovem delu so osvetljeni tudi tisti posebni pogoji, ki so imeli za posledico nekatere značilnosti v razvoju NOB v Sloveniji kot sestavnem delu skupnega boja jugoslovanskih narodov in narodnosti za nacionalno in socialno osvoboditev.

Avtor se je glede na manjši obseg svojega dela v primerjavi s slovensko monografijo odločil tudi za njeno razdelitev na le štiri temeljna obdobja — poglavja: (Okupacija Slovenije in priprave na vstajo; Vstaja in razvoj osvobodilne vojne slovenskega naroda do zloma fašistične Italije; Boji NOV in PO Slovenije od kapitulacije Italije do sklepnih operacij za osvoboditev Slovenije; Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije). V uvodu je na kratko prikazal zlasti uspešno zbiranje protifašističnih sil v

ljudskofrontnem gibanju v tridesetih letih, v sklepnem delu pa je avtor skoraj v celoti povzel svoje zaključke iz monografije NOV na Slovenskem. Uporabnost Klanjščkovega dela še povečujejo priloga o poveljniškem kadru višjih enot NOV in PO Slovenije, obsežen seznam literature in edicij virov, registri oseb, geografskih nazivov in vojaških enot in različnih organizacij. Pripomnimo naj še, da je moral avtor opustiti sprotno navajanje virov in literature in je zato bralce svojega dela napotil na informiranje o njih na slovensko monografijo. Klanjščkovno delo je tudi ilustrirano z 38 skicami in shemami ter številnimi fotografijami in faksimili.

S kolektivno monografijo NOV na Slovenskem in s Klanjščkovim delom so odsej v Sloveniji sklenili projekt vojaško zgodovinskega inštituta o monografski obdelavi NOV pri posameznih jugoslovanskih narodih, z izjemo Makedonije, kjer so nekoliko drugače zasnovano delo izdali zunaj navedenega programa. Klanjšček je v uvodu na kratko opisal tudi pogoje, ki so omogočili pisanje prve obsežne in celovite vojaške monografije o NOB na Slovenskem, med katerimi je treba omeniti dolgoletno skrb za reševanje dokumentacijskih, institucionalnih in kadrovskih problemov. Za zbiranje dokumentarnega gradiva in začetek proučevanja NOB so bili postavljeni temelji že v okviru partizanskega Znanstvenega inštituta, posebno pomemben mejnik pa je bila ustanovitev prve katedre za zgodovino NOB na ljubljanski univerzi, prof. dr. Metod Mikuž pa je nato tudi kot avtor fundamentalnih del opravil pionirsko delo v zgodovinoisju NOB. Sodelavci Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Vojaškega zgodovinskega inštituta ter nekaterih drugih ustanov so opravili veliko raziskav, pomembne uspehe pa so dosegli tudi pri izdajanju virov. Izjemno veliko raziskovalcev NOB pa sta pritegnili načrtni akciji za Knjižnico NOV in POS ter Knjižnico OF. Med okoli 60 monografijami iz teh dveh zbirk prevladujejo obdelave razvoja in delovanja narodnoosvobodilnih enot oziroma posameznih problemov iz zgodovine NOV na Slovenskem. Vsa ta prizadevanja so bila širša osnova za uspelo pisanje obsežne monografije in krajšega dela o NOV na Slovenskem.

Ob sklepu naj posebej poudarimo pomen izdaje Klanjščkovega dela v srbohrvaškem jeziku. Žal moramo ugotoviti, da dela na redkih skupnih projektih kažejo, kako raziskovalci v drugih jugoslovanskih pokrajinah še vedno preslabo poznajo nekatere posebnosti v razvoju NOV na Slovenskem, še v dosti večji meri pa velja ta ugotovitev za širši krog bralcev. Takšno stanje je tudi rezultat dejstva, da so bila le redka dela slovenskih avtorjev prevedena v srbohrvaščino, med večjimi le 1. knjiga Mikuževega Pregleda NOB v Sloveniji, Škerlovo delo o začetkih partizanskega gibanja v Sloveniji ter Ferenčeva monografija o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji, poleg njih pa le še razprave in članki v različnih revijah, zbornikih in enciklopedijah. Vojaško zgodovinski inštitut je za izdajo Klanjščkovega dela v srbohrvaščini opravil tudi v tem pogledu koristno delo. Izida NOV na Slovenskem in Klanjščkovega dela pa naj bi bila spodbuda za pospešitev takšne obdelave NOV tudi pri drugih jugoslovanskih narodih, kar je edina zanesljiva pot do sinteze o narodnoosvobodilni vojni v Jugoslaviji.

Miroslav Stiplovšek

ZGODOVINA LJUBLJANE

zbornik s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, ki je bilo v Ljubljani 16. in 17. novembra 1983. Zbornik v obsegu 595 strani je uredil prof. dr. Ferdo Gestrin, v njem pa objavlja 48 avtorjev, ki v svojih razpravah obravnavajo preteklost Ljubljane od najstarejših časov do sodobnih dni. Knjigo sta izdaja »Kronika«, časopis za slovensko krajevno zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana. V prosti prodaji stane 1600 din, v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (Mestni trg 27) in na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete (Aškerčeva 12) pa jo je mogoče dobiti za 1100 din.

GORISKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo deset števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1984 izide že njen 55. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Finančni obračun izhajanja Zgodovinskega časopisa 38/1984 izgleda takole (za primerjavo navajamo tudi obračun za ZČ 37/1983, ki je po sedanjem stanju še nekoliko ugodnejši, kot je bil ob objavi v ZČ 38/1984, 1—2, str. 158):

Dohodki	Letnik 1984 din	Letnik 1983 din
Dotacija Raziskovalne skupnosti Slovenije	922.112	715.050
Dotacija Kulturne skupnosti Slovenije	300.000	236.000
Dotacija Izobraževalne skupnosti Slovenije	276.640	134.840
Dotacije ostalih sofinancerjev	326.143	416.000
Naročnina	718.200	558.600
Prodaja tekočih števil ter starejših letnikov ZČ in društvenih publikacij	36.360	79.600
Skupaj	2,579.455	2,140.090

Izdatki	Letnik 1984 din	Letnik 1983 din
Tiskarski stroški	1,568.819	1,296.212
Tiskarski stroški ponatisa	125.000	148.512
Avtorski honorarji	567.718	431.721
Uredniški honorarji	65.989	42.887
Stroški uredništva in uprave	175.576	92.737
Skupaj	2,503.102	2,012.069
Razlika	+ 76.353	+ 128.021

K posameznim postavkam velja pojasniti še naslednje: ker je tudi 38. letnik ZČ izšel s precejšnjim časovnim zamikom, pri dotacijah RSS in KSS ne gre le za pogodbeno sredstva istega koledarskega leta; velik skok pri dotaciji ISS je zaradi enkratne dodatne subvencije za saniranje finančnega stanja ZČ. Med ostalimi sofinancerji se je tokrat poleg Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU in Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete pojavila tudi Narodna banka Slovenije, ki je bila pokrovitelj psveta o zgodovini denarništvu na Slovenskem. Nekaj dotacij še pričakujemo, ker so vloge še v obravnavi; prav tako bo morala uprava izterjati še nekaj naročnine od zamudnikov. Pri letniku 37/1983 smo uspeli prodati nekaj sto dodatnih izvodov revije dvema večjima naročnikoma, tako da je iztržek od prodaje pri letniku 38/1984 sedaj manjši. Na to, da pri tiskarskih stroških še ni prišlo do »eksplozije« so vplivali trije dejavniki: malenkost manjši obseg letnika (368 : 360 str.), nekaj manjša povprečna naklada na številko (1700 : 1667 izv.) in hiter zaporeden izid zvezkov preteklega letnika, s tem da je tiskarna lahko ob predplačilu upoštevala vsaj kolikor toliko fiksno dogovorjeno ceno. Stroški ponatisa so manjši zaradi manjšega obsega. Vsaj pri zadnjem zvezku letnika 38/1984 smo avtorske honorarje za najbolj zahtevne tekste lahko dvignili na kolikor toliko spodobno višino 15.000 din brutto na avtorsko polo. Ko smo si v uredništvu in upravi ZČ nekoliko oddahnili ob pozitivnem finančnem zaključku preteklega letnika, pa že globoko zajemamo sapo ob stroških tekočega in predračunih za jubilejni letnik 40/1986; hipoteka nepokritih starih dolgov se prav tako še suče nekaj nad 100.000 dinarji.

Odkar našo revijo sofinancira tudi KSS se je delež sredstev naročnine in prodaje v skupnih dohodkih spustil na približno 30 %, pri izdatkih pa je ob stalno naraščajočem deležu stroškov uprave v tokratnem obračunu delež honorarjev le dosegel 25 %.

2. Ze obseg prvega letošnjega zvezka nakazuje željo po nekoliko povečanem številu strani posameznega letnika. Zaostanek pri izhajanju nam je uspelo prepолоviti, z okrepljenim in pomlajenim uredniškim jedrom pa ga po štirih desetletjih izhajanja ZČ morda le tudi povsem odpravimo. Za 3. številko je v tiskarni že postavljeno na-

daljevanje razprave P. Lukovića, pripravljeni pa so še prispevki G. Schödlja o nemško-nacionalnem politiku Samassi iz znane ljubljanske družine, I. Gantar-Godine o češkem političnem realizmu med hrvaškimi in slovenskimi študenti v Pragi in M. Gombač o Denarnem zavodu Slovenije za Slovensko primorje v letih 1945—46.

3. Hkrati s tem zvezkom ZČ izhaja ponatis Zwitterjevega zbornika (ZČ 19—20/1965—66), ki je bil že nekaj časa razprodan. Zbornik vsebuje poleg zapisov ob šestdesetletnici sedanjega osemdesetletnika in razprave o delu partizanskega Znanstvenega inštituta še 31 drugih razprav, ki časovno posegajo na vsa obdobja naše zgodovine. Ponatis se pridružuje osmim že prej izdanim ponatisom starejših zvezkov ZČ. Ob tej priložnosti opozarjamo še na možnost, da si do konca letošnjega oktobra izpopolnite svojo zbirko ZČ po starih, nekaj nižjih cenah.

Janez Stergar

Zveza zgodovinskih društev Slovenije vas vabi, da se kot član zgodovinskega oziroma muzejskega društva vključite tudi v delo strokovnih sekcij.

V Zvezi zgodovinskih društev delujejo:

- sekcija za krajevno zgodovino
- sekcija za gospodarsko in družbeno zgodovino
- sekcija za sodobno zgodovino
- sekcija za pedagoško delo

Sekcije obravnavajo vsebinska in metodološka vprašanja, povezujejo in usklajujejo raziskovalno delo posameznikov, skupin in zavodov, prirejajo predavanja in povelje, obveščajo javnost o dosežkih raziskovalnega dela itd.

Prosimo vas, da izpolnjeno prijavnico, ki jo prilagamo temu zvezku Zgodovinskega časopisa, pošljete na naslov Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Lahko se vključite v vse sekcije, katerih delo vas zanima. Članom, ki že redno prejemajo obvestila svoje izbrane sekcije (oziroma svojih izbranih sekcij), prijavnice seveda ni treba pošiljati. Posebne dodatne članarine za vključitev v strokovne sekcije Zveze zgodovinskih društev Slovenije ni, zadošča, da redno poravnate letno članarino pri svojem zgodovinskem oziroma muzejskem društvu ali pa neposredno pri Zvezi.

UDK 336.745 (497.12) »1945«

CEPIC Zdenko, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Prispevek k proučevanju valutarne reforme leta 1945

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 38/1984, št. 4, s. 321—334, cit. 45

Sn. (En., Sn., En.)

V prispevku avtor obravnava zamenjavo denarja, ki je bila eden osnovnih pogojev za začetek obnove in oživljanje gospodarstva po osvoboditvi. Valutarno reformo obravnava v treh problemskih sklopih: od jeseni 1944, ko so se v Sloveniji začele pospešene priprave za prevzem oblasti in so bile zato napravljene številne študije o reševanju valutarne problematike; po mladu 1945 se je začela valutarna reforma izvajati v praksi na tedaj že osvojenih predelih države in je bila tudi zakonsko rešena za celotno državo; poleti 1945, ko je bila zamenjava izvedena tudi v Sloveniji, s čimer je bila valutarna reforma zaključena.

Avtorski izvleček

UDK 929 + 012 Zwitter F.

GRAFENAUER Bogo, dr., univerzitetni profesor v pokoju, YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

STERGAR Nataša, bibliotekar, Univerza Edvarda Kardaerja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

Fran Zwitter — osemdesetletnik
Bibliografija dr. Frana Zwitterja za obdobje 1966—1984

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 5—13, cit. 0

Sn. (Sn., En.)

24. 10. 1905 se je rodil ugledni slovenski zgodovinar, univ. prof. in akademik Fran Zwitter, med NOB vodja Znanstvenega inštituta pri izrsknem odboru OF. Njegovo znanstveno zanimanje so pritegovala predvsem širni področja: srednjevska mesta in, nesrečno za Slovence, sociološko zgodovinoopisje, usmerjeno v probleme razvoja populacije, problem oblikovanja in dozorevanja slovenskega naroda in živa vprašanja sodobnega časa. Priložena bibliografija zajema čas 1966—1984.

Peter Stih

UDK 949.712:12 »1500/1550«

KOROPEC Jože, dr., univerzitetni profesor, Pedagoška akademija Maribor, YU-62000 Maribor, Koroška 20

Iz zgodovine Dolnega slovenskega Posavja v prvi polovici 16. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 13—17, cit. 15

Sn. (De., Sn., En.)

Za najvažnejše v zgodovini prve polovice 16. stoletja za slovensko Posavje ob hrvatski meji veljajo Prvi slovenski kmečki upor z bojnim shodom pri Brežicah leta 1515, ugodne posledice monaške bitke leta 1526, pojemajoca turška nevarnost, številni priselci z juga, razbitost zemljiških gospodiev, beda trškega in mestnega prebivalstva in krepki zarodki za slovensko reformacijo.

Avtorski izvleček

UDK 398:634.22:664.8.047

POČKAR Ivanka, kustos, Posavski muzej, YU-68250 Brežice, Prvih borcev 1
Slivarij

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 19—23, cit. 5

Sn. (De., Sn., En.)

Slivarij so bili občasna skupina ljudi, ki se je sezonsko ukvarjala z lupljenjem in sušenjem sliv. Prosti čas in delovna sila se je uporabljala za zaslugek za izboljšanje življenjskega standarda, ob tem da je glavni smoter in poklic ostal kmetijsko delo. Slivarska dejavnost sega v prva desetletja 19. stoletja iz Goriških Brd. Sotke in Vipavske doline se je prenela v številne dolenjske, štajerske in hrvaške kraje, kjer se je udomačila, širila in krepila, dokler ni leta 1969 popolnoma zamrla. Predelava sliv v pri-nete je bila najštevilmene zastopana posavnska dejavnost v življenju vino-gradniškega prebivalstva. Poleg zasluzka je lupljenje in sušenje sliv dajalo obilo možnosti za družabno življenje.

Avtorski izvleček

GRAFENAUER Bogo, Dr., Retired University Professor,
YU-61000 Ljubljana, Murnikova 18

STERGAR Natša, Librarian, University of Edvard Kardelj in Ljubljana,
Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerceva 12

Fran Zwitter — an Octogenarian
Dr. Fran Zwitter's Bibliography for the Period 1966—1984

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1—2,
pp. 5—13, 0 notes

Sn. (Sn., En.)

In October 19th, 1965, an eminent Slovene Historian, university professor and academician Fran Zwitter, during the National Liberation War the head of the Scientific Institute by the Executive Committee of the Liberation Front was born. Scientifically he was interested mostly in four spheres: medieval towns and middle class in Slovenia, sociological historiography, oriented to the problems of population development, the problems of formation and maturing of the Slovene nation, and the vivid questions of contemporary times. The enclosed bibliography comprises the period 1966—1984.

Peter Ših

UDC 398.634.22:664.8.047

POČKAR Ivanka, Custodian, Posavski Muzej (Sava Territory Museum),
YU-68250 Brežice, Prvih borcev 1

The Plum-People

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1—2,
pp. 19—23, 5 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The plum-people were a periodic group of people, seasonally occupied with plum peeling and drying. Their spare time and working power were used to earn some money to improve the living standard, the agricultural work remaining their main aim and vocation. The plum-activity reaches back to the first decades of the 19th century. From the Gorča Highlands, Soka and Vipava Valley it spread into numerous places of Lower Carniola and into the Styrian and Croat places, where it domesticated, extended and strengthened, until, in 1989, it completely died away. The plum processing was one of the most numerously represented additional activity of the viticultural population. Beside earning some extra money this activity gave also possibilities for social life.

Author's Abstract

ČEPIČ Zdenko, M. A., Assistant, Institute for History
of Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvobodilne 1

Contribution to the 1945 Currency Reform Researching

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 38/1984, No. 4,
pp. 321—334, 45 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The author deals with the money exchange being one of the elementary conditions to start the economy restoration and revival. The currency reform is treated in three question complexes: from the autumn 1944 when quickened preparations in Slovenia were carried out to take over the power and consequently numerous studies on currency problems settling were made; in the spring 1945 the currency reform began to be implemented in the already liberated parts of the country and was already specified by statute for the whole country; in the summer 1945 when the exchange was carried out also in Slovenia, thus the currency reform having been brought to an end.

Author's Abstract

UDC 948.712.12 ,1500/1550*

KOROPEC Jože, Dr., University Professor, Pedagogical Academy Maribor,
YU-62000 Maribor, Koroska 20

From the History of the Slovene Lower Sava Territory
(Posavje) in the First Half of the 16th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 29/1985, No. 1—2,
p. 13—17, 15 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The first Slovene peasant rising with the gathering ground by Brežice in 1515, favourable consequences of the Mohač battle in 1526, decreasing Turkish danger, numerous immigrants from the South, scattered land domains, misery of the market and town inhabitants and strong germs of the Slovene Reformation are held to be the most important for the history of the 16th century in the Slovene Sava Territory along the Croat border.

Author's Abstract

UDK (497.13) HSS:329 (497.12) SLS

PRUNK Janko, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Radič in Slovenci 1919—1928

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 25—34, cit. 47

Razprava razčlenjuje odnos Radiča do Slovencev in obratno. Posebna pozornost velja odnosu Radiča in klerikalne Slovenske ljudske stranke, v katerem je bilo malo medsebojnega razumevanja in je le redko prihajalo do sodelovanja, ki bi moglo biti v korist obeh strani.

Avtorski izvleček

UDK 940.541 (497.12 Gorjanci)

DEJAK Vlasta, kustos, Posavski muzej, YU-68250 Brežice, Prvih borcev 1

Gorjanski bataljon

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 35—39, cit. 0

Sn. (De., Sn., En.)

13. maja 1942 je bil na Pragu pri Kobilih ustanovljen Gorjanski bataljon, ki je imel tri čete. Komandant bataljona je postal Franc Firkovič-Cort, politični konisar pa Tone Sušteršič-Ilinc Zelenik. Bataljon je operiral na področju od -desnega brega Krke do slemenov Gorjancev, ter od Podbočja do Uršnih sei. Večkrat je posegel v boje čez Krko, v Belo krajino in na hrvaški Zumberak. Konec maja 1942 je bataljon ustvaril obsežno osvoboditveno ozemlje, kjer se je začela porajati nova ljudska demokracija. Po kapitulaciji Italije odide Gorjanski bataljon v Belo krajino, kjer pride v Dragatušo, 28. septembra 1943 v sestavi Petnajste brigade.

Avtorski izvleček

UDK 656.001.4 (497.12) (091)

RAJSP Vinko, mag., raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Dosedanje raziskave zgodovine prometa na Slovenskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 41—47, cit. 14

Sn. (De., Sn., En.)

Razprava predstavlja načrt za raziskovanje zgodovine prometa v okviru Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, po zgodovinskih obdobjih in panogah, pa dosedanje rezultate tozadevnih raziskav.

Avtorski izvleček

UDK 372.893:371.214 (497.12)

TROJAR Stefan, višji predavatelj, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Primerjava zasnov skupnih programskih jeder s slovenskimi učnimi načrti za pouk zgodovine v osnovni in srednji šoli

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 49—54, cit. 0

Sn. (De., Sn., En.)

Primerjava obeh učnih načrtov za pouk zgodovine v osnovni šoli je ugotovila mnogo podobnosti v temeljni zasnovi zgodovine jugoslovanskih narodov. Razlike pa se pojavljajo predvsem zato, ker predvidevajo jugoslovanska jedra pouk zgodovine od 5. do 8. razreda, v SR Sloveniji pa le od 6. do 8. razreda. Zato imajo jugoslovanska jedra več dodatnih tem, ki jih ni v slovenskem učnem načrtu.

Razlike so mnogo bolj izrazite pri pouku zgodovine v srednji šoli, zlasti pri starejših obdobjih.

Avtorski izvleček

UDC 940.541 (497.12 Gorjanci)

DEJAK Vlasta, Custodian, Posavski Muzej (Sava Territory Museum),
YU-62250 Brežice, Prvih borcev 1

The Battalion of the Gorjanci Highlands

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1—2,
pp. 35—39, 0 notes

Sn. (De., Sn., En.)

On May 13th, 1942, in Prag by Kobilje the Battalion of the Gorjanci was formed. It was made up of three troops. The battalion commander became Franc Pirkovšek and political commander Tone Sušteršič. The Zelenik. The battalion operated in the territory from the right bank of the Krka river to the ridges of the Gorjanci Highlands and from Podbojše to the Uršna Sela. Frequently it intervened in the battles over the Krka river, in White Carniola and the Crost Zumberak. At the end of May 1942 the battalion formed an extensive liberated territory, where the new people's democracy began to develop. After the capitulation of Italy the battalion moved to White Carniola, where in Dragatins on September 28th, 1943, becomes a part of the Fifteenth Brigade.

Author's Abstract

UDC 372.893:371.214 (497.12)

TROJAR Stetan, Superior Lecturer, University of Edvard Kardelj
in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškercева 12

Schemes Comparison of Joint Programme Nuclei with the Slovene Curricula for Lessons in History at the Elementary and Secondary School

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1—2,
pp. 49—54, 0 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Comparison of both curricula for lessons in history at the elementary school showed many similarities as to the fundamental scheme of the history of Yugoslav nations. It comes to the differences only due to the fact that the Yugoslav nuclei foresee the lessons in history from the 5th to the 8th class, whereas in Slovenia only from the 6th to the 8th class. Consequently the Yugoslav nuclei contain more additional themes which are not to be found in the Slovene curriculum. The differences are much more outstanding with the lessons in history at the secondary school, especially the older periods are in question.

Author's Abstract

UDC 329 (497.13) HSS-329 (497.12) SLS

PRUNK Janko, Dr., Superior Scientific Collaborator, Institute
for History of Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana,
Trg osvobodilne 1

Radčič and the Slovenes 1919—1928

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1—2,
pp. 25—34, 47 notes

The author analyses the relationship of Radčič to the Slovenes and vice versa. A special attention is paid to the relationship between Radčič and the clerical Slovenska ljudska stranka (Slovene People's Party), in which there was very little mutual understanding to trace and only rarely came to the cooperation which could be useful for both sides.

Author's Abstract

UDC 656.001.4 (497.12) (091)

RAJSP Vinko, M. A., Research Collaborator, Historical Institute
of Milko Kos, Scientific Research Centre of the Slovene Academy
of Sciences and Arts, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

The Up to the Present Researches of Traffic History in Slovenia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1—2,
pp. 41—47, 14 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author gives the plan of the traffic history research in the frame of the economic and social history of the Slovenes and up to the present results of the referring researches according to the historical periods and branches.

Author's Abstract

UDK 372.893 (497.12)

TURK Prvinka, svetovalec, Zavod SR Slovenije za šolstvo, YU-61000 Ljubljana, Parmova 31

KREMIŠEK Marija, profesorica, Srednja šola za družboslovje in splošno kulturo Vida Janežič, YU-61000 Ljubljana, Strossmayerjeva 1

MUHVIČ Anka, profesorica, Srednja vzgojiteljska šola, YU-61000 Ljubljana, Kardejeva pl. 16

PAHOR Milan, vodja odseka za zgod. pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, I — 34138 Trst, Ul. Petronio 4

Zgodovina v šoli

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 54—66, cit. 0

Sn. (De., It., Sn., En.)

Avtorji v svojih prispevkih govorijo o interesnih in družboslovnih dejavnostih v osnovni šoli in srednjem usmerjenem izobraževanju, o vlogi zgod. krožka v šoli in o mladinskih raziskovalnih taborih med Slovenci v Italiji.

Peter Stih

UDK 308 (497.12 Ljubljana) »1800/1848.

MELJK Vasilij, dr., univerzitetni profesor, Univerza Edwarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 67—73, cit. 41

Sn. (De., Sn., En.)

Na podlagi gradiva v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, podatkov v *Leibacher Zeitung* in korespondenci daje članek nekaj podatkov o cenah kruha in mesa v Ljubljani, o nekaterih drugih cenah in plačah v predmarčni dobi, nato pa o tiskarskih in drugih stroških ter prodajnih cenah knjig ter o skrbi za razširjanje slovenskih knjig v tistem času.

Avtorski izvleček

UDK 352.08 (497.12 Ljubljana) »1848/1900.

HOLZ Eva, mag. raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Plačevanje ljubljanskih mestnih uradnikov v drugi polovici 19. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 75—78, cit. 32

Sn. (De., Sn., En.)

Članek obravnava problematiko večanja števila mestnih uradnikov v Ljubljani in njihovo plačevanje v drugi polovici 19. stoletja.

Avtorski izvleček

UDK 336.71 (497.12) »1965.

MATJASIC Marjan, asistent, Muzej narodne osvoboditve, YU-62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Benčništvo na začetku gospodarske reforme 1965

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—2, s. 79—84, cit. 8

Sn. (De., Sn., En.)

Namen reformiranega bančnega sistema v letu 1965, po ukinitvi družbenih investicijskih fondov, naj ne bi bila toliko reorganizacija bančnega sistema, kot vzpostavitev novih odnosov v procesu družbene reprodukcije ... Kjer bodo dominirali interesi gospodarstva; pač v skladu z idejnimi koncepti, ki jim je ponovno izpostavil 8. kongres ZKJ in s cilji gospodarske reforme, uradno sicer začete julija 1965, z nekaterimi ukrepi pa dejansko že leto poprej.

Avtorski izvleček

MELIK Vasilj, Dr., University Professor, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškercева 12

Some Data on Prices, Wages and Culture in the Period before the Revolution of March

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1-2, pp. 67-73, 41 Notes

Sn. (De., Sn., En.)

On the basis of the records kept by the Historical Record Office of Ljubljana, the data comprised in the Laibacher Zeitung, as well as correspondence the article gives some data on bread and meat prices in Ljubljana, on some other prices, as well as on wages in the period before the Revolution of March, further on printing and other costs and selling book prices, as well as data on taking care of Slovene books circulation in those times.

Author's Abstract

UDC 336.71 (497.12) *1965*

MATIJAŠIČ Marjan, Assistant, Museum of National Liberation, YU-62000 Maribor, Heroja Tomšiča 6

Banking Business at the Beginning of the Economic Reform 1965

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1-2, pp. 79-84, 8 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The purpose of the reformed banking system in 1965, after abolishment of the social investment funds, was not as much reorganization of the banking system as reestablishment of new relations in the process of social reproduction... in which the interests of the economy would dominate; all this of course in accordance with the ideal conceptions, repeatedly exposed on the 6th Congress of the League of Communists of Yugoslavia, as well as with the aims of the economic reform, which officially began to be realised in July 1965, with some measures, however, in fact a year before.

Author's Abstract

TURK Prevenka, Counsellor, Institution of the SR of Slovenia for Educational System, YU-61000 Ljubljana, Farmova 31

KHEMENSEK Marjta, Professor, Secondary School for Sociology and Universal Culture Vida Janežič, YU-61000 Ljubljana, Strossmayerjeva 1

MUHVIČ Anka, Professor, Secondary Pedagogical School, YU-61000 Ljubljana, Kardeljeva pl. 16

PAHOR Milan, Head of Department for History at the National and Study Library in Trieste, I - 34138 Trieste, U.I. Petronio 4

The History at School

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1-2, pp. 54-56, 0 notes

Sn. (De., It., Sn., En.)

In their contributions the authors deal with the interest and sociological activities in the elementary school and in the secondary profession oriented education, with the role of a historical circle at school, as well as with the youth research meetings of the Slovenes in Italy.

Peter Ših

UDC 352.08 (497.12 Ljubljana) *1848/1900*

HOLZ Eva, M. A., Research Collaborator, Historical Institute Milko Kos, Scientific Research Centre at the Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Wages of the Ljubljana City Clerks in the Second Half of the 19th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1-2, pp. 75-76, 32 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The article treats the problems referring to the increasing number of the city clerks in Ljubljana and their wages in the second half of the 19th century.

Author's Abstract

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1985

941/949

119850093, 1/2

COBISS •